

**EVROPSKÝ POLITICKÝ
A PRÁVNÍ DISKURZ**

**Svazek 5
4. vydání
2018**

**EUROPEAN POLITICAL
AND LAW DISCOURSE**

**Volume 5
Issue 4
2018**

Přístup redakce

Evropský politický a právní diskurz – mezinárodní časopis věnovaný mezinárodnímu právu, vnitřním právním předpisům evropských zemí, politologie, mezinárodním vztahům. Pro publikaci v časopisu přijímají se vysoce kvalitní články, což představují důležité inovativní, teoretické, koncepční, metodické a empirické příspěvky v příslušných oborech vědy.

V časopisu se uplatňuje systém anonymního recenzování pro ověření kvality vědeckých článků.

Evropský politický a právní diskurz má velký zájem zejména o interdisciplinární výzkumy v oblasti politologie a právní vědy, jsou to srovnávací analýzy nebo prozkoumání jednotlivých jevů. Zároveň vítáme jakékoliv výzkumy týkající se politických a právních problémů různých národních a mezinárodních institucí. *Evropský politický a právní diskurz* přijímá k publikaci jenom původní materiály a nebere v úvahu možnost zveřejňovat dříve tištěné články.

Redakční kolégie:

Boris Babin, doktor práva, Mezinárodní humanitární Univerzita (*Ukrajina*)

Olena Grynenko, doktor práva, Inštituce mezinárodních vztahů při Kyjevské Národní univerzitě Tarase Ševčenko (*Ukrajina*)

Borys Kormich, doctor prava, professor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Kuzmenko, doktor práva, profesor, Nacionalní Univerzita státní daňové služby (*Ukrajina*)

Tamara Latkovska, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Lysyk, Ph.D, docent, Lvovská národní Frankova univerzita (*Ukrajina*)

Bertrand Matieu, doktor práva, profesor Univerzity Pantheon Sorbonne Paris-I, Prezident Francouzské asociace ústavního práva, člen Vyšší Rady spravedlnosti (*Francie*)

Olexandr Merezhko, doktor práva, profesor, Krakovská Akademia jm. Andrzeja Frycza Modrzewskiego (*Polsko*)

Özgür Oguz, PhD v právu, docent Univerzita Anadolu (*Turecko*)

Anna Pišč, dr hab, profesorkyně, Katedra veřejného obchodního práva, Právnická fakulta, Univerzita v Bialostoku (*Polsko*)

Petra Joanna Pipková, PhD., JUDr., Centrum právní komparatistiky, Právnická fakulta, Univerzita Karlova (*Česká republika*)

Andreas Pottakis, Právnický zástupce (doktorský titul, Oxfordská univerzita), člen Vědecké rady ECCL, zástupce ředitele Akademie evropského veřejného práva (*Řecko*)

Julian Roberts, doktor práva, profesor, Oxfordská univerzita (*Velké Británie*)

Sergey Sayapin, doktor práva, KIMEP univerzita, Almaty, (*Kazachstán*)

Ksenija Smirnova, doctor právnických věd, profesorkyně, Kyjivská Nacionalní univerzita jm. Tarase Ševčenko (*Ukrajina*)

Leonid Tymčenko, doktor práva, profesor, Výzkumný ústav fiskální politiky, Univerzita státní fiskální služby Ukrajiny (*Ukrajina*)

Dariusz Gura-Šopiński, dr hab, profesor Univerzita kardinála Stefana Wyszyńskiego ve Varšavě (*Polsko*)

Pavol Hrivik, PhD v oboru evropských a globálních studií, Trenčínska univerzita Alexandra Dubčeka (*Slovensko*)

Galina Kuz, doktor politických věd, profesor, Kharkivská Národní pedagogická univerzita G.S. Skovorody (*Ukrajina*)

Tetiana Krasnopolska, Ph.D, docent, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Daniela La Foresta, profesorkyně, Univerzita jm. Federico II ve m. Napolí (*Itálie*)

Mykola Lazarovych, doktor politických věd, profesor, Ternopilská Národní ekonomická universita (*Ukrajina*)

Arkadiusz Modrzejewski, dr hab, profesor profesor katedry věd politických, Gdan'ská Univerzita (*Polsko*)

Tetiana Nagorniak, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylia Stusa (*Ukrajina*)

Marina Nakchum, PhD v oboru antropologie, Londýnská ekonomická škola (*Velké Británie*)

Mykola Poliovy, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylia Stusa (*Ukrajina*)

Marek Rewizorski, dr hab, Gdan'ská Univerzita (*Polsko*)

Eugene Tsokur, doktor politických věd, profesor, Zaporožská Národní univerzita (*Ukrajina*)

Olena Ivanova, PhD. v oboru sociálních komunikací, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Tatiana Kuzněcova, PhD. v oboru sociálních komunikací, profesorkyně, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Tetiana Kamenská, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Natalie Kovalisko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Lvivská Národní univerzita jm. Ivana Franko (*Ukrajina*)

Olena Lisejenko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Jižně-ukrajinská Národní pedagogická univerzita jm. K.D. Ušinského (*Ukrajina*)

Vitalij Oniščuk, Doktor společenských věd, profesor, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Valentyna Podšyvalkina, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Administrativní redaktory:

Dilara Gadzhyieva, PhD v politických věd (*Ukrajina*)

Marina Kalashlinska, PhD v politických věd (*Ukrajina*)

Ilona Mishchenko, PhD in civil law and civil process, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Alina Polukhina, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Jana Chernopischuk, PhD v oboru ústavního a městského práva (*Ukrajina*)

Editorial Policy

The *European Political and Law Discourse* – international Journal of International Law, domestic Law of European countries, Political Science, Social Communications, International Relations, Sociology is a peer reviewed journal with blind referee system, which aims at publishing high quality articles that may bring innovative and significant theoretical, conceptual, methodological and empirical contributions to the fields.

The *European Political and Law Discourse* has a particular interest in interdisciplinary approaches to law, political science, social communications and sociology, whether through comparative or single case-study analysis, but by no means restricts its interests to these spaces, welcoming any relevant contribution from and about different parts of the World.

The *European Political and Law Discourse* accepts original articles which are not under consideration elsewhere at the time of submission.

Editorial Committee:

Borys Babin, Doctor of Laws, International Humanitarian University (Ukraine)

Olena Grynenko, Doctor of Laws, Institute of International Relations, Kyiv National Taras Shevchenko University (Ukraine)

Borys Kormych, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Volodimir Kuzmenko, Doctor of Laws, Professor, National University of State Tax Service (Ukraine)

Tamara Latkovska, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Volodymyr Lysyk, PhD in Law, associate professor, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)

Bertrand Mathieu, Doctor of Laws, Professor at the Université Panthéon, Sorbonne, Paris I, President of the French Association of Constitutional Law, member of the High Council for the Judiciary of France (France)

Oleksandr Merezhko, Doctor of Laws, Professor, Andrzej Frycz Modrzewski Cracow Academy (Poland)

Anna Piszcz, dr hab, Professor UwB, Faculty of Law, University of Bialystok (Poland)

Özgür Oguz, PhD in Law, Ass.Prof, Anadolu University (Turkey)

Petra Joanna Pipková, PhD, JUDr, Charles University Prague (Czech Republic)

Andreas Pottakis, Attorney at Law (D.Phil, Oxon), Member of Scientific Council at ECCLE, Deputy Director at Academy of European Public Law (Greece)

Julian Roberts, Doctor of Laws, Professor of Criminology, University of Oxford, a member of the Sentencing Council of England and Wales (Great Britain)

Sergey Sayapin, Doctor of Laws, Assistant Professor, School of Law, KIMEP University Almaty (Kazakhstan)

Kseniia Smirnova, Doctor of Laws, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Leonid Tymchenko, Major Research Fellow, Research Institute of Fiscal Policy, University of State Fiscal Service of Ukraine (Ukraine)

Dariusz Góra-Szopiński, dr hab, Professor UKSW, Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw (Poland)

Pavol Hrivík, PhD in European and Global Studies, Alexander Dubcek Trencin University (Slovakia)

Galina Kuts, D.Sc. in Political Science, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine)

Tetyana Krasnopolska, PhD in Political Science, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Daniela La Foresta, Professor, Naples Federico II University (Italy)

Mykola Lazarovych, D.Sc. in Political Science, Professor, Ternopil National Economic University (Ukraine)

Arkadiusz Modrzejewski, dr hab, Professor UG, professor at the Department of Political Science, University of Gdansk (Poland)

Tetyana Nagornyak, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyli' Stus Donetsk National University (Ukraine)

Marina Nahum, PhD in Anthropology, London School of Economics (Great Britain)

Mykola Polovyi, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyli' Stus Donetsk National University (Ukraine)

Marek Rewizorski, dr hab, University of Gdansk (Poland)

Evgen Tsokur, D.Sc. in Political Science, Professor, Zaporozhye National University (Ukraine)

Olena Ivanova, Doctor of Social communications, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Tetiana Kuznietsova, Doctor of Social communications, Professor, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Tetiana Kamenska, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Nataliia Kovalisko, ScD in Sociology, Professor, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)

Olena Liseienko, ScD in Sociology, Professor, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushynskiyi (Ukraine)

Vitalii Onyschuk, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Valentyna Podshyvalkina, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Administrative Editors:

Dilara Gadzhyieva, PhD in political science (Ukraina)

Marina Kalashlinska, PhD in political science (Ukraina)

Ilona Mishchenko, PhD v právu, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (Ukraina)

Alina Polukhina, PhD in political science, National University "Odessa Law Academy" (Ukraina)

Iana Chernopyshchuk, PhD in constitutional and municipal law (Ukraina)

The Journal is indexing by Index Copernicus:

<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=42760>

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Evidenční číslo: MK ČR E 22311

Vydavatel: BEROSTAV DRUŽSTVO

Adresa: Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Table of contents

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Amiran Khevtsuriani, THE KARABAKH CONFLICT – YESTERDAY, TODAY AND TOMORROW	6
Vitalii Gutnyk, SEPARATE ISSUES OF THE IMPLEMENTATION OF THE ROME STATUTE OF THE ICC IN THE LEGAL ORDER OF UKRAINE	11
Sven Krüger, THE METHODOLOGY OF THE ICJ	18
Oleksii Malovatskyi, INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY OF STATES FOR INTERNATIONALLY WRONGFUL ACTS: RELEVANT THEORETICAL AND DOCTRINAL APPROACHES TO DEFINITION AND UNDERSTANDING	25
Andrii Kulko, INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS OF THE USE AND PROTECTION OF TRANSBOUNDARY GROUNDWATERS IN AFRICAN REGION	47
Bohdan Strilets, LEGAL REGULATION OF INVESTMENT ACTIVITY BETWEEN UKRAINE AND EUROPEAN UNION	54
Igor Bykov, UKRAINIAN CUSTOMS LEGISLATION APPROXIMATION TO EU STANDARDS: CURRENT ISSUES OF THE CONCEPT	60
Roman Panchuk, EVOLUTION OF THE INTEGRATION UNIONS OF BALTIC-BLACK SEA SPACE: INTERESTS OF UKRAINE	68
Olena Slobodianyuk, EXTERNAL POLITICAL COMMUNICATIONS OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS: INTERCULTURAL CONTEXT	73
Tatyana Holdenberg, THE PECULIARITIES OF MEMBERSHIP CESSATION IN THE WORLD HEALTH ORGANIZATION	81

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Oleg Pavlyshyn, HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE CONCEPTS ABOUT THE LANGUAGE OF LAW IN WESTERN PHILOSOPHY AND SEMIOTICS OF LAW	86
Nataliia Shelever, ETHICAL BASIS OF THE ACTIVITY OF JUDGES IN UKRAINE	93
Pavlo Kolomiets, COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF TAX SYSTEMS UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES	100
Hanna Haidu, CONSTITUTIONAL FORMS TO IMPLEMENT PEOPLE'S WILL THROUGH REFERENDUM AND ELECTION PROCESS	105
Eduard Ganulyak, DISPOSITIVE METHOD IN CRIMINAL POLICY	114
Vlada Mazurenko, P.E. KAZANSKYI INTERNATIONAL LEGAL VIEWS ON THE INTERNATIONAL RIVER LAW	118

POLITICAL INSTITUTIONS AND SOCIO-POLITICAL PROCESSES

Liliia Khorishko, TECHNOLOGICAL ASPECT OF THE FORMATION OF THE POLITICAL SYSTEM'S MODERNIZATION PROJECT	125
---	-----

Iryna Zastava, DEMOCRATIZATION OF SOCIETY: ESSENCE AND FEATURES OF REALIZATION IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION	131
Oleksandr Bezruk, MOBILITY PROCESSES IN THE CONTEXT OF ACTUAL PROBLEMS OF THE GLOBAL POLICY	136
Dinara Loktionova, "PUBLIC BUDGET" PROGRAM AS A TOOL OF LOCAL POLICY	142
Liliia Bilukha, FINANCIAL AND ECONOMIC POTENTIAL OF A CAPABLE TERRITORIAL COMMUNITY AS A GUARANTEE OF EFFECTIVE DECENTRALIZATION OF POWER IN UKRAINE	150

DIGITAL AND MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL DISCOURSE

Olena Porpulis, TERRITORIAL STATUS OF MEDIA SPACE: GLOBALISM, LOCALITY, GLOCALIZATION, REGULATORY LAW REGIMENTATION	156
Vitalii Tereshchuk, POLITICAL ASPECTS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF FOREIGN BROADCASTING IN FRANCE	163
Yana Matchuk, DIGITAL DIPLOMACY OF UKRAINE AS A FOREIGN AFFAIRS INFLUENCE FACTOR	170
Mykhailo Pervushyn, INTERACTION AND CONFRONTATION BETWEEN DIGITAL DIASPORAS AND AUTHORITARIAN STATES	177
Kristina Nazarenko, VERIFICATION OF USER-GENERATED CONTENT BY INTERNET-MEDIA EDITOR	182
Olena Zalievska, DEVELOPMENT OF INTERNAL COMMUNICATIONS WITH THE HELP OF THE CORPORATE EDITION AS AN INSTRUMENT OF INFLUENCE ON THE IMAGE AND ACTIVITY OF THE COMPANY	189

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Roman Truba, PRESENT CONDITION OF ADMINISTRATIVE-LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITY OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATIONS IN UKRAINE	197
Dmytro Yagunov, THE CURRENT STATE AND PERSPECTIVES OF PROBATION IN UKRAINE: THE ISSUES OF PHILOSOPHY, GOALS AND INDICATORS	205
Fedir Venislavskyi, JUDICIAL POWER AS A GUARANTEE OF UKRAINE'S CONSTITUTIONAL SYSTEM STABILITY	216
Dmytro Kuleshov, SOCIAL AND LEGAL ORIGINS OF THE IDEA ABOUT JUDICIARY INDEPENDENCE	224
Olha Nastina, FEATURES OF APPLICATION OF EUROPEAN PRACTICE OF LANDOWNERS' RIGHTS PROTECTION IN UKRAINIAN LAW	231
Oleksandr Dolzhenkov, INTRODUCTION OF THE TAX ON WITHDRAWN CAPITAL IN UKRAINE	238
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Czech)	243
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in English)	248

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Amiran Khevtsuriani, Doctoral student
Georgian Technical University, Georgia

THE KARABAKH CONFLICT – YESTERDAY, TODAY AND TOMORROW

The article analyzes history, evolution and the present stage of development of the Karabakh conflict. The author stresses that this ethnopolitical confrontation has deep historical and cultural roots. Currently, the Karabakh conflict zone is one of the most militarized areas in Europe, where two well-armed modern armies face each other with full combat equipment: artillery installations, missile complexes, combat helicopters and fighter planes, unmanned aircraft and other modern weapon components. Peacekeeping forces in Karabakh are not efficient, they conserve the conflict but do not resolve it. The author concludes that negotiations to cease fire and resolve the conflict were vain for many years and the current regime of the ceasefire has been maintained with the balance of forces in Baku and Yerevan, and not on the basis of the already devalued agreements, reached 30 years ago. The nature of the Karabakh conflict is also complicated by Russia's role in it: Moscow is successfully manipulating with this conflict, using it for its own interests in the region and affects the interests of the parties as much as possible.

Keywords: Karabakh conflict, Nagorno-Karabakh Republic, conflict zone, peacekeeping, Azerbaijan, Armenia, Russia, post-Soviet space.

The Karabakh conflict is qualified by the conflictologists as one of the most difficult confrontations, due to its sharply expressed ethnopolitical nature. This is a conflict between two neighboring nations that have been going on for more than a century.

If all ethnopolitical conflicts in the post-Soviet space have been inspired by the Kremlin, there is only one exception and truthfully this is the Karabakh conflict. This is a clear Armenian-Azerbaijani ethnopolitical confrontation with long historical and cultural roots. However, Russia, as co-chairman of the OSCE Minsk Group and one of the main responsible subjects (along with the US and France) on the conflict resolution, has not made any effective steps to resolve the conflict for thirty years. Moreover, at the initial stage of the confrontation, when the USSR, which included Armenia and Azerbaijan, officially existed the Kremlin did not take adequate measures to prevent further escalation of the conflict, while it was its direct obligation. It can be said that it has contributed to the progress of the conflict, as a result of which the world has received one of the most difficult ethnic conflicts that lasted for more than three decades and sacrificed lives of tens of thousands of people. Undoubtedly, from the Kremlin it was a political decision with far-reaching plans.

The Nagorno-Karabakh Autonomous District was created by the Bolsheviks in 1923 in the Azerbaijan SSR. This decision immediately caused a sharp reaction in neighboring Armenia, as well as between the population of Karabakh, 94% of which were ethnic Armenians. At that time, this step of the Soviet officials was clearly dictated by the political taste. According to historians, the Kremlin decided to win the heart of Kemalist Turkey¹.

The latest history of the conflict starts at the beginning of the 90s of the 20th century and coincides with the period of the breakdown of the USSR. On September 2, 1991, the Karabakh National Council announced the establishment of an independent Nagorno-Karabakh Republic on the territories of the Nagorno-Karabakh Autonomous District and the Shaumian District of Azerbaijan. In response, the Azerbaijani parliament abolished the Nagorno-Karabakh autonomy on 26 November and divided its

¹ Востриков, С.В. (1999). Карабахский кризис и политика России на Кавказе. *Общественные науки и современность*, 3.

territory and distributed it to the surrounding areas. The Armenians did not delay the response and the referendum was held on December 8, where 99% of participants voted for independence. Of course, the referendum was boycotted by the Azerbaijani population of Karabakh¹.

Aggressive political steps taken by the opposing sides led to provoking military confrontation, which eventually turned into large-scale warfare. With unspecified data, more than 20,000 people died and more than 1 million people were displaced because of this conflict. Finally, warfare was suspended on May 5, 1994, on the basis of a protocol signed by the conflict parties in the Kyrgyz capital Bishkek. Agreement on the ceasefire was signed by the heads of the Defense Ministers of Azerbaijan, Armenia and Nagorno-Karabakh in Baku on May 9, Yerevan on May 10, and Stepanakert on May 11. Finally, the agreement came into the force from May 12².

From this period, the epoch of peacekeeping formats and negotiations have been started, which is still going on. Agreements reached in 1994 and 1995 are more and more unreliable: There are not peacekeepers in the conflict zone, the ceasefire regime is observed by the OSCE's limited mission, which still has modest rights, and the process of negotiations which, as a rule, is activated after the rising of the conflict, is only a mechanism for conflict monitoring and is not the way of solving it. On the 250-km frontier perimeter, where the opposite sides are facing each other, is constantly a threat of escalation of the situation, which can be turned into large-scale military operations, as it took place in April 2016. Of course, the existing mechanisms of prevention are completely disproportionate to the difficulty of the problem.

As for today's condition, it can be said, that the Karabakh conflict zone is one of the most militarized areas in Europe, where two well-armed modern armies face each other with full combat equipment: artillery installations, missile complexes, combat helicopters and fighter planes, unmanned aircraft and other modern weapon components. During these years, Azerbaijan has spent billions of dollars for modern arms, thanks to its oil reserves, similarly, Armenia, although much less but because of a strategic partnership agreement with Russia, it was able to significantly increase its military potential. On the basis of the agreement, it had access to modern Russian armament, with financially profitable conditions. This means, that since 1994 the conflict zone has changed a lot, but not in a good manner.

Another issue is the deployment of peacekeepers in the conflict zone: as the time and experience have shown in the post-Soviet space, the mandate of the peacekeeping forces is a mechanism of conflict conservation rather than its settlement. There is another important moment in the peacekeeping mandate: in particular, its involvement in the process can not be justified, if it is subjective and sympathetic towards one of the sides of the conflict. In this case, the role of the peacekeeping forces in the whole process will be only negative.

In the conflict zone, the absence of a consensus on the placement of international peacekeeping forces, once again, points to the inefficiency of the peace process. Russia, as co-chairman of the OSCE Minsk Group, always had a temptation, but at every turn, its attempts were vain. The reason is very interesting: both, the Azerbaijani and the Armenian sides are categorically contradicting towards this initiative of Russia. This is logical because such a configuration would give Russia an additional leverage to manipulate with the conflict, in order to pursue its strategic interests in the region. Their position was the following: The Armenian side considered it unreasonable to deploy peacekeeping forces without the final resolution of the conflict, where the status of the republic would be defined. While the Azerbaijani side did not see the place of peacekeepers in the conflict zone until the occupying troops of Armenia did not leave the entire conflict zone³. In these positions of the parties, it is shaping high standards of distrust towards the peacekeeping initiative obtruded by Russia.

For the first time, it was in 1994 when Russian Defense Minister Pavel Grachev expressed his readiness to deploy Russian peacekeeping forces in the conflict zone, within the framework of the May 12 ceasefire agreement. About this theme, the narrative of Armenian journalist Tatut Akopian is interesting, which he published in his book "Karabakh Diary: Green and Black". He points out that neither the Azerbaijanis nor Armenians trusted the Russians and opposed the return of the Russian soldiers. According to him, Karabakh official Samvel Petrosyan has acknowledged that he had worked intensively with Azerbaijan's representative, Tofik Zuluparov, not to allow the Russian military presence in the conflict

¹ *Коммерсант* (1991, декабрь, 16).

² Казимиров, В. (2003, май, 13). Карабах и Гейдар Алиев. *Время МН*.

³ Мир без миротворцев (2018). Русская планета: интернет-портал. <rusplt.ru/rubeji/armeniya/mir-bez-mirotvortsev> (2018, май, 18).

zone¹. The Russian strategy in relation to the conflict is "pragmatic" and understandable: to use the existing conflict as an instrument for pursuing its strategic interests in the region.

After V. Putin's presidency, Russia's position towards the conflict became largely conservative². One of his first steps as a president was to normalize relations with Azerbaijan, which was not really desirable during his predecessor's rule. Also, he had a clear vision towards the conflict, which he clearly formed to H. Aliyev and R. Kocharyan at the trilateral meeting in Moscow in 2000: he said that Russia was not going to take responsibility for the ongoing events and would not interfere with the conflict, that could last for many years. He welcomed the solution in a manner that would provide long-term stability in the region, and in the post-conflict period would support the maintenance of a historically justified geopolitical balance and would not let the region to become a hub for various military and political confrontations. Since then, he has not changed his position. V. Putin repeated the same in 2004 and 2010.

Such a position means that Russia welcomes the resolution of the conflict only with the condition, that it will contribute in maintaining or strengthening Russia's influence in the region, at the same time the country will not taking responsibility and will not allow to give away the dominant position in the region. However, it should be noted that neither Paris nor Washington (co-chairmen of the OSCE Minsk Group with Russia) are not distinguished by high standards of responsibility. They, like Russia, prefer this burden to be carried by the parties to the conflict. US and France As co-chairmen of the OSCE Minsk Group are only episodically interfering with the processes, only when there is a chance that the parties may come to an agreement. However, the likelihood of such agreements is always low.

The peace plan, developed within the framework of the OSCE, includes the release of the occupied territories by the Armenian side (in addition to the Lachin corridor, connecting Karabakh with Armenia), to grant guarantees of self-government for Karabakh Armenians in return to recognition of Nagorno-Karabakh independence. But after the famous events of April 2016, the positions of both sides have become more rigid, so their thoughts and resources are not directed to compromises but are directed to additional militarization.

Dual intence armaments are accompanied by heavy war rhetoric and rigid propaganda. In this regard, especially the Azerbaijani side is distinguished. President Aliyev has repeatedly mentioned Armenia negatively. He calls it guilty, criminal regime and accuses of the genocide of the Azerbaijani people. According to Aliyev, modern Armenia was created historically in Azeri aims, including Yerevan and its return considers as a strategic goal of Azerbaijan³. Armenia, as the winner of the war, largely refrains from such rigid statements, but reinforces control over the occupied territories and increases military representation.

Consequently, we can conclude that in the Karabakh conflict zone, since 1994, the current regime of the ceasefire has been maintained with the balance of forces in Baku and Yerevan, and not on the basis of the already devalued agreements, reached 30 years ago.

The series of negotiations around the conflict settlement has been going on in vain for many years. After the Ceasefire Agreement came into force from May 1994, the opposite sides were offered several projects, starting from the plan of "Transition of Territories" between Armenia and Azerbaijan to the idea of "United State" between Azerbaijan and Nagorno-Karabakh. Nevertheless, none of these projects have caused great interest between the parties⁴.

At the negotiating table, there are two main issues – the status of Nagorno Karabakh, and the other – the de-occupation of the seven regions, which are directly bordering the self-declared republic. There is no compromise on these two fundamental issues between the opposing parties. The Azerbaijani side considers dialogue on status only in terms of achieving full de-occupation. In parallel, the Armenian side also puts its position on principle. The formula: "Concession on status, in exchange for the concession on the territory", is the cornerstone of Armenian diplomacy⁵.

¹ Waal, T. (2016). Кавказские пленники: как разрешить дилемму безопасности в Карабахе. *Московский Центр Карнеги* <<https://carnegie.ru/2016/07/12/ru-pub-64054>> (2018, август, 16).

² Waal, T. (2016). Карабах-2017: будет ли война. *Московский Центр Карнеги* <<https://carnegie.ru/2017/02/06/ru-pub-67915>> (2018, август, 16).

³ РИА Новости (2018). Алиев назвал "возвращение" в Ереван целью Азербайджана <<https://ria.ru/world/20180209/1514274051.html>> (2018, август, 16).

⁴ Маркедонов, С. (2017). Постсоветский эксклюзив. Как Карабах может сблизить Россию и Запад. *Московский Центр Карнеги* <<https://carnegie.ru/commentary/73263>> (2018, август, 16).

⁵ Ibid.

In April 2016, the Karabakh conflict, which, in the international political agenda, has been under the shadow of such dominant issues like Afghanistan, Iraq, Syria, Ukraine, North Korea, once again has reminded itself to the international community. Since 1994, it was the largest military confrontation, that lasted for four days and killed more than two hundred people. The Azerbaijani army, as a result of the offensive operation, rebuilt the control over two highlands, including Lele-Teppe, that is a few miles away from the border of Iran and thus gain strategic importance¹. However, the psychological effect, that accompanied this little military success is more important. It has radically changed the attitude of the Azerbaijani community towards the conflict. There has been a belief that the state has the ability to restore territorial integrity, and in the future, the government will have full support for implementing militaristic policy.

The ceasefire was reached on the basis of a bilateral agreement, on April 5 at the meeting of the heads of the General mil Staff of Armenia and Azerbaijan in Moscow. That same evening, President Putin expressed his deep concern over the escalation of the situation in the conflict zone during the phone call with Azerbaijani and Armenian colleagues and called out the sides to maintain the ceasefire regime².

Moscow was relieved, in the shortest possible time it could defuse the tension, but it cost him a certain political price. Azerbaijan, once again, was convinced about Russia's pro-Armenian position. In particular, it has become clear that the current status quo, which is so unacceptable for its national interests, is precious for Russia, which, apart from the strengthening of its positions in the region, also generates millions by selling weapons to the opposing sides. The dissatisfaction also increases at the Armenian side. There is an increasingly popular view, that Russia betrayed Armenia in April 2016 when it did not provide direct military assistance. According to official Yerevan, Russia's arms supply to Azerbaijan is fundamentally contradicting the principles of strategic partnership between Russia and Armenia. And most importantly, Russia has lost its most significant supporter in the South Caucasus and the most loyal regime in the post-Soviet space – the Armenian "Karabakhian clan". Two years after the events of April 2016, as a result of massive protests in Yerevan and in whole Armenia, the existing officials were forced to retreat, which caused removing of Serge Sargsyan from the Prime Minister post. Despite the political changes, Armenia's foreign policy course remained the same, which has been repeatedly confirmed by the new Prime Minister, Nicolas Pashhinyan, although there are still some cracks in bilateral relations.

Of course, the Karabakh conflict is very difficult due to its specificity, which makes its settlement obscure. During the thirty years of the ongoing peace process, the ice was not able to move on. It is clear that the parties are not still ready to engage in serious peace talks. Neither Minsk Group has justified expectations, it is like an arbitrator, who missed the match reins. Nevertheless, the differences, tensions, and distrust of the existing opinions, the sides of the conflict, moderate states and the entire international community agree on one of the fundamental truths: Without settlement of the Karabakh conflict and the normalization of relations between Armenia and Azerbaijan, there is no mention of establishing peace and stability in the Caucasus region.

Conclusion

The Karabakh conflict, as a phenomenon, as a strategic standpoint is far more important for Russia, rather than a separate Armenia or Azerbaijan. This is a kind of political tool in the hands of the Kremlin political experts, who have successfully worked with and used it over three decades. The specificity of the conflict is, that Moscow is successfully manipulating with this conflict, using it for its own interests in the region and affects the interests of the parties as much as possible. It can be said, that the current status quo serves more of its interests than Armenia's and Azerbaijan's. The conflict allows Moscow to maintain influence on the former colonies and dictate the game rules to them. The result did not delay: Nowadays Armenia is a country that is absolutely linked with Russia as an economic as a military-political point of view. And in the case of Azerbaijan, Russia has been able to stop for an indefinite period of time its not so clear but still noticeable pro-Western course. Also, Russia has been able to neutralize Turkey's role. Although Turkey remains the number one strategic partner for Azerbaijan, its impact has been sharply reduced in recent years. The reason for this is that Turkey has recently been significantly burdened by problems as within (terrorism, separatism, economic crisis) as outside of the country (the Syrian crisis;

¹ Wikipedia.org (2016). *Вооружённые столкновения в Нагорном Карабахе* <[https://ru.wikipedia.org/wiki/Вооружённые_столкновения_в_Нагорном_Карабахе_\(2016\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Вооружённые_столкновения_в_Нагорном_Карабахе_(2016))> (2018, август, 16).

² Фохт, Е. (2016). *Договоренность о прекращении огня в Карабахе была достигнута в Москве*. *RBC.RU* <<https://www.rbc.ru/politics/06/04/2016/5704cb8f9a79470eb2af58fb>> (2018, август, 16).

Recently complicated relations with the West, mainly with the new administration of US). Turkey was not able to become a guarantee of Azerbaijan's sovereignty, but the expectations always were in Baku. However, Ankara does not intend to surrender to this fact. After an impressive victory in the presidential election on June 24, 2018, President Erdogan planned the first official visit in Baku.

The events of April 2016 made clear that Azerbaijan will not refuse "mini wars" in the future, aiming primarily to eliminate as much territory as possible and thus strengthening pressure on the Armenian side as well as on the OSCE Minsk Group, in order moderate countries to strengthen the pressure, because of fear of the "Great War" and force the Armenian side to make significant compromises. As for beginning of the "Great War": I think in the near future the chances of it are small because Azerbaijan just will not risk it, until it does not have a guarantee of Russia's non-interference. That's why the aim of the development of cooperation with Russia in the military field is to provide at least neutral position from Russia in case of the renewed military confrontation with Armenia. I hope, Baku is well aware of the reliability of Russia's guarantees. The guarantee was received by Ukraine in Budapest memorandum in 1994, but it did not prevent the Kremlin from annexing Crimea. I think Baku should take into consideration this factor.

References:

1. Vostrikov, S.V. (1999). Karabakhskiy krizis i politika Rossii na Kavkaze [The Karabakh crisis and Russia's policy in the Caucasus]. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost'* [Social sciences and modernity], 3. [in Russian].
2. *Kommersant* (1991, December, 16). [in Russian].
3. Kazimirov, V. (2003, May, 13). Karabakh i Geydar Aliyev. [Karabakh and Heydar Aliyev]. *Vremya MN* [Time MN]. [in Russian].
4. Mir bez mirotvortsev (2018). [A world without peacekeepers (2018)] *Russkaya planeta: internet-portal* [The Russian Planet: an Internet portal]. <rusplt.ru/rubeji/armeniya/mir-bez-mirotvortsev> (2003, May, 18). [in Russian].
5. Waal, T. (2016). Kavkazskiy plenniki: kak razreshit' dilemmu bezopasnosti v Karabakhe. [The Caucasian captives: how to solve the security dilemma in Karabakh]. *Moskovskiy Tsentri Karnegi* [The Carnegie Moscow Center] <<https://carnegie.ru/2016/07/12/ru-pub-64054>> (2018, August, 16). [in Russian].
6. Waal, T. (2016). Karabakh-2017: budet li voyna [Karabakh-2017: Will There Be War?]. *Moskovskiy Tsentri Karnegi* [The Carnegie Moscow Center] <<https://carnegie.ru/2017/02/06/ru-pub-67915>> (2018, August, 16). [in Russian].
7. RIA Novosti (2018). *Aliyev nazval "vozvrashcheniye" v Yerevan tsel'yu Azerbaydzhana* [Aliyev called the "return" to Yerevan the goal of Azerbaijan] <<https://ria.ru/world/20180209/1514274051.html>> (2018, August, 16). [in Russian].
8. Markedonov, S. (2017). Postsovetskiy ekskluziv. Kak Karabakh mozhet sblizit' Rossiyu i Zapad [Post-Soviet exclusive. How Karabakh can bring Russia and the West closer]. *Moskovskiy Tsentri Karnegi* [The Carnegie Moscow Center] <<https://carnegie.ru/commentary/73263>> (2018, August, 16). [in Russian].
9. Wikipedia.org (2016). *Vooruzhonnyye stolknoveniya v Nagornom Karabakhe* [Armed clashes in Nagorno-Karabakh] <[https://ru.wikipedia.org/wiki/Вооружённые_столкновения_в_Нагорном_Карабахе_\(2016\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Вооружённые_столкновения_в_Нагорном_Карабахе_(2016))> (2018, August, 16). [in Russian].
10. Fokht, Ye. (2016). Dogovorennost' o prekrashchenii ognya v Karabakhe byla dostignuta v Moskve [The agreement on a cease-fire in Karabakh was reached in Moscow]. *RBC.RU* <<https://www.rbc.ru/politics/06/04/2016/5704cb8f9a79470eb2af58fb>> (2018, August, 16). [in Russian].
11. Guseynov, M.A. (1999). Politika SSHA v Zakavkaz'ye i interesy Rossii. [US policy in Transcaucasia and the interests of Russia]. *Nauchno-analiticheskiy doklad Instituta SSHA i Kanady RAN*. [Scientific and analytical report of the Institute of USA and Canada of the Russian Academy of Sciences.] [in Russian].
12. Furman, D. (2001). *Azerbaydzhan i Rossiya: obshchestva i gosudarstva* [Azerbaijan and Russia: societies and states]. Moscow: Peace, Progress, Human Rights. [in Russian].
13. Tsygankov, P.A. (2002). *Mezhdunarodnyye otnosheniya: uchebnoye posobiye*. [International relations: a tutorial]. Moscow: Gardariki. [in Russian].
14. Chernyavskiy, S.I. (2003). *Azerbaydzhan: Vybor kursa*. [Azerbaijan: Choosing a course]. Moscow. [in Russian].
15. Rzayev, R. (2003). *Uchastiye Azerbaydzhana v mezhdunarodnykh morskikh konventsiyakh* [Participation of Azerbaijan in international maritime conventions]. Baku [in Russian].
16. United Nations Development Programme (2000). *Azerbaidjan in family of the United Nations. Human Development Reports* <http://hdr.undp.org/sites/default/files/azerbaidjan_2000_en.pdf> [in English].
17. *Council of Europe and Azerbaijan: for peace, security and diplomacy* (2001). Baku.
18. *Global Horizons: President Aliyev's Visit to the USA* (1997). Baku, 1997.
19. *Official visit of the President of the Azerbaijan Republik Mr. Heydar Aliev to the UK 19 to 24 July 1998* (1998). Baku.

Віталій Гутник

Львівський національний університет імені Івана Франка, України

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МКС У ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Vitalii Gutnyk

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

SEPARATE ISSUES OF THE IMPLEMENTATION OF THE ROME STATUTE OF THE ICC IN THE LEGAL ORDER OF UKRAINE

The article deals with some issues of the implementation of the Rome Statute of the ICC in the legal order of Ukraine.

It is proved that Ukraine, recognizing the jurisdiction *ad hoc* of the ICC, has assumed the same obligations as the state party, including the obligation to implement the Rome Statute. However, the recognition of the jurisdiction *ad hoc* of the ICC only imposes on the state obligations of cooperation, while not giving the rights of the participating States, in particular, the right to participate in the work of the Assembly of States Parties, thereby choosing judges, the Prosecutor of the ICC, etc. Our state has a direct obligation to ratify and implement the Rome Statute of the ICC in accordance with Art. 8 of the Association Agreement between the European Union and Ukraine.

Keywords: implementation, Rome Statute, International Criminal Court, legal order, Ukraine.

Реформа судової та правоохоронної системи в Україні неможлива без урахування міжнародних стандартів. Серед таких стандартів, зазвичай береться до уваги практика ЄСПЛ, натомість практика інших судових органів, включаючи міжнародних кримінальних судів залишається поза увагою. Не виникає сумніву, що цьому є й розумне пояснення.

Так, по-перше, міжнародні кримінальні суди *ad hoc* створювалися за особливих обставин та мали своєю метою притягнення до кримінальної відповідальності перед світовою спільнотою осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів. Відтак, як зазначає Р. Краєр, процесуальні норми міжнародного кримінального судочинства розроблялися для конкретних міжнародних кримінальних судів, а не для національних правопорядків¹. Більше того, такі норми далеко не завжди можуть представляти "найкращу практику" для держав². По-друге, не відміну від ЄСПЛ, міжнародні кримінальні суди, включаючи постійнодіючий МКС не містять прямих зобов'язань для держав, щодо застосування їх практики у національному законодавстві³.

Видається, що причина відсутності прямих зобов'язань держав щодо імплементації Римського статуту у внутрішньодержавне законодавство держав пов'язана з тим, що головною метою міжнародних кримінальних судів було притягнення осіб, які вчинили міжнародні злочини до кримінальної відповідальності перед усією світовою спільнотою, а не створення відповідних стандартів для національних правових систем.

Отже, з зазначених вище міркувань, держави формально не зв'язані зобов'язаннями щодо імплементації норм, які створені для органів міжнародної кримінальної юстиції, у свої національні правопорядки. Та і в принципі, як часто звертається увага у міжнародно-правовій доктрині,

¹ Cryer, R., Friman, H., Robinson, D., Wilmschurst, E. (2010). *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*. Cambridge :Cambridge Press.

² Ibid.

³ Sluiter, G. (2006). The Law of International Criminal Procedure and Domestic War Crimes Trials. *International Criminal Law Review*, 6, 605.

міжнародні кримінальні суди мають змішану модель кримінального провадження¹, а тому вести мову про необхідність чи доцільність повного запозичення процесуальних норм міжнародних кримінальних судів у національне законодавство не варто.

З іншого боку, наявна значна кількість норм, у сфері міжнародного кримінального судочинства, які формально не є юридично обов'язковими для імплементації у національні правопорядки, не означає, що держава не може їх сприймати.

Так, у 1998 року створений МКС, який відповідно до ст.1 його Статуту є постійнодіючим органом, що уповноважений здійснювати юрисдикцію щодо осіб, які відповідальні за найбільш серйозні злочини, які викликають стурбованість світової спільноти і доповнює національні органи кримінального правосуддя². Статут МКС, станом на 01 липня 2018 року, ратифікували 123 держави³, що свідчить про авторитетність цього судового органу та бажання держав долучитися до попередження та боротьби з міжнародними злочинами у рамках МКС. Ратифікація державою Римського статуту, як слушно наголошує М. Ногучі, по-перше, є заявою для міжнародного співтовариства про рішучість такої держави зупинити культуру безкарності за вчинені міжнародні злочини; по-друге, приєднання держави до Статуту МКС дозволяє мати позитивний вплив у побудові та розробці ефективної системи та практики національного кримінального судочинства; по-третє, становлення держави-учасниці означає рішучість держави нести належну участь у боротьбі з міжнародними злочинами, як члена міжнародної спільноти, практично співпрацюючи з Судом починаючи від арешту підозрюваних до виконання покарань⁴.

Без сумніву, боротьба з міжнародними злочинами виключно у рамках МКС є неможливою, що пов'язано з тим, що відповідно до ст.1 Римського Статуту, в силу принципу компліментарності, МКС тільки доповнює національні органи кримінального правосуддя⁵. Відтак, основна оскільки основна відповідальність за боротьбу з міжнародними злочинами покладається на національні правопорядки⁶, така боротьба не можлива без імплементації положень Римського статуту у внутрішньодержавне законодавство. Адже, як зазначає Р. Краєр, міжнародні кримінальні суди є не тільки моделями міжнародного кримінального правосуддя, а й джерелом натхнення для розробки національних процедур⁷.

Отже, попри відсутність формальних зобов'язань щодо імплементації Римського статуту для держав-учасниць у їх національні правопорядки, такі держави *de facto*, враховуючи особливу правову природу та завдання МКС, вважають себе зв'язаними зобов'язаннями щодо імплементації положень Римського статуту у внутрішньодержавне законодавство.

¹ Касинюк, О.В. (2005). *Кримінально-процесуальні питання діяльності міжнародних кримінальних судів: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук*. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 5; Ambos, K. (2003). International criminal procedure: "adversarial", "inquisitorial" or mixed. *International Criminal Law Review*, 3, 1, 32; Norton, J.E. (2010). The International Criminal Court: An Informal Overview. *Loyola University Chicago International Law Review*, 8, 1, 90; Rauxloh, R.E. (2007). Regionalisation of the International Criminal Court. *New Zealand Yearbook of International Law*, 4, 70.

² Rome Statute of the International Criminal Court (1998). *Office of Legal Affairs UN* <http://legal.un.org/icc/statute/99_corr/cstatute.htm> (2018, July, 19).

³ The States Parties to the Rome Statute (2018). *ICC – Secretariat of the Assembly of States Parties* <https://asp.icc-cpi.int/en_menus/asp/states%20parties/Pages/the%20states%20parties%20to%20the%20rome%20statute.aspx> (2018, July, 19).

⁴ Noguchi, M. (2006). Criminal Justice in Asia and Japan and the International Criminal Court. *International Criminal Law Review*. 6, 604.

⁵ Rome Statute of the International Criminal Court (1998). *Office of Legal Affairs UN* <http://legal.un.org/icc/statute/99_corr/cstatute.htm> (2018, July, 19).

⁶ Українська Асоціація Міжнародного Права (2014). *Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право: Колективна монографія*. Київ: К.І.С.; Hoon, M. (2017) Navigating the Legal Horizon: Lawyering the MH17 Disaster. *Utrecht Journal of International and European Law*. 33, 84, 95; Konforta, M., Vajda, M.M. (2014). The Principle of Complementarity in the Jurisprudence of the ICC. *Zagreb Law Review*, 3, 1, 11; Radosavljevic, D. (2008). Overview of the ICC Complementarity Regime. *USAK Yearbook of International Politics and Law*, 1, 129.

⁷ Cryer, R., Friman, H., Robinson, D., Wilmshurst, E. (2010). *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*. Cambridge :Cambridge Press.

Особливості імплементації Римського статуту МКС у внутрішньодержавне законодавство України

Як слушно підкреслює М.В. Буроменський, рух України до власної моделі взаємодії і співвідношення міжнародного і внутрішнього права був складним, тривалим і, значною мірою, досить суперечливим¹, а питання про застосування міжнародно-правових норм у внутрішньому правопорядку України залишається одним із надзвичайно складних на практиці і не вирішеним у доктрині².

Питання щодо імплементації Римського статуту МКС у внутрішньодержавне законодавство, з огляду на те, що наша держава досі не ратифікувала Римський статут є особливо складним.

Україна брала активну участь у розробці Римського статуту МКС, українська делегація проголосувала за його прийняття, а сам Статут був підписаний від імені України ще 20 січня 2000 року. Разом з тим, у зв'язку з прийняттям висновку Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року, ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду була відкладена до прийняття релевантних змін до Конституції України. Такі зміни до Конституції були внесені тільки 02 червня 2016 року, а сама ратифікація відповідно до положень Конституції буде можливою не раніше 30 червня 2019 року. З огляду на визнання Україною юрисдикції *ad hoc* МКС та відсутності будь-яких перешкод у ратифікації Римського статуту, таке затягування з ратифікацією є недоцільним.

Наша держава двічі використала можливість для здійснення юрисдикції у особливому порядку, передбаченому у ст. 12 (3) Статуту. Перший раз наша держава прийняла юрисдикції у лютому–квітні 2014 року щодо вчинених злочинів протягом мирних протестів в Україні з 21 листопада 2013 до 22 лютого 2014³. Вдруге Україна визнала юрисдикцію *ad hoc* МКС щодо злочинів, вчинених на території України з 20 лютого 2014 року до моменту прийняття Заяви про визнання юрисдикції МКС⁴. Прокурором МКС розпочато попереднє дослідження (*preliminary examination*) щодо цих подій для визначення відповідності критеріїв для початку розслідування⁵.

Але закономірно виникає питання: які обов'язки взяла на себе Україна визнаючи юрисдикцію *ad hoc* МКС? Чи зобов'язана вона імплементувати Римський статут МКС, який є особливим міжнародним договором, у внутрішньодержавне законодавство?

Відповідно до ст. 14 Закону України "Про міжнародні договори України", міжнародні договори набирають чинності для України після надання нею згоди на обов'язковість міжнародного договору відповідно до цього Закону в порядку та в строки, передбачені договором, або в інший узгоджений сторонами спосіб⁶. А відповідно до ч. 1 ст. 8 згаданого Закону, згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися шляхом підписання, ратифікації, затвердження, прийняття договору, приєднання до договору. Згода України на обов'язковість для

¹ Буроменський, М.В. (2012). К вопросу о действии норм международного права во внутреннем правопорядке Украины. *Международное право как основа современного миропорядка. Liber Amicorum к 75-летию проф. В. Н. Денисова: монография*. Киев; Одесса: Феникс, 271.

² Буроменський, М. (1999). Застосування міжнародно-правових норм про права людини у внутрішньому правопорядку України. *Вісник Академії правових наук України*, 1 (16), 86, Харків: Право.

³ Note Verbale of the Acting Minister for Foreign Affairs of Ukraine, Mr. Andrii Deshchytsia, 17 April 2014 (2014). *The International Criminal Court (ICC)* <http://icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/Documents/997/UkraineMFAdocument16-04-2014.pdf> (2018, July, 19); Declaration by Ukraine lodged under Article 12 (3) of the Rome Statute, 9 April 2014 (2014). *The International Criminal Court (ICC)* <<https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/997/declarationRecognitionJurisdiction09-04-2014.pdf>> (2018, July, 19); Declaration of the Verkhovna Rada of Ukraine, 25 February 2014 (2014). *The International Criminal Court (ICC)* <http://icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/Documents/997/declarationVerkhovnaRadaEng.pdf> (2018, July, 19).

⁴ Заява про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР", які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» 2015 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 14, 7, 352.

⁵ The Prosecutor of the International Criminal Court, Fatou Bensouda, opens a preliminary examination in Ukraine (2014) *The International Criminal Court (ICC)* <http://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/pages/pr999.aspx> (2018, July, 19).

⁶ Закон про міжнародні договори України 2004 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 50, 540.

неї міжнародного договору може надаватися й іншим шляхом, про який домовилися сторони (ч. 2 ст. 8 згаданого Закону)¹. Аналіз цих положень викликає питання: чи заява Верховної Ради України про визнання юрисдикції МКС означає згоду України "іншим шляхом" на обов'язковість для неї міжнародного договору (Римського статуту МКС)?

Згідно ст. 12 (3) Римського статуту МКС, держава, яка не є учасницею Статуту вправі шляхом заяви, що надається Секретарю, визнати здійснення юрисдикції щодо конкретного злочину. Як слушно підкреслює У. Шабас, дане положення ст. 12 (3) Римського статуту є аналогічними до визнання юрисдикції шляхом ратифікації, але щодо специфічної ситуації яка виникла в державі². Тобто, держава визнаючи юрисдикцію МКС *ad hoc*, бере на себе такі ж зобов'язання як і держава-учасниця³. Більше того, ст. 12 (3) Римського статуту чітко передбачає, що держава, яка визнає юрисдикцію *ad hoc*, повинна співпрацювати з Судом без будь-яких затримок чи винятків відповідно до частини 9 (Міжнародна співпраця та судова допомога) Статуту. Тому, заява Верховної Ради України про визнання юрисдикції МКС означає згоду України на обов'язковість для неї Римського статуту МКС стосовно тої ситуації, щодо якої була визнана юрисдикція *ad hoc* МКС.

Як зазначається у міжнародно-правовій літературі, в результаті подання згаданих Заяв Україна має подвійні зобов'язання щодо співпраці з МКС. Основні зобов'язання України виникають відносно принципів співробітництва та комплементарності, що передбачає: зобов'язання співпрацювати з МКС відповідно до частини 9 Римського статуту та приймати відповідні законодавчі акти про співпрацю; та принцип комплементарності, який встановлює, що МКС може здійснювати юрисдикцію лише тоді, коли держави, які повинні були мати юрисдикцію в цій ситуації, дійсно «не бажають або не можуть» проводити розслідування або притягати винних осіб до відповідальності⁴.

Власне, відповідно до преамбули Римського статуту обов'язком кожної держави є забезпечення його кримінальної юрисдикції щодо осіб, які несуть відповідальність за вчинення міжнародних злочинів, а згідно зі ст. 1 Римського статуту, МКС доповнює національні системи кримінального судочинства. Тому в силу принципу комплементарності, первинна відповідальність за притягнення до відповідальності міжнародні злочини передбачені Римським статутом несуть національні правопорядки⁵. Відтак, Україна повинна забезпечити прийняття національного законодавства та процедур щодо проведення розслідувань та притягнення до відповідальності за дії, які МКС вважає злочинами (у тому числі положення про територіальну юрисдикцію, злочини та відповідні принципи кримінальної відповідальності...)⁶.

Отже, на підставі наведено вище, доходимо висновку, що попри відсутність у Римському статуті МКС прямого зобов'язання щодо імплементації його норм у національні правопорядки, такі

¹ Закон про міжнародні договори України 2004 (Верховна Рада України). Відомості Верховної Ради України, 50, 540.

² Schabas, W. (2010). *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute*. Oxford: Oxford University Press, 290.

³ Сенаторова, О.В. (2015). Юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо ситуації збройного конфлікту в Україні. *Застосування норм міжнародного гуманітарного, національного кримінального та кримінального процесуального права в ході проведення антитерористичної операції на сході України: матеріали міжкафедрального «круглого столу»: (м.Харків, 12 лютого 2015 р.)*. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 54.

⁴ Імплементація норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні (2016).

Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини <http://www.ombudsman.gov.ua/files/alena_2/GRC%20-%20Domestic%20Implementation%20of%20IHL%20Report%20UKR.pdf> (2018, липень, 18).

⁵ Bassiouni, M.C. (2012). *Introduction to international criminal law*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 655-656;

Wouters, J., Verhoeven, S., Demeyere, B. (2009). *The International Criminal Court's Office of the Prosecutor: Navigating between Independence and Accountability? The Legal Regime of the International Criminal Court: Essays in Honour of Professor Igor Blishchenko*. Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 362; Зелінська, Н.А., Андрейченко, С.С., Дрьоміна-Волок, Н.В., Коваль, Д.О. (2017). *Теорія та практика міжнародного кримінального права: підручник*. Одеса: Фенікс, 357.

⁶ Global Rights Compliance LLP (2016). *Імплементація норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні*, 23-24. <http://www.ombudsman.gov.ua/files/alena_2/GRC%20-%20Domestic%20Implementation%20of%20IHL%20Report%20UKR.pdf> (2018, липень, 18).

зобов'язання у ньому непрямо закріплені. Це впливає з первинної відповідальності держав щодо боротьби з міжнародними злочинами та притягнення до кримінальної відповідальності у рамках національних правопорядків, тих осіб, які вчинили злочини, що підпадають під предметну юрисдикцію МКС.

Відтак, Україна визнавши юрисдикцію *ad hoc* МКС, тим самим взяла на себе такі ж зобов'язання як держава-учасниця, у тому числі, у неї виникають зобов'язання щодо імплементації Римського статуту. Однак, визнання юрисдикції *ad hoc* МКС тільки покладає на державу обов'язки щодо співпраці, при цьому не даючи прав, які мають держави-учасниці, зокрема, права брати участь у роботі Асамблеї держав-учасниць, і тим самим обирати суддів, Прокурора МКС та його заступників тощо. Тому, уже з цих міркувань доцільно ратифікувати Римський статут. На додаток до цього, як слушно підкреслює О.В. Сенаторова, ратифікація значно полегшує співробітництво із Судом, унеможливаючи проведення розслідування і кримінального переслідування відповідно до найсучасніших, еталонних стандартів кримінального провадження – стандартів МКС¹.

Окрім згаданого вище не прямого обов'язку щодо імплементації Римського статуту, Україна має і пряме зобов'язання щодо імплементації його норм. Таке зобов'язання України передбачене ст. 8 Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію). Зокрема, відповідно до її положень, сторони співробітничать з метою зміцнення миру та міжнародного правосуддя шляхом ратифікації та імплементації Римського статуту МКС 1998 року та пов'язаних з ним документів².

Далі виникає проблема, пов'язана з обсягом імплементації Римського статуту. У міжнародному кримінальному праві, зокрема й в контексті МКС, проводиться розмежування між матеріальними та процесуальними нормами³. При чому, як звертає увагу Г. Верле, застосування матеріального кримінального права – це в основному завдання держави, у той же час єдиною сферою, у якій міжнародний кримінальний процес застосовується повною мірою, – це процеси в міжнародних судах⁴.

Тому постають два питання. По-перше, чи повинні бути імплементовані у національне законодавство як матеріальні, так і процесуальні норми Римського статуту МКС? По-друге, що в контексті ст. 8 Угоди про асоціацію означає імплементація Римського статуту МКС 1998 року?

Видається, що виходячи з первинної відповідальності України, як держави що визнала юрисдикцію *ad hoc* МКС, щодо притягнення до кримінальної відповідальності у рамках національного правопорядку тих осіб, котрі вчинили на її території злочини, що підпадають під предметну юрисдикцію МКС, безумовно імплементовані повинні бути матеріальні норми, зокрема ті, що передбачають склади міжнародних злочинів. Саме матеріальні кримінально-правові норми, а не процесуальні були імплементовані у національне законодавство європейських держав, на що зверталася увага вище. Що стосується процесуальних норм, то з огляду на відмінності національних кримінальних процесів та особливою, змішаною правовою природою міжнародного кримінального судочинства, у внутрішньодержавне законодавство мають бути імплементовані процесуальні норми у частині, де це допускається національним кримінальним процесом.

Відтак, в контексті ст. 8 імплементація Римського статуту МКС 1998 року повинна сприйматися як імплементація Україною матеріальних норм Римського статуту МКС. Процесуальні норми Римського статуту МКС імплементовуються "*mutatis mutandis*" до національного кримінального процесу.

¹ Сенаторова, О.В. (2015). Юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо ситуації збройного конфлікту в Україні. *Застосування норм міжнародного гуманітарного, національного кримінального та кримінального процесуального права в ході проведення антитерористичної операції на сході України: матеріали міжкафедрального «круглого столу»*: (м.Харків, 12 лютого 2015 р.). Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 55.

² Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 75, 1, 83, 2125.

³ Верле, Г. (2011). *Принципы международного уголовного права*: учебник. Одесса: Фенікс, 64.

⁴ Там же, 64-65.

References:

1. Ambos, K. (2003). International criminal procedure: “adversarial”, “inquisitorial” or mixed. *International Criminal Law Review*, 3, 1, 1–37. [in English].
2. Buromenskij, M.V. (2012). K voprosu o dejstvii norm mezhdunarodnogo prava vo vnutrennem pravoporjadke Ukrainy [To a question on the effects of international law in the domestic legislation of Ukraine]. *Mezhdunarodnoe pravo kak osnova sovremennogo miroporjadka*. Liber Amicorum k 75-letiju prof. V. N. Denisova: monografija; [International law as the basis of the modern world order. Liber Amicorum to the 75th anniversary of prof. VN Denisova: a monograph]. Odessa: Feniks, 251-272. [in Russian].
3. Buromenskyi, M. (1999). Zastosuvannia mizhnarodno-pravovykh norm pro prava liudyny u vnutrishnomu pravoporiadku Ukrainy [Application of international legal norms on human rights in the internal legal order of Ukraine]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. Kharkiv: Pravo, 1(16), 86-94. [in Ukrainian].
4. Cryer, R., Friman, H., Robinson, D., Wilmschurst, E. (2010). *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*. Cambridge :Cambridge Press. [in English].
5. Declaration by Ukraine lodged under Article 12 (3) of the Rome Statute, 9 April 2014 (2014). *The International Criminal Court (ICC)* <<https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/997/declarationRecognitionJurisdiction09-04-2014.pdf>> (2018, July, 19). [in English].
6. Declaration of the Verkhovna Rada of Ukraine, 25 February 2014 (2014). *The International Criminal Court (ICC)* <http://icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/Documents/997/declarationVerkhovnaRadaEng.pdf> (2018, July, 19). [in English].
7. Hoon, M. (2017) Navigating the Legal Horizon: Lawyering the MH17 Disaster. *Utrecht Journal of International and European Law*. 33, 84, 95 [in English].
8. The Prosecutor of the International Criminal Court, Fatou Bensouda, opens a preliminary examination in Ukraine (2014) *The International Criminal Court (ICC)* <http://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/pages/pr999.aspx> (2018, July, 19). [in English].
9. Global Rights Compliance LLP (2016). *Implementatsiia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava na natsionalnomu rivni v Ukraini* [Implementation of the norms of international humanitarian law at the national level in Ukraine]. <http://www.ombudsman.gov.ua/files/alena_2/GRC%20-%20Domestic%20Implementation%20of%20IHL%20Report%20UKR.pdf> (2018, липень, 18). [in Ukrainian].
10. Bassiouni, M.C. (2012). *Introduction to international criminal law*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers. [in English].
11. Kasyniuk, O.V. (2005). *Kryminal'no-protsesual'ni pytannya diyal'nosti mizhnarodnykh kryminal'nykh sudiv: Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovooho stupenyu kandydata yurydychnykh nauk*. [Criminal Procedural Issues of International Criminal Courts: Abstract of thesis for obtaining a scientific degree of a candidate of legal sciences]. Kharkiv: Yaroslav Mudryi's National Law University. [in Ukrainian].
12. Konforta, M., Vajda M.M. (2014). The Principle of Complementarity in the Jurisprudence of the ICC. *Zagreb Law Review*. 3, 1, 9-28. [in English].
13. Noguchi, M. (2006). Criminal Justice in Asia and Japan and the International Criminal Court. *International Criminal Law Review*. 6, 585-604. [in English].
14. Norton, J.E. (2010). The International Criminal Court: An Informal Overview. *Loyola University Chicago International Law Review*, 8, 1, 90. [in English].
15. Note Verbale of the Acting Minister for Foreign Affairs of Ukraine, Mr. Andrii Deshchychsia, 17 April 2014 (2014). *The International Criminal Court (ICC)* <http://icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/Documents/997/UkraineMFAdocument16-04-2014.pdf> (2018, July, 19) (2018, July, 19). [in English].
16. *Zakon pro mizhnarodni dohovory Ukrainy 2004* (Verkhovna Rada Ukrainy) [Law about international treaties of Ukraine 2004 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Information from the Verkhovna Rada of Ukraine], 50, 540. [in Ukrainian].
17. Radosavljevic, D. (2008). Overview of the ICC Complementarity Regime. *USAK Yearbook of International Politics and Law*, 1, 125-148. [in English].
18. Rauxloh, R.E. (2007). Regionalisation of the International Criminal Court. *New Zealand Yearbook of International Law*, 4, 67-84. [in English].
19. Rome Statute of the International Criminal Court (1998). *Office of Legal Affairs UN* <http://legal.un.org/icc/statute/99_corr/estatute.htm> (2018, July, 19). [in English].
20. Schabas, W. (2010). *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute*. Oxford: Oxford University Press. [in English].
21. Senatorova, O.V. (2015). *Yurysdyktsiia Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu shchodo sytuatsii zbroinoho konfliktu v Ukraini* [Jurisdiction of the International Criminal Court on the Situation of Armed Conflict in Ukraine.]. *Zastosuvannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho, natsionalnoho kryminalnoho ta kryminalnoho protsesualnoho prava v khodi provedennia antyterrorystychnoi operatsii na skhodi Ukrainy: materialy mizhkafedr. «kruhloho stolu»: (m.Kharkiv, 12 liut. 2015 r.)* [Application of the norms of the international humanitarian, national criminal and criminal procedural law during the anti-terrorist operation in eastern Ukraine: materials

- of the inter-departmental "round table": (Kharkiv, February 12, 2015)]. Kharkiv: Yaroslav Mudryi's National Law University, 52-55. [in Ukrainian].
22. Sluiter, G. (2006). The Law of International Criminal Procedure and Domestic War Crimes Trials. *International Criminal Law Review*, 6, 605-635. [in English].
23. Zelinska, N.A., Andreichenko, S.S., Dromina-Volok, N.V., Koval, D.O. (2017). *Teoriia ta praktyka mizhnarodnoho kryminalnoho prava: pidruchnyk* [The theory and practice of international criminal law: tutorial]. Odesa: Feniks. [in Ukrainian].
24. The States Parties to the Rome Statute (2018). *ICC – Secretariat of the Assembly of States Parties* <https://asp.icc-cpi.int/en_menus/asp/states%20parties/Pages/the%20states%20parties%20to%20the%20rome%20statute.aspx> (2018, July, 19). [in English].
25. *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnietoi storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony 2014* (Verkhovna Rada Ukraine) [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand 2014 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 75, 1, 83, 2125. [in Ukrainian].
26. Ukrainian Association for International Law (2014). *Ukrainska Revoliutsiia hidnosti, ahresiiia RF i mizhnarodne pravo* [Ukrainian Revolution of Dignity, Russian aggression and international law]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
27. Verle, G. (2011). *Principy mezhdunarodnogo ugolovnoho prava: uchebnyk* [Principles of International Criminal Law: tutorial]. Odesa: Feniks. [in Russian].
28. Wouters, J., Verhoeven, S., Demeyere, B. (2009). *The International Criminal Court's Office of the Prosecutor: Navigating between Independence and Accountability? The Legal Regime of the International Criminal Court: Essays in Honour of Professor Igor Blishchenko*. Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers. [in English].
29. *Zaiava pro vyznannia Ukrainoiu yurysdyksii Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu shchodo skoiennia zlochyniv proty liudianosti ta voiennykh zlochyniv vyshchymy posadovymy osobamy Rosiiskoi Federatsii ta kerivnykamy terorystychnykh orhanizatsii "DNR" ta "LNR", yaki pryzvely do osoblyvo tiazhkykh naslidkiv ta masovoho vbyvstva ukrainskykh hromadian 2015* (Verkhovna Rada Ukraine) [Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine "On Ukraine's recognition of the jurisdiction of the International Criminal Court for the commission of crimes against humanity and war crimes by senior officials of the Russian Federation and the leaders of the terrorist organizations" DNR "and" LNR ", which led to particularly grave consequences and the massacre of Ukrainian citizens 2015 (Verkhovna Rada of Ukraine)] *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 14. 7, 352. [in Ukrainian].

Sven Krüger

Comenius University in Bratislava, Slovakia

THE METHODOLOGY OF THE ICJ

The methodology is a weaker area of the International Court of Justice or, of international law in general, hardly ever stating its methodology for determining the existence, content, and scope of the rules of applied customary international law. There are only isolated references in the Court's jurisprudence to the inductive and deductive method of law determination and comment from legal literature is sparse.

This article aims to refocus attention on the methodology used by the Court when determining the rules of customary international law that it applies, and it highlights the role played by the methodology in the development of customary international law.

It defines the terms 'induction' and 'deduction' and examines their use by the Court and explores the situations in which the Court uses inductive and deductive reasoning, the different forms and functions of deduction and the relationship between the two methods. Finally, challenging the various theories distinguishing between inductive and deductive custom. Concluding the main method employed by the Court is neither induction nor deduction but, instead, assertion.

Keywords: methodology, ICJ / International Court of Justice, induction, deduction, international law, assertion.

1. Introduction

The methodology is a weakness of the International Court of Justice (ICJ) or, indeed, of international law in general.¹ Unlike its approach to methods of treaty interpretation, the Court rarely stated its methodology for determining the existence, content, and scope of the rules of applied customary international law.² References in the ICJ's jurisprudence to the inductive and deductive method of law determination are few.³

It is not only the ICJ itself that has largely remained silent on its methodology for the determination of customary international law. The legal literature has also had little to say on this subject. In view of the fact that determining the law also always means developing and, ultimately, creating the law, it is surprising that the question of the Court's methodology has attracted such little interest. In the entire ten volumes of the *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, there is no mention at all of the 'inductive method' or the 'deductive method', not even in Martti Koskenniemi's entry on 'Methodology of International Law'.⁴

2. Defining 'induction' and 'deduction'

The methods of determining the rules of international law must be distinguished from the methods of application of these rules in a special case. The application of a rule of international law is the second step following its determination. It is with this narrower meaning that the terms 'induction' and 'deduction' usually are used. The concepts of induction and deduction have their origin in Aristotle's logic, which distinguished two forms of dialectical reasoning: syllogistic (or deductive) and inductive. For example, a judicial deduction is not the same as a logical deduction. The logic of judicial decisions is not the logic of the syllogism but, rather, the logic of the law – logical reasoning is replaced by legal reasoning, which has its basis in the traditions of the legal system.

¹ On the dearth of methodology in international law, see: Sauer, E. (1963). Zur Grundlegung völkerrechtlicher Methodologie. *Nordisk Tidsskrift for International Ret*, 33 (3-4), 121; Schüle, A. (1959). Methoden der Völkerrechtswissenschaft. *Berichte der Deutschen Gesellschaft für Völkerrecht*, 3, 1; Bos, M. (1984). *A Methodology of International Law*. Amsterdam, New York, Oxford: North-Holland; Kirchner, J. (1992). Thoughts about a Methodology of Customary International Law. *Austrian Journal of Public and International Law*, 43, 215.

² The determination of a rule and that of its content and scope are frequently one and the same.

³ See, e.g., *Judgment Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain) 1962* (International Court of Justice). *I.C.J. Reports*, 1970, 3, 48, 94

⁴ Methodology of International Law, see Koskenniemi, in Rüdiger Wolfrum (2012). *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, 7, 124.

The induction is a process of going from the specific to the general. It is a systematic process of observation and empirical generalization. The deductive method, on the other hand, may be defined as inference, by way of legal reasoning, of a specific rule from an existing and generally accepted (but not necessarily hierarchically superior) rule or principle. The deduction is a process of going from the general to the specific. In light of this terminological confusion, it is essential to look to what the Court actually does, rather than to what it says it does when examining its methodology.

3. Induction and requirements for deductive reasoning

There is widespread agreement that customary international law is, as a rule, ascertained by induction.¹ The reason for the use of the inductive method is not that all states have to comply with the rules of customary international law,² or that it is necessitated by the sovereign equality of states and the requirement of the unity of the international legal order,³ but, rather, due to the fact that the two elements of customary international law are, of necessity, gathered in an empirical and inductive way.

If induction were the only method for ascertaining the rules of customary international law, the Court would have to pronounce a *non liquet* whenever the inductive method was practically impossible to apply (and treaty rules or general principles were inapplicable). It is suggested that the Court resorts to deductive reasoning in order to avoid a *non liquet*. The deductive method is not an alternative to the inductive method but, rather, is complementary to it and may be applied whenever the Court cannot ascertain any rules of customary international law by way of induction.⁴

4. Methods of deduction

The ICJ does not employ one single method of deduction but resorts to at least three different methods: normative, functional and analogical deduction. Firstly, there is a normative deduction. New rules are inferred by deductive reasoning from existing rules and principles of customary international law. The ICJ employed a triangular method of legal reasoning familiar in common law systems. In cases where a precedent is similar to the case at bar in some important respects, but dissimilar in others, the Court identifies the general principle or rationale underlying the precedent and then decides whether this principle or rationale furnishes a suitable ground for deciding the case.

Secondly, there is a functional deduction. The ICJ deduces rules from general considerations concerning the function of a person or an organization.

Thirdly, there is an ‘analogical deduction’. Analogical deduction from the Quran (‘Q’iyas’) is one of the major methods of reasoning in Islamic law.⁵ The use of this method by the ICJ may be a reflection of ‘the main forms of civilization and ... the principal legal systems of the world’ being represented on its bench.⁶ By way of analogical deduction, the rationale of an existing rule is extended to a situation that does not fall within the wording of that rule. It requires a common cause or link between the two situations. Analogical deduction allows for the determination of a new rule for the new situation and thus differs from the application, by analogy, of an existing rule or precedent to the new situation in Western legal tradition. The deductive process in its various forms is a convenient and, in fact, routine legal technique for developing rules of customary international law.

5. Deductive reasoning is multi-functional

The use of the deductive method is not limited to identifying rules of customary international law. It may also serve other purposes. Deductive reasoning, for example, may be employed to confirm and strengthen results reached by induction. However, the use of deductive reasoning can also mean that the Court wants to make up for a less than comprehensive or conclusive inductive process.

¹ De Visscher, C. (1963). *Problèmes d’interprétation judiciaire en droit international public*, Paris: Pedone, 16; Bleckmann, A. (1977). ‘Zur Feststellung und Auslegung von Völkergewohnheitsrecht’, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 37, 504, 505.

² Alvarez-Jiménez, A. (2011). Methods for the Identification of Customary International Law, in the International Court of Justice’s Jurisprudence: 2000–2009. *International and Comparative Law Quarterly*, 60, 3, 681, 686.

³ Bleckmann, A. (1995). *Allgemeine Staats- und Völkerrechtslehre*. Köln: Heymann, 520.

⁴ the main proponent of the inductive approach to international law, was not advocating a complete renunciation of the deductive method, Schwarzenberger, G. (1957). *The International Law*. London: Stevens & Sons Limited, 9, 38.

⁵ Mohammed Abed al-Jabri (2011). *The Formation of Arab Reason: Text, Tradition and the Construction of Modernity in the Arab World*. London: I.B.Tauris & Co Ltd 148–149; Noel, J.C. (1974). *A History of Islamic Law*. New York: Syracuse University Press, 59–60.

⁶ International Court of Justice (1954). *Statute of the International Court of Justice*, 1 UNTS 993, Art. 9.

Where a rule of customary international law is logical, because it can be deduced from an existing underlying principle, the burden of proving the rule by way of inductive reasoning is proportionally diminished. In essence, a logical rule requires a smaller pool of state practice and *opinio juris*.¹ The deduction can thus be used to lower the standard of inductive evidence.

In cases where state practice and *opinio juris* are contradictory or inconclusive, the imposition of a burden of proof is necessary for the inductive method to achieve a result. The burden of proof can be established by deduction.

6. The old versus the new

With rare exceptions, the theories on custom ‘have not only failed to improve the quality of thought but have deflected lawyers from the application of ordinary methods of legal analysis’.² It has been argued that there are different categories of customary international law – ‘traditional custom’ and ‘modern custom’.³

One argument is that modern custom is related to new and important moral values and global challenges, such as peace, human rights, and the environment, where the actual practice of states has been characterized by too many violations to serve as a sound basis for induction. In these areas, there is also an urgent need to create new rules and fill existing gaps; traditional custom is ill-suited to do this, being both too burdensome and slow to develop.

Modern custom, on the other hand, can develop quickly because it is deduced from multilateral treaties and declarations by international fora such as the United Nations General Assembly (UNGA), which can declare existing customs, crystallize emerging customs and generate new customs. For these reasons, it is claimed, international human rights law, international humanitarian law, international criminal law and the international environmental law should be arrived at by deduction.⁴

The methods employed by the Court for the determination of rules of customary international law do not depend on the nature or content of these rules or on whether they respond to moral issues and global challenges.⁵ Induction and deduction as methods of legal reasoning are value neutral. The Court employed deductive reasoning not to develop international law progressively but to develop it in situations where the inductive method could not yield any result.⁶

The use of the terms ‘traditional’ and ‘modern’ suggests a chronological sequence and implies a change of methodology in determining custom over time. Thus, it has been said that there was ‘a movement from the inductive to the deductive method of ascertaining custom’.⁷

Modern custom has been associated with the progressive development of international law, and the deductive method has been equated with ‘quasi-legislation’. Traditional inductive custom, on the other hand, is said to be conservative, positivistic and characterized by descriptive accuracy. The inductive method is, however, just as subjective, unpredictable and prone to law creation by the Court as the deductive method.⁸ Traditional custom is to be established by examining the practice and *opinio juris* of states. This is not a mathematical exercise of simply counting state behaviour but, rather, a process prone to subjectivity and selectivity.⁹ It is practically impossible for the Court to examine the practice and *opinio*

¹ Worster, W.T. (2013). The Inductive and Deductive Methods in Customary International Law Analysis: Traditional and Modern Approaches. *SSRN Electronic Journal*, January, 6, 43.

² Macdonald, S.J., Johnson, D.M. (eds.) (1983). *The Structure and Process of International Law, Essays in Legal Philosophy, Doctrine and Theory*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 627.

³ Posner, E.A., Goldsmith, J.L. (2000). Understanding the Resemblance between Modern and Traditional Customary International Law, *Virginia Journal of International Law (VJIL)*, 40, 639.

⁴ Kolb, R. (2003). Selected Problems in the Theory of Customary International Law, *Netherlands International Law Review*, 50, 2, 119-150.

⁵ Collected Courses of the Hague Academy of International Law (1999). *International Law: Ensuring the Survival of Mankind on the Eve of a New Century: General Course on Public International Law*, Tomuscha, 281 RCD 9, 334.

⁶ Schlütter, B. (2010). *Developments in Customary International Law: Theory and the Practice of the International Court of Justice and the International ad hoc Criminal Tribunals for Rwanda and Yugoslavia*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 326, 328, 329.

⁷ Collected Courses of the Hague Academy of International Law (2003). *International Law in the Age of Human Rights: General Course on Public International Law*, 301 RCD 9, 378.

⁸ Kolb, R. (2003). Selected Problems in the Theory of Customary International Law, *Netherlands International Law Review*, 50, 2, 130–133.

⁹ ‘Uncertainty in the: Kammerhofer, J. (2004). Formal Sources of International Law: Customary International Law and Some of Its Problems, *European Journal of International Law*, 15, 3, 524–536;

juris of almost 200 states. Thus, any customary rule will, by necessity, be based on a selection of state practice – a selection made by the Court. The Court could thus engage in a self-fulfilling collection of state practice – that is, a selective collection of practice that is supportive of a preconceived rule of customary law.¹

It is also for the ICJ to decide what counts as state practice, whether practice is extensive, consistent and uniform (enough) and how to deal with inconsistent patterns of practice. The acceptance of certain patterns of conduct as customary law is more than the mere observation and recording of regularities of behaviour.

Value judgments are always implicit in the recognition of practice as custom.² The Court may interpret inconsistent state practice as a breach of an existing custom, the beginning of a new custom or no custom at all. It is for the Court to weigh inconsistent state practice.

The uncertainties inherent in the inductive method are, however, not only limited to the collection, selection and assessment of state practice but also cover the process of rule determination.³ It is the Court that formulates the rule that is inferred from a particular practice. This rule may be broad or narrow, abstract or specific, with or without exceptions. Every induction is based on a number of premises and conceptions that are rarely laid open but, rather, are defined by the Court. And as if all this were not enough, there are still the subjectivities immanent in the process of determining the psychological element of customary international law – the *opinio juris* of states – which is often arrived at by deduction rather than by induction.⁴ In sum, if the Court is eager to be ‘creative’ and progressively develop rules of customary international law, it does not need to resort to a ‘modern deductive custom’.⁵

7. ICJ’s assertion

Examinations of the ICJ’s methodology usually focus on the dichotomy of induction versus deduction.⁶ This dichotomy, however, presents an incomplete or even distorted picture. The main method employed by the Court is not induction or deduction but assertion. In the large majority of cases, the Court does not offer any (inductive or deductive) reasoning but simply asserts the law as it sees it. Of course, one would not expect the Court to examine state practice and *opinio juris*, or employ a process of deductive reasoning, in order to establish long and well-recognized rules of customary international law, such as the inviolability of diplomatic agents.⁷ The Court has not only asserted positive rules, but it has also denied the existence of (alleged) rules of customary international law simply by stating that there is no ‘uniform and widespread State practice’ without providing any support for this assertion.⁸

The ICJ has developed several techniques of assertion. Reference to the International Law Commission (ILC) is a favourite shortcut in establishing rules of customary international law. Thus, the Court referred to the work of the ILC and the Commission’s statement that ‘the notion of state of necessity is ... deeply rooted in general legal thinking’ before asserting that ‘the state of necessity is a ground recognized by customary international law’.⁹ The Court also frequently holds that a certain (draft) article

¹ Pavoni, R. (2011). An American Anomaly? On the ICJ’s Selective Reading of United States Practice in Jurisdictional Immunities of the State. *Italian Yearbook of International Law*, XXI, 143-159.

² De Visscher, C. (1982). *Theory and Reality in Public International Law*, Princeton: PRINCETON UNIVERSITY PRESS, 96.

³ Bleckmann, A. (1995). *Allgemeine Staats- und Völkerrechtslehre*. Köln: Heymann, 505.

⁴ Kelsen, H. (1939). Théorie du droit international coutumier, 1 *Revue internationale de le théorie du droit* [new series] (1939) 253, at 266.

⁵ D’Amato, A. (1966). The Inductive Approach Revisited’, *Indian Journal of International Law*, 6, 509, 512.

⁶ Alvarez-Jiménez, A. (2011). Methods for the Identification of Customary International Law, in the International Court of Justice’s Jurisprudence: 2000–2009. *International and Comparative Law Quarterly*, 60, 3, 686; Koskenniemi, M. (2005). *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*. Cambridge: Cambridge University Press, 562-617. DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511493713.011>; Worster, W.T. (2013). The Inductive and Deductive Methods in Customary International Law Analysis: Traditional and Modern Approaches. *SSRN Electronic Journal*, January, 6, 70.

⁷ *Vienna Convention on Diplomatic Relations 1961*, 29 (UNTS). *UN International Law Page* <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf> (21, August, 2018).

⁸ *Judgment Ahmadou Sadio Diallo (Republic of Guinea v. Democratic Republic of the Congo) 2007* (International Court of Justice). *ICJ Reports*. <<https://www.icj-cij.org/en/case/103>> (21, August, 2018).

⁹ *Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Gabčíkovo 1997* (International Court of Justice). *ICJ Reports*. <<https://www.icj-cij.org/en/case/92>> (21, August, 2018).

adopted by the ILC ‘reflects’ customary international law without engaging in an examination of state practice or *opinio juris* itself.¹ In light of the ILC’s extensive review of state practice and *opinio juris* in its reports and commentaries, this simply may be an example of the Court outsourcing the inductive process to the Commission. But the ILC’s task is not limited to the codification of existing rules of customary international law.² In none of the cases where the Court has found a (draft) article of the ILC to reflect customary international law did it enquire whether the Commission was actually codifying international law or whether it was not perhaps progressively developing international law. In all cases, the ILC has served as a kind of pseudo-witness for a rule having acquired the status of customary international law.

Another method of assertion is for the ICJ simply to observe *ex cathedra* that a certain treaty provision is reflective of customary international law.³ This method has allowed it to hold that several provisions of the Vienna Convention on the Law of Treaties, the Vienna Convention on Diplomatic Relations,⁴ the United Nations Convention on the Law of the Sea,⁵ the four Geneva Conventions of 1949,⁶ and Hague Convention IV on Respecting the Laws and Customs of War on Land and the Regulation Concerning the Laws and Customs of War on Land were part of customary international law. Such assertions of customary international law status of certain treaty provisions are all the more noteworthy since state practice has not always been in conformity with these provisions.

8. Conclusion

In practice, when determining the rules of customary international law, the ICJ does not use one single methodology but, instead, uses a mixture of induction, deduction and assertion.⁷

There is no greater danger of law creation in deduction than there is in induction. Indeed, it could be argued that rules arrived at by deduction are not ‘created’ by the Court at all.⁸ Like implied powers or implied (contract) terms, there are ‘implied rules’ – that is, rules that are already contained in existing rules or principles and that may be arrived at by deductive reasoning. These implied rules may be regarded as ‘direct and inevitable consequences’ of existing rules.⁹ Thus, the deductive method is also compatible with the consent principle in international law. The implied rules are covered by states’ consent to the existing rules or principles from which they are deduced. In this sense, the deduction is the logically consistent extrapolation of the established body of customary international law. It is, however, important that new rules of customary international law are deduced only from existing legal rules or principles and not from postulated values. Otherwise, the Court would simply emulate the classical theorists with their

¹ *Judgment Ahmadou Sadio Diallo (Republic of Guinea v. Democratic Republic of the Congo) 2007* (International Court of Justice). *ICJ Reports*. <<https://www.icj-cij.org/en/case/103>> (21, August, 2018); *Judgment Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) 2007*, 385, 401 (International Court of Justice). *ICJ Reports*. <<http://www.worldlii.org/int/cases/ICJ/2007/2.html>> (21, August, 2018); *Judgment Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia) 2008*, 127 (International Court of Justice). *ICJ Reports*. <<https://www.icj-cij.org/en/case/118/judgments>> (21, August, 2018).

² *Charter of the United Nations 1945 13 (1)* (United Nations). *UN Homepage*. <<http://www.un.org/en/charter-united-nations/>> (21, August, 2018).

³ Koskenniemi, M. (2005). *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*. Cambridge: Cambridge University Press, 562-617. DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511493713.011>; Kearney, R.D. (1976). Sources of Law and the International Court of Justice. *The Future of the International Court of Justice*, 2, 649.

⁴ *Vienna Convention on Diplomatic Relations 1961*, 29 (UNTS). *UN International Law Page* <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf> (21, August, 2018).

⁵ *Judgment Territorial and Maritime Dispute between Nicaragua and Honduras in the Caribbean Sea (Nicaragua v. Honduras) 2007*, 113 (International Court of Justice). *ICJ Reports*. <<https://www.icj-cij.org/en/case/120>> (21, August, 2018).; *Judgment Maritime Delimitation between Qatar and Bahrain 1991*, 185 (International Court of Justice). *ICJ Reports*. <<https://www.icj-cij.org/en/case/87>> (21, August, 2018).

⁶ Meron, T. (2003). International Law in the Age of Human Rights: General Course on Public International Law. *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*, 301, RCD 9, 357–358.

⁷ Schlütter, B. (2010). *Developments in Customary International Law: Theory and the Practice of the International Court of Justice and the International ad hoc Criminal Tribunals for Rwanda and Yugoslavia*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 70.

⁸ Kelly, J.P. (2000). The Twilight of Customary International Law. *Virginia Journal of International Law*, 40, 2, 526.

⁹ *Judgment, North Sea Continental Shelf 1968, Dissenting Opinion of Judge Koretsky* (International Court of Justice). *ICJ Reports*. <<https://www.icj-cij.org/files/case-related/51/051-19690220-JUD-01-07-EN.pdf>> (21, August, 2018).

naturalistic and self-assured deductions.¹ The deductive method finds its limits in the actual will of states, as expressed by their constant and uniform practice.² Thus, in the event of a conflict between rules of customary international law arrived at by induction and those arrived at by deduction, the former will prevail. In addition, any result reached by deductive reasoning must not be contrary to existing norms of *jus cogens*.

The gateway for judicial legislation is neither induction nor deduction but, rather, the ICJ's use of assertion as a method to determine the rules of customary international law. No matter what it may say on the subject, in a majority of cases the Court has not examined the practice and *opinio juris* of states but, instead, has simply asserted the rules that it applies.

However, assertion is not always merely a convenient methodological shortcut. There are situations where the inductive and deductive methods will not allow the Court to fulfill its normal judicial function of determining the applicable rules of customary international law because induction is virtually impossible or because there are no relevant general rules or principles from which to deduce the applicable law. Judicial assertion is the price states have to pay for the Court not to declare an epistemological *non liquet*.³ It must be careful, however, not to overstep the limits of the method of assertion. If the Court's assertions do not convince its clients, States may simply stay away from the Court.

References:

1. Abed al-Jabri, M. (2011). *The Formation of Arab Reason, Text, Tradition and the Construction of Modernity in the Arab World*, London: I.B.Tauris [in English].
2. Alvarez-Jiménez, A. (2011). Methods for the Identification of Customary International Law, in the International Court of Justice's Jurisprudence: 2000–2009. *International and Comparative Law Quarterly*, 60, 3, 681-712. [in English].
3. Bleckmann, A. (1995). *Allgemeine Staats- und Völkerrechtslehre*. Köln: Heymann. [in German].
4. Bleckmann, A. (1977). 'Zur Feststellung und Auslegung von Völkergewohnheitsrecht', *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 37, 504-529. [in German].
5. Wolfrum, R. (ed.) (2012). Non Liqueat, Bodansky. *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, 7, 697–706. [in English].
6. Bos, M. (1984). *A Methodology of International Law*. Amsterdam, New York, Oxford: North-Holland. [in English].
7. *Charter of the United Nations 1945 13 (1)* (United Nations). *UN Homepage*. <<http://www.un.org/en/charter-united-nations/>> (21, August, 2018). [in English].
8. Coulson, N.J. (1964) *A History of Islamic Law*. Piscataway, New Jersey: Aldine Transaction. [in English]
9. D'Amato, A. (1966). The Inductive Approach Revisited', *Indian Journal of International Law*, 6, 509-514. [in English]
10. De Visscher, C. (1963). *Problèmes d'interprétation judiciaire en droit international public*, Paris: Pedone. [in French]
11. De Visscher, C. (1982). *Theory and Reality in Public International Law*, Princeton: PRINCETON UNIVERSITY PRESS. [in English]
12. *Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Gabčíkovo 1997* (International Court of Justice). *ICJ Reports*. <<https://www.icj-cij.org/en/case/92>> (21, August, 2018). [in English].
13. Posner, E.A., Goldsmith, J.L. (2000). Understanding the Resemblance between Modern and Traditional Customary International Law, *Virginia Journal of International Law (VJIL)*, 40, 639-672. [in English].
14. *Judgment Ahmadou Sadio Diallo (Republic of Guinea v. Democratic Republic of the Congo) 2007* (International Court of Justice). *ICJ Reports*. <<https://www.icj-cij.org/en/case/103>> (21, August, 2018). [in English].
15. *Judgment Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) 2007, 385, 401* (International Court of Justice). *ICJ Reports*. <<http://www.worldlii.org/int/cases/ICJ/2007/2.html>> (21, August, 2018). [in English].
16. *Judgment Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain) 1962* (International Court of Justice). *I.C.J. Reports*, 1970, 3, 48, 94. [in English].

¹ D'Amato, A. (1966). The Inductive Approach Revisited', *Indian Journal of International Law*, 6, 511.

² *supra* note, Schlütter, B. (2010). *Developments in Customary International Law: Theory and the Practice of the International Court of Justice and the International ad hoc Criminal Tribunals for Rwanda and Yugoslavia*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 70.

³ Wolfrum, R. (ed.) (2012). Non Liqueat, Bodansky. *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, 7, 697–706, 698, 4.

17. Judgment *Maritime Delimitation between Qatar and Bahrain 1991*, 185 (International Court of Justice). *ICJ Reports*. <<https://www.icj-cij.org/en/case/87>> (21, August, 2018). [in English].
18. Judgment, *North Sea Continental Shelf 1968, Dissenting Opinion of Judge Koretsky* (International Court of Justice). *ICJ Reports*. <<https://www.icj-cij.org/files/case-related/51/051-19690220-JUD-01-07-EN.pdf>> (21, August, 2018). [in English].
19. Judgment *Territorial and Maritime Dispute between Nicaragua and Honduras in the Caribbean Sea (Nicaragua v. Honduras) 2007*, 113 (International Court of Justice). *ICJ Reports*. <<https://www.icj-cij.org/en/case/120>> (21, August, 2018). [in English].
20. Kammerhofer, J. (2004). Formal Sources of International Law: Customary International Law and Some of Its Problems, *European Journal of International Law*, 15, 3, 523-553. [in English].
21. Kearney, R.D. (1976). Sources of Law and the International Court of Justice. *The Future of the International Court of Justice*, 2, 610-726. [in English].
22. Kelly, J.P. (2000). The Twilight of Customary International Law. *Virginia Journal of International Law*, 40, 2, 526-572. [in English].
23. Kelsen, H. (1939). Théorie du droit international coutumier, 1 *Revue internationale de le théorie du droit* [new series] (1939) 103-181.[in French].
24. Kirchner, J. (1992). Thoughts about a Methodology of Customary International Law. *Austrian Journal of Public and International Law*, 43, 215-239.[in English].
25. Kolb, R. (2003). Selected Problems in the Theory of Customary International Law, *Netherlands International Law Review*, 50, 2, 119-150. [in English].
26. Koskeniemi, M. (2005). *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*. Cambridge: Cambridge University Press, 562-617. DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511493713.011>. [in English].
27. Wolfrum, R. (ed.) (2012). Non Liquef, Bodansky. *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, 7, 697–706, 698, 4. [in English].
28. Macdonald, S.J., Johnson, D.M. (eds.) (1983). *The Structure and Process of International Law, Essays in Legal Philosophy, Doctrine and Theory*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers. [in English].
29. Meron, T. (2003). International Law in the Age of Human Rights: General Course on Public International Law. *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*, 301, RCD 9, 357–378. [in English].
30. Pavoni, R. (2011). An American Anomaly? On the ICJ's Selective Reading of United States Practice in Jurisdictional Immunities of the State. *Italian Yearbook of International Law*, XXI, 143-159. [in English].
31. Sauer, E. (1963). Zur Grundlegung völkerrechtlicher Methodologie. *Nordisk Tidsskrift for International Ret*, 33 (3-4), 121-131. [in Danish].
32. Schachter, O. (1982). *International Law in Theory and Practice: General Course in Public International Law*. Heidelberg: Springer Netherlands [in English].
33. Schlütter, B. (2010). *Developments in Customary International Law: Theory and the Practice of the International Court of Justice and the International ad hoc Criminal Tribunals for Rwanda and Yugoslavia*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers. [in English].
34. Schwarzenberger, G. (1957). *The International Law*. London: Stevens & Sons Limited. [in English].
35. Schüle, A. (1959). Methoden der Völkerrechtswissenschaft. *Berichte der Deutschen Gesellschaft für Völkerrecht*. Frankfurt am Main: Karlsruhe. [in German].
36. Collected Courses of the Hague Academy of International Law (1999). *International Law: Ensuring the Survival of Mankind on the Eve of a New Century: General Course on Public International Law*, Tomuscha, 281 RCD 9. [in English].
37. *Vienna Convention on Diplomatic Relations 1961*, 29 (UNTS). *UN International Law Page* <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf> (21, August, 2018). [in English].
38. Worster, W.T. (2013). The Inductive and Deductive Methods in Customary International Law Analysis: Traditional and Modern Approaches. *SSRN Electronic Journal*, January, 6, 445-522. [in English].

Олексій Маловацький

*Інститут законодавства Верховної Ради України, член Вищої Ради
Правосуддя України*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА МІЖНАРОДНІ НЕПРАВОМІРНІ АКТИ: АКТУАЛЬНІ ТЕОРЕТИКО-ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА РОЗУМІННЯ

Oleksii Malovatskyi

*Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the High Council
of Justice of Ukraine*

INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY OF STATES FOR INTERNATIONALLY WRONGFUL ACTS: RELEVANT THEORETICAL AND DOCTRINAL APPROACHES TO DEFINITION AND UNDERSTANDING

The article analyzes the doctrinal and normative consolidation of the concept of states' responsibility for internationally wrongful acts, the problems connected with it and the current stage of its definition. Thus, by studying the classical and modern doctrine of international law, defining the basic laws of understanding the responsibility of a state for internationally wrongful acts, we can analyze the ordinary and the newest approaches to the understanding of state responsibility in contemporary international law, as well as to determine the responsibility of a state for internationally wrongful acts in international law in the light of recent scientific developments. The author managed to substantiate the newest doctrinal definition of the responsibility for internationally wrongful acts in the international law, which has found its implementation and consolidation in the Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts of December 12, 2001. At the same time, despite the continued study of international legal responsibility of states for internationally wrongful acts, this institute remains customary and, so far, has found its consolidation only in the international draft rules of conduct of a recommendation nature.

Keywords: state, international legal responsibility, theory of responsibility, international law, internationally wrongful acts, doctrine.

Проблематика теми. Питання відповідальності в міжнародному праві є однією з найбільш досліджуваних та складних проблем, яка породжує значні суперечності та має виняткове значення та відіграє конституюючу роль для формування міжнародного права як окремої і самостійної системи сучасної правової науки.

Тому, тільки досліджуючи класичну і сучасну доктрину міжнародного права, визначаючи основні закономірності щодо розуміння відповідальності держави за вчинення міжнародних неправомірних актів, можна саме на цій підставі проаналізувати ординарні та новітні підходи до розуміння феноменології відповідальності держави в сучасному міжнародному праві, а також спробувати дати визначення відповідальності держави за міжнародні протиправні акти в міжнародному праві у світлі останніх наукових напрацювань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних учених тематику міжнародної відповідальності держави розглядали С.С. Андрейченко, В.Ф. Антипенко, М.М. Антонович, М.О. Баймуратов, Ю.Ю. Блажевич, М.В. Буроменський, В.Г. Буткевич, О.В. Буткевич, К.А. Важна, В.А. Василенко, Л.Г. Гусейнов огли, В.Н. Денисов, А.І. Дмитрієв, Н.В. Дрьоміна-Волок, О.В. Задорожній, Н.А. Зелінська, Т.Р. Короткий, І.І. Лукашук, В.В. Мицик, М.І. Пашковський, В.М. Репецький, Є.Л. Стрельцов, Л.Д. Тимченко, Г.О. Христова, М.Ю. Черкес.

Значний внесок у розробку проблематики вини держави зробили дослідження радянських учених: В.М. Єлинічева, Ю.М. Колосова, П.М. Куріса, Д.Б. Левіна, В.А. Мазова, С.Б. Петровського,

С.Б. Раскалея, Г.И. Тункіна, М.О. Ушакова, М.Х. Фарукшина та ін. Окремим аспектам протиправної поведінки державі в міжнародному праві присвячена низка праць у зарубіжній міжнародно-правовій літературі. Зокрема, можна виділити доробок таких науковців далекого і ближнього зарубіжжя як А. Абасс, Р. Аго, С.Ф. Амерасінг, Д. Анцилотті, Е. Аречага, Б. Ченг, Р.Р. Батршин, Б.Ш. Беллалова, А. Більж, Е. Борчард, Я. Броунлі, Р. Варк, Ф.О. Вертліб, С. Верхоевен, Р. Вольфрум, Г. Дам, П. Дамберрі, К.О. Дейкало, Д. Джінкс, О. Джонс, М.Д. Еванс, А. Зайберт-Фор, І. Зіемель, К. Іглтон, Б. Конфорті, Дж. Кроуфорд, Дж.-П. Кенедек, Ч. Лехнардт, С. Оллесон, М. Сассолі, Я.С. Кожеуров, Д. Макголдрік, Ф. Максим, Д. Матаз, Дж. Мореллі, Л. Оппенгейм, О.А. Прошина, Т. Руїс, М. Соренсен, А. Фавр, Д.М. Хейджер, Ж.-М. Хенкертс, М. Шоу тощо.

Водночас роботи вчених, які зробили значний внесок у розвиток сфери міжнародної відповідальності, не вичерпують багатогранної проблематики їх протиправної поведінки у міжнародному праві. У сучасних умовах виникають нові проблеми, що ускладнюють не тільки таку поведінку, а й її атрибуцію у цілях міжнародної відповідальності, коли держава, її органи та посадові чи службові особи скоюють міжнародні протиправні акти, тому актуальним є вироблення нового концептуального розуміння відповідальності держави у міжнародному праві на рівні доктринальних досліджень та легалізація їх результатів шляхом міжнародно-правової нормативізації у профільних міжнародних угодах.

Тому, *метою цієї статті* є дослідження актуальних теоретико-доктринальних підходів до визначення та розуміння спроба пошуку теоретичних підходів до визначення та розуміння феноменології міжнародно-правової відповідальності держави за міжнародні неправомірні акти проти безпеки цивільної авіації.

Виклад основного матеріалу. В класичній теорії міжнародного права, домінувало розуміння відповідальності, обґрунтоване Гуго Гроцієм (Hugo De Groot), який, відзначав: «...із завдання шкоди впливає обов'язок, який ґрунтується на природному праві відшкодувати завдану шкоду». На думку вченого, суверен (король) має право вимагати покарання не тільки за завдання йому шкоди чи його підданам, а також за порушення, які прямо їх не стосуються, однак зачіпають чи явно порушують у будь-який спосіб природні права народу або будь-якої особи¹. При цьому Г. Гроцій ототожнював відповідальність з обов'язком відшкодувати завдану шкоду, а постраждалого суверена наділяв правом вимагати відшкодування завданої шкоди не тільки йому, але і його підданам.

Емеріх де Ваттель, що підтримував погляди Г. Гроція, наполягав, що відповідальність це обов'язок відшкодувати шкоду². На протипагу попереднику, він доводив, що держава якій не було завдано шкоди не може звертатися за відшкодуванням (репресаліями), оскільки, це означало б, що певна держава грає роль судді між народами, однак жодний суверен не має такого права. Цей автор обґрунтовував, свої погляди міжнародною практикою, коли у 1662 році Нідерланди відмовили Англії у задоволенні вимоги про відшкодування шкоди, завданої Мальтійському ордену. Підставою відмови, яку Англія не заперечила, слугувало посилення на відсутність права у держави звертатися за відшкодування шкоди, якщо така завдана третій особі, а не їй чи її підданам³. Вказаний принцип сформував білатеральну теорію відповідальності держави в міжнародному праві, згідно якої відносини відповідальності виникали між державою-порушником та державою чиї права порушено⁴.

Корнелій Бінкерсхоєк, ще до Ваттеля, ставив під сумнів правомірність відмови Нідерландів у відшкодуванні шкоди Мальтійському ордену, згадуючи що, якщо репресалії дозволені від імені підданих, то відсутня підстава для відмови у репресаліях на користь іноземців, оскільки для теорії права не має різниці чи така особа Троянець чи Тиреанець⁵. Бланшлі, вважав за можливе, порушити питання про відповідальність держави-порушника третім державам ніж тими, яким завдано шкоду.

¹ Grotius, H. (2005). *The right of war and peace*. Indiana: Liberty Fund, Inc., 1021.

² Де Ваттель, Э. (1959). *Право народов или принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов*. Москва: Сдано в набор, 224.

³ De Vattel, E. (1758). *Le droit des gens ou principes de la loi naturelle*, Londres, 1, 34.

⁴ Notel, G. (2002). From Dionisio Antzilotti to Roberto Ago: The Classical International Law of State Responsibility and the Traditional Primacy of a Bileteral Concertion of Inter-state Relations. *Europien Journal of International law*, 13, 5, 1083–1098.

⁵ Bynkershoek, C. (1946) *A photographic reproduction of the text of 1744: De Foro Legatorum Liber Singularis*. Oxford : Clarendon Press.

Він вважав, що існують ряд серйозних порушень міжнародного права, які порушують права всіх народів, а тому всі народи мають право вчиняти дії з метою відшкодування шкоди, і навіть вдатися до покарання, що підтверджено колективними інтервенціями в Пост-Наполеонівських Пентархях, як дії у відповідь на утиски християн та євреїв. В такий спосіб науковець доводив існування в міжнародному праві норм *erga omnes*¹.

Класична теорія допускала можливість існування відносин відповідальності між державою-порушником і третіми державами, однак універсального визнання в той період не здобула.

Холл, вказував: «Що коли держава грубо, винувато та серйозно порушує міжнародне право то, певна держава чи її органи, з метою запобігання таким діям, можуть вжити покарання». Однак, відзначив, що міжнародне право не забезпечено організованою владою, а тому робота поліції має бути виконана тими членами спільноти народів, які здатні виконувати такі повноваження².

З наведеного випливає, що в класичній доктрині міжнародного права переважали погляди науковців, які підтримували Г. Гроція та визнавали, що відповідальність в міжнародному праві полягає в обов'язку відшкодувати шкоду завдану суверену (державі) чи його підданам. Однак не існувало єдиного розуміння, які держави та за які дії, що завдають шкоди, мають право вимагати відшкодування шкоди. Поряд з тим, в період колоніальних війн, поширення здобула теорія домінування державного суверенітету над міжнародним правом, що виключала будь-яку форму відповідальності, якщо вона суперечить волі держави³.

На нашу думку, зміст класичної доктрини відповідальності в міжнародному праві, вдало розкрив професору Єльського Університету Едвін Борхард. Він переконував, що відповідальність в міжнародному праві – це відповідальність держави чи її органу за шкоду завдану іноземцям, що складає окрему галузь позитивного міжнародного права. Вчений вказував, що відповідальність, настає не відразу після порушення посадовою особою чи органом держави норм права, а тільки після проведення розслідування проти порушників та у випадку, якщо держава проявить неможливість або небажання відновити порушені права та за умови вичерпання всі національних засобів захисту порушених прав. Він обґрунтовував, що вина як умова відповідальності не здобула остаточного визнання в доктрині, поряд з тим заперечував існування абсолютної відповідальності в міжнародному праві, оскільки стверджував, що в такому випадку виключається неправомірність дій, як підстава відповідальності держави в міжнародному праві та прийшов до висновку, що відповідальність настає за ризик завдання шкоди. Звертав увагу те, що відповідальність реалізовувалася, у спосіб дипломатичного захисту (політичний метод), однак право вимагає розгляду питань про відповідальність в арбітражах, застосовуючи правовий метод⁴.

Отже, в класичній доктрині міжнародного права переважали погляди науковців, які вважали, що відповідальність в міжнародному праві це обов'язок держави-порушника відшкодувати завдану шкоду. Фактичною підставою відповідальності визнавали порушення державою обов'язку відшкодувати шкоду завдану іноземцю, у наслідок дій чи бездіяльності державних органів, а юридичною підставою – природне право та звичай. Щодо вини, як умови відповідальності не існувало чіткості, одні автори вказували, що вина є необхідною умовою відповідальності, інші вважали що держава несе ризики за неправомірні дії своїх органів, а тому вина виступає в формі ризику, тобто вина як умова відповідальності фактично заперечувалася. Реалізація відповідальності здійснювалася дипломатичним захистом особи, до якого зверталася тільки держава після вичерпання всіх національних заходів захисту прав.

В першій половині ХХ століття погналися дебати в науці міжнародного права щодо правової природи відповідальності держави в міжнародному праві, було опубліковано ряд монографій присвячених питанням відповідальності держави в міжнародному праві.

Клайд Іглтон, в своїй книзі «Відповідальність в міжнародному праві», зазначав, що в міжнародному праві існує принцип відповідальності між державами, однак панує повний хаос в питанні його тлумачення. Зокрема він вказував, що незрозумілим є сам термін відповідальність (*responsibility*), який ним розумівся, як «принцип який встановлює обов'язок усунути

¹ Bluntschli, J.C. (1878). *Das modern Volkerrecht der civilisirten Staaten*. Harvard: Nördlingen.

² Hall, W.E. (1895). *A Treaties on International Law*. Oxford: Clarendon Press.

³ Pradier-Fodere (1885). *Droit international public*. Cambridge Cambridge University Press, 1.

⁴ Edwin, M.B. (1928). *Theoretical Aspects of the International Responsibility of States*. <<http://www.zaoer.de>> (25, May, 2018).

(відшкодувати) будь-яке порушення міжнародного права, яке завдає шкоду та вчинено державою-порушником». Автор, заперечував погляди Е. Борхарда на відповідальність та вказував: «... відповідальність є невідворотною та наступає відразу після вчинення міжнародного шкідливого діяння, що знаходиться під фізичним контролем держав та тоді коли дипломатичні заходи ще не прийнятні та не вичерпано національні засоби захисту, однак відповідальність все ж існує». На його думку, теорія Г. Гроція про відповідальність є неприйнятною для міжнародного права¹.

Іглтон обґрунтував, що відповідальності в міжнародному праві є самостійним правовим явищем, що виникає внаслідок порушення норм міжнародного права (пошкодження міжнародного права) державою у відносинах з іншою державою, а не у відносинах з фізичною особою. Відповідальність він розумів досить широко – як обов'язок – усунути наслідки порушення норм міжнародного права.

Італійський вчений Діонізіо Анцилотті, доводив, «що підставою відповідальності держави, є неправомірний акт (wrongful act), який є актом, що може існувати у відносинах між державами (та вчиняється за посередництва агентів) та суперечить об'єктивному міжнародному праву»². Міжнародний неправомірний акт, на думку вченого, становить порушення зобов'язання передбаченого міжнародним правом³. Причому, тільки порушення державою матеріальних прав іншої держави може спричинити відповідальність держави, але не порушення загального чи спеціального інтересів⁴. Піддаючи сумніву максиму Г. Гроція про неможливість існування відповідальності без вини, вчений, зазначав, що «...міжнародна відповідальність, породжується не актом індивіда, а актом держави, та радше, такий акт в очах міжнародного права існує не через сам факт вчинення правопорушення, а через те, що певний агент саме так діяв та вчинив такий акт»⁵. Д. Анцилотті, вважав що вина це умова, яка покладена в основу визначення правом характеру конкретної дії індивіда, для визначення наслідків для держави, що може бути в формі (malice of fault)⁶. Наслідками вчинення міжнародного неправомірного акту він визнавав репарації, що мали на меті відновлення порушеного правопорядку⁷. Порушення міжнародного права, як стверджував науковець, давало право на репарації, що є основним змістом відповідальності держави, які повністю відрізняються від репресалій чи від довільних підстав для інтервенції⁸. Зміст відповідальності він розумів, як «...неправомірний акт, який іншими словами можна назвати порушенням міжнародних зобов'язань, породжує нові правовідносини між державою, яка вчинила такий акт та державою стосовно якої вчинено такий акт, а держава-порушник зобов'язана відшкодувати шкоду, та в свою чергу потерпіла держава має право вимагати відшкодування шкоди»⁹.

Отже, Д. Анцилотті, вважав, що фактичною підставою відповідальності є акт держави, який суперечить міжнародному правопорядку (wrongful act) та порушує право іншої держави, юридичною підставою – порушення норм міжнародного права. Наслідком неправомірного акту він вважав виникнення права потерпілої держави вдаватися до репарації, з метою відновлення status quo («повернення до вихідного стану») – тобто порушеного права та правопорядку, який існував до порушення. Даний дослідник не підтримував, твердження, що вина – необхідна умова відповідальності держави, поряд з тим, вважав, що вина є допоміжною обставиною, за допомогою якої можливо встановити суб'єктивну сторону поведінки агента держави. Погляди Д. Анцилотті суттєво вплинули на сучасну доктрину міжнародного права та визначення відповідальності держави.

¹ Clyde, E. (1928). The Responsibility of States in International Law. *The American Journal of International Law*, <<http://www.jstor.org/stable/2188451>> (25, May, 2018).

² Anzilotti D. (1929). *Cours de Droit International*. Paris, 1, 490.

³ Ibid, p. 491.

⁴ Dupuy, A. (1992) 'Dionisio Anzilotti and Law of International Responsibility of States. *European Journal of International Law* <<http://www.ejil.org/pdfs/3/1/1171.pdf>> (25, May, 2018).

⁵ Anzilotti, D. (1929). *Cours de Droit International*. Paris, 1, 503.

⁶ Ibid, p. 466–534.

⁷ Anzilotti, D. (1906), *La responsabilite internationale des Etats a raison des dommages sofferts par des entrangers*. RGDIP. Paris, 13.

⁸ Anzilotti, D. (1902). *Teoria generale della responsabilita dello stato nel diritto internazionale*. Paris, 96.

⁹ Anzilotti, D. (1929). *Corso de droit internationale*. Paris, 1, 407.

Румунський вчений-міжнародник Веспасіан В. Пелла, стверджував що держави несуть кримінальну відповідальність в міжнародному праві за певні неправомірні дії. Вказував, що агресивна війна є злочином – війна поза законом (outlawry of war). Науковцеві не вдалося дати визначення терміну «агресивна війна», однак він навів 11 видів злочинів, що могли, спричинити відповідальність держави у вигляді санкцій, до яких відносив: порушення демілітаризованих зон, не надання доводів суду який має обов'язкову юрисдикцію, мобілізація під час розгляду справи в суді, сприяння революції однією державою на території іншої, загроза агресивною війною та ін. В. Пелла пропонував, закріпити нормами міжнародного права можливість притягнення до кримінальної відповідальності фізичних осіб, які вчиняють міжнародні злочини¹.

В. Пелла, вперше в міжнародному праві здійснив спробу обґрунтувати можливість притягнення до кримінальної відповідальності держави, за міжнародні злочини, його погляди знайшли підтримку в українській сучасній доктрині міжнародного права, зокрема в роботах професора В. Ф. Антипенка, про що буде зазначено далі.

Австрійсько-англійський дослідник Герш Лаутерпах вказував, що міжнародне право повністю визнає принцип відповідальності держав, однак кількість узгоджених та зрозумілих правил, до випадків яких застосовується цей принцип, в разі необхідності, як показує аналіз, достатньо мала. Дії, за які виникає відповідальність держави, цей автор іменував підставами для звернення до міжнародного суду (international causes of actions) та вказував, що їх мало та в більшості своїй підстави відповідальності впливають з приватного інтересу особи, про що свідчить практика Постійної палати правосуддя Ліги Націй. Вчений згадував, що практика не сформувала чітких правил, щодо випадків у яких держава несе відповідальність, що доводиться існуванням в доктрині двох протилежних точок зору: у разі притягнення до відповідальності держави, інша держава – отримує нагляд над рівною собі державою, що суперечить суверенітету; а у випадку заперечення відповідальності держави, виникає дискримінація прав іноземців, що не відповідає принципу справедливості. На цій підставі вчений дійшов висновку, що, необхідно знайти компроміс між протилежними поглядами на відповідальність з огляду на обставини справи, та з метою задоволення справедливості².

Г. Лаутерпах також вважав, що існування відповідальності в міжнародному праві зумовлено універсальним міжнародним правопорядком, який має на меті забезпечення справедливості. Підкреслював, що відповідальність держави за неправомірні акти є загально визнаним принципом міжнародного права, однак зауважував про відсутність норм міжнародного права, які б чітко регулювали питання відповідальності, що змушує міжнародні судові установи застосовувати загальні принципи права, для вирішення питань відповідальності держави в міжнародному праві.

Німецький юрист-міжнародник Ласса Френсис Лоуренс Оппенгейм вказував, що будь-яке зневажання державою міжнародно-правових зобов'язань становить міжнародно-правове порушення, а потерпіла держава, за умови дотримання зобов'язань з міжнародного мирного вирішення спорів, може змусити державу-порушника виконати притаманні їй міжнародні зобов'язання, застосувавши репресалій чи навіть війну. Відповідальність держави він поділяв на основну та похідну. Основну міжнародно-правову відповідальність держава несе за власні дії (дії уряду, та за дії агентів чи приватних осіб, які вчинені за наказом уряду чи з його дозволу). Похідну відповідальність держава несе за дії певних приватних осіб, які наносять шкоду, а держава відповідає за такі дії у випадку не запобігання ворожим діям приватних осіб щодо іноземної держави, де обов'язок такої держави полягає в розслідуванні шкідливих діянь та притягнення до відповідальності винних осіб, і не вчинення таких дій державою, може породжувати її відповідальність в міжнародному праві. Науковець, стверджував, що міжнародне правопорушення охоплює дії, починаючи від звичайного порушення договірних зобов'язань, які тягнуть за собою обов'язок відшкодувати шкоду, а ж до порушень міжнародного права, які є кримінальними діяннями в загально визнаному значенні цього терміну. При цьому, до міжнародних правопорушень він не відносив злочини проти міжнародного права – які визначав, як дії фізичних осіб, що спрямовані проти іноземних держави, які кримінальними кодексами визнаються злочинами (піратство, работоргівля на ін.). Цей автор вказував, що дії держави, що наносять шкоду іншій

¹ Reeves, J.S. (1927) *Revised Work. La Criminalité Collective des États et le Droit Penal de L'Avenir. American Journal of International law*, 21, 1.

² Lauterpacht, H. (1933). *The function of the law in international community*. Oxford: Oxford University Press.

державі не будуть вважатися міжнародним правопорушенням, якщо вони вчинені без наміру, неумисно та без злочинної недбалості. Він також обґрунтовував, що основним наслідком міжнародного неправомірного діяння, слід вважати відшкодування матеріальної та моральної шкоди, де матеріальна шкода покривається виплатами, а моральна – принесенням відповідних вибачень. Причому, згадував, що питання розміру чи штрафних нарахувань повністю визначаються судом. Вказував, що з міжнародного правопорушення у потерпілої держави виникає право вимагати від держави-порушника вчинення таких дій, які потрібні для відшкодування завданої шкоди. В тому ж випадку, коли держава-правопорушник не відшкодовує завдану шкоду, тоді потерпіла держава може звернутися до міжнародного суду. В окрему категорію відповідальності, науковець відокремлював кримінальну відповідальність держави, яка з його точки зору могла наступити за розв'язування агресивної війни, оскільки вона була заборонена Пактом Брєана-Келлога, і така відповідальність наступала саме за дії, які законодавством цивілізованих держав визнавалися злочинами, що спричиняло за звичаєвим міжнародним правом можливості застосування до держави-порушника репресалій та війни, а не тільки відшкодування заданої шкоди. Оппенгейм, згадує, що санкції, які були передбачені § 16 Статуту Ліги Націй та положеннями Статуту ООН в рівній мірі мають каральний характер, стосовно тих дій, які можуть мати ознаки агресивної війни. Він також припускав, що міжнародна кримінальна відповідальність держави могла б бути додатковою відповідальністю за дії осіб, які несуть міжнародну кримінальну відповідальність, наприклад, за порушення статті 3 Гаазької конвенції 1907 року. Однак, в підсумку приходиться до висновку, що в практиці відсутні рішення міжнародних судів, які б притягували держави до міжнародної кримінальної відповідальності, оскільки не створено такого суду¹.

Отже, Л. Оппенгейм дійшов висновку, що держава несе відповідальність за порушення норм міжнародного права на підставі міжнародного звичаю та надає потерпілій державі право звернутися до суду за відшкодування моральної та матеріальної шкоди. Вчений, доводив, що відповідальність держави в міжнародному праві обґрунтовується принципом мирного вирішення міжнародних спорів. Вказував, що відповідальність наступає за винуваті дії державних органів (основна відповідальність) або фізичних осіб (похідна відповідальність). Злочини проти міжнародного права та міжнародного кримінальні злочини вважав неправомірними діями фізичних осіб, за які вони несуть відповідальність за міжнародним правом. Згадував, що в разі агресії держава може нести відповідальність у вигляді репресалій та війни, що передбачено статутом Ліги Націй та ООН.

Австрійсько-американський дослідник Ганс Кельзен, стверджував, що існує засада загального міжнародного права, згідно якої, держава, якщо вона вважає, що певні її інтереси постраждали через поведінку іншої держави, уповноважується вдаватися до репресалій стосовно держави-порушника. Розмірковуючи над міжнародним правом, науковець згадував, що міжнародне право зобов'язує державу до певної поведінки, тоді як інша поведінка є деліктом – порушенням обов'язку, за який держава, що потерпіла, може самостійно визначити чи застосовувати санкції та для цього не потрібно рішення суду, в чому і полягає відмінність від державного права. Кельзен зазначав, що визначити спроможність держави нести відповідальність не складає жодної проблеми, оскільки державний правовий порядок може визначити державний орган, з поведінкою якого міжнародний правовий порядок пов'язує санкції. Автор вказував, що оскільки міжнародно-правові делікти, що виступають умовою для прийняття санкцій, вчиняють люди, котрі функціонують як державний уряд та спрямовуються проти держави-порушниці, то це можна витлумачити так, що встановлені загальним міжнародним правом санкції – війна та репресалії – констатують певну колективну відповідальність членів держави за вчинений її урядом міжнародно-правовий делікт. Це колективна відповідальність, оскільки факт неправомірної дії взагалі вчинено не тими індивідами, проти яких спрямований примусовий акт та санкції.

Поряд з цим, Г. Кельзен вказував, що за загальним правилом міжнародне право не зобов'язує окрему особу, однак з нього є виключення як у звичаєвому так і в партикулярному (договірному) праві. Наголошував, що міжнародне право пов'язує накладення санкцій (покарання та арешт на майно) на осіб через їх певну поведінку, що їх робить в цих випадках суб'єктами міжнародного права. Встановлення цих санкцій міжнародне право може передоручати якомусь державному правовому порядку, як от у випадку міжнародно-правового делікту піратства, однак такі санкції

¹ Оппенгейм, Л. (1948). *Международное право*. Москва: Библиотека внешней политики, 1, 309-337.

можуть встановлюватися нормою міжнародного права чи через міжнародний суд, як це було у випадку карного переслідування військових злочинців, згідно з Лондонською заявою 8 серпня 1945 року. Оскільки існує така індивідуальна відповідальність, то відповідно існує потреба в розбудові міжнародних судів, вказував автор¹. Також порівнюючи відповідальність за військові злочини (звернення до війни в супереч міжнародному праву, провокація війни або вчинення делікту як реакція на війну) вчинені особами, які діяли індивідуально та на виконання функцій держави, він досліджуючи кримінальну відповідальність та відповідальність за міжнародним правом, зазначав, що за військові злочини не виключається можливість кримінальної відповідальності держави та індивідуально осіб, згадував, що кримінальна відповідальність особи пов'язана з певними обмеженнями в правах, тоді як і відповідальність держави за міжнародним правом також має аналогічні характеристики. Наголошував на тому, що кримінальна відповідальність настає за наявності вини, а посилення на те що держава є *body corporate* та не має «*mens rea*» (винуватої волі), та відповідно не може бути піддана відповідальності в міжнародному праві, ним відкидалося з посиленням на те, що це виключення, та теорія абсолютної відповідальності не відкидається навіть в кримінальному праві.

Г. Кельзен також обґрунтовував, що кримінальне покарання має індивідуальний характер, тоді як відповідальність держави, настає за дії держави (в тому числі дії органів влади, комбатантів, керівництва держави), за умовами якої міжнародне право накладає обов'язки у вигляді санкцій за міжнародним правом, а саме: репресалій та війни, які є колективними, а не індивідуальними. На цих підставах автор стверджував, що у випадках встановлених спеціальними міжнародними договорами, особи можуть нести відповідальність за міжнародним правом, а не кримінальну відповідальність, як, наприклад, за акт піратства, поряд з тим, відповідальність особи повністю виключається та настає відповідальність держави, в тому випадку, коли особа виконувала накази чи діяла від імені держави-порушника. В свою чергу, він вважав, що потерпіла держава проти держави-порушника може застосувати репресалії чи війну².

Підсумовуючи погляди Г. Кельзена, необхідно вказати, що він розумів відповідальність держави в міжнародному праві, як обмеження прав держави, аналогічні тим, які існують у внутрішньодержавному праві та є санкціями, які застосовує інша держава чи міжнародна організація. Відповідальність держави він вважав колективною, оскільки порушення вчиняються органами держави, а відповідальність несе вся держава в особі її громадян, тобто інший суб'єкт ніж той який вчинив порушення. Вказував, що якщо уряд або орган діє незаконно то і держава, яку представляє такий уряд діє незаконно, і тому може вчинити міжнародний злочин.

Англійський юрист-міжнародник Ян Броунлі обстоював точку зору про те, що в міжнародному праві загальновизнано існування принципу, за яким, у випадку вчинення неправомірного акту, держава несе відповідальність. На протигагу попередникам, заперечував поділ відповідальності на деліктну та договірну, через те, що відповідальність впливає, на його думку, з самого факту порушення норм міжнародного права, яке повинно спричинити порушення зобов'язань. Вказував, що міжнародному праву відома відповідальність за правомірні дії, у наслідок спричинення шкоди джерелами підвищеної небезпеки, що може бути предметом відповідних договорів, однак зазначав, що така відповідальність має суто цивільно-правовий характер (наприклад, відповідальність за заподіяння шкоди ядерними установками). Броунлі заперечував вину, як умову настання відповідальності, а підставою відповідальності визнавав порушення зобов'язання, але допускав, що певний характер поведінки держави може зовні виглядати як недбалість, що може впливати на об'єм наслідків такого діяння. Згадував, що *culpa lata* (груба недбалість) була покладена в основу рішення по справі Проливу Корфу, а принцип *dolus* (намір) з боку керівних органів держави, може грати важливу роль для встановлення факту порушення зобов'язання державою. Однак, це радше виключення, оскільки, як стверджував науковець, в міжнародному праві існує загальновизнаний принцип абсолютної відповідальності, який полягає в тому, що відповідальність виникає з доведенням вольової дії, та наявності причинного зв'язку між дією та наслідком – порушенням зобов'язання.

¹ Кельзен, Г. (2004). *Чисте правознавство*. Київ: Юніверс.

² Kelsen, H. (1943). *Collective and Individual Responsibility in International Law with Particular Regard to the Punishment of War Criminals*. <<http://scholarship.law.berkeley.edu/californialawreview/vol31/iss5/3>> (25, May, 2018).

Суб'єктом відповідальності, автор визнавав державу та міжнародні організації. При цьому дослідник виходив з концепції відомої в загальному праві (common law) та вказував, що держава виконує свої функції через органи та агентів, за дії яких вона несе відповідальність, якщо вони діяли з повноваженням або з їх перевищенням (*ultra veris*), однак були підстави припускати, що такі особи діяли від імені такої держави. Але відповідальність виключається, в тому випадку, коли така особа діяла за наказами іншої держави. Він також доводив, що в разі, якщо дії офіційних осіб спричиняють порушення державою міжнародного права, то держава несе відповідальність за такі дії, що характерно і для органів виконавчої влади, зокрема збройних сил, а також законодавчої та судової влади.

Досліджуючи зміст відповідальності в міжнародному праві, Я. Броунлі вказував, що всі проблеми пов'язані з різноманітним тлумаченням певних понять, зокрема: порушенням зобов'язання, неправомірною дією чи бездіяльністю, що в широкому розумінні є шкодою; збитками – грошовими та матеріальними втратами; репараціями – будь-які заходами, які постраждала держава-позивач сподівається отримати від держави-відповідача, в будь-якій формі, а компенсація це репарація, що пов'язана з виплатою грошових коштів. До форм відповідальності він відносив: декларування наявності порушення зобов'язання судом, сатисфакцію – надання вибачень, притягнення до відповідальності винуватих за внутрішньодержавним правом, запевнення не скоювати порушень на майбутнє, реституцію – відновлення попереднього правового стану, та компенсацію – виплату збитків. Значну увагу приділяв, процесуальним аспектам звернення постраждалої держави до суду, де вказував, що практика надає таке право державам чиї інтереси є безпосередньо порушеними, однак згодом практика змінилася, та в ряді рішень арбітражів та судів було вказано, що з гуманітарних питань держава може звернутися до суду, навіть тоді, коли не порушено її права та немає збитків, однак вона захищає загальний інтерес, який ґрунтується на нормах *Jus cogens*. Поряд з тим вказував, що у випадку застосування колективних заходів та ведення спільних військових дій проти агресора, можливо, що кожна держава отримає компенсацію, однак ця проблема знаходиться на стадії розробки¹.

Отже, Я. Броунлі визнавав, що відповідальність в міжнародному праві це наслідки у вигляді репарацій за порушення державою своїх обов'язків, які передбачені нормами міжнародного права. Відповідальність держави, називав абсолютною, та на його думку вона виникає в разі наявності зв'язку між вольовою дією, порушенням міжнародного права та наслідком, який виражається у порушенні обов'язку держави. Заперечував, що відповідальність необхідно розподіляти на деліктну та договірну, а радше її визначав відповідальність за порушення норм міжнародного права. Вказував, що відповідальність може виникати за міжнародний неправомірний акт та відповідальність за правомірний шкідливий акт. Акцентуючи увагу на правомірних шкідливих актах та відповідальності за них, вчений вважав, що такі акти та відповідальність повинні бути встановлені в спеціальних договорах, а саму відповідальність за них називав цивільною. Стверджував, що метою відповідальності держави не є суто відшкодування шкоди, а скоріше – відновлення стану, який існував до порушення обов'язків державою.

Один з великих авторитетів в області міжнародного права, уругвайський юрист-міжнародник Едуардо Хіменс де Аречага, досліджуючи відповідальність в міжнародному праві, вказував, що якщо через дії чи бездіяльність порушується зобов'язання, встановлене нормою міжнародного права, автоматично виникають нові правовідносини між суб'єктом міжнародного права, який вчинив неправомірний акт та який зобов'язаний нести за таке відповідальність, у спосіб відшкодування завданої шкоди. Він обґрунтовував, що відповідальність може виникати у випадку утиску прав держави чи іноземних громадян. До елементів міжнародної відповідальності цей фахівець відносив: дію чи бездіяльність, яка: а) створює порушення зобов'язання, передбаченого нормою міжнародного права; б) така дія має бути притаманна державі, як юридичній особі та в) нею має бути завдано шкоду, яка полягає у порушенні прав іншої держави, однак не завжди вона розуміється як матеріальні збитки. Вину, як умову відповідальності, він заперечував, поряд з тим допускав, що категорія «необхідної старанності», що не є суб'єктивним аспектом, може використовуватися для кваліфікації поведінки держави, як неправомірної. Вказаний автор не погоджувався, з твердженням, що відповідальність в міжнародному праві має характер абсолютної

¹ Броунлі, Я. (1977). *Международное право*. Москва: Прогресс, 2, 77-141.

(в міру ризику), оскільки це виключає сам факт існування неправомірної поведінки, як підстави відповідальності, та зазначав, що відповідальність за ризик існує тільки в чітко визначених випадках, врегульованих міжнародними договорами.

Міжнародні правопорушення вказаний автор поділяє на дві групи: міжнародні делікти та міжнародні злочини, вказує що такий поділ був сприйнятий Комісією з міжнародного права ООН (Комісією ООН з прогресивного розвитку та кодифікації міжнародного права. – Авт.), через існування різного режими відповідальності, що має бути більш детально розроблений. Слід наголосити, що Аречага особливо підкреслював аспект, згідно з яким держава несе відповідальність за дії органів, і не тільки за тих, які вповноважені діяти на зовнішній арені, а й за дії законодавчого, виконавчого чи судового органу, якщо їх дії призводять до порушення державою міжнародного права. Він заперечував можливість несення державою відповідальності за дії приватних осіб, оскільки держава несе відповідальність суто за свої дії, але може виникнути відповідальність й за неналежну старанність, наприклад, коли державі, а точніше її органу стало відомо про те, що її громадянин має намір вчинити злочин проти іноземної держави, однак він не запобігає цьому. Наслідком неправомірного діяння Аречага називав, реторсії та реституцію, що, на його думку, становлять форми відповідальності, згадував про існування компенсацій у випадку наявності збитків та сатисфакції, та завдання державі моральної шкоди¹.

В теоретичному доробку Е. Аречаги визначальним, на нашу думку, є його дослідження вини як умови відповідальності держави в міжнародному праві, де вчений обґрунтовував, що саме відсутність належної обачності в діях держави може бути умовою відповідальності, а не сама вина як така.

Дослідивши доктрину міжнародного права в профільній сфері, яка сформувалася з початку ХХ століття, можливо зазначити, що відповідальність держави в міжнародному праві сприймається насамперед як несприятливі або примусові наслідки для держави-порушника, які наступають у випадку порушення державою норм міжнародного права або зобов'язань держави, що встановлені порушеними нормами міжнародного права. Негативними наслідками представники доктрини називали обов'язок відшкодувати шкоду та відновити стан, який існував до порушення міжнародного права. Однак, необхідно наголосити на тому, що доктрині не вдалося дійти єдиного розуміння ролі і місця вини, як умови відповідальності, де остання згадувалася як обов'язкова умова, так і відкидалася в повній мірі; аналогічна ситуація склалася з визначенням форм відповідальності та санкціями, де останні визнавалися як юридичні та навіть політичні наслідки відповідальності; не було досягнуто єдності в питаннях реалізації відповідальності, де одні автори стверджували, що відповідальність реалізується в дипломатичних відносинах, а інші – тільки у юридичних.

Резюмуючи, необхідно констатувати, що в цілому спостерігається тенденція до формування й сприйняття відповідальності, як юридичного обов'язку держави діяти у напрямку подолання наслідків порушених норм міжнародного права за власні дії, які порушують права інших держав або зачіпають інтереси третіх держав, а не за завдання шкоди фізичним особам.

Разом з тим, під впливом доктрини формується інститут відповідальності держави за неправомірні акти та за шкідливі, незаборонені міжнародним правом акти, інститут відповідальності осіб за злочини міжнародно-правового характеру та міжнародні злочини, за які держава може нести відповідальність, однак у випадках встановлених нормами міжнародного права.

Відповідальність держави детально досліджувалася радянською та національною наукою міжнародного права.

Так, відомий радянський дослідник-міжнародник Г. І. Тункін стверджував, що міжнародно-правова відповідальність – це юридичні наслідки порушення норм міжнародного права². Результатом таких порушень є виникнення правовідносин, які необхідно розрізняти:

- а) зобов'язання відшкодування шкоди (матеріальної та нематеріальної);
- б) санкції, тобто примусові заходи, які застосовуються до держави правопорушника³.

На думку цього вченого, відповідальність держави залишається за своїм характером репараційною, де санкції зводяться до відшкодування шкоди, супутньою до яких є заходи примусу

¹ Де Аречага, Э.Х. (1983). *Современное международное право*. Москва: Прогресс, 2, 403-474.

² Тункин, Г.И. (1970). *Теория международного права*. Москва: Международные отношения, 430.

³ Левин, Д.Б. (1962). *Вопросы теории международного права*. Москва: Госиздат, 299.

у випадку невиконання державою-деліквентом такого зобов'язання. Що ж до санкцій, які стосуються міжнародних злочинів держав, то тут, на думку вченого проявляється принципово нове явище – санкції в цьому випадку не обмежуються відшкодуванням шкоди, але також включають заходи, які мають характер покарання – превенції¹.

На нашу думку, Г. І. Тункін ототожнює відповідальність в міжнародному праві з виникненням нових відносин між державою-деліквентом та постраждалою державою, через порушення норм міжнародного права, і ці відносини мають репараційний характер – тобто спрямовані на відшкодування шкоди, хоча ототожнення відповідальності та санкцій в міжнародному праві не є виправданим, про що значено далі в статті.

Відомий російський вчений-міжнародник Ю. М. Колосов вказував, що відповідальність в міжнародному праві – це юридична відповідальність суб'єкта-правопорушника ліквідувати наслідки шкоди, завдані іншому суб'єкту міжнародного права в результаті вчиненого правопорушення. Відповідальність в міжнародному праві, вчений розподіляв на:

- а) політичну, яка існує у вигляді сатисфакції (моральне задоволення), з метою недопущення порушень в майбутньому;
- б) матеріальну відповідальність (відшкодування завданої майнової шкоди, яка існує у формі реституції та репарації).

До форм відповідальності він також відносив реторсії (примусові дії у відповідь), репресалії (відкликання посла), та колективні санкції передбачені ст. 41 та 42 Статуту ООН. Політична відповідальність, як стверджував вчений, виникає з факту порушення норм міжнародного права, яка охороняє інтерес іншої держави. Матеріальна ж відповідальність настає тоді, коли існує посягання порушення норм міжнародного права, завдання шкоди та наявності безпосереднього зв'язку між ними. Вину, як умову відповідальності не визнавав, однак вказував, що абсолютна чи обмежена відповідальність може існувати за наявності чітко визначеного договірного регулювання, а доведення винуватих дій дає можливість уникнути потерпілою державою звинувачення в недружніх діях. Міжнародні правопорушення розподіляв на міжнародні делікти, що порушують основоположні принципи та норми міжнародного права та міжнародні злочини, що підривають основоположні принципи міжнародного права і загрожують міжнародному миру та безпеці (агресія, геноцид, апартеїд та ін.). До суб'єктів відповідальності Ю. М. Колосов відносив суто суб'єктів міжнародного права де вказував, що держава несе відповідальність за офіційних осіб як органів державної влади, причому держава відповідає всім своїм майном. При тому, суб'єктами міжнародно-правової відповідальності за злочини проти миру можуть бути, як фізичні так і юридичні особи, причому, останні несуть кримінальну відповідальність за міжнародним правом та підпадають під юрисдикцію міжнародних спеціальних судів та їх відповідальність є додатковою до відповідальності держав².

Вбачається, що у архітектонічному контексті, Ю. М. Колосов розділяв відповідальність на юридичну (майнову) та політичну. Майнова відповідальність настає в разі вчинення правопорушення, яке існує за наявності єдності порушення норм міжнародного права, завдання шкоди та зв'язку між ними (усічений склад правопорушення), а політична – в разі порушення інтересу держави. Отже, відповідальність є наслідком, як вважав вчений, вчинення правопорушення. Посилання на існування політичної відповідальності спростовуються сучасною практикою міжнародного права, про що буде досліджено далі в цій статті.

Відомий український дипломат та вчений-міжнародник В. А. Василенко тлумачить міжнародно-правову відповідальність держави, як явище, яке «... перш за все, пов'язано з її власною поведінкою, нехай вимушеною, але вольовим актом самого суб'єкта-правопорушника, яка виражається в ліквідації завданої ним нематеріальної або матеріальної шкоди, або несення обмеження свого суверенітету та своєї міжнародно-правової суб'єктності. Це виконання суб'єктом-правопорушником його зобов'язань в рамках охоронюваних міжнародно-правових відносин». Вчений доводить, що такі зобов'язання суб'єкта-правопорушника, мають особливі, обумовлені характером правопорушення, форми (форми відповідальності. – Авт.), а саме: ресторації, сатисфакції, реституції (субституції), репарації; обмеження суверенітету та міжнародно-правової

¹ Тункин, Г.И. (1970). *Теория международного права*. Москва: Международные отношения, 478-479.

² Колосов, Ю.М., Кузнецов, В.И. (1995). *Международное право: учебник*. Москва: Международные отношения, 257-271.

суб'єктності держави, яка вчинила злочин тощо¹. Він розрізняє відповідальність та санкції. Відповідальність, як він стверджує, це необхідний та прямий наслідок міжнародних правопорушень, а санкції – це можливі та опосередковані наслідки таких дій, які виникають тоді, коли суб'єкт правопорушення відмовляється виконувати свої зобов'язання та які впливають із його відповідальності в рамках відповідних міжнародно-правових охоронюваних відносин, де санкція забезпечує відновлення правопорядку шляхом реалізації міжнародно-правової відповідальності держави-правопорушника у формах, в залежності від вчиненого неправомірного діяння². У випадку агресії та негайного застосування санкції до агресора, як стверджує науковець, відповідальність та санкції збігатися в часі, що обумовлено небезпекою агресії для миру та безпеки. Причому, у випадку агресії, сучасне міжнародне право пов'язує відповідальність не тільки з відшкодуванням шкоди, але й зі спеціальними обмеженнями, з метою викорінення таких явищ (обмеження судового суверенітету над злочинцями та ін.). Тобто, науковець відзначає, що відповідальність – це вольовий акт держави, а санкції мають примусовий характер, в чому й полягає різниця між санкціями та відповідальністю в міжнародному праві³.

На нашу думку, В. А. Василенко вдало обґрунтував сутність відповідальності держави в міжнародному праві та пояснив зміст відносин відповідальності, які розуміє та тлумачить, як вольові дії держави-правопорушника, спрямовані на відновлення порушеного правопорядку, що забезпечується різними формами відповідальності: репресаліями, реституцією, сатисфакцією. Вчений також, відокремлює санкції від форм відповідальності, поставивши під сумнів твердження попередників про існування політичної відповідальності в міжнародному праві у випадку агресії, оскільки акцентує увагу на тому, що в таких випадках відповідальність та санкції можуть наступати одночасно.

В конспекті Лекцій з основ теорії міжнародного права, його автори – О. Задорожній, В. Буткевич та В. Мицик, визначили міжнародно-правову відповідальність держав досить широко і комплексно, як всі види правовідносин, що виникають в рамках міжнародного права в результаті міжнародно-правового діяння держави, незалежно від того, чи обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, яка вчинила неправомірне діяння, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони розповсюджуються також на інших суб'єктів міжнародного права, незалежно від того, чи сконцентровані вони на зобов'язанні винної держави відновити в правах державу, яка постраждала, і стягнути завдані збитки (шкоду), чи охороняють також право самої держави, яка постраждала, або інших суб'єктів міжнародного права застосувати до держави, яка винна, будь-яку санкцію, допустиму міжнародним правом⁴.

На нашу думку, вказане визначення не тільки не виправдано розширено, а й створює якусь внутрішню колізійну парадигму, оскільки правовідносини відповідальності можуть включати різноманітні відносини, в тому числі, відносини відповідальності особи за злочини, що не охоплюється відносинами відповідальності суб'єктів міжнародного права.

Відомий вітчизняний вчений-міжнародник І. І. Лукашук вказував, що «міжнародно-правова відповідальність виникає з суверенітету, оскільки останній може існувати виключно за наявності міжнародного правопорядку, який можливий за панування міжнародного права, а відповідальність має витoki з принципу добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом, що закріплено в Декларації принципів міжнародного права 1975 року». Вчений також підкреслював, що міжнародно-правова відповідальність не має характеру ані цивільної, ані кримінальної відповідальності, а норми які визначають відповідальність держави є нормами особливого виду – *sui generis*⁵. На думку, І. І. Лукашука джерелом (підставою) міжнародно-правової відповідальності є міжнародне неправомірне діяння, а об'єктом – міжнародно-правове зобов'язання, яке впливає з норми міжнародного права. Відносини відповідальності, на думку вченого, виникають незалежно від волі держави-порушника, лише в силу факту вчинення неправомірного діяння, а відповідно неправомірне діяння тягне відповідальність, що в міжнародному праві здобуло визнання принципу⁶.

¹ Василенко, В.А. (1982). *Международно-правовые санкции*. Киев: Высшая школа, 52.

² Там само, 47-48.

³ Там само, 52.

⁴ Задорожній, О.В. (2001). *Конспект лекцій з основ теорії міжнародного права*. Київ: ІМВ КНУ ім. Шевченка, 102-114.

⁵ Лукашук, И.И. (2004). *Право международной ответственности*. Москва: Волтерс Клувер, 19-22.

⁶ Там само, 63-65.

Розмірковуючи над правовідносинами відповідальності, вчений стверджував, що правовідносини відповідальності це форма реалізації відповідальності, які покладають на правопорушника зобов'язання припинити правопорушення, ліквідувати чи компенсувати наслідки правопорушення, а постраждалому надається право вимагати вчинення таких дій від держави-правопорушника. Правовідносини відповідальності є вторинними та охоронювальними стосовно порушеного первинних правовідносин – в цьому цей науковець підтримує точку зору Р. Аго в цьому питанні. Аналізуючи правовідносини відповідальності, І. І. Лукашук вказував, що вони можуть виникати не тільки між суб'єктом-порушником та постражданим, але у разі порушення норм *erga omnes* між значно більшим колом суб'єктів, чий інтерес зачіпає правопорушення, як на те вказав Міжнародний суд ООН в рішенні по справі Барселона Трекшен, хоча міжнародне право і не визнає існування *actio popularis*¹ Суб'єктами міжнародно-правової відповідальності, вчений визнавав, виключно держави та міжнародні організації. Фізичні особи, на його думку, несуть відповідальність за вчинення міжнародних злочинів, що може доповнювати відповідальність держави, яка не запобігла таким діями. Він також наголошував, що посилюється боротьба за права людини, однак випадки відповідальності держави перед особою встановлюються в спеціальних договорах та не роблять особу суб'єктом міжнародного права. У відношенні до міжнародної спільноти, не визнавав її суб'єктом міжнародного права, а тому не визнавав за нею можливості реалізувати міжнародно-правову суб'єктність, а підкреслював, що вона залишається бенефіціаром міжнародного права. Також відділяв відповідальність держави за міжнародні неправомірні акти та шкідливі акти, незаборонені міжнародним правом².

На наш погляд, в доктринальних міркуваннях І. І. Лукашука вбачається змішаний (амбівалентний) підхід до визначення предмету дослідження, оскільки він доводить, що відповідність в міжнародному праві є загально визначеним принципом, існування якого вимагає та фактично детермінує суверенітет та панування права (правопорядок), а з іншого – визначає, що відповідальність – це правовідносини, що настають за вчиненням правопорушення, в яких вона і реалізується. В одному випадку науковець використовує термін міжнародне правопорушення – джерело (підстава) відповідальності, в іншому – неправомірний акт, що пояснюється певним змішаним підходом, між іноземною та вітчизняною доктриною міжнародного права. Поряд з тим, цей вчений, найбільш детально дослідив практичні аспекти відповідальності в міжнародному праві.

Відомий український вчений-міжнародник В. Г. Буткевич, зазначав що домінуючими поглядами на міжнародно-правову відповідальність є погляди, що ототожнюють відповідальність з правовідносинами, які складаються після міжнародного правопорушення. На його думку, міжнародно-правовій відповідальності притаманні наступні риси: 1) вона реалізується в міжнародних правовідносинах між державою-порушником та державою-жертвою; 2) виникає слідом за вчиненням міжнародного правопорушення; 3) полягає у застосуванні до держави-порушниці міжнародного права примусових (не превентивних) заходів; 4) такі заходи є пов'язаними з негативними наслідками для правопорушника; 5) має на меті забезпечення міжнародної законності та міжнародного правопорядку. Відповідальність, як зазначає автор, є безумовним зобов'язанням, яке спричинено неправомірними діями³.

В свою чергу, вітчизняні фахівці в сфері міжнародного права А. І. Дмитрієв та В. І. Муравйов визначають міжнародно-правову відповідальність, як негативні юридичні наслідки, що настають для суб'єкта міжнародного права в результаті порушення ним міжнародно-правового зобов'язання. Метою відповідальності, на думку цих авторів, є передбачення відповідного результату (виключення порушень в майбутньому, спонукання інших держав до виконання зобов'язань), а функції відповідальності – відновлювальні та каральні, де каральна функція не знайшла універсального визнання. Юридичні підстави відповідальності, як вважають вчені, це сукупність юридично обов'язкових принципів, міжнародно-правових актів, на підставі яких певний варіант поведінки держави кваліфікується як міжнародне правопорушення. Відповідальність вони розподіляють на матеріальну та нематеріальну, до першої відносять реституцію, субституцію та репарацію, до другої (політико-моральної) – ресторацію, сатисфакцію, обмеження міжнародно-

¹ Там само, 66-80.

² Там само, 66-80.

³ Буткевич, В.Г., Мицик, В., Задорожній, О. (2002). *Міжнародне право. Основи теорії: підручник*. Київ: Либідь, 462.

правової суб'єктності, окупацію, демілітаризацію та міжнародний трибунал. Згадуючи про санкції, вони вказують, що це особливі процесуальні дії, які забезпечують реалізацію регулятивно-охоронних правовідносин¹.

Отже, вказані доктринальні позиції авторів, зводяться до розуміння відповідальності в міжнародному праві, як форми негативних наслідків або фактично форми відповідальності, що є характерним для доктрини класичного міжнародного права, яку згодом було, на нашу думку, обґрунтовано спростовано, оскільки таке розуміння відповідальності не розкривало її онтологічної та аксіологічної сутності.

Вітчизняні автори підручника з міжнародного права, під редакцією М. В. Буроменського, наголошують, що міжнародно-правова відповідальність це зобов'язання суб'єкта міжнародного права потерпіти певні обставини негативного характеру, внаслідок заподіяння шкоди іншому суб'єкту міжнародного права, як у результаті вчинення міжнародного правопорушення, так і в результаті правомірної поведінки. Зміст відповідальності, автори ототожнювали з правовідносинами, які, з одного боку, покладають на правопорушника зобов'язання припинити неправомірні дії та ліквідувати чи компенсувати наслідки правопорушення, а з іншого – наділяють суб'єкта, що постраждав, правом вимагати вчинення згаданих дій. Підставами відповідальності, як вони наголошують, можуть бути юридична сукупність обов'язкових міжнародно-правових актів, на підставі яких кваліфікується неправомірність поведінки, та фактичні – саме правопорушення. До складу правопорушення ними було включено: неправомірну поведінку – невідповідність між правовою нормою та поведінкою держави (на відміну від адміністративного та кримінального права, де неправомірна поведінка має бути описана в нормі), шкоду, спричинену неправомірною поведінкою, та причинно-наслідковий зв'язок між неправомірною поведінкою та заподіяною шкодою. Питання вини, як об'єктивної ознаки міжнародного правопорушення, не визнавалося та не акцентувалося. Було наведено класифікацію міжнародного правопорушення, в залежності від норм, що були порушеними: ординарні (порушують партикулярні норм та інтересів держав та народів); серйозні (зачіпають інтереси всього світового співтовариства, однак не загрожують миру та безпеці); найтяжчі міжнародні злочини (порушують права та інтереси всього світового співтовариства, загрожують знищенням міжнародного правопорядку, ставлять під загрозу існування народів нація та держав). Також була здійснена спроба відмежувати міжнародне правопорушення від суміжних діянь – недружнього акту, злочину міжнародно-правового характеру. Підтримано твердження про існування політичної та матеріальної відповідальності та було згадано існування моральної відповідальності, яку автори відносять також до політичної. Підтримана точка зору, що була раніше висловлена, про відмежування санкцій від відповідальності, однак вказано що санкції не завжди пов'язані з застосуванням примусу, є випадки застосовування резолюцій ООН, які мають значний морально-політичний вплив².

Необхідно зазначити, що наведені вище доктринальні погляди, з нашої точки зору, розкривають сутність правовідносин, в яких реалізується міжнародно-правова відповідальність. В порівнянні з попередніми дослідниками, автори акцентували увагу на обов'язку держави-правопорушника діяти у напрямку відновлення становища, що існувало до міжнародного порушення (відновлення правопорядку), а також звернули увагу, що у потерпілої держави виникає право вимагати від держави-правопорушника діяти саме таким чином. Також позитивним аспектом такого підходу є те, що визначення відповідальності держави ґрунтується на факті завдання шкоди, однак така позиція згодом була відкинута практикою, оскільки саме в питаннях відповідальності за неправомірний акт, саме шкоду розуміють не завжди як суто матеріальну, а скоріше як шкоду, що завдана правам та інтересам постраждалої держави або світовому співтовариству.

Вітчизняний дослідник М. О. Баймуратов вказував, що міжнародно-правова відповідальність, це юридичний обов'язок суб'єкта-правопорушника ліквідувати наслідки шкоди, заподіяних іншому суб'єкту міжнародного права невиконанням чи неналежним виконанням приписів міжнародного права. Для такої відповідальності, як вказує науковець, є характерним, що вона реалізується в міжнародних правоохоронних відносинах, складається з заходів примусового характеру, проявляється у негативних наслідках для правопорушника та забезпечує дотримання міжнародної

¹ Дмитрієв, А.І., Муравйов, В.І. (2000). *Міжнародне публічне право: навчальний посібник*. Київ: Юрінком Інтер, 277-298.

² Буроменський, М.В. (ред.) (2005). *Міжнародне право: навчальний посібник*. Київ: Юрінком Інтер, 311-328.

законності та правопорядку. Зміст відносин відповідальності полягає в міжнародному осуді та обов'язку нести несприятливі наслідки. Вчений вважає, що суб'єктами такої відповідальності виступають тільки держави, в тому числі, за дії своїх органів, за виключенням вчинення певних випадків, коли офіційна особа діє як приватна. Вчений також зазначає, що підстави відповідальності, необхідно розділяти на: а) юридичні – порушення суб'єктом обов'язку дотримуватися норми міжнародного права; б) фактичні – саме дію чи бездіяльність, що порушують міжнародно-правове зобов'язання та в) процесуальні – порядок розгляду справ про порушення та притягнення винних у порушеннях. Досліджуючи склад міжнародного правопорушення, автор обґрунтовує, що його можна розкласти на складові – об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону. В частині суб'єктивної сторони, він звертає увагу, що міжнародне право не розмежовує дії вчинені з наміром чи недбалі дії, але використовує терміни «навмисне» та «переднавмисне», і допускає існування відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки. До видів міжнародних правопорушень вчений відносить: а) міжнародні злочини (найбільш небезпечні порушення, що загрожують миру та безпеці), б) злочини міжнародно-правового характеру, в) делікти, однак осторонь виділяє міжнародні кримінальні проступки (підроблення іноземних грошових знаків). Науковець вказує, що існує два види відповідальності: політична (сатисфакція, ресторація, обмеження суверенітету, декларативні рішення) та матеріальна (репарація, реституція і субституція), їх метою фактично є відновлення порушених прав держави, яка потерпіла від міжнародного правопорушення. Також М. О. Баймуратов, розмежовує форми відповідальності та санкції, вважаючи останні заходами примусового характеру, у відповідь на правопорушення. Підсумовуючи, свої погляди на відповідальність, науковець наголошує, що міжнародно-правова відповідальність є загально визнаним принципом міжнародного права, що однак до тепер залишається звичаєвим¹.

Отже, в основу поглядів М. О. Баймуратова покладено твердження, що відповідальність реалізується в міжнародних правоохоронних відносинах, що, на нашу думку, є цілком обґрунтовано, а відповідальність є загально визнаним принципом, однак все ще залишається звичаєвим, що, на нашу думку, є беззаперечним.

Дослідник Ю. Ю. Блажевич, досліджуючи міжнародно-правову відповідальність держави в міжнародному праві, зазначає, що така: а) є наслідком виключно міжнародно-неправомірного діяння; б) що реалізується у міжнародних правоохоронних відносинах між однією або більше державами, які вчинили міжнародно-неправомірне діяння та потерпілою (потерпілими) державами; в) полягає у правомірному застосуванні щодо держави правопорушниці міжнародно-правових примусових заходів; г) призводить до певних видів відповідальності держави-порушниці; г') спрямована на забезпечення принципів та норм міжнародного права. Неправомірне діяння цей автор розділяє на міжнародний делікт та міжнародні злочини. Формами ліквідації негативних наслідків міжнародно-неправомірного діяння, на думку цього автора, виступають ресторація і сатисфакція, а матеріальними – реституція й компенсація. Він також вказує, що особливо актуальною є проблема правомірного застосування примусових заходів у сучасних умовах, механізм застосування який далекий від досконалості².

Отже, автор, на нашу думку, ототожнює відповідальність держави з негативними примусовими заходами, які доктрина визнає санкціями, як спеціальними заходами забезпечення несення відповідальності державою-порушником. Звідси, його позиція про поділ правопорушення на делікт та міжнародний злочин, заперечується, зокрема І. Лукашуком та Я. Броунлі на тій підставі, що норми які регулюють відповідальність в міжнародному праві є нормами *sui generis*, які не мають ані кримінального, ані цивільного (деліктного) характеру.

Таким чином, в українській національній міжнародно-правовій доктрині відповідальність держави в міжнародному праві визначають, як обов'язок держави, що вчинила міжнародне правопорушення, діяти з метою відновити становище, яке існувало до такого порушення, а у постраждалої держави виникає право вимагати вчинення таких дій від держави порушника. Тобто така правова позиція може бути сформульованою у вигляді відповідної управлінсько-процесуальної

¹ Баймуратов, М.О. (2009). *Міжнародне публічне право*. Харків: Одіссей, 161-183.

² Блажевич, Ю.Ю. (2006). *Відповідальність держав за міжнародні неправомірні діяння: автореферат дисертації на здобуття наукового ступення кандидата юридичних наук*. Київ: Київський Національний Університет Внутрішніх Справ.

парадигми «вчинення правопорушення» – «відновлення status quo», що реалізується у вигляді відповідальності в міжнародних правоохоронних відносинах між двома, або більше суб'єктами-державами (правопорушником та потерпілою чи потерпілими, чиї права порушено), як наслідок порушення норм міжнародного права.

Міжнародне правопорушення має усічений склад, який поєднує: порушення норм міжнародного права, завдання шкоди та наявності зв'язку між ними. Вина не визнається умовою відповідальності в міжнародному праві. Поряд з тим, ряд авторів вважали, що наявність шкоди, є такою умовою міжнародно-правової відповідальності.

В українській національній доктрині простежується суттєвий методологічний вплив іноземної міжнародно-правової доктрини, оскільки все більше зустрічається тверджень про те, що відповідальність в міжнародному праві є загальновизнаним принципом міжнародного права та органічно та іманентно випливає з об'єктивної необхідності існування загального міжнародного правопорядку. Національна доктрина, як і іноземна, відокремлює відповідальність держави за неправомірний акт (правопорушення) та відповідальність за шкідливі акти не заборонені міжнародним правом.

Особливо необхідно зазначити вагомий здобуток в доктрину міжнародного права, що зробили доповідачі Комісії ООН з міжнародного права у тривалому процесі розробки Статей про відповідальність держави.

Перший доповідач – Гарсія Амадор вважав, що відповідальність держави є наслідком порушення або невиконання міжнародно-правових зобов'язань, в результаті чого, у держави виникає зобов'язання нести репарації за завдання шкоди. З точки зору цього доповідача, відповідальність в міжнародному праві та в національному праві, суттєво не відрізняються, єдиним невирішеним питанням залишається – покарання, яке можливе за порушення певних міжнародних зобов'язань. Амадор звертав увагу на те, що доктрина міжнародного права не дає чіткої відповіді на запитання чи міжнародно-правова відповідальність є абсолютною чи винуватою. Репарації, з його точки зору, є наслідком порушення обов'язку держави, які охоплюють заходи з відновлення майнового стану та принесення сатисфакції. Він здійснив спробу доповнити репарації обов'язком держави самостійно покарати особу, винувату у вчиненні винної неправомірної дії, за аналогією до підстав та порядку, передбачених Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року. Доповідач підсумовував, що відповідальність держави, можливо реалізувати дипломатичними заходами або за допомогою судового розгляду¹.

Гарсія Амадор вперше спробував систематизувати міжнародно-правову практику щодо відповідальності держави, здебільшого гуртуючись на розумінні відповідальності, як явища внутрішньодержавного права.

Другий доповідач – Роберто Аго, вказував, що в міжнародному праві існує загальновизнаний принцип за яким держави несуть відповідальність за неправомірні діяння. На його думку, міжнародно-правова відповідальність – це правовідносини, які виникли внаслідок вчинення міжнародного неправомірного діяння, що полягають у зобов'язуючих відносинах щодо відновлення попереднього стану чи компенсації, яка може супроводжуватися примусовими діями. В залежності від серйозності неправомірного акту, на думку доповідача, відрізняються його наслідки, наприклад, за вчинення актів агресії, геноциду порушення норм (*erga omnes*) – держава відповідає перед всім світовим співтовариством². Аго, вказував, що відповідальність в міжнародному праві необхідно розуміти як правовідносини, які виникають внаслідок вчинення міжнародного неправомірного діяння, зміст яких полягав у відновленні стану, що існував до порушення. Також він запропонував розподілити правовідносини відповідальності на первинні та вторинні, де первинні – це відносини, пов'язані з виконанням норм міжнародного права, а вторинні – це відносини які виникають після вчинення неправомірного акту та охоплюють правовідносини відповідальності. Цей доповідач підтримував твердження про те, що в міжнародному праві відповідальність держави за міжнародний неправомірний акт є загальновизнаним принципом.

¹ Document A/CN.4/96 (1956). Reporting in international responsibility by Mr. F.V. Garcia-Amador, Special Rapporteur. *Extract form the Yearbook of the International Law Commission*, 2, 175–223.

² Document A/CN.4/23 (1970). Second report on State responsibility, by Mr. Roberto Ago, Special Rapporteur. The origin international responsibility. *Extract form the Yearbook of the International Law Commission 1910*, II, 177–197.

Третій доповідач – Вільям Ріпфаген, досліджуючи відповідальність держави в міжнародному праві, підтримував твердження, що вчинення міжнародного неправомірного діяння породжує нові правовідносини, оскільки обов'язок держави в міжнародному праві завжди (або майже завжди) є віддзеркалений правом іншої держави. Зміст відповідальності він ототожнював з репараціями які, посилаючись на рішення у справі Фабрика Чорзов, розумів таким чином – «репарації повинні, наскільки це можливо, відшкодувати всі наслідки незаконного акту та відновити положення, яке б з високою долею ймовірності, могло б існувати як би не було допущено порушення», – що дало змогу доповідачеві деталізувати обов'язки держави-порушника щодо відновлення попереднього стану, як то: припинення порушення міжнародних зобов'язань, виконання зобов'язання яке існувало до порушення, відновлення стану, який існував до порушення та обов'язок держави притягнути винних осіб до відповідальності за злочини міжнародно-правового характеру (crimes de droit international). Вину як умову відповідальності Ріпфаген повністю відкидав. Окремо, він звертав увагу, що відмінність між репараціями та санкціями не така вже й чітка, і спільним знаменником між ними виступає – забезпечення виконання зобов'язання, та цю конструкцію не потрібно спрощувати. Досліджуючи наслідки відповідальності, він відзначав, що порушення міжнародного права, допущене державою, не ставить таку державу поза законом та не завжди має наслідком утиск її прав¹.

Отже, основне надбання В. Ріпфагена полягає в тому, що наслідки неправомірного діяння держави, він розглядав досить широко, як обов'язок відновити стан прав до порушення, що сформувало підґрунтя для майбутніх досліджень, спрямованих на удосконалення форм відповідальності, а також звернув увагу на те, що самі наслідки відповідальності мають відповідати міжнародному праву та не повинні порушувати право держави-порушника.

Четвертий доповідач – Гаєтано Арагіо-Руїз, у доповіді щодо відповідальності в міжнародному праві, підтримав погляди своїх колег у питанні відповідальності держави в міжнародному праві. Сконцентрувавши увагу на наслідках відповідальності, він зазначав, що обов'язок припинити порушення не є реторсією, а становить самостійний обов'язок держави-порушника². Доповідач обґрунтовував, що наслідком неправомірного акту та міжнародного злочину, безумовно є негативні наслідки для держави-порушника. Він зробив спробу визначити які неправомірні дії є міжнародними злочинами, та з посиланням на Статут ООН наголошував, що будь-які дії, які загрожують миру та безпеці, є злочином. На цій підставі він вважав, що Рада Безпеки ООН уповноважена реагувати на загрозу безпеці миру, а відповідно застосування Радою Безпеки санкцій, є логічним в структурі реалізації відповідальності, що широко заперечувалося його сучасниками, оскільки на їх думку, Рада Безпеки є органом політичним, а не правовим. В доповнення, доповідач Арагіо-Руїз підтримував необхідність створення спеціального органу, який би вирішував міжнародні спори з приводу відповідальності, у формі, зокрема, арбітражу³.

Вказаний доповідач зосередився в доповіді на співвідношенні форм відповідальності, а саме: реституції, репарації та припинення міжнародного неправомірного діяння, які він виокремив у самостійну форму відповідальності та здійснив спробу обґрунтувати дії Ради Безпеки ООН, спрямовані на запобігання загрози миру та безпеці, як правового механізму забезпечення реалізації міжнародно-правової відповідальності держави.

Останній доповідач – Джеймс Кровфорд вказував, що в основі відповідальності держав, потрібно розглядати вторинні правовідносини, які визначив Р. Аго, що виникають після вчинення державою неправомірного акту, в незалежності від норми, яка була порушена. Він зазначав, що відповідальність в міжнародному праві виникає на підставі вчинення міжнародного неправомірного акту, відкидаючи спричинення ним шкоди чи вини, як умов відповідальності, причому в повній мірі заперечував проти наявності імунітету держав в міжнародному праві. Відповідальність держав Кровфорд пов'язував тільки з актом держави, від імені якої можуть діяти органи, посадові особи та

¹ Document A/CN.4/344 (1981). Second report on the content, forms and degrees of international responsibility (Part two of the draft articles), by Mr. Willem Riphagen, Special Rapporteur, State responsibility. *Extract from the Yearbook of the International Law Commission*, II (1), 79–100.

² Document A/CN.4/416 (1988). Preliminary report on State responsibility, by Mr. Gaetano Arangio-Ruiz, Special Rapporteur, State responsibility. *Extract from the Yearbook of the International Law Commission*, II (1), 6–43.

³ Document A/CN.4/476 (1996). Eight report on State responsibility, by Mr. Gaetano Arangio-Ruiz, Special Rapporteur, State responsibility. *Extract from the Yearbook of the International Law Commission*, II (1), 1–13.

агенти, де перевищення ними повноважень не виключав визнанням такого акту – дією держави, якщо вони діяли під контролем держави або їх наміром було виконувати її функції. Обґрунтовував можливість притягнення до кримінальної відповідальності держави, однак вважав, що наслідки простого делікту в міжнародному праві та міжнародного злочину мають різнитися, з огляду на природу порушених норм¹. Обґрунтовував, що відповідальність настає за вчинений неправомірний акт, який на його думку, проявляється у поведінці, яка не відповідає приписам первинних норм міжнародного права, причому готування до такого, як було зазначено в справі Габчіко-Нагурмарош, не становить неправомірного акту. Виділяв прості, триваючі, складні та комплексні (систематичні) неправомірний акти, в основу розподілу яких покладав обставин вчинення таких актів. Досліджуючи попередні редакції статей про відповідальність, виключав випадки настання відповідальності держави за завдання шкоди особі, хоча вказував, що в більшості питання відповідальності держави історично була пов'язані з завданням шкоди особі, тобто в наявності була не пряма відповідальність, і тоді засовувалися дипломатичні механізми захисту, до яких могли звертатися держави після вичерпання всіх внутрішньодержавних засобів захисту прав. Визнавав можливість настання відповідальності однієї держави за дії іншої, в разі вчинення неправомірного акту внаслідок змови, співучасті чи інших сумісних дій держави. Широко досліджував обставини, що виключають неправомірність дій держави, де називав форс-мажор, самооборону, дії, спричинені у відповідь порушення міжнародного зобов'язання (*clear hands theory*), насуваючись на небезпеку². Досліджуючи наслідки відповідальності держави, Кровфорд визнавав, що головний принцип, який визнається в міжнародному праві, сформульований в справі Фабрики Черзов, який полягає в тому, що внаслідок порушення зобов'язань в міжнародному праві, на державу, яка порушила зобов'язання, покладено обов'язок відновити ситуацію, що існувала до порушення, і вже саме цей обов'язок в залежності від виду порушення може бути в формі: припинення порушення, реституції, компенсації, сатисфакції та можливістю застосування контрзаходів, в разі невиконання державою своїх зобов'язань з несення відповідальності, та відмічав, що суд може застосовувати *lex specialis* щодо відновлення порушеного зобов'язання (розірвання договору). Досліджуючи термін «потерпіла держава» (*Injured State*), вказував, що хоча вживання такого терміну породжує багато спорів, однак в разі двосторонніх, багатосторонніх відносин та в разі порушення норм (*erga omnes*), у кожній держави, яка має правовий інтерес в порушеному зобов'язанні, виникає право на звернення за відновленням порушеного стану. Підсумував, що єдиним можливим способом вирішення спорів щодо відповідальності держав, є звернення до міжнародного арбітражу чи суду³.

Джеймс Кровфорд в своїй доповіді, присвяченій відповідальності держав, відзначив, що відповідальність держави, це так звані вторинні зобов'язання, які виникають після порушення первинних (передбачених нормами міжнародного права). Обґрунтував, що ані шкода, ані вина не є умовами настання міжнародно-правової відповідальності, а наслідками відповідальності є обов'язок у визначних формах відновити права держави, що існували до їх порушення, разом з тим визнавав, що реалізація відповідальності є справою суто судових органів. Наукові напрацювання Д. Кровфорда були покладені в основу Статей про відповідальність держави за міжнародні неправомірні акти від 12 грудня 2001 року, затверджені Резолюцією Генеральною Асамблеєю ООН № 56/83.

Комісії ООН, завдяки роботі спеціальних доповідачів, вдалося систематизувати міжнародну практику в питаннях відповідальності держави за неправомірний акти. Узагальнивши висновки вказаних вище доповідачів, можливо стверджувати, що відповідальність це вторинні відносини, в яких держава, що порушила норми міжнародного права, зобов'язана відновити стан, що існував до порушення міжнародного права. Причому, відповідальність настає з самого факту порушення та не потребує доведення шкоди чи вини держави, яка вчинила неправомірний акт. Також, визнаючи випадки існування міжнародних кримінальних злочинів, в теорії міжнародного права відмовилися від такого терміну і застосували термін «серйозне порушення норм міжнародного права», що за своєю сутністю є порушенням норм *erga omnes*.

¹ Document A/CN.4/490 (1998). *Special Rapporteur, State responsibility*. Agenda item 2, 5–80.

² Document A/CN.4/498 (1999). *Special Rapporteur, State responsibility*. Agenda item 3, 3–100.

³ Document A/CN.4/517 (2001). *Special Rapporteur, State responsibility*. Agenda item 2, 1–30.

Справедливо буде вказати, що доктрина міжнародного права знаходиться в постійному розвитку. Зокрема, в іноземній доктрині підвищився інтерес до дослідження відповідальності держави за порушення міжнародно-правових зобов'язань в галузі забезпечення прав людини. Ряд науковців, стверджують, що загальні принципи відповідальності застосовуються до відповідальності держав за порушення прав людини, тоді як інші заперечують проти такого, зазначаючи що, коли мова йде про Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, то вона передбачає окремий спеціальний правовий режим¹. Деякі, зокрема російська дослідниця М. В. Кешнер, наголошують, що змістом міжнародної відповідальності є нові взаємини, що виникають після скоєння державою міжнародно-протиправного діяння, відносячи до основних юридичних наслідків такого діяння: а) обов'язок відповідальної держави припинити протиправне діяння; б) надати повне відшкодування збитку, що причинений міжнародно-протиправним діянням².

В українській, новітній доктрині міжнародного права, фрагментарно досліджуються питання відповідальності держави за міжнародний неправомірний акт, в яких науковці розділяють погляди В. А. Василенка, І. І. Лукашука, М. О. Баймуратова, та вважають відповідальність наслідком правопорушення в міжнародному праві³. Зустрічаються дослідження, присвячені відповідальності міжнародних організацій та ООН, в тому числі під час миротворчих операцій, в яких підсумовується, що міжнародні організації несуть відповідальність за міжнародні неправомірні дії, на принципах аналогічних до принципів відповідальності держави⁴. Сучасна українська міжнародно-правова доктрина також відмежовує відповідальність держави за шкідливі, незаборонені міжнародним правом діяння, та досліджує різні аспекти відповідальності за злочини міжнародно-правового характеру⁵.

З нашої точки зору, в цьому контексті заслуговують на увагу роботи В. Ф. Антипенка та К. А. Важної, які спробували обґрунтувати теорію кримінальної відповідальності держави. Так, В. Ф. Антипенко вважав, що «коли ми говоримо про міжнародно-правову відповідальність держави, ми повинні мати на увазі кримінальну відповідальність уособлену живою людською волею та безпосередньо керованого людьми державного апарату управління, який жодним чином не виражає та й не може виражати загальну волю, як її не може виражати відповідно й держава», та відповідно «проводить аналогію між кримінальною відповідальністю держави та особи в міжнародному праві, які визнає тотожними»⁶.

В основі доктринальної позиції вченого покладено можливість визначення кримінального діяння держави через діяння органів її управління та політичних органів держави, які, діючи злочинно, сприяють вчиненню державою міжнародного злочину. На нашу думку, така теорія не знаходить свого підтвердження, навіть в тому, що в разі вчинення міжнародного злочину до відповідальності притягуються особи, які їх вчинили безпосередньо, однак не сформовано практику, яка б свідчила про можливість притягнення до кримінальної відповідальності держави, хоча певний політичний режим в державі міг бути визнаний злочинним.

В свою чергу, К. А. Важна, поглиблюючи теорію В. Ф. Антипенка, зазначила: «На нашу думку, у межах інституту міжнародно-правової відповідальності держав за порушення міжнародного права, слід виділити два правові інститути: відповідальності за правопорушення та інституту кримінальної відповідальності держави (або іншими словами – інститут міжнародно-

¹ Chirwa, D.M. (2004). The Doctrine of State Responsibility as a Potential Means of Holding Private Actors Accountable for Human Rights. *Melbourne Journal of International Law*, 5 (1), 1.

² Кешнер, М.В. (2017). *Право международной ответственности: учебник*. Москва: Проспект, 82.

³ Чехович, Т. (2010). Передумови та підстави виникнення міжнародно-правової відповідальності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*, 84, 31–35.

⁴ Жукорська, Я.М. (2013). Відповідальність міжнародних організацій за порушення міжнародно-правових зобов'язань: сучасний стан. *Часопис Київського університету права*, 2, 31–35; Денисова, Д.О. (2012). Міжнародно-правова відповідальність міжнародних міждержавних організацій в миротворчих операціях. *Актуальні проблеми держави і права*, 488–496.

⁵ Льовін, А. (2011). Відповідальність за правомірну діяльність в європейському міжнародному праві. *Вісник національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*, 38/39, 116–118; Мацко, А.С. (2004). Співробітництво держав щодо встановлення міжнародної відповідальності за найманство. *Часопис Київського університету права*, 3, 114–119.

⁶ Антипенко, В.Ф. (2016). *Теория уголовной ответственности государства: монография*. Одесса: Феникс, 85.

правової відповідальності держав за міжнародні злочини)»¹. Обґрунтовуючи таку нову архітектонічну побудову, дослідниця вважає, що на її думку, інститут відповідальності держави за міжнародні злочини та інститут відповідальності держави за ординарні міжнародні правопорушення (делікти) входять до складу більшого інституту міжнародно-правової відповідальності держави за міжнародно-неправомірні діяння. Отже, доцільно говорити про міжнародно-правову кримінальну відповідальність держав або іншими словами – міжнародно-правову відповідальність держав за міжнародні злочини. Звідси, два наведені у попередньому реченні поняття, на думку цього автора, мають однаковий зміст і можуть вживатися як синоніми².

На наше переконання, твердження про існування міжнародно-правової кримінальної відповідальності держави, обґрунтовано спростовується І. П. Біщенко, який вказував, що тільки суб'єкт злочину, може нести за нього відповідальність, де держава може бути суб'єктом відповідальності за міжнародні злочини через співучасть, однак відповідальність фізичної особи за такі дії та відповідальність держави – відрізняються³. Також вважаємо, що наведений висновок знаходить своє підтвердження в Статтях про відповідальність держави за міжнародні неправомірні акти 2001 року Комісії ООН з міжнародного права, де підставою відповідальності держави, що можуть спричинити реакцію всіх зацікавлених держав, визнано серйозне порушення норм міжнародного права, і від терміну «міжнародний злочин» Комісія відмовилася в зв'язку з відсутністю визнаного в міжнародному праві переліку таких злочинів.

Сучасний погляд на відповідальність держави в міжнародному праві за неправомірні акти вміщено в Статтях про відповідальність держави за міжнародні неправомірні акти 2001 (надалі – Статті), Джеймсом Кровфордом та закріплена в статті 1 Статей, а саме: «Кожен міжнародний неправомірний акт держави породжує міжнародну відповідальність цієї держави».

Він вказує, що в цілому, зрозуміло процесуально-матеріальне спрямування вказаного принципу, однак необхідно звернути увагу на декілька важливих обставин, які не містяться у вказаному визначенні. Так, по-перше, відсутні будь-які умови відповідальності в міжнародному праві такі як, вина (fault) для визнання дії неправомірною, чи шкода (damage), яку може бути завдано потерпілій державі. По-друге, не вказано державу чи низку держав, чи інших суб'єктів міжнародного права, щодо яких повинна бути понесена міжнародна відповідальність. На думку Кровфорда, це не відповідає традиційному розумінню відповідальності, як вторинних правовідносин, що реалізуються у відносинах між державою-порушником та потерпілою державою чи державами. Це характеризує відповідальність більше як положення яке об'єктивно спричинене вчиненням міжнародного неправомірного акту. В межах цієї теорії міжнародний неправомірний акт потрібно розуміти, як неправомірну поведінку, яка виникає з правомірних дій, недбалості або неправомірних дій. Вчинення, міжнародного неправомірного акту спричиняє міжнародну відповідальність, за виключенням наявності обставин, що повністю виключають відповідальність держави. Відповідальність за шкідливі правомірні акти не підлягають регулюванню Статтями. По-третє, зі статті 1 Статей впливає основоположний принцип, згідно з яким кожна держава несе відповідальність за неправомірний акт, однак це не виключає можливості, що й інша держава може бути відповідальною за аналогічний неправомірний акт, якщо він вчинений під контролем останньої держави чи її впливом, що породжує конкуренцію між відповідальністю держави та міжнародних організацій⁴.

З викладеного вище вбачається, що В. А. Василенко вірно визначив основні закономірності розвитку доктрини міжнародного права, вказуючи, що в доктрині міжнародного права панує три напрямки, щодо визначення міжнародно-правової відповідальності: внутрішньодержавна цивілістична концепція (відшкодування є єдиною можливою санкцією стосовно держав), внутрішні криміналістичні теорії (примусові функції визначали як особливу форму кримінальної відповідальності держави) та синтезовану теорію перших двох (охоплює всю сукупність негативних наслідків)⁵.

¹ Важна, К.А. (2017). *Концепція кримінальної відповідальності держави: можливість реалізації в сучасному міжнародному праві: монографія*. Київ: Ліра-К, 34.

² Антипенко, В.Ф. (2016). *Теорія уголовної відповідальності держави: монографія*. Одеса: Фенікс, 212.

³ Кудрявцев, В.Н. (ред.) (1995). *Международное уголовное право*. Москва: Наука, 55.

⁴ Crawford, J. (2013). *State responsibility. General part*. Cambridge: Cambridge University Press, 55.

⁵ Василенко, В.А. (1982). *Международно-правовые санкции*. Киев: Высшая школа, 40-41.

Висновки. Здійснивши, аналіз теоретичних напрацювань, які ввійшли до доктрини міжнародного права щодо міжнародно-правової відповідальності держав, можливо прийти до наступних висновків:

1. Класична наука міжнародного права визначала відповідальність в міжнародному праві, як обов'язок держави відшкодувати шкоду завдану фізичній особі, винуватою дією органів держави, що не була добровільно відшкодована державою під контролем якої знаходяться орган-порушник;

2. В доктрині міжнародного права панує три напрямки, щодо визначення міжнародно-правової відповідальності: 1) внутрішньодержавна цивілістична концепція (відшкодування є єдиною можливою санкцією стосовно держав), 2) внутрішні криміналістичні теорії (примусові функції визначали як особливу форму кримінальної відповідальності держави) та 3) синтезована теорія перших двох (охоплює всю сукупність негативних наслідків);

3. Доктрина міжнародного права XX ст. розвинула напрацювання класичної доктрини щодо відповідальності в міжнародному праві – в результаті:

А) обґрунтовано доцільність відокремлення в рамках відповідальності держави: інститут відповідальності держави за неправомірні акти, інститут відповідальності держави за акти шкідливі, однак не заборонені міжнародним правом, інститут відповідальності особи за злочини міжнародно-правового характеру (піратство та ін.) та інститут відповідальності держави за міжнародні злочини;

Б) визначено в доктрині міжнародно-правову відповідальність держави за міжнародні неправомірні акти, як правовідносини, які є наслідком неправомірного міжнародного акту держави, в яких держава-порушник має позивне зобов'язання вчинити всі необхідні дії, з метою відновлення стану правовідносин, що існував до правопорушення тобто відновлення міжнародного правопорядку (приведення стану до status quo); в свою чергу – міжнародний правопорядок обумовлює визнання міжнародним правом принципу, згідно якого держава несе відповідальність за міжнародні неправомірні акти;

В) вина, як умова відповідальності держави, заперечувалася, в той час, коли шкода, все ще сприймалася доктриною міжнародного права, як необхідна умова відповідальності;

Г) не вирішеною теоретичною проблемою залишалось питання співвідношення відповідальності держави за міжнародні неправомірні акти та міжнародні злочини. Однак, в результаті тривалих суперечок, було узгоджено, що наслідки таких дій є аналогічними для держави-порушника, але коло суб'єктів, які можуть вимагати несення відповідальності в разі вчинення міжнародного злочину, є значно ширшим, що пояснюється самим порушенням, оскільки міжнародно-правовий злочин становить діяння, яке підриває загальний мир та безпеку, що може зачіпати інтереси всього світового співтовариства;

Д) на жаль, доктрина в XX столітті не виробила загальноприйнятого термінологічного апарату, що значно ускладнює дослідження проблеми міжнародно-правової відповідальності, зокрема, одні науковці називають фактичною підставою відповідальності міжнародний неправомірний акт; інші – міжнародне правопорушення; одні оперують терміном «державо-порушник»; інші – «державо-деліквент»; також це є характерним для термінологічних систем «державо, що зазнала шкоди» та «постраждала держава» тощо, що, на нашу думку, пояснюється різноманітними теоретичними поглядами на відповідальність, як правову категорію в праві.

4. Внаслідок систематизації доктрини та судової практики в XX ст. вдалося обґрунтувати новітнє доктринальне визначення відповідальності в міжнародному праві за міжнародні неправомірні акти, що знайшло свою реалізацію та закріплення в Статтях про відповідальність держави за міжнародні неправомірні дії від 12 грудня 2001 року. В Статтях зазначено, що кожна держава, яка вчинила міжнародний неправомірний акт, несе за нього відповідальність. Отже, можна стверджувати, що міжнародно-правову відповідальність держави необхідно розуміти як стан, який об'єктивно існує після вчинення міжнародного неправомірного акту. З цього приходимо до висновку, що сучасна доктрина відповідальності держави в міжнародному праві за міжнародні неправомірні акти ґрунтується на змішаному підході, який охоплює всі наслідки неправомірних дій держави, залишаючи поза увагою відповідальність за правомірні шкідливі акти, відповідальність фізичних осіб за міжнародні злочини та злочини міжнародно-правового характеру. Поряд з тим, не зважаючи на тривале дослідження міжнародно-правової відповідальності держав за міжнародні неправомірні акти, вказаний інститут залишається звичаєвим та поки що, знайшов своє закріплення в міжнародних нормопроектних правилах поведінки рекомендаційного характеру.

References:

1. Antipenko, V.F. (2016). Teoriya ugovnoy otvestvennosti gosudarstva: monografiya. [Theory of Criminal Responsibility of the State: a monograph]. Odessa: Feniks. [in Russian].
2. Anzilotti D. (1929). Cours de Droit International. Paris, 1. [in French].
3. Anzilotti, D. (1902). *Teoria generale della responsabilita dello stato nel diritto internazionale*. Paris. [in French].
4. Anzilotti, D. (1906). *La responsabilite internationale des Etats a raison des dommages sofferts par des entrangers*. RGDIP. Paris. [in French].
5. Anzilotti, D. (1929). Cours de Droit International. Paris, 1. [in French].
6. Anzilotti, D. Corso de droit international, 1. Paris. [in French].
7. Baymuratov, M.O. (2009). Mizhnarodne publichne pravo. [International Public Law]. Kharkiv: Odissey. [in Ukrainian].
8. Blazhevych, Y.Y. (2006). Vidpovidal'nist' derzhav za mizhnarodni nepravomirni diyannya: avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovooho stupennya kandydata yurydychnykh nauk. [Responsibility of states for international unlawful acts: the dissertation author's abstract for obtaining a scientific degree of a candidate of legal sciences]. Kyiv: Kyivs'kyi Natsional'nyy Universytet Vnutrishnikh Sprav. [in Ukrainian].
9. Bluntschli, J.C. (1878). *Das modern Volkerrecht der civilisirten Staaten*. Harvard: Nördlingen. [in English].
10. Brownlee, J. (1977). *Mezhdunarodnoye pravo*. [International law]. Moscow: Progress, 2. [in Russian].
11. Buromensky, M.V. (ed.) (2005). *Mizhnarodne pravo: navchal'nyy posibnyk*. [International law: tutorial]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
12. Butkevych, V.H., Mytsyk, V., Zadorozhniy, O. (2002). *Mizhnarodne pravo. Osnovy teorii: pidruchnyk*. [International law. Fundamentals of the theory: a textbook]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
13. Bynkershoek, C. (1946) *A photographic reproduction of the text of 1744: De Foro Legatorum Liber Singularis*. Oxford : Clarendon Press. [in English].
14. Chekhovych, T. (2010). Peredumovy ta pidstavy vynyknennya mizhnarodno-pravovoyi vidpovidal'nosti. [Prerequisites and reasons for the emergence of international legal responsibility]. *Visnyk Kyivivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky* [Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Law Sciences], 84, 31–35. [in Ukrainian].
15. Chirwa, D.M. (2004). The Doctrine of State Responsibility as a Potential Means of Holding Private Actors Accountable for Human Rights. *Melbourne Journal of International Law*, 5 (1), 1. [in English].
16. Clyde, E. (1928). The Responsibility of States in International Law. *The American Journal of International Law*, <<http://www.jstor.org/stable/2188451>> (25, May, 2018). [in English].
17. Crawford, J. (2013). State responsibility. General part. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].
18. De Arechaga, E.H. (1983). *Sovremennoye mezhdunarodnoye pravo*. [Contemporary international law]. Moscow: Progress, 2. [in Russian].
19. De Vattel, E. (1758). *Le droit des gens ou principes de la loi naturelle*, Londres, 1, 34.
20. De Watteel, E. (1959). *Pravo narodov ili printsipy yestestvennogo prava, primenyayemye k povedeniyu i delam natsiy i suverenov*. [The right of peoples or the principles of natural law, applied to the behavior and affairs of nations and sovereigns]. Moscow: Sdano v nabor. [in Russian].
21. Denysova, D.O. (2012). *Mizhnarodno-pravova vidpovidal'nist' mizhnarodnykh mizhuryadovykh orhanizatsiy v myrotvorchykh operatsiyakh* [International legal responsibility of international intergovernmental organizations in peacekeeping operations]. Aktual'ni problemy derzhavy i prava [Actual problems of state and law], 488–496. [in Ukrainian].
22. Dmitriyev, A.I., Muravyov, V.I. (2000). *Mizhnarodne publichne pravo: navchal'nyy posibnyk*. [International Public Law: Tutorial]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
23. Document A/CN.4/23 (1970). Second report on State responsibility, by Mr. Roberto Ago, Special Rapporteur,. The origin international responsibility. *Extract form the Yearbook of the International Law Commission 1910*, II, 177–197. [in English].
24. Document A/CN.4/344 (1981). Second report on the content, forms and degrees of international responsibility (Part two of the draft articles), by Mr. Willem Riphagen, Special Rapporteur, State responsibility. *Extract from the Yearbook of the International Law Commission*, II (1), 79–100. [in English].
25. Document A/CN.4/416 (1988). Preliminary report on State responsibility, by Mr. Gaetano Arangio-Ruiz, Special Rapporteur, State responsibility. *Extract from the Yearbook of the International Law Commission*, II (1), 6–43. [in English].
26. Document A/CN.4/476 (1996). Eight report on State responsibility, by Mr. Gaetano Arangio-Ruiz, Special Rapporteur, State responsibility. *Extract from the Yearbook of the International Law Commission*, II (1), 1–13. [in English].
27. Document A/CN.4/490 (1998). *Special Rapporteur, State responsibility*. Agenda item 2, 5–80. [in English].
28. Document A/CN.4/498 (1999). *Special Rapporteur, State responsibility*. Agenda item 3, 3–100. [in English].
29. Document A/CN.4/517 (2001). *Special Rapporteur, State responsibility*. Agenda item 2, 1–30. [in English].
30. Document A/CN.4/96 (1956). Reporting in international responsibility by Mr. F.V. Garcia-Amador, Special Rapporteur. *Extract form the Yearbook of the International Law Commission*, 2, 175–223. [in English].

31. Dupuy, A. (1992) Dionisio Anzilotti and Law of International Responsibility of States. *European Journal of International Law* <<http://www.ejil.org/pdfs/3/1/1171.pdf>> (25, May, 2018). [in English].
32. Edwin, M.B. (1928). *Theoretical Aspects of the International Responsibility of States*. <<http://www.zaoer.de> (25, May, 2018). [in English].
33. Grotius, H. (2005). *The right of war and peace*. Indiana: Liberty Fund, Inc. [in English].
34. Hall, W.E. (1895). *A Treaties on International Law*. Oxford: Clarendon Press. [in English].
35. Kelsen, H. (1943). *Collective and Individual Responsibility in International Law with Particular Regard to the Punishment of War Criminals*. <<http://scholarship.law.berkeley.edu/californialawreview/vol31/iss5/3>> (25, May, 2018). [in English].
36. Kel'zen, H. (2004). *Chyste pravoznavstvo* [Pure Law]. Kyiv: Yunivers. [in Ukrainian].
37. Keshner, M.V. (2017). *Pravo mezhdunarodnoy otvetstvennosti: uchebnik*. [The law of international responsibility: a textbook]. Moscow: Prospect. [in Russian].
38. Kolosov, U.M., Kuznetsov, V.I. (1995). *Mezhdunarodnoye pravo: uchebnik*. [International law: a textbook]. Moscow: Mezhdunarodnyye otnosheniya. [in Russian].
39. Kudryavtsev, V.N. (red.) (1995). *Mezhdunarodnoye ugovnoye pravo*. [International Criminal Law]. Moscow: Nauka. [in Russian].
40. Lauterpacht, H. (1933). *The function of the of the law in international community*. Oxford: Oxford University Press. [in English].
41. Levin, D.B. (1962). *Voprosy teorii mezhdunarodnogo prava*. [Questions of the theory of international law]. Moscow: Gosizdat. [in Russian].
42. L'ovin, A. (2011). Vidpovidal'nist' za pravomirnu diyal'nist' v yevropeys'komu mizhnarodnomu pravi. [Responsibility for lawful activity in European international law]. *Visnyk natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Mizhnarodni vidnosyny*. [Herald of Taras Shevchenko National University. International Relations], 38/39, 116–118. [in Ukrainian].
43. Lukashuk, I.I. (2004). *Pravo mezhdunarodnoy otvetstvennosti*. [The law of international responsibility]. Moscow: Volters Kluver. [in Russian].
44. Matsko, A.S. (2004). Spivrobotnytstvo derzhav shchodo vstanovlennya mizhnarodnoyi vidpovidal'nosti za naymanstvo. [Cooperation of States in establishing international responsibility for mercenaries]. *Chasopys Kyivivs'koho universytetu prava* [The Journal of the Kyiv University of Law], 3, 114–119. [in Ukrainian].
45. Notel, G. (2002). From Dionisio Antzilotti to Roberto Ago: The Classical International Law of State Responsibility and the Traditional Primacy of a Bilateral Concertion of Inter-state Relations. *Europien Journal of International law*, 13, 5, 1083–1098. [in English].
46. Oppengeym, L. (1948). *Mezhdunarodnoye pravo*. [International law]. Moscow: Biblioteka vneshney politiki, 1. [in Russian].
47. Pradier-Fodere (1885). *Droit international public*. Cambridge Cambridge University Press, 1. [in English].
48. Reeves, J.S. (1927) Revied Work. La Criminalité Collective des États et le Droit Penal de L'Avenir. *American Journal of International law*, 21, 1. [in French].
49. Tunkin, G.I. (1970). *Teoriya mezhdunarodnogo prava*. [The theory of international law]. Moscow: Mezhdunarodnyye otnosheniya. [in Russian].
50. Vasilenko, V.A. (1982). *Mezhdunarodno-pravovyie sanktsii*. [International legal sanctions]. Kyiv: Vysshaya shkola. [in Russian].
51. Vazhna, K.A. (2017). *Kontseptsiya kryminal'noy vidpovidal'nosti derzhavy: mozhyvist' realizatsii v suchasnomu mizhnarodnomu pravi: monohrafiya*. [Concept of criminal responsibility of the state: the possibility of realization in modern international law: a monograph]. Kyiv: Lira-K. [in Ukrainian].
52. Zadorozhnyy, O.V. (2001). *Konspekt lektiy z osnov teoriiyi mizhnarodnoho prava*. [Summary of lectures on the fundamentals of the theory of international law]. Kyiv: IMV KNU im. Shevchenka. [in Ukrainian].
53. Zhukors'ka, Y.M. (2013). Vidpovidal'nist' mizhnarodnykh orhanizatsiy za porushennya mizhnarodno-pravovykh zobov'yazan': suchasnyy stan. [Responsibility of international organizations for violation of international legal obligations: the current state]. *Chasopys Kyivivs'koho universytetu prava* [The journal of the Kyiv University of Law], 2, 31–35. [in Ukrainian].

Андрій Кулько, к. ю. н., докторант

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВИКОРИСТАННЯ Й ОХОРОНИ ТРАНСКОРДОННИХ ПІДЗЕМНИХ ВОД АФРИКАНСЬКОГО РЕГІОНУ

Andrii Kulko, PhD in Law, ScD candidate

Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine

INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS OF THE USE AND PROTECTION OF TRANSBOUNDARY GROUNDWATERS IN AFRICAN REGION

The author examines the international legal framework for the interstate cooperation on transboundary aquifers in Africa. The content of international treaties is analysed, the practice of their application and experience of functioning of international organizations, dealing with problems of utilization and protection of groundwaters are considered.

Among the main problems outlined by the author are reduction of the water levels in aquifers, violation by riparian states of the basic principles of international law of transboundary freshwater, the lack of joint management systems, limited competence and organizational capacity of international river commissions. The international legal response to these problems should be directed at the development of commissions as institutional mechanisms for cooperation.

Keywords: Africa, transboundary groundwaters, aquifer, international law, international organization.

Вступ. Використання транскордонних підземних вод в Африці набуває дедалі більшого значення в умовах зростання чисельності населення, розвитку сільського господарства і промисловості в цьому регіоні. Разом з тим, недоліки існуючих систем міжнародно-правового регулювання відносин прибережних держав перешкоджають ефективному використанню та охороні водоносних горизонтів. Виявлення основних проблем, притаманних зазначеним системам, як видається, необхідне для їхнього удосконалення. Для досягнення цієї мети розглянемо приклади водоносних горизонтів Нубійських піщаників, Юллемеден, Таудені/Танезруфт та підземних вод басейну озера Чад.

Основний матеріал. Перспективні інституційні умови для багатостороннього міждержавного співробітництва щодо *Системи водоносних горизонтів Нубійських піщаників (СВГНП)* були створені в 1991 р., коли держави Системи уклали *Угоду про Спільний орган для дослідження і експлуатації Системи водоносних горизонтів Нубійських піщаників (СОДЕС)*. Засновницями Спільного органу стали Єгипет і Лівія; інші держави Системи (Судан та Чад) приєдналися до нього наприкінці 1990-х рр.^{1,2}

До компетенції СОДЕС належать збір, класифікація та аналіз інформації про підземні води, здобутої державами-членами; підготовка та проведення досліджень кількості і якості підземних вод; вивчення екологічних аспектів експлуатації водоносних горизонтів, боротьби з опустелюванням і використання поновлюваних джерел енергії; розробка та реалізація спільної політики і програм на національному та регіональному рівнях, метою яких є раціональне використання підземних вод; сприяння встановленню норм споживання води з водоносних горизонтів у державах-членах.³

¹ Mechlem, K. (2003). International Groundwater Law: Towards Closing the Gaps? *Yearbook of International Environmental Law*, 14, 69.

² *The Joint Authority for the Study and Development of the Nubian Sandstone Aquifer System: An Overview* (2014) World Water Week, 1.

³ Nubian Sandstone Aquifer System (NSAS). *International Waters Governance*

<<http://www.internationalwatersgovernance.com/nubian-sandstone-aquifer-system-nsas.html>> (2018, July, 30).

Слід звернути увагу на те, що СОДЕС може скласти і ухвалювати плани використання ресурсів підземних вод, які передбачають нормування їхнього споживання (ст. 3).¹

Впродовж 2006–2011 рр. відбувалась реалізація проекту «Розробка Програми дій із інтегрованого управління спільним Нубійським водоносним горизонтом». Була створена детальна регіональна модель водоносного горизонту для визначення транскордонних проблем і їхнього впливу на СВГНП; проведено діагностичний аналіз стану спільного водоносного горизонту (ДАСВГ), завдяки якому було визначено загрози Системі та їхні глибинні причини.²³ Йдеться про зниження рівня води, зумовлене значними обсягами викачування; заподіяння шкоди або зникнення оаз, пов'язаних із водоносними горизонтами; забруднення підземних вод внаслідок функціонування промислових підприємств, ведення сільського господарства і роботи комунальної сфери.⁴

У 2013 р. Чад, Єгипет, Лівія, Судан і голова СОДЕС підписали *Регіональну стратегічну програму дій для СВГНП (РСПД)*.⁵ Це документ політичного характеру, але попри відсутність юридичної сили та, відповідно, міжнародно-правових зобов'язань, виконувати його намагались усі держави-учасниці.

Держави-учасниці проголосили прагнення дотримуватись принципів сталого розвитку, попереджувального підходу, повідомлення про заплановані заходи, оцінки впливу господарської діяльності на довкілля, використання чистих технологій, доступу до інформації та участі громадськості. Варто зауважити і про вказівку РСПД на принцип «забруднювач платить». Водночас при зверненні до принципів доступу до інформації та участі громадськості, РСПД не містить посилань на права незахищених верств і маргіналізованих груп населення.

Регіональна програма дій передбачає спільне регіонального планування використання водоносного горизонту, його пристосування до змін клімату, активізацію обміну даними та інформацією; заснування транскордонної мережі моніторингу та баз даних (щодо рівня і якості води, викачування води, її біологічних параметрів, втрат води, джерел загрози кількості та якості води тощо), які регулярно оновлюватимуться; запровадження міждержавних процедур контролю над кількістю і якістю води.⁶ Однак ці завдання видаються надто амбіційними для можливостей держав СВГНП і того рівня співпраці, на якому вони наразі перебувають. Йдеться, таким чином, радше про плани на майбутнє.

Натомість практичне значення мають 11 пілотних проектів у Лівії, Єгипті, Чаді та Судані, цілями яких є дослідження фізичних характеристик частин СВГНП, збереження кількості води і запобігання забрудненню водоносних горизонтів, скорочення використання пестицидів та добрив і впровадження керівних принципів іригації, належне поводження з відходами, запровадження елементів та демонстрація позитивних результатів комплексного управління на локальному і регіональному рівнях.⁷ Програма дій передбачає створення у 2018 р. на території між Чадом і Суданом пілотної охоронної зони.⁸

Громадянська війна в Лівії призвела до того, що в 2015 р. ця держава не підписала документ про продовження строку дії зобов'язань, суттєво завадивши спільним зусиллям держав СВГНП.⁹

¹ Velis, M. (2016). *Understanding the effectiveness of the governance of transboundary aquifers: a framework analysis*. University of Utrecht, 55.

² *Four African Nations Agree to Water Management Programme*. (2013). Joint International Atomic Energy Agency, United Nations Development Programme, Global Environment Facility Press Release, September, 18, 2.

³ Khater, A.R. (2016). *Management of Transboundary Groundwater: The Nubian Aquifer Experience / Presentation from 2016 World Water Week in Stockholm*. SIWI, 9, 13.

⁴ Stephan, R.M. (2013). Adoption of Regional Strategic Action Plan on the Nubian Sandstone Aquifer. *International Water Law Project* <<http://www.internationalwaterlaw.org/blog/2013/10/20/adoption-of-regional-strategic-action-plan-on-the-nubian-sandstone-aquifer>> (2018, July, 30).

⁵ Sindico, F. (2016). *Sustainable Management of the Shared Nubian Aquifer System / Presentation from 2016 World Water Week in Stockholm*. SIWI, 6.

⁶ Velis, M. (2016). *Understanding the effectiveness of the governance of transboundary aquifers: a framework analysis*. University of Utrecht, 56-57.

⁷ International Atomic Energy Agency (2013). *Regional Strategic Action Programme for the Nubian Aquifer System*, 21-34, 41-43, 55, 60-83.

⁸ Velis, M. (2016). *Understanding the effectiveness of the governance of transboundary aquifers: a framework analysis*. University of Utrecht, 57.

⁹ Sticklor, R. (2015). Libya Unrest Threatens to Derail Water Diplomacy in North Africa. *World Politics Review*, July, 17.

Серйозні політичні проблеми були та залишаються характерними для Єгипту, Судану і Чаду.¹

Відтак, віднесемо до міжнародно-правових проблем у сфері використання й охорони СВГНП наступні: а) потреба міжнародно-правових заходів реагування на проблеми кількісного стану Системи, зумовлені її малим підживленням і активним використанням для потреб сільського господарства; б) політична нестабільність у державах СВГНП та різний рівень їхніх інституційних можливостей; в) відсутність міжнародних договорів про використання і охорону СВГНП; г) брак у держав СВГНП бачення майбутнього використання та охорони підземних вод Системи; г) відсутність системи спільного управління водоносними горизонтами; д) обмеженість співпраці дослідженням природних характеристик, моніторингом стану, обміном даними і пілотними проектами місцевого характеру; е) відсутність спільної бази даних і моделей водоносних горизонтів; є) нерівномірність у зборі даних, їхній брак у Чаді і Судані; ж) декларативний, а не обов'язковий характер та інші недоліки Регіональної стратегічної програми дій для СВГНП 2013 р.; з) непідписання Лівією у 2015 р. документу про продовження терміну дії зобов'язань за Регіональною стратегічною програмою дій.

Основним міжнародним договором, який поширюється на *Системи водоносних горизонтів Юллемеден (СВГЮ) і Таудені/Танезруфт, є Хартія басейну ріки Нігер 2008 р.*, що набула чинності у 2010 р. Мета цього договору – просування принципів спільного використання та інтегрованого управління водними ресурсами. З-поміж іншого, він передбачає запровадження стандартів поведінки зі стічними водами для запобігання забрудненню підземних і поверхневих водних ресурсів.²

Наразі відповідно до Хартії створюють бази даних підземних водних ресурсів, розташованих в басейні Нігеру (зокрема СВГЮ і Таудені/Танезруфт), готують основу для складання гідрогеологічної мапи басейну, визначають проблеми і суперечності щодо підземних вод в транскордонних регіонах.³ Втім, до практичних результатів у вигляді спільного управління підземними водами державами басейну Нігеру ця робота поки що не привела.

До інших проблем регулювання відносин стосовно СВГЮ відносять неконтрольований забір підземних вод, недостатність обміну науковими даними та інформацією державами, низький рівень співробітництва щодо водоносних горизонтів.^{4,5}

Враховуючи ці проблеми, у 2009 р. Малі, Нігер та Нігерія підписали *Меморандум про взаєморозуміння щодо створення Консультативного механізму з управління Системою водоносних горизонтів Юллемеден*.⁶ З-поміж 14 функцій Консультативного механізму – координація комплексних програм використання водоносних горизонтів та іншої діяльності, пов'язаної із СВГЮ; уніфікація процедур і політики; надання висновків з питань політики і конкретних проектів; вироблення рекомендацій з гармонізації законодавства держав і розв'язання спорів; розробка планів дій, спрямованих на реалізацію власних рекомендацій.⁷

При цьому сторони Меморандуму 2009 р. висловили намір застосовувати низку загальних принципів міжнародного права транскордонних прісних вод – міждержавної співпраці, справедливого і розумного використання (ст. 13), незаподіяння значної шкоди (ст. 15), охорони довкілля (ст. 19 – ст. 21), обміну даними та інформацією (ст. 22), повідомлення про заплановані заходи (ст. 24), принципів «забруднювач платить» і «користувач платить» (ст. 17 – ст. 18), участі громадськості в ухваленні рішень (ст. 14).

¹ Egypt State Information Service (Cairo) (2015). *Egypt, Sudan, Chad to Develop Sandstone Water Reservoir*. April, 17.

² Velis, M. (2016). *Understanding the effectiveness of the governance of transboundary aquifers: a framework analysis*. University of Utrecht, 45-46.

³ BGR (2016). *TC Niger Basin: Advice to the Niger Basin Authority on Groundwater Protection*, 4.

⁴ Курбанов, Р. (2016). Организация комплексного развития региона Липтако-Гурма. *Юридические исследования*, 4, 24-29.

⁵ Dodo, A. (2009). Transboundary groundwater in the Iullemeden Aquifer System. *BGR*, 3.

⁶ Eckstein, G. (2011). Managing buried treasure across frontiers: the international Law of Transboundary Aquifers. *Water International*. 36 (5), 576.

⁷ *Memorandum of Understanding Relating to the Setting Up of a Consultative Mechanism for the Management of the Iullemeden Aquifer System 2009* (2015). International Water Law Project, 4-5.

В цілому ж йдеться про одну з перших комплексних угод з управління транскордонними водоносними горизонтами, хоча за формою і юридичною силою це акт декларативного характеру. Крім того, Меморандуму 2009 р. властива гнучкість у визначенні напрямків співпраці. Передбачене ухвалення Плану дій, який буде розроблений Консультативним механізмом. Втім, позитивні риси Меморандуму знецінюються тим, що сторони не виконують його положення.¹

Необхідність поглиблення знань про СВГЮ і характеристики ризиків погіршення її стану дали державам стимул проводити подальші дослідження про взаємозв'язок між Системою і сусідніми водоносними горизонтами Таудені/Танезруфт.²

У 2011 р. їхні держави взялись за реалізацію проекту *«Інтегроване та спільне управління водними ресурсами систем транскордонних водоносних горизонтів Юллемеден, Таудені, Танезруфт і ріки Нігер»*, яка тривала до 2017 р.³ До результатів проекту належать створення Геоінформаційної системи та баз даних, що охоплюють системи водоносних горизонтів і доступні в мережі «Інтернет»; проведення дослідження, завдяки якому виявлені вразливі точки та охарактеризовані наслідки зміни клімату; поширення територіальної юрисдикції Консультативного механізму СВГЮ на Алжир і Бенін.⁴

Новий етап регіонального співробітництва розпочався завдяки укладенню *Меморандуму про взаєморозуміння щодо створення Консультативного механізму для інтегрованого управління водними ресурсами систем водоносних горизонтів Юллемеден і Таудені/Танезруфт 2014 р.*⁵

Порівняно з Меморандумом 2009 р. до Меморандуму 2014 р. введено принципи сталого розвитку (ст. 16), партнерства із залученням всіх відповідних акторів (ст. 17), планування (ст. 21 передбачає, що Виконавчий секретар Консультативного механізму, в тісній співпраці з іншими органами, розробляє і реалізує плани (схеми) використання та управління водоносними горизонтами).⁶ Однак позитивні риси цього акту зводяться нанівець тим фактом, що Меморандум 2014 р. донині підписали лише Бенін і Нігер, відтак, чинності він не набув.⁷

Вважаємо, що актуальними проблемами міжнародно-правового регулювання відносин між державами держав систем водоносних горизонтів Юллемеден і Таудені/Танезруфт є наступні: а) необхідність ухвалення рішень про міжнародно-правові заходи реагування на погіршення кількісного стану вказаних систем, обумовлене високим рівнем викачування води; б) неповнота знань про тенденції змін природних характеристик підземних вод та вплив господарської діяльності; в) відсутність системи спільного управління водоносними горизонтами; г) брак спільного бачення та планування державами використання й охорони транскордонних підземних вод; ґ) відсутність міжнародних договорів про використання й охорону систем Юллемеден і Таудені/Танезруфт; д) невиконання державами СВГЮ Меморандуму 2009 р.; е) ненабуття чинності Меморандумом 2014 р. через неприєднання держав водоносних горизонтів; є) відсутність інституційних механізмів, які б координували співпрацю.

З-поміж міжнародних договорів, присвячених *транскордонним підземним водам в басейні озера Чад*, відзначимо передусім *Конвенцію і Статут басейну озера Чад 1964 р.*, укладені Камеруном, Чадом, Нігером та Нігерією.⁸ Про підземні води у цих міжнародних договорах згадують двічі: у контексті пріоритетів використання водних ресурсів (ст. IV Статуту) та заходів, які можуть мати значний вплив на водні ресурси (ст. V Статуту). Згідно зі ст. IV освоєння басейну Чад, зокрема підземних вод, тлумачиться максимально широко: йдеться про побутове, промислове й

¹ *Managing Transboundary Aquifers in Africa: The OSS experience* (2015) International Network of Basin Organisations, 2.

² Ibid.

³ OSS (2017). *Joint and Integrated Water Resources Management of the Iullemeden – Taoudeni/Tanezrouft Aquifer Systems and the Niger River. Project Summary Report*, 4.

⁴ Velis, M. (2016). *Understanding the effectiveness of the governance of transboundary aquifers: a framework analysis*. University of Utrecht, 48-50.

⁵ Eckstein, G. (2017). *International Law and Transboundary Aquifers*. Routledge Handbook of Water Law and Policy, 233.

⁶ *Memorandum of Understanding for the Establishment of a Consultation Mechanism for the Integrated Management of the Water Resources of the Iullemeden, Taoudeni/Tanezrouft Aquifer Systems (ITAS)* (Algeria, Benin, Burkina Faso, Mali, Mauritania, Niger, Nigeria) 2014. Sahara and Sahel Observatory, 6, 8-12.

⁷ Eckstein, G. (2017). *The International Law of Transboundary Groundwater Resources*. Routledge, 159-160.

⁸ Nanni, M. (2006). *Legal Aspects of Groundwater Management: An Overview*. UNESCO, 6.

сільськогосподарське використання, збір продуктів фауни і флори тощо. Відповідно до ст. V держави-члени зобов'язуються утримуватися від вживання, без попередніх консультацій з Комісією, будь-яких заходів, що можуть суттєво вплинути на обсяги втрат і природні характеристики води, фауни та флори. Йдеться, зокрема, і про підземні води.¹

Комісія озера Чад, створена згідно з Конвенцією 1964 р., має розвивати співробітництво прибережних держав з метою сталого управління транскордонними підземними водами,² однак вона ослаблена через політичну нестабільність у регіоні, фінансові труднощі, відсутність достатнього інституційного потенціалу. З цих причин програми щодо підземних вод майже не реалізують.³ При їхньому використанні не беруть до уваги негативний вплив на інші держави, адже Конвенція 1964 р. не покладає на держави зобов'язання отримувати згоду на ту чи іншу діяльність.⁴

Негативними чинниками є і надмірний забір води, погіршення її якості внаслідок антропогенного впливу; брак знань про підземні води;⁵ відсутність у Конвенції 1964 р. норм про розподіл ресурсів водоносних горизонтів, особливості застосування до підземних вод принципів міжнародного права транскордонних прісних вод, механізмів впливу на держави, що справляють негативний вплив на підземні води.

Забезпечити покращення ситуації має реалізація деяких інших актів Комісії. Так, у 2000 р. ухвалене *Бачення щодо озера Чад до 2025 р.*, в якому йдеться про необхідність реагування на кліматичні зміни і недостатність опадів, зниження рівня води у великих ріках і водоносних горизонтах, висихання озера Чад.⁶ Досягненню цілей Бачення до 2025 р. має сприяти ухвалена в 2008 р. *Стратегічна програма дій (СПД) для басейну озера Чад.*⁷ Робота за напрямком 2 СПД «Розробка і початок реалізації стратегій з управління підземними водами» передбачає оцінку наявних знань про підземні води, аналіз правової та інституційної основи управління підземними водами і внесення до неї необхідних змін, розробку регіональної програми заходів із управління підземними водами, реалізацію пілотних (демонстраційних) проектів, зміцнення національних мереж моніторингу підземних вод.⁸ Однак проблеми інституційного характеру не дозволяють вести успішну роботу за цими напрямками.

Окрім вказаних міжнародно-правових актів, Комісія схвалила *Водну хартію озера Чад 2012 р.*, яку підписали представники Нігеру, Нігерією, Чаду, ЦАР, Камеруну і Лівії. У Хартії містяться норми про права, обов'язки і обмеження дій сторін, процеси і процедури належного управління ресурсами озера Чад.⁹ Безпосередньо підземних вод стосується, по-перше, обов'язок держав вживати всіх необхідних заходів для збереження якості підземних вод в басейні з метою їхнього сталого використання (п. «b» ст. 21). Скидання забруднюючих речовин в підземні води мають бути предметом або процедури отримання дозволу, або попереднього повідомлення чи оголошення (ст. 24).

По-друге, сторони зобов'язались обмежити викачування підземних вод з метою його адаптації до можливостей водоносних горизонтів або систем транскордонних водоносних горизонтів у басейні, щоб забезпечити стале використання водних ресурсів. Конкретні показники, які стосуються таких можливостей, визначаються державами-учасницями (ст. 11). Дозвіл на забір підземних вод держави видають після належного розгляду нинішнього стану водних

¹ *Basic Documents (Revised)*. (1990). Lake Chad Basin Commission, 5.

² EU Atlasproject (2015). *Atlas of Aquifers in the World*, 152.

³ Bontemps, F. (2013). The Lake Chad Basin Aquifer System. Transboundary Groundwater Fact Sheet. *Global Water Partnership (GWP), Global Secretariat*, 6.

⁴ Adenle, D. (2004). Groundwater resources and environmental management in Niger Basin Authority and Lake Chad Basin Commission agreements. *NIBO*, 4.

⁵ Bontemps, F. (2013). The Lake Chad Basin Aquifer System. Transboundary Groundwater Fact Sheet. *Global Water Partnership (GWP), Global Secretariat*, 6.

⁶ Bila, M. (2014). Lake Chad Basin Commission. *International Atomic Energy Agency*, 8.

⁷ Lake Chad Basin Commission, World Meteorological Organization (2015). *Lake-Chad-HYCOS Project Document A component of the World Hydrological Cycle Observing System (WHYCOS)*, 28.

⁸ Lake Chad Basin Commission (Cameroon, Central African Republic, Chad, Niger, and Nigeria) (2008). *Strategic Action Programme for the Lake Chad Basin «Reversal of Land and Water Degradation Trends in the Lake Chad Basin Ecosystem*, 19.

⁹ The Lake Chad water charter as a vehicle for sub-regional integration and security. *Lake Chad Basin Commission* <<http://www.cblt.org/en/themes/lake-chad-water-charter-vehicle-sub-regional-integration-and-security>> (2018, July, 30).

ресурсів (ст. 17).¹ Вони щомісячно інформують Комісію про обсяги забору підземних вод (ст. 4.6 Додатка № 4).²

По-третє, у Хартії визначено, що насущні потреби населення басейну озера Чад мають пріоритет над іншими видами використання води (ст. 14).³

На жаль, здобутки авторів Хартії нівелюються тим, що вона досі не набула чинності, бо не ратифікована державами басейну оз. Чад.⁴

Нарешті, вкажемо на міжнародні проекти, з-поміж яких виділяється технічний проект Німеччини «Консультавання Комісії басейну ріки Чад у питаннях управління підземними водами (2011–2018 рр.)». В рамках Проекту вживають заходів для зміцнення інституційного потенціалу Комісії таким чином, щоб вона могла координувати обмін даними про стан підземних вод між державами-членами, залучати їх до системи управління та розробляти стратегії сталого використання водних ресурсів.⁵

Проведене дослідження дає автору змогу дійти висновку про наявність таких проблем міжнародно-правового характеру у сфері використання й охорони підземних вод басейну озера Чад: а) зростання залежності держав басейну від підземних вод через зниження рівня озера Чад, зумовлене сухим кліматом, надмірним споживанням і реалізацією його державами господарських проектів; б) порушення державами басейну принципів міжнародного права транскордонних прісних вод (справедливе і розумне використання, співробітництво держав, стаке використання, охорона довкілля, незаподіяння значної шкоди); в) обмеженість функцій, компетенції та інституційних можливостей міжнародних річкових комісій; г) недоліки Конвенції басейну озера Чад 1964 р., г) ненабуття чинності Водною хартією озера Чад 2012 р.; різний ступінь залежності держав басейну від підземних вод і, відтак, менша зацікавленість у співпраці частини з них; д) відсутність системи спільного управління підземними водами державами басейну.

Висновки. Підводячи підсумки, зазначимо, що, на погляд автора, можна виділити такі основні проблеми транскордонних підземних вод в Африці, які потребують міжнародно-правових заходів реагування:

а) зниження рівня водоносних горизонтів, зумовлене сухим кліматом та надмірним споживанням прісної води;

б) порушення державами у відносинах між собою основних принципів міжнародного права транскордонних прісних вод, що призводить до погіршення стану підземних вод;

в) відсутність систем спільного управління транскордонними підземними водами, зумовлена небажанням прибережних держав обмежувати власне споживання, браком спільного бачення використання й охорони водоносних горизонтів, низькою якістю функціонування їхніх державних органів, браком інституційних можливостей;

г) обмеженість компетенції та організаційного потенціалу міжнародних річкових комісій у тому, що стосується використання й охорони водоносних горизонтів.

Основними заходами міжнародно-правового характеру, спрямованими на подолання вказаних проблем, мають бути спільні зусилля держав транскордонних підземних вод із розвитку міжнародних річкових комісій як інституційних механізмів забезпечення міждержавної співпраці з використанням й охороною водоносних горизонтів.

References:

1. Adenle, D. (2004). *Groundwater resources and environmental management in Niger Basin Authority and Lake Chad Basin Commission agreements*. NIBO. [in English].
2. Water Charter of the Lake Chad Basin (2012). *Appendix n4 establishing procedures for recording abstractions of Water Charter for the Lake Chad Basin 2012*. [in English].

¹ Water Charter of the Lake Chad Basin – English version (2011). *Lake Chad Basin Commission*, 16, 18–20.

² Appendix n4 establishing procedures for recording abstractions of Water Charter for the Lake Chad Basin 2012. *Water Charter of the Lake Chad Basin*, 2.

³ Water Charter of the Lake Chad Basin – English version (2011). *Lake Chad Basin Commission*, 18-19.

⁴ Lake Chad Basin Commission, World Meteorological Organization (2015). *Lake-Chad-HYCOS Project Document A component of the World Hydrological Cycle Observing System (WHYCOS)*, 28.

⁵ Supraregional Africa: Groundwater Management of Lake Chad Basin (July 1, 2014 – June 30, 2019) (2010).

The Federal Institute for Geosciences and Natural Resources <https://www.bgr.bund.de/EN/Themen/Zusammenarbeit/TechnZusammenarb/Projekte/Laufend/Afrika/1073_2010-2274-8_Tschad_Grundwasserberatung/Tschadseebeckenkommission_en.html> (2018, July, 30)

3. EU Atlasproject (2015). *Atlas of Aquifers in the World*. [in English].
4. Lake Chad Basin Commission (1990). *Basic Documents (Revised)*. [in English].
5. Bila, M. (2014). *Lake Chad Basin Commission. International Atomic Energy Agency*. [in English].
6. Bontemps, F. (2013). The Lake Chad Basin Aquifer System. Transboundary Groundwater Fact Sheet. *Global Water Partnership (GWP), Global Secretariat*. [in English].
7. Dodo, A. (2009). Transboundary groundwater in the Iullemeden Aquifer System. *BGR*. [in English].
8. Eckstein, G. (2017). *International Law and Transboundary Aquifers*. Routledge Handbook of Water Law and Policy. [in English].
9. Eckstein, G. (2011). Managing buried treasure across frontiers: the international Law of Transboundary Aquifers. *Water International*, 36 (5), 573-583. [in English].
10. Egypt State Information Service (Cairo). (2015). *Egypt, Sudan, Chad to Develop Sandstone Water Reservoir*, April, 17. [in English].
11. Joint International Atomic Energy Agency, United Nations Development Programme, Global Environment Facility Press Release (2013). *Four African Nations Agree to Water Management Programme*, September 18. [in English].
12. OSS (2017). *Joint and Integrated Water Resources Management of the Iullemeden – Taoudeni/Tanezruft Aquifer Systems and the Niger River. Project Summary Report*. [in English].
13. Khater, A.R. (2016). Management of Transboundary Groundwater: The Nubian Aquifer Experience / Presentation from 2016 World Water Week in Stockholm. *SIWI*. [in English].
14. Kurbanov, R. (2016). Organizacija kompleksnogo razvitija regiona Liptako-Gurma. [Organisation of complex development of Liptako-Girma region] *Juridicheskie issledovanija* [Legal research], no. 4, 24-29. [in Russian].
15. Lake Chad Basin Commission, World Meteorological Organization (2015). *Lake-Chad-HYCOS Project Document A component of the World Hydrological Cycle Observing System (WHYCOS)*. [in English].
16. International Network of Basin Organisations (2015). *Managing Transboundary Aquifers in Africa: The OSS experience*. [in English].
17. Mechlem, K. (2003). International Groundwater Law: Towards Closing the Gaps? *Yearbook of International Environmental Law* (14), 47-80. [in English].
18. Sahara and Sahel Observatory (2014). *Memorandum of Understanding for the Establishment of a Consultation Mechanism for the Integrated Management of the Water Resources of the Iullemeden, Taoudeni/Tanezrouft Aquifer Systems (ITAS) (Algeria, Benin, Burkina Faso, Mali, Mauritania, Niger, Nigeria)*. [in English].
19. International Water Law Project (2015). *Memorandum of Understanding Relating to the Setting Up of a Consultative Mechanism for the Management of the Iullemeden Aquifer System 2009*. [in English].
20. Nanni, M. (2006). Legal Aspects of Groundwater Management: An Overview. *UNESCO*. [in English].
21. International Waters Governance (2018). *Nubian Sandstone Aquifer System (NSAS)*. <<http://www.internationalwatersgovernance.com/nubian-sandstone-aquifer-system-nsas.html>> [in English]. (2018, July, 30)
22. International Atomic Energy Agency (2013). *Regional Strategic Action Programme for the Nubian Aquifer System* [in English].
23. Sindico, F. (2016). Sustainable Management of the Shared Nubian Aquifer System / Presentation from 2016 World Water Week in Stockholm. *SIWI*. [in English].
24. Stephan, R.M. (2013). Adoption of Regional Strategic Action Plan on the Nubian Sandstone Aquifer. *International Water Law Project* <<http://www.internationalwaterlaw.org/blog/2013/10/20/adoption-of-regional-strategic-action-plan-on-the-nubian-sandstone-aquifer>> [in English]. (2018, July, 30)
25. Sticklor, R. (2015). Libya Unrest Threatens to Derail Water Diplomacy in North Africa. *World Politics Review*, July, 17. [in English].
26. Lake Chad Basin Commission (2008). *Strategic Action Programme for the Lake Chad Basin «Reversal of Land and Water Degradation Trends in the Lake Chad Basin Ecosystem» (Cameroon, Central African Republic, Chad, Niger, and Nigeria)*. [in English].
27. Supraregional Africa: Groundwater Management of Lake Chad Basin (July 1, 2014 – June 30, 2019) (2010). *The Federal Institute for Geosciences and Natural Resources* <https://www.bgr.bund.de/EN/Themen/Zusammenarbeit/TechnZusammenarb/Projekte/Laufend/Afrika/1073_2010-2274-8_Tschad_Grundwasserberatung_Tschadseebeckenkommission_en.html> [in English]. (2018, July, 30).
28. TC Niger Basin: Advice to the Niger Basin Authority on Groundwater Protection (2016). *BGR*. [in English].
29. World Water Week (2014). *The Joint Authority for the Study and Development of the Nubian Sandstone Aquifer System: An Overview*. [in English].
30. The Lake Chad water charter as a vehicle for sub-regional integration and security (2018). *Lake Chad Basin Commission* <<http://www.cblt.org/en/themes/lake-chad-water-charter-vehicle-sub-regional-integration-and-security>> [in English]. (2018, July, 30)
31. Velis, M. (2016). *Understanding the effectiveness of the governance of transboundary aquifers: a framework analysis*. University of Utrecht. [in English].
32. Lake Chad Basin Commission (2011). *Water Charter of the Lake Chad Basin – English version*. [in English].

Bohdan Strilets

Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Higher Educational Establishment of Ukoopspilka "Poltava University of Economics and Trade", Ukraine

LEGAL REGULATION OF INVESTMENT ACTIVITY BETWEEN UKRAINE AND EUROPEAN UNION

The article deals with characteristics of legal regulation of investment activity between Ukraine and European Union from a historical and current perspectives. The author analyzes provisions of bilateral investment treaties between particular EU member states and Ukraine, as well as provisions of agreements made between EU itself and Ukraine, including but not limited to the Partnership and Co-Operation Agreement Between the European Communities and their member states, and Ukraine (EU-Ukraine PCA), and the Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part (EU-Ukraine Association Agreement). The author has made a conclusion that the EU-Ukraine Association Agreement contains wider and more detailed provisions regulating investment activity, in particular, more spheres of investment promotion and a wide list of acts to be used for harmonizing the Ukrainian investment law.

Keywords: investment activity, bilateral investment treaties, investor protection, national treatment, most favored nation treatment, EU-Ukraine Association Agreement, EU-Ukraine Partnership and Co-Operation Agreement.

The Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part (hereinafter – Association Agreement)¹ provides for the harmonization of the Ukrainian legislation, including in the field of investment activity, in compliance with the legislation of the European Union (the EU). This necessitates the study of legal from the historical and contemporary perspectives.

The degree of study of the problem. A number of scholars, including N. Lavranos, K. Henkels, H. Lentner, H. Wilhelmer, L. Pantaleo, and others, analyzed the issue of investors' protection under EU investment treaties. D. Fedorchuk studied the foreign direct investment treatment in the EU, V. Stoyka analysed other countries' experience in protecting foreign investors. The effectiveness of the adaptation of Ukrainian legislation to the EU legislation in the area of protecting investors' rights was the subject of the article by O. Khrimly. The study of legal regulation of investment activity under the Association Agreement was conducted by the author of this article. However, both foreign and domestic academic papers lack a comprehensive analysis of the legal regulation of investment activity from the beginning of the development of relations between Ukraine and the EU.

The purpose of the paper is to conduct a comprehensive analysis of legal regulation of investment activity between Ukraine and the European Union in the retrospective and modern aspects.

Presenting the main material. First of all, it should be noted that there are two levels of legal regulation of investment activity between Ukraine and the EU. The first level comprises bilateral agreements between Ukraine and the EU member states. The second level includes the agreements concluded simultaneously with the EU and its member states, for example, Partnership and Co-Operation Agreement Between The European Communities and Their Member States, and Ukraine (hereinafter – PCA), as well as the Association Agreement.

Let's start with the first level – bilateral agreements between Ukraine and the EU member states. First and foremost, there are bilateral investment treaties (hereinafter – BITs) that are considered "a gold standard"² in the field of interstate regulation of investments. Thus, Ukraine has the relevant agreements

¹ *Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part 2014* (EU, EU member states, Ukraine). Directorate General for Trade Website. <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/november/tradoc_155103.pdf>. (2018, July, 24).

² Lavranos, N. (2018). The New EU Investment Treaties: Convergence towards the NAFTA Model as the New Plurilateral Model BIT Text? *SSRN*. <<https://ssrn.com/abstract=2241455>>. (2018, July, 24).

with Austria (of 08.11.1996), Belgium and Luxembourg (of 20.05.1996), Bulgaria (of 08.12.1994), Croatia (of 15.12.1997), the Czech Republic (of 17.03.1994), the Kingdom of Denmark (of 23.10.1992), Estonian Republic (of 15.02.1995), the Republic of Finland (of 07.10.2004), and others.

BITs are usually entitled in the following way: “Agreement between Ukraine and [name of state] on promotion and mutual protection of investments”. Also, BITs have a well-established structure that includes: (1) the definition of terms, namely, “investment”, which is usually referred to as any type of assets invested in connection with the economic activity of investors of one contracting party in the territory of the other contracting party, “investor”, that is, an individual who is a citizen of one contracting party or is founded in accordance with the laws of one contracting party and carries out investments in the territory of the other Contracting Party, “returns”, “area”, etc.; (2) investment promotion provisions providing fair and equitable treatment; (3) national treatment and / or the most-favored nation regime provisions; for example the BIT with Austria provides two types of regimes (Article 3)¹, while the BIT with Luxembourg and Belgium contains only the most-favored-nation clause (Article 3)²; (4) prohibition of expropriation, that is, alienation of investments, with some exception, and compulsory compensation; (5) provisions on compensation for losses, damage caused by war, armed conflict, state of emergency, revolution, public disorder, insurrection, riot or similar events; (6) provisions on transfer of funds, namely those stating that the parties guarantee foreign investors free transfer of investment-related payments in freely convertible currency and without undue delay; (7) subrogation provisions, that is, if one of the states pays compensation to its own investors in the form of a guarantee of investment coverage, the other state recognizes the first state’s obtaining the investor’s subrogation right; (8) other obligations, agreement application provisions, its entry into force and termination.

A separate group of BITs’ provisions is devoted to the settlement of investment disputes between the investor and the host state and those between the parties (states). Settlement of investment disputes is possible through negotiations and in international investment arbitration. Thus, according to Article 9 of the BIT with Austria³, such disputes are settled by negotiations between the parties to the dispute. If within 3 months it is not resolved, it may be submitted to the International Center for Settlement of Investment Disputes or to an arbitration tribunal consisting of three arbitrators in accordance with the UNCITRAL arbitration rules. Disputes between states are also resolved through negotiations, and in the event of a joint body’s (a commission or arbitration) failure to reach an agreement, or its inability to resolve the disputes, they are transferred to the International Court of Justice.

The second level of legal regulation of investment activity between Ukraine and the EU includes contracts concluded directly with the EU. The first document, which laid the legal framework for the harmonization of Ukrainian legislation with the EU law before the PCA’s entry into force, was the Temporary Agreement between Ukraine and the EU on trade and trade cooperation, signed on 1 June 1995 in Brussels⁴. But it did not contain provisions on either the freedom of movement of capital or the investment. In particular, it focused on the freedom of movement of goods. The above provisions were already included into PCA⁵. For example, the preamble to the PCA emphasized the need to improve conditions affecting business activity and investment, as well as conditions in such areas as company

¹ Угода між Україною і Республікою Австрія про сприяння та взаємний захист інвестицій 1996 (Україна і Республіка Австрія) Офіційний сайт Верховної Ради України. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/040_721>. (2018, July, 24)

² Угода між Урядом України та Бельгійсько-Люксембурзьким Економічним Союзом про взаємне заохочення і захист інвестицій 1996 (Уряд України, Уряд Королівства Бельгії та Уряд Люксембургу) Офіційний сайт Верховної Ради України. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_691>. (2018, July, 24)

³ Угода між Україною і Республікою Австрія про сприяння та взаємний захист інвестицій 1996 (Україна і Республіка Австрія) Офіційний сайт Верховної Ради України. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/040_721>. (2018, July, 24)

⁴ *Interim Agreement On Trade And Trade-Related Matters Between The European Community, The European Coal And Steel Community And The European Atomic Energy Community, Of The One Part, And Ukraine, Of The Other Part 1995*. (the European Community, the European Coal and Steel Community and the European Atomic Energy Community, and Ukraine) *EUR Lex Website*. <[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:21995A1223\(01\)&qid=1532977517584](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:21995A1223(01)&qid=1532977517584)> (2018, July, 24)

⁵ *Partnership And Co-Operation Agreement Between The European Communities And Their Member States, And Ukraine signed 1994* (The European Communities, their Member States, and Ukraine) *Directorate General for Trade Website*. <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2003/october/tradoc_111612.pdf> (2018, July, 24).

creation, work, service delivery and capital movements. Under Article 1 of the PCA, one of the objectives of the agreement was to facilitate the development of trade, investment and harmonious economic relations between the Parties and, thus, to accelerate their sustainable development.

In accordance with Part 2 of Article 48 of the PCA, with the entry into force of the Agreement, the Member States and Ukraine were required to ensure the free movement of capital related to direct investment in the company legally established in their countries and investments made in accordance with the provisions of Chapter II of Section IV of the PCA, and liquidation or return (repatriation) of these investments and any profits arising therefrom. Chapter II of Section IV of the PCA regulated the Terms, which affected the creation and operation of companies, in particular, paragraph a) of Clause 1 of Article 30 stated that “the Community and its member States, in accordance with their laws and regulations, provide the regime for the establishment of Ukrainian companies in their territory which is no less favorable than that accorded to companies of any third country”.

In accordance with Clause 3 of Article 48 of the PCA, with the entry into force of the PCA, Member States and Ukraine were not to introduce any new currency restrictions on capital movements and ongoing payments related to it, between residents of the Community and Ukraine and did not introduce new restrictions in the existing arrangements. Nevertheless, the possibility of imposing restrictions was foreseen in some cases. The first one was that Ukraine could apply currency restrictions related to granting or receiving short- and medium-term financial loans, provided that such restrictions were reluctant for the state in connection with the provision of such loans and are allowed according to its status in the IMF. The second one: in exceptional circumstances, when the movement of capital between the Community and Ukraine created or threatened with serious difficulties for the implementation of monetary or financial policies in the Community or in Ukraine, both parties could take preventive measures against capital movement, but for a period of no more than six months, and if the abovementioned measures were very necessary.

Article 54 of the PCA contained provisions on the promotion and protection of investments. Thus, it stated that the cooperation was aimed at establishing a favorable climate for investments, both domestic and foreign, especially by improving the conditions for investment protection, capital movements and the exchange of information on investment opportunities. The key objectives of this cooperation, in particular, were the conclusion of BITs on the promotion and protection of investments between the EU Member States and Ukraine, as appropriate; the conclusion of agreements on the avoidance of double taxation between the Member States and Ukraine, as appropriate; creation of favorable conditions for attracting foreign investments into the Ukrainian economy; creation of proper and stable legal regulation and conditions in the field of entrepreneurial activity, as well as exchange of information on laws, regulations and administrative practice in the sphere of investment; exchange of information on investment opportunities, in particular during trade fairs, exhibitions, trade weeks and other events.

The PCA, also had provisions on the protection of investments in certain areas, in particular in mining and raw materials (Article 57), energy (Article 61), postal service and telecommunications (Article 66).

Apart from the provisions on capital flows, and the promotion and protection of investments, the PCA also contained rules on the harmonization of Ukrainian legislation in accordance with the EU law.

According to Article 51 of the PCA, the parties acknowledged that an important condition for strengthening economic ties between Ukraine and the Community was the convergence of existing and future legislation of Ukraine with the Community law. Ukraine had to take steps to ensure that its legislation was gradually brought into conformity with the Community law.

According to Part 2 of this Article, Ukraine had to ensure the approximate adequacy of laws in a number of sectors, including those directly or indirectly related to investment activities: financial services, company law, company accounting, and taxes. In accordance with the provisions of the PCA on the harmonization of legislation, the Law of Ukraine “On the National Program of the Ukrainian Legislation Adaptation to the European Union Law” was adopted on March 18, 2004 (No. 1629-IV)¹. Section V of this Law contained provisions on the need for harmonization of domestic legislation in the above mentioned areas and included a list of measures that had to be taken in that respect.

¹ Закон про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, Розділ V, 2004 (Верховна Рада України) Офіційний сайт Верховної Ради України <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>> (2018, July, 28).

Regarding the institutional mechanism of the PCA, it included the Ukrainian-EU Cooperation Council (established under Article 85 of the PCA), responsible for overseeing the implementation of the PCA provisions, as well as the Committee on Co-operation between Ukraine and the EU as a subsidiary body of the Council (formed by the Council decision of 03.06.1998 in accordance with Article 87 of the PCA). The Committee was responsible for the proper implementation of the PCA, the preparation of Council meetings and the implementation of its recommendations. Within the framework of the Committee, in accordance with Article 10 of its Rules of Procedure¹, seven subcommittees were established, including Trade and Investment, Economic and Social Affairs, Finance and Statistics.

The European Neighborhood Policy was introduced as a response to the EU enlargement in 2004. The main instrument for implementing the EU Neighborhood Policy towards Ukraine, which, after joining the countries of Eastern and Southern Europe, had common borders with its member states, became the Ukraine – EU Action Plan. It was signed on February 21, 2005, in Brussels at a meeting of the Cooperation Council established under the PCA. It should be noted that the Action Plan did not become mandatory for implementation. It was of recommendatory nature². It also contained investment provisions, in particular, it duplicated the PCA provisions on capital movements and proclaimed the need to improve the investment climate by ensuring transparency and predictability and simplifying the mechanism for its regulation and application³.

A new stage in the regulation of investment activity between Ukraine and the EU was opened by the Association Agreement. All regulations on investment activity contained in the Association Agreement can be divided into several blocks⁴.

The first block is related to free movement of capital and investment returns. In accordance with Part 1 and Part 2 of Article 145 of the Association Agreement, concerning transactions on the capital transaction account and payment balance financial account, from the date of the Association Agreement's entry into force, Ukraine and the EU shall ensure free movement of capital related to the direct investment (including the purchase of real estate connected with direct investment) in accordance with the legislation of the host country, and investment in accordance with the provisions of Chapter 6 (Establishment, trade in services and electronic commerce) of Section IV of the Association Agreement and payment or repatriation of these investment capitals and any profits received from them. With respect to other transactions on the capital transaction account and payment balance financial account, from the date of the AA's entry into force and without damaging other provisions of the document, the contracting parties must ensure: a) free movement of capital related to granting loans on trading, or providing services involving a resident of one of the Parties. In addition, the free movement of capital, associated with *portfolio investments* and financial loans, and loans granted by investors of the other party, is declared. The PCA did not contain provisions of this kind.

In accordance with Part 3 of Article 145 of the Association Agreement, Ukraine is obliged to complete the liberalization of transactions on the capital transaction account and payment balance financial account in accordance with the level of liberalization in the EU till the date of granting the internal market regime in the field of financial services in accordance with Article 4 (3) of Annex XVII to the Association Agreement. The positive assessment of Ukraine's legislation on the movement of capital, its implementation and continued compliance with the principles set in Article 4 (3) of Appendix XVII to this Agreement is a prerequisite for any decision of the Association Trade Committee in granting the status of the internal market in the field of financial services. It should be noted that the Association Committee is an advisory body of the Association Council, which controls and monitors the application and implementation of the Association Agreement. According to Article 465 of the Association Agreement the Association Committee meets at least once a year in a special configuration on trade. That is, the institutional mechanism of the Association Agreement is similar to that which existed in accordance with the PCA.

¹ *Council between the European Communities and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part – Rules of procedure of the Cooperation Committee, Annex, article 10, 1998* (EC-Ukraine Cooperation Council). *EUR-Lex Website*. <[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:21998D0710\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:21998D0710(01))> (2018, July, 29).

² Муравйов, В.І. та ін. (2015) *Європейське право: право Європейського Союзу: підручник*. Київ: Ін Юре, 3, 299.

³ *The EU-Ukraine Action Plan 2005* (Council on cooperation between Ukraine and the European Union) *EUR-Lex Website*. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52006SC1505>> (2018, July, 29).

⁴ Стрілець, Б.В. (2015) Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та правове регулювання інвестиційної діяльності. *Публічне право*, 4, 295.

Article 46 of the Association Agreement provides for the possibility of imposing restrictions on both sides in the event of threat to the exchange rate or monetary policy, similar to the PCA. However, the Association Agreement does not contain any provisions enabling Ukraine to apply foreign exchange restrictions related to granting or receiving short- and medium-term financial loans according to its status in the IMF.

The second block is related to the protection of investments within the framework of freedom of establishment, that is, the establishment of entrepreneurial activity. Partly the rules of this set, which are contained in Article 88-91 of the Association Agreement, repeat the rules of Chapter II of Section IV of the PCA, which regulated the conditions affecting the creation and operation of companies, but are much more detailed, and concern not only companies but also individuals as self-employed persons.

The third block relates to investment promotion. According to Article 262 of the Association Agreement, investment aid may be considered compatible with the proper execution of this document in order to ensure compliance with the mandatory standards defined by the EU Directives listed in Annex XXX to Chapter 6 (Environment) of Section V of the Association Agreement during the implementation period specified therein, in particular enterprises' adaptation to equipment and new requirements may be allowed up to 40% of eligible costs. In accordance with Article 262 of the Association Agreement, contracting parties should make efforts to promote and encourage trade and foreign direct investment in environmentally friendly goods, services and technology. There was no provision for stimulating "environmental" investments in the PCA.

The fourth block concerns the improvement of the investment climate in certain areas. While the PCA contained such provisions only in such spheres as mining and raw materials (Article 57), energy (Article 61), postal services and telecommunication (Article 66), the Association Agreement contains a significantly wider range of such spheres, including, but not exclusively: power in particular nuclear engineering, (Article 338), financial services (Article 383), and environment (Article 365).

Annex XVII to the Association Agreement¹ provides for a regulatory approximation between Ukraine and the European Union, in particular in the field of financial services, therefore, the harmonization of Ukrainian legislation with relevant EU legal acts, including in the field of investment activity, is required. It should be noted that the provisions on harmonization of Ukrainian legislation under the Association Agreement are much more specific compared to those of the PCA, since there the above mentioned contains a list of the EU legal acts according to which Ukraine needs to harmonize its legislation, including investment. The PCA contained only a list of areas that needed to be harmonized.

Conclusions. Thus, the legal regulation of investment activity between Ukraine and the EU consists of two levels: bilateral investment treaties concluded with the EU member states and more global agreements concerning partnership and cooperation between Ukraine and the EU and, eventually, the association. Compared to the PCA, the Association Agreement contains more provisions relating to investment activities and provides for deeper cooperation in this area. Thus, in the Association Agreement, the provisions on free movement of capital are extended not only to direct investments but also to portfolio ones. It also provides for a wider list of areas where investment should be promoted and a list of acts with which the Ukrainian legislation, in particular, investment acts, shall be harmonized.

References:

1. *Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part 2014* (EU, EU member states, Ukraine). Directorate General for Trade Website. <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/november/tradoc_155103.pdf>. (2018, July, 24). [in English].
2. *Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, Annex XVII («Regulatory Approximation»), 2014* (EU, EU member states, Ukraine). EUR-Lex Website. <[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:22014A0529\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:22014A0529(01))>. (2018, July, 24). [in English].
3. *Council between the European Communities and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part – Rules of procedure of the Cooperation Committee, Annex, article 10, 1998* (EC–Ukraine Cooperation Council). EUR-Lex Website. <[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:21998D0710\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:21998D0710(01))> (2018, July, 29). [in English].

¹ *Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, Annex XVII («Regulatory Approximation»), 2014* (EU, EU member states, Ukraine). EUR-Lex Website. <[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:22014A0529\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:22014A0529(01))>. (2018, July, 24).

4. Lavranos, N. (2018). The New EU Investment Treaties: Convergence towards the NAFTA Model as the New Plurilateral Model BIT Text? *SSRN*. <<https://ssrn.com/abstract=2241455>>. (2018, July, 24). [in English].
5. Muravjov, V.I. ta in. (2015) *Yevropejs`ke pravo: pravo Yevropejs`kogo Soyuzu: pidruchny`k: u tr`ox kn., kny`ga tretya* [European law: Law of the European Union: textbook in three parts, part three]. Kyiv, In Jure. [In Ukrainian].
6. *Partnership And Co-Operation Agreement Between The European Communities And Their Member States, And Ukraine signed 1994* (The European Communities, their Member States, and Ukraine) *Directorate General for Trade Website*. <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2003/october/tradoc_111612.pdf> (2018, July, 24). [in English].
7. Strilets, B. V. (2015) Ugoda pro asociaciyu mizh Ukrayinoyu ta Yevropejs`ky`m Soyuzom ta pravove reguluvannya investy`cijnoyi diyal`nosti [Association Agreement between Ukraine and the European Union and legal regulation of investment activity]. *Publichne pravo* [Public law], no. 4, 295-302. [in Ukrainian].
8. *The EU-Ukraine Action Plan 2005* (Council on cooperation between Ukraine and the European Union) *EUR-Lex Website*. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52006SC1505>> (2018, July, 29). [in English].
9. *Ugoda mizh Ukrayinoyu i Respublikoyu Avstriya pro spry`yannya ta vzayemny`j zaxyst investycij 1996* (Ukrayina i Respublika Avstriya) [Agreement between Ukraine and the Republic of Austria on Promotion and Mutual Protection of Investments 1996 (Ukraine and Republic of Austria)] *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/040_721> [in Ukrainian]. (2018, July, 24)
10. *Ugoda mizh Uryadom Ukrayiny` ta Bel`gijs`ko-Lyukseburz`ky`m Ekonomichny`m Soyuzom pro vzayemne zaoxochennya i zaxy`st investy`cij 1996* (Uryad Ukrayiny`, Uryad Korolivstva Bel`giyi ta Uryad Lyukseburgu) [Agreement between the Government of Ukraine and the Belgian-Luxembourg Economic Union on Mutual Promotion and Protection of Investments 1996 (The Government of Ukraine, the Government of the Kingdom of Belgium and the Government of Luxembourg)] *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine] <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_691> [in Ukrainian]. (2018, July, 24)
11. *Zakon Ukrayiny` pro Zagal`noderzhavnu programu adaptaciyi zakonodavstva Ukrayiny` do zakonodavstva Yevropejs`kogo Soyuzu 2004* (Верховна Рада України) [Law of Ukraine on the National Program of Adaptation of Ukrainian Legislation to the Law of the European Union 2004 (Verkhovna Rada of Ukraine)] *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>> (2018, July, 28) [in Ukrainian].

Ігор Биков

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ НАБЛИЖЕННЯ МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО СТАНДАРТІВ ЄС

Igor Bykov

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

UKRAINIAN CUSTOMS LEGISLATION APPROXIMATION TO EU STANDARDS: CURRENT ISSUES OF THE CONCEPT

The present article provides the analysis of the particular elements of the concept of approximation customs legislation of Ukraine to EU standards. The author considers Ukraine's modern customs legislation development trends and issues in the context of approximations standards for the EU. The article reveals the legal nature of the European customs standards and provides assistance in drawing the conclusions and recommendations aimed to improve the national customs legislation. The customs legislation approximation to the EU standards is particularly important and urgent for Ukraine, since this process is crucial not only for creating a legal basis for the country's possible entry to the EU but for achieving relevant economic goals, as well. In the article, the reasons for approximation customs legislation to EU standards and factors facilitating the integration of national customs legal norms to EU legal orders are reviewed.

Keywords: customs standards, EU customs standards, approximation of legislation, European integration, customs legislation of Ukraine.

Постановка проблеми. Вдосконалення національного митного законодавства може здійснюватися шляхом його наближення до митного законодавства ЄС. Серед іншого, Угода про Асоціацію вимагає від України впровадження положень митного законодавства ЄС, що, як результат наближує національне митне законодавство до стандартів ЄС. Правова інтеграція до ЄС є не менш складним процесом, ніж політична чи економічна. Угода про Асоціацію передбачає поступове та в деякій мірі обмежене поширення правопорядку ЄС на території України, однак її підписання створює сприятливий клімат для подальшого запровадження європейських стандартів, що й актуалізує дослідження.

Ступінь розробленості проблеми. Треба відмітити, що окремі аспекти теми досліджувалися в роботах Бекетова О., Додіна Є., Дудар С., Ківалова С., Коляди С., Кормича Б., Кравчук І., Луць Л., Мармазов В., Мацей Г., Муравйов В. та інших. Однак питання наближення національного митного законодавства до стандартів ЄС має відповідати сучасним економічним та правовим реаліям. Тому існує необхідність підійти до окресленого кола питань з позиції положень Угоди про Асоціацію України та Європейського Союзу.

Метою статті є аналіз положень наукової доктрини з питань наближення національного митного законодавства до європейських стандартів з позиції положень Угоди про Асоціацію. У статті розглянуто та обґрунтовано концепцію наближення національного митного законодавства до стандартів ЄС.

Виклад основного матеріалу. Наближення національного митного законодавства до стандартів ЄС загалом має закономірний та поетапний характер розвитку. Сучасна історія українського митного законодавства завжди зазнавала впливу європейських тенденцій та змінювалась відповідно до них. Національне митне законодавство формується в контексті глобалізації адміністративного права. Після підписання Україною Угоди про Асоціацію національне законодавство отримало нові виклики в контексті наближення та реалізації європейських стандартів на теренах України, а тому наближення митного законодавства України до стандартів ЄС та їх реалізація в Україні є процесом його еволюційного розвитку.

Питання наближення митного законодавства до стандартів ЄС постала для всіх пострадянських держав, які стали на шлях євроінтеграції, адже система митного законодавства потребувала глибинних змін для задоволення вимог ринкової економіки. Процес економічної інтеграції до ЄС є не менш складним ніж політичний. На нашу думку, сьогодні, завданням України є поступовий та поетапний перехід до європейських економічних, політичних та правових стандартів та їх практична реалізація. Економічна та політична інтеграція в середині самого ЄС не може не відобразитися на Україні, як державі яка на сьогодні не є членом ЄС. Але Угода про Асоціацію надає Україні ширші можливості співпрацювати з внутрішнім ринком Євросоюзу у порівнянні, наприклад, з третіми державами, які не мають таких угод.

На нашу думку, з підписанням Угоди про асоціацію між Україною почався сучасний етап наближення митного законодавства до стандартів ЄС. Ще в березні 2007 року почалися переговори щодо розробки Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. В подальші 6 років відбувся 21 раунд переговорів щодо Угоди про асоціацію та 18 раундів переговорів щодо розділу Угоди про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі.

Процес підписання Угоди про асоціацію, як відомо, був поетапним: першим етапом було політичної частини Угоди (21 березня 2014 року) та другий етап – 27 червня 2014 року було підписано торговельно-економічні і галузеві положення Угоди про асоціацію. 16 вересня 2014 року Угода про асоціацію була одночасно ратифікована ВРУ та Європейським парламентом.¹

Наближенню митного законодавства до стандартів ЄС присвячена глава 5 розділу IV та додаток XV Угоди. Так Угода передбачає співробітництво з питань спрощення митних процедур та формальностей та протидію шахрайству. Підписаний в рамках співробітництва Протокол про взаємну адміністративну допомогу в митних справах створює умови для забезпечення належного застосування митного законодавства та протидії його порушення адже сторони погодилися надавати одна одній інформацію потрібну для розслідувань митних правопорушень на території іншої сторони, що фактично створює єдину систему митного контролю. Відповідно до додатку XV Угоди можна виділити наступні напрямки наближення митного законодавства України до стандартів ЄС: а) протягом трьох років з дати набрання чинності Угоди про асоціацію за винятком окремо визначених статей має бути впроваджений Митний кодекс ЄС (Модернізований митний кодекс) Регламент ЄС № 450/2008 Європейського парламенту та Ради ЄС від 23 квітня 2008 року; б) протягом одного року з дати набрання чинності Угоди положення Конвенції про спрощення формальностей у торгівлі товарами (від 20 травня 1987 року) та положення Конвенції про єдиний режим транзиту (від 20 травня 1987 року зі змінами) мають бути впроваджені до національного митного законодавства; в) не пізніше трьох років з дати набрання чинності Угоди до законодавств України має бути впроваджено розділ I та II Регламенту Ради ЄС № 1186/2009 від 16 листопада 2009 року (про застосування режиму ЄС щодо звільнення від сплати мита); г) протягом трьох років з дати набрання чинності Угоди мають бути впроваджені положення захисту прав інтелектуальної власності на митниці, а саме Регламент Ради ЄС № 1383/2003 від 22 липня 2003 року щодо митних дій проти товарів, підозрюваних в порушенні окремих прав інтелектуальної власності та необхідних заходів проти товарів, що порушують такі права, без шкоди результатам поточного перегляду права ЄС стосовно митного дотримання прав інтелектуальної власності та Регламенту Комісії ЄС № 1891/2004 від 21 жовтня 2004 року, який встановлює положення для імплементації Регламенту Ради ЄС № 1383/2003 від 22 липня 2003 року щодо митних дій проти товарів, підозрюваних в порушенні окремих прав інтелектуальної власності та необхідних заходів проти товарів, що порушують такі права, без шкоди результатам поточного перегляду права ЄС стосовно митного дотримання прав інтелектуальної власності.²

Приймаченко Д.В. вбачає роль митної політики у спрямуванні на максимальне полегшення процедур, пов'язаних з міжнародною торгівлею, і має забезпечити їх сталий розвиток³. Розширюючи

¹ Биков, І.О. (2016). Історія наближення митного законодавства України до стандартів ЄС. *Прикарпатський юридичний вісник*, 4 (13), 52.

² Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 75, 2125.

³ Приймаченко, Д.В. (2006). Міжнародний досвід реалізації митної політики: практика впровадження в Україні. *Митна справа*, 5 (47), 3.

позицію автора, додамо, що ефективність проведення митної політики держави та пов'язаних з нею елементів торгівлі може розвиватися динамічніше за умови запровадження та дотримання Україною митних стандартів ЄС, які дозволять вивести національну економіку на новий рівень розвитку.

Новітня історія національного митного законодавства формується на хвилі Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Особливості процесу полягають в наближенні національного митного законодавства до стандартів ЄС, що в результаті сприятиме однозначному розумінню та трактуванню норм митного права Україною та ЄС, що буде спрощувати та стимулювати розвиток не лише законодавства, а і економічну співпрацю. До недавнього часу питання наближення митного законодавства до стандартів ЄС розглядалося як його адаптація або гармонізація з *acquis* ЄС. Але, на нашу думку, з підписанням Угоди про Асоціацію з ЄС, актуально говорити саме про наближення національного митного законодавства до митних стандартів ЄС, як це встановлено ст. 84 Угоди про Асоціацію. Суттєві відмінності в митному законодавстві ЄС та України є причиною затяжних перетворень в національному митному законодавстві в аспекті наближення його до стандартів ЄС.

Згодом адаптацію законодавства України до законодавства ЄС визначаємо як процес зближення та поступового приведення законодавства України у відповідність із законодавством ЄС. Процес адаптації складається з окремих етапів, на кожному з яких досягається певний ступінь відповідності законодавства України законодавству ЄС. На нашу думку, на сучасному етапі стандартизації митного законодавства, викладені положення в контексті євроінтеграції, що в процесі розвитку в національній доктрині поняття «адаптація митного законодавства» відбулось звуження розуміння процесу адаптації митного законодавства до стандартів ЄС.

Цікавою є думка В.Є. Мармазова, що 2003 рік є переломним у розумінні критичного осмислення досвіду адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС, реформуванні створеного в Україні адаптаційного механізму, формулювання стратегії адаптації¹. Так, автор посилається на декілька основних факторів: перший – розроблення Урядом у стислі строки проекту Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС, другий – оприлюднення Європейською Комісією Повідомлення для Ради та Європейського Парламенту «Ширша Європа – сусідні країни: Нова структура відносин з нашими східними та південними сусідами», в якому було запропоновано принципово новий підхід до взаємовідносин – Україну поставили на один рівень з країнами, які не мають перспектив та бажання стати членами ЄС, третій – український Уряд зобов'язався за підтримки європейських партнерів розробити План-графік адаптації законодавства України до законодавства ЄС у пріоритетних сферах.

Як зазначає Кравчук І. важливою складовою процесу адаптації є попередній контроль правотворчого процесу з метою недопущення прийняття законодавства, яке суперечить праву ЄС.²

Погоджуючись з попередніми авторами, важливим елементом процесу наближення митного законодавства України до стандартів ЄС є здійснення контролю правотворчого процесу національного права з правом ЄС. Додамо, що у процесі адаптації національного митного законодавства до стандартів ЄС має бути присутній механізм захисту національних інтересів та контролю норма творчості з метою його ефективності та стабільності основних принципів митного законодавства.

Вважаємо, що основною перспективою адаптації митного законодавства вбачається розробка загальноприйнятих стандартів митних норм та митної діяльності, які чітко взаємопов'язані між собою та гарантують широкі можливості для співпраці у митній сфері. На нашу думку, сучасний процес наближення митного законодавства України до стандартів ЄС, якщо поглянути з точки зору правореалізації, по суті, є процесом вирішення актуальних проблем Української митниці на шляху євроінтеграції та їх впорядкування в нормах чинного законодавства.

С. Коляда та Н. Карабаш називають способи адаптації законодавства дещо по-іншому: 1) транспозиція – переклад тексту законодавчого документа дослівно та впровадження в національне законодавство. Транспозиції надається перевага завдяки її відносній простоті, оскільки вона забезпечує дію міжнародних зобов'язань, а міжнародне походження положень є очевидним. Недоліками цього методу є те, що термінологія може бути не адаптованою, а, відповідно, тлумачення

¹ Мармазов, В.Є., Друзенко, Г.В. (2003). Адаптація законодавства України до *acquis* Європейського Союзу: підсумки п'ятирічного шляху. *Бюлетень Міністерства юстиції України: Офіційне видання*, 12, 23.

² Кравчук, І. (2005). Контроль правотворчого процесу з метою адаптації права України до права ЄС. *Право України*, 4, 75.

законодавства – неоднозначним; 2) переформулювання – адаптація тексту законодавчого документа для збереження національної правової системи та правової мови, а також заради можливості виключити неприйнятні частини і діяти на свій розсуд, зважаючи на традиції національного законодавства. У той же час переформулювання – це процес, що потребує часу та високого рівня професійних знань. У більшості випадків в українській практиці використовують саме метод переформулювання.¹

Додін Є.В. виділяє два орієнтира адаптації: адаптація до світових митних стандартів та адаптація до митного законодавства ЄС. Автор зазначає, що адаптація до законодавства ЄС – це лише початкове пристосування діючої правової системи України до права ЄС, підготовча стадія правової інтеграції як такої. Вона характерна лише одностороннім процесом «наближенням», виявленням суперечностей та одностороннім зняттям контроверсійних положень.² Виходячи із запропонованого Додіним Є.В. бачення орієнтирів адаптаційного процесу національного митного законодавства, логічним є те, що, оскільки Україна є членом ВМО, то і стандарти ВМО з обов'язковими для національної правової системи. Оскільки, що ВМО визначає, узагальнює та систематизує основні світові митні стандарти, то вони є загальносвітовими орієнтирами розвитку митної справи не лише для України а і всього світу.

На нашу думку, адаптацію національного митного законодавства до законодавства митного ЄС можна визначити, по – перше, як – перший етап процедури наближення національного митного законодавства до митних стандартів ЄС, по – друге, як – первинний процес приведення національного митного законодавства до норм та стандартів митного законодавства ЄС шляхом удосконалення національних митних норм, що включає внесення змін та доповнень до діючих нормативно-правових актів, укладання та приєднання до міжнародних договорів з митних питань. Виходячи з вище викладеного, вважаємо, що адаптація національного митного законодавства до стандартів ЄС є передумовою гармонізації митного законодавства України та Євросоюзу.

Побудова єдиного правового простору для регулювання митних відносин України та ЄС не можлива без гармонізації правових приписів. Так, на нашу думку, такий процес неможливий без цілеспрямованої та скоординованої діяльності національної законодавчої та виконавчої гілок влади та європейських партнерів.

Важливим аспектом гармонізації є те, що гармонізація національного законодавства асоційованих країн з правом ЄС здійснюється в рамках правової системи ЄС. Однак це зовсім не означає, що при здійсненні гармонізації всі асоційовані держави мають справу з одними і тими самими актами Євросоюзу. На практиці має місце вибіркового підхід, коли для окремих асоційованих країн чи груп таких країн залежно від визначених угодою цілей та сфер співробітництва з усієї маси актів обираються ті, реалізація яких повинна забезпечити виконання сторонами взятих на себе зобов'язань.³

Зокрема, Луць Л., стверджує, що основними способами адаптації національних норм, які застосовують держави, є гармонізація та уніфікація права й законодавства і меншою мірою – рецепція права. Стисло схарактеризуємо ці методи з урахуванням того, що в науковій літературі немає їхнього єдиного розуміння, а на практиці можна зустріти їх різні варіації та різновиди: під гармонізацією права розуміють процес цілеспрямованого зближення права або законодавства шляхом усунення суперечностей та формування мінімальних правових стандартів через утвердження спільних правових принципів. Гармонізація може бути одно – або багатосторонньою (взаємною) залежно від кількості держав, які вживають заходів для зближення права та законодавства; уніфікація права – це процес запровадження в національні правові системи однакових (подібних) юридичних норм із метою їх зближення та адаптації; рецепція права – це одностороннє запозичення однією державою в іншій певних юридичних норм, правових термінів,

¹ Коляда, С. (2004). Проблеми зміни митного законодавства в контексті євроінтеграції. *Вісник Академії митної служби України*, 1 (21), 19.

² Додін, Є.В. (2008) Шляхи адаптації митного законодавства України до міжнародних митних правил, норм та стандартів. *Життя І.В. Шерешевського як духовна єдність між поколіннями юристів: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 120-річчю від дня народження (Одеса, 13 грудня 2008 р., м. Одеса)*, 185.

³ Preston, C. (1998). Poland and EU Membership: Current issues and Future Prospects. *Journal of European integration*, 21, 2, 153.

методів правового регулювання¹. Як зауважує Луць Л., правова гармонізація – це процес узгодженості, взаємовідповідності, збалансованості правових систем (інших правових явищ) у межах відповідного правового простору. При цьому він розрізняє міжнародно – правову та національну гармонізацію. Різновидом правової гармонізації є нормативно-правова, особливе місце в якій посідає гармонізація законодавства.²

О. Бекетов наголошує, що термін «гармонізація» синонімічний до виразів «перебування у згоді», «відповідності» або «злагодженості» з чимось. При цьому науковець дає своє визначення терміна «гармонізація» в широкому розумінні – це процес приведення у відповідність, побудований на наукових методологічних засадах єдності, завершеності, цілісності, пропорційності, узгодження та досконалості.³

С.К. Дудар поняття «гармонізація» визначає як – динамічний процес внутрішнього узгодження систем права або законодавства суб'єктів єдиного федеративного чи інтеграційного утворення шляхом установлення спільних правових принципів та норм щодо визначених сфер суспільного життя з метою забезпечення єдності та подолання розбіжностей правового регулювання суспільних відносин у її межах. Крім того, С.К. Дудар робить висновок, що про гармонізацію необхідно говорити лише у разі набуття Україною статусу повноправного або частково асоційованого членства у ЄС. Тому нині найбільш актуальною є проблема зближення національного законодавства з правовою системою ЄС⁴.

На нашу думку, говорити про гармонізацію можна і до набуття Україною статусу повноправного або частково асоційованого членства у ЄС, адже це не є умовою гармонізації, а її реалізація не дивлячись на складність та тривалість у часі може призвести до асоціації з ЄС.

Отже, вважаємо, що гармонізацію національного митного законодавства з митними стандартами ЄС можна визначити як складовий елемент процесу наближення національного митного законодавства України до стандартів ЄС, який полягає в розробці та прийнятті національних нормативно-правових актів з митних питань, які б враховували положення митного законодавства ЄС, інкорпорації актів митного законодавства ЄС в національне митне законодавство та приєднання до регіональних та міжнародних угод з митних питань, учасниками яких є держави – члени Євросоюзу.

Вважаємо, що в концепції зближення права гармонізація та адаптація є способами впливу як методи інтеграційного процесу. Виходячи з цього, їх суть полягає в одному – зведенні правових норм до єдиної основи. Але, справедливо потрібно відмітити, що гармонізація є більш м'яким методом у порівнянні з адаптацією, адже вона полягає в зближенні національного законодавства з іншою моделлю, яка ґрунтується на зближенні законодавств різних держав.

Переконані, що така позиція та аргументи на користь гармонізації та уніфікації як самостійних способів зближення права є найбільш обґрунтованими та максимально відображають як сутність обох засобів, так і співвідношення між ними. Закономірно, що гармонізація та уніфікація здійснюється на основі міжнародно-правових угод та зобов'язань. Механізми зближення суттєво різняться між собою. Зближення правових систем відбувається не шляхом запровадження єдиної міжнародної норми, а через включення в правові системи різних держав однакових внутрішньодержавних норм. Уніфікація являє собою таку форму зближення правових систем, що передбачає вироблення єдиних міжнародних норм, а гармонізація – вироблення однакових національно-правових норм. На нашу думку, уніфікація митного законодавства – є процес приведення чинного митного законодавства до єдиної та впорядкованої системи, усунення розбіжностей та колізій, надання одноманітності правовому регулюванню митних відносин.

Вважаємо, що уніфікація митного законодавства є актуальною на етапі, перенасичення національного митного законодавства нормами митного законодавства ЄС, яке викликає колізії норм та їх безсистемність. Це сприяє інтеграції правового регулювання у міжнародних відносинах, зближенню національного і міжнародного права, забезпеченню гармонізації правових систем.

¹ Луць, Л. (2002). Основні заходи та спроби європейської правової інтеграції. *Право України*, 5, 146–148.

² Луць, Л. (2004) Правова інтеграція: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Львівського університету. Серія Юридична*, 39, 81.

³ Бекетов, О. (2002) Поняття гармонізації як наукової категорії. *Український часопис міжнародного права*, 3, 92.

⁴ Дудар, С.К. (2002). Гармонізація законодавства: проблеми визначення поняття. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*, 17, 16.

Головними методами уніфікації в праві є систематизація національного законодавства, імплементація норм міжнародного права у національне законодавство, його адаптація до вимог міжнародного права тощо.

Термін «зближення законодавства» полягає заходах щодо подолання правових відмінностей у національних законодавствах, у виробленні загальних напрямів їх розвитку, розробленні загальних правових рішень. Відповідно до положень статей 94-97 підрозділу 3 розділу VI Договору про заснування Європейської спільноти¹, важливо відмітити, що заходи «зближення законодавства» передбачають, зокрема, заходи із гармонізації та адаптації законодавства.

Муравйов В.І., виходячи з аналізу досвіду співпраці асоційованих країн з Євросоюзом, виділяє такі основні способи зближення національного права цих країн з правом ЄС. По – перше – це прийняття національних правових актів, які б враховували тою чи іншою мірою положення права ЄС. Другий спосіб передбачає приєднання країни не члена ЄС до міжнародних угод, що зобов'язують Європейське співтовариство та держави члени цього об'єднання. Третім способом виступає інкорпорація у національне право правових актів ЄС з гармонізації (директив). Ще одним способом є взаємне визнання сторонами діючих у кожній з них стандартів. Нарешті, як спосіб гармонізації може використовуватися паралельне ухвалення асоційованими країнами нормативних актів, які є ідентичними або схожими за своїм змістом з актами Євросоюзу.²

На нашу думку, наближення митного законодавства України до стандартів ЄС може бути успішним за умови активної та скоординованої роботи адміністративних органів держави, як того власне і вимагають критерії вступу до ЄС. Це, у свою чергу, підкреслює необхідність пошуку і запропонування нових підходів та глибокого аналізу євроінтеграційного процесу митного законодавства України.

Очевдно, що для ефективного наближення норм митного законодавства України до стандартів ЄС важливим є доскональне з'ясування змісту нормативно-правових актів у сфері регулювання митних відносин, механізму та практики застосування конкретних нормативних актів та відповідних рішень Європейського суду.

На нашу думку, термін «спрощення» може охоплювати багато сфер, а не лише сферу митного законодавства, хоча і не виключаємо його, адже національна доктрина говорить про спрощення митних процедур, процедури спрощення зовнішньої торгівлі, тощо.

Так, до приєднання України до Кіотської конвенції відповідність національного митного законодавства міжнародним угодам у митній сфері не мала особливої актуальності як на практиці так і в національній доктрині. З приєднанням до Кіотської конвенції Україна взяла на себе певні зобов'язання по спрощенню і гармонізації митних процедур та з цією метою дотримуватися, відповідно до положень цієї Конвенції, Стандартних правил, Стандартних правил з перехідним терміном та Рекомендованих правил, що містяться у Додатках до цієї Конвенції. Однак ніщо не перешкоджає Договірній Стороні надавати умови більш сприятливі, ніж ті, що ними передбачені, і кожній з Договірних Сторін рекомендується по можливості ширше надавати такі більш сприятливі умови.

Згідно Стандартному правилу 1.2 Розділу 1 Загального додатку до Кіотської конвенції, умови і порядок застосування митних правил і процедур цього Додатку, а також Спеціальних додатків визначаються національним законодавством та повинні бути гранично простими. До національного законодавства відповідно до пункту «d» ст. 1 розділу I Кіотської конвенції віднесені: законодавчі, нормативно-правові та інші акти компетентного органу Договірної Сторони, що застосовуються на всій території відповідної Договірної Сторони, або чинні договори, щодо яких ця Сторона прийняла зобов'язання.

Таким чином, Кіотська конвенція, не містить норм прямої дії. Дана Конвенція вказує на дотримання міжнародних стандартів у сфері митного регулювання та рекомендує надавати сприятливіші умови здійснення митних операцій і застосування митних процедур в порівнянні з тими, що викладені в стандартах та описані в рекомендаціях.

¹ *Договір про створення Європейського економічного співтовариства 1957* (ФРН, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург). *Офіційний сайт Верховної ради України*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>> (2018, липень, 23).

² Муравйов, В.І. (2003). Гармонізація внутрішнього права асоційованих країн з правом Європейського Союзу. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Серія Міжнародні відносини*, 25-28, 277.

Висновки. Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку національного митного законодавства доречним є використання терміну «наближення» до законодавства (стандартів) ЄС. Треба відмітити, що в національному митному законодавстві та доктрині відсутні положення, які б розкривали поняття наближення національного митного законодавства до стандартів ЄС. Сьогодні маємо ситуацію, за якої в сучасній доктрині сформувалась дискусія, щодо того, який термін використовувати, так терміни наближення, уніфікація, спрощення, гармонізація, адаптація або інший. Треба відмітити, що в ДФЄС вживаються терміни «зближення» – ст. 81, ст. 114, ст. 115, ст. 151 та «гармонізація» – ст. 113, ст. 149, ст. 165, ст. 166, ст. 191 та «встановлення мінімальних правил та стандартів» – ст. 78, ст. 82, ст. 83. Крім того, ДФЄС у ст. 70 закріплює принцип гармонізації, як взаємне визнання національних правил та стандартів. На нашу думку, як зазначалось вище, на сучасному етапі розвитку національного митного законодавства доречним є використання терміну «наближення» до законодавства (стандартів) ЄС з наступних підстав. Треба відмітити, що в національному митному законодавстві та доктрині відсутні положення, які б розкривали поняття наближення національного митного законодавства до стандартів ЄС.

Адаптацію національного митного законодавства до законодавства митного ЄС можна визначити, по – перше, як – перший етап процедури наближення національного митного законодавства до митних стандартів ЄС, по – друге, як – первинний процес приведення національного митного законодавства до норм та стандартів митного законодавства ЄС шляхом удосконалення національних митних норм, що включає внесення змін та доповнень до діючих нормативно-правових актів, укладання та приєднання до міжнародних договорів з митних питань. Адаптація є передумовою гармонізації. Під гармонізацією національного митного законодавства з митними стандартами ЄС, на нашу думку, можна розуміти складовий елемент процесу наближення національного митного законодавства України до стандартів ЄС, який полягає в розробці та прийнятті національних нормативно-правових актів з митних питань, які б враховували положення митного законодавства ЄС, інкорпорації актів митного законодавства ЄС в національне митне законодавство та приєднання до регіональних та міжнародних угод з митних питань, учасниками яких є держави – члени Євросоюзу. Уніфікація митного законодавства – є процес приведення чинного митного законодавства до єдиної та впорядкованої системи, усунення розбіжностей та колізій, надання одноманітності правовому регулюванню митних відносин.

Таким чином, вважаємо, що адаптація, гармонізація та уніфікація національного митного законодавства із митним законодавством ЄС є еволюційними та закономірними етапами процесу наближення митного законодавства України до стандартів ЄС. Важливим є розуміння тенденції стандартизації національного митного законодавства, тобто його відповідності певному стандарту, в даному контексті – європейському стандарту митного законодавства, як його якісна міра та характеристика. Таким чином, європейська стандартизація національного митного законодавства України – є процесом та результатом підвищення ступеня відповідності національного митного законодавства європейському. В результаті впровадження стандартизації митного законодавства створюється його стандарт. Таким чином, стандарт митного законодавства є загальноприйнятим та багаторазовим правилом, принципом та характеристикою роботи, з метою досягнення оптимального рівня співпраці сторін, а об'єктом стандартизації є національне митне законодавство.

Виходячи з вище викладеного, наближення митного законодавства України до стандартів ЄС та стандартизація митного законодавства до законодавства ЄС є синонімами. Хоча, зазначимо, що стандартизація національного митного законодавства може відбуватися із міжнародним митним законодавством у формі наближення національного митного законодавства до міжнародних митних стандартів. Так, на нашу думку, наближення національного митного законодавства до стандартів ЄС є цілеспрямованим скоординованим інтеграційним поетапним процесом, який включає адаптацію, спрощення, гармонізацію та уніфікацію національного митного законодавства по відношенню до законодавства ЄС, що має на меті приведення національного митного законодавства у відповідність із митним законодавством ЄС з поступовим переходом на митне законодавство ЄС. Отже, вважаємо, що процес наближення митного законодавства України до митних стандартів ЄС має завершитись з моменту коли Україна повністю перейде у регулюванні митних відносин на європейське законодавство. Таким чином, результатом європейської стандартизації національного права має стати спільна система регулювання митних відносин України та ЄС, а це можливо або за умови повноправного членства України в ЄС або за умови двосторонньої співпраці та відповідних спільних домовленостей. Для України наближення митного законодавства України

до стандартів ЄС (Європейська стандартизація національного митного законодавства) має особливу значущість та актуальність, оскільки з цим процесом пов'язано не лише створення правової бази для можливого майбутнього вступу до ЄС, а і досягнення взаємних економічних цілей.

References:

1. Bykov, I.O. (2016). Istoriya nablyzhennya mytnogo zakonodavstva Ukrayiny do standartiv YeS [The History of approximation of customs legislation of Ukraine to EU standards]. *Prykarpatskyj yurydychnyj visnyk* [Precarpathian Legal Bulletin], 4 (13), 48 – 54. [in Ukrainian].
2. *Ugoda pro asociaciyu mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropejskym Soyuzom, Yevropejskym spivtovarystvom z atomnoyi energiyi i yixnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony 2014* (Verkhovna Rada Ukraini) [Association agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part 2014 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsijnyj visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], 75, 2125. [in Ukrainian].
3. Pryjmachenko, D.V. (2006). Mizhnarodnyj dosvid realizaciyi mytnoyi polityky: praktyka vprovadzhennya v Ukrayini [International experience in implementing customs policy: implementation practice]. *Mytna sprava* [Customs business], 5 (47), 3. [in Ukrainian].
4. Marmazov, V.Ye., Druzenko G.V. (2003). Adaptaciya zakonodavstva Ukrayiny do acquis Yevropejskogo Soyuzu: pidsumky pyatyrichnogo shlyaxu [Adaptation of the Ukrainian legislation to the acquis of the European Union: the results of the five-year road]. *Byuleten Ministerstva yusty'ciyi Ukrayiny: Ofitsijne vydannya* [Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine: Official Publication], 12, 23. [in Ukrainian].
5. Kravchuk, I. (2005). Kontrol pravotvorchogo procesu z metoyu adaptaciyi prava Ukrayiny do prava YeS [Control of the law-making process in order to adapt Ukraine's right to EU law]. *Pravo Ukrayiny* [Law of Ukraine], 4, 75. [in Ukrainian].
6. Kolyada, S. (2004). Problemy zminy mytnogo zakonodavstva v konteksti yevrointegraciyi [Problems of changing customs legislation in the context of European integration]. *Visnik Akademii mytnoj sluzhby Ukrayiny* [Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine], 1 (21), 19. [in Ukrainian].
7. Dodin, Ye.V. (2008). Shlyaxy adaptaciyi mytnogo zakonodavstva Ukrayiny do mizhnarodnyx mytnyx pravyl, norm ta standartiv [Ways of adaptation of the customs legislation of Ukraine to the international customs rules, nursing and standards]. *Zhyttya I.V. Shereshevskogo yak duxovna yednistmizh pokolinnnyamy yurystiv: materialy Mizhnar. nauk. konf., prysvyacheno 120-richchyu vid dnya narodzhennya (Odesa, 13 grudnya 2008 r., m. Odesa)* [Life IV Shereshevsky as spiritual unity among generations of lawyers: materials of the International Scientific Conference devoted to the 120th anniversary of birth (Odesa, December 13, 2008, Odesa)], 185. [in Ukrainian].
8. Preston, C. (1998). Poland and EU Membership: Current issues and Future Prospects. *Journal of European integration*, 21, 2, 153. [in English].
9. Lucz, L. (2002). Osnovni zaxody ta sprobny yevropejskoyi pravovoyi integraciyi [Main measures and attempts of European legal integration]. *Pravo Ukrayiny* [Law of Ukraine], 5, 146–148. [in Ukrainian].
10. Lucz, L. (2004). Pravova integraciya: zagalnoteoretychna karakterystyka [Legal Integration: General Theoretical Description]. *Visnyk Lvivskogo universytetu. Seriya Yurydychna* [Visnyk of Lviv University. Legal series], 39, 81. [in Ukrainian].
11. Beketov, O. (2002). Ponyattya garmonizaciyi yak naukovoyi kategorii [The concept of harmonization as a scientific category]. *Ukrayinskyj chasopys mizhnarodnogo prava* [Ukrainian Journal of International Law], 3, 92. [in Ukrainian].
12. Dudar, S.K. (2002). Garmonizaciya zakonodavstva: problemy vyznachennya ponyattya [Harmonization of legislation: problems of definition of the concept.]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky* [State and Law. Legal and political sciences], 17, 16. [in Ukrainian].
13. *Dogovor pro stvorennya Yevropejskogo ekonomichnogo spivtovarystva 1957* (FRN, Frantsiya, Italiya, Bel'hiya, Niderlandy, Lyuksemburh) [Treaty establishing the European Economic Community 1957 (Germany, France, Italy, Belgium, Netherlands, Luxembourg)]. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine] <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (Data zvernennya: 20.07.2018). [in Ukrainian].
14. Muravjov, V.I. (2003). Garmonizaciya vnutrishnogo prava asocijovanyx krayin z pravom Yevropejs'kogo Soyuzu [Harmonization of the domestic law of associated countries with the law of the European Union.]. *Visnyk Kyivsk'oho natsional'noho universytetu imeni T. Shevchenka. Seriya Mizhnarodni vidnosyny* [Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series International Relations], 25-28, 277. [in Ukrainian].

Роман Панчук

Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна

ЕВОЛЮЦІЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКОГО ПРОСТОРУ: ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ

Roman Panchuk

Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

EVOLUTION OF THE INTEGRATION UNIONS OF BALTIC-BLACK SEA SPACE: INTERESTS OF UKRAINE

In the current situation around Ukraine, taking into account the collapse of the principles of international law brutally broken by Russia, which began the war against Ukraine; the limited protection of our state by leading world players, economic weakness and so far defensive deficiency of our state, the question was raised about the unification of the interests of the weak countries of the Baltic-Black Sea region in confronting the existing Russian threat.

The author addresses this topic due to a decrease in the interest of scholars in the Baltic-Black Sea space since almost all its countries have become members of the EU and NATO, as well as because of the failure of several integration projects that were proposed, in particular, by Ukraine.

Keywords: the Baltic-Black Sea space, Russian war against Ukraine, BSEC, VG, CE.

З набуттям незалежності визнана світовою спільнотою суверенна Україна розпочала активну ходу в міжнародні відносини, розбудовуючи дво- і багатосторонні взаємини. Актуальність обраної для статті теми обґрунтовується необхідністю дослідження політики України у просуванні до інтеграційних схем Балто-Чорноморського регіону, що є складовою процесу європейської інтеграції.

Вивчення різноманітних аспектів діяльності держав і їх інтеграційних об'єднань Балто-Чорноморського регіону визначається важливістю для України співпраці з суб'єктами міжнародного права зазначеного ареалу, як з метою створення вірогідного військово-політичного союзу для протистояння і протидії російській експансії, так і задля подолання економічних бар'єрів, що розділяють регіон на економічні зони. Запровадження натомість проектів вільної торгівлі, соціального розвитку й гуманітарної допомоги сприятимуть нашій державі в посиленні її самої, а отже і її ролі в реалізації різноманітних проектів. На сьогодні спаме цей ракурс є особливо важливим, оскільки українська держава може виступити певним стримувальним чинником проти розширення геополітичного й гео економічного впливу Російської Федерації на європейські держави.

Посилення в сучасному європейському просторі таких загроз, як дезінтеграція Європейського Союзу, активізація міграційних процесів, експансіонізм Російської Федерації, обмежений доступ до ринків євразійського простору, відсутність ефективного економічного протистояння Російській Федерації, посилення ролі Індії, Казахстану, Узбекистану й Туркменістану зумовлюють поглиблене вивчення зазначених процесів.

Крім зазначеного, дана тематика далеко неповно досліджена вітчизняними науковцями, що можна пояснити як віддаленістю регіону, так і відсутністю в ньому провідних гравців Європейського Союзу. Зменшенням інтересу до Балто-Чорноморського регіону можна пояснити також і об'єктивними явищами: практично всі країни вже набули членства в ЄС і НАТО, це – одне. Водночас друге – провальними наслідками кількох інтеграційних проектів, що були запропоновані також і Україною. Нагадаємо один з них – побудова нафтогону Одеса – Броди.

На сьогодні в українській науковій сфері більше уваги приділяється лише дослідженню проекту “Intermarium” як нової геополітичної концепції Балто-Чорноморського регіону, хоча його

доля також поки що лишається непрозорою. Водночас інші військово-політичні, економічні й культурні проекти не розглядаються в науковому вітчизняному геополітичному колі.

Необхідність розмежування векторів проектів Балто-Чорноморського регіону за галузевими спрямуваннями (військово-політичним, економічним, соціальним і гуманітарним), дослідження ролі України в процесі їх реалізації, відсутність достатньої теоретичної бази дослідження геополітичних проектів Балто-Чорноморського регіону з ключовою роллю України у процесі їх діяльності привернули увагу автора до зазначеного питання.

Діяльність України в міжнародних організаціях Балто-Чорноморського регіону вивчали дослідники наукових і провідних вищих освітніх закладів, зокрема інститутів НАН України, таких як Інститут історії України, Інститут всесвітньої історії, Інститут світової економіки і міжнародних відносин, Інститут економіки тощо. Привертає увагу вагомий доробок в цій площині провідних вітчизняних учених – професорів: Євгенія Макаренко¹, Олени Коппель², Бориса Парахонського³, Миколи Ожевана⁴, Степана Віднянського⁵, Юрія Павленка⁶, Валерія Копійки⁷, Володимира Манжоли⁸, Людмили Чекаленко⁹ та ін. У роботах названих авторів можна віднайти аналітичні міркування щодо інтеграційної еволюції регіональних структур. Однак, не заважаючи на доволі вагомий кількість робіт, комплексне дослідження питань регіональних інтеграційних об'єднань Балто-Чорноморського регіону поки залишилось за лаштунками.

Проект створення Балто-Чорноморської вісі розроблявся українською інтелігенцією ще на початку ХХ століття. Зокрема, участь у розробці брали президент УНР Михайло Грушевський, ідеолог українського націоналізму 1930-х Юрій Липа та ін.

На сьогодні діяльність України в регіональних міжнародних організаціях закріплена низкою офіційних документів. Найактуальнішими з них є Конституція України, закони України про національну безпеку, про європейську інтеграцію, а також Стратегія сталого розвитку «Україна-2020»¹⁰.

Нагадаємо, що на початку 1990-х років керівництво незалежної України апробувало ідею входження України в Балто-Чорноморський простір, що стало поштовхом для розгляду питання про створення «дуги стабільності і безпеки» від Чорного моря до Балтії. В квітні 1993 р. був розроблений проект під назвою Центрально-Східноєвропейський простір стабільності й безпеки, а у 1994 р. створено Лігу партій країн Міжмор'я, яка запозичила ідею Балто-Чорноморського союзу й взялася за її реалізацію. Частковим втіленням цього проекту було утворення у 1997 р. ГУАМ. Вже 10-11 вересня 1999 р. в Ялті відбувся саміт «Балто-Чорноморська співпраця: в інтегровану Європу ХХІ ст. без ліній поділу», де було розглянуто питання співпраці країн між Балтійським і Чорним морями. Незважаючи на те, що саміт мав формальний характер, ці ідеї продемонстрували європейським державам кардинальну зміну політичного вектора України на проєвропейський з моменту розпаду СРСР. Саме тому на шляху інтеграційного курсу України у ЄС у президентському Посланні до Верховної Ради України зазначено конкретні етапи посування

¹ Макаренко, Є.А. (2002). *Міжнародні інформаційні відносини*. Київ: Наша культура і наука.

² Коппель, О.А., Пархомчук, Е.С. (2005). *Міжнародні системи і світова політика*. Київ: ФАДА, ЛТД.

³ Парахонський, Б.О. (2018). Стратегічне партнерство України. Аналітична записка. *Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень* <www.niss.gov.ua/articles/600/> (2018, червень, 18).

⁴ Ожеван, М.А. (2007). *Європейські комунікації: Монографія у співавторстві*. Київ: Центр вільної преси.

⁵ Віднянський, С.В., Мартинов, А.Ю. (2011). *Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу*. Київ: Інститут історії України.

⁶ Пахомов, Ю.Н., Павленко, Ю.В. (2006). *Цивілізаційна структура сучасного світу*. Київ: Наукова книга.

⁷ Копійка, В.В. (2005). *Європейський Союз: досвід розширення і Україна: монографія*. Київ: Юридична думка.

⁸ Манжола, В.А., Копійка, В.В. (1999). *Європейський Союз у міжнародних відносинах: Конспект лекцій*. Київ: Юридична думка.

⁹ Чекаленко, Л.Д. (2015). *Зовнішня політика України: Підручник*. Київ: LAT&K; Копійка, В.В. (2015).

Зовнішньополітична парадигма України: історія і сучасність. *Зовнішні справи*, 4, 59; Чекаленко, Л.Д., Федуняк, С.Г. (2010). *Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів): підручник для студентів ВНЗ*. Київ: Персонал; Чекаленко, Л.Д., Солошенко, В.В. (2017). *Наукова концептуалізація євроінтеграційного курсу України*. Київ: ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса НАНУ, 2, 675–687.

¹⁰ *Указ про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» 2015* (Президент України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <<http://zakon.rada.gov.ua/go/5/2015>> (2018, червень, 20).

шляхом європейської інтеграції¹. Більш широкого формату такий стан було викладено і закріплено Законом України «Про основи національної безпеки України» від 2003 р.

Тенденційним став рух на поєднання зусиль безпекових структур Європи у єдине ціле: практичний вияв такий підхід знаходить у здійсненні співпраці у тристоронньому форматі: ОБСЄ – Рада Європи – Україна. «Трійка» не тільки обговорює поточні питання, а й визначає пріоритетні напрями співробітництва на перспективу. Учасники ОБСЄ, Ради Європи виявляють налаштованість на конструктивний діалог з Українською державою, в якій перемагає демократія, яка приєдналася практично до всіх європейських конвенцій і досить успішно виконує свої зобов'язання з удосконалення законодавчої бази.

Оскільки всі інтеграційні об'єднання так чи інакше пов'язані між собою, співпраця з одним з них накладає певний відбиток і на взаємодію з іншими. Так, тематика взаємодії з Радою Європи в багатьох питаннях співпадає з тематикою Європейського Союзу. Водночас, безпекові схеми співпраці з ОБСЄ перегукуються з програмами Партнерство заради миру НАТО. В енергетичних проектах ЄС та ГУАМ, як приклад, Україна стає важливою компонентою для інтегрування у транспортні системи Європи та Азії, Балтійського і Чорноморського регіонів. Зазначене питання також входить до спільних програм ОЧЕС тощо.

Слід зазначити, що у випадку створення Балто-Чорноморського союзу за участі України, значно посиляться економічна співпраця всіх учасників, а результатом стане процедура спрощення ведення бізнесу в спільному економічному просторі, розвиток спільних логістичних, енергетичних й інфраструктурних проектів, підвищиться рівень соціальної й оборонної кооперації. Територією України проходять чотири з десяти міжнародних транспортних коридорів, які включено до мережі загальноєвропейських, і два з п'яти – до євразійських транспортних коридорів. Саме тому Україна має всі можливості для участі у вирішенні широкого спектру проблем стосовно забезпечення енергетичних потреб країн Європи.

Особливу роль у запобіганні конфронтації, розв'язанні конфліктів у повоєнній Європі і формуванні системи безпеки в регіоні відведено *Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)*. Оскільки про розвиток організації, її діяльність тощо було проведено проф. Чекаленко Л.Д. прискіпливий аналіз та досліджено питання і опубліковано чимало праць², то зосередимось на тих міжнародних структурах, які не знайшли відповідно широкого висвітлення у вітчизняній літературі. Мова у даному випадку йтиме про еволюцію РЄ, ОЧЕС, Вишеградської групи та ін.

Однією з важливих ланок системи регіональної безпеки виступає *Рада Європи (РЄ)* – авторитетна і найбільш представницька політична міжурядова організація континенту. РЄ було створено 1949 р. з метою захисту прав людини і зміцнення демократичних державних інститутів, вироблення заходів щодо розв'язання загальних проблем суспільного життя, сприяння формуванню загальноєвропейської культурної спільноти з урахуванням особливостей кожної з національних культур. Основними органами РЄ є Комітет міністрів (виконавчий орган), до складу якого входять міністри закордонних справ держав-членів або їхні постійні представники, Парламентська асамблея (ПАРЄ), що розробляє всі висновки та пропозиції і до якої входять депутати та їхні заступники з національних парламентів (від України – 12). Україна заявила про своє бажання приєднатися до Ради Європи 14 липня 1992 р. Входження України до РЄ активно підтримали парламентарі Великої Британії, Литви, Угорщини, Естонії, Німеччини, Чехії, Туреччини, Молдови та Польщі. 9 листопада 1995 р. у штаб-квартирі РЄ (м. Страсбург, Франція) відбулася урочиста церемонія вступу України до Ради Європи, що стало визнанням європейською спільнотою прогресивних політичних і економічних реформ, здійснених Україною. Генеральному секретареві РЄ було передано Закон України про приєднання до Статуту РЄ. Міністр закордонних справ України підписав Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод і Протокол № 11, яким передбачається перебудова контрольного механізму, створеного Конвенцією. Вступ України до РЄ став ще одним свідченням визнання України як держави європейської, демократичної, такої, що розвивається і послідовно здійснює подальші демократичні перетворення. Україна сплачує внески до бюджету РЄ і бере участь у програмах РЄ за умови наявності коштів. На сьогоднішній день ключові вимоги РЄ Україною виконано (зокрема скасовано смертний вирок).

¹ *Послання Європейській вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки 2002* (Президент України). Офіційний сайт Верховної Ради України <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>> (2018, червень, 20).

² Чекаленко, Л.Д. (2012). *ОБСЄ: українське головування*. Київ: LAT&K.

Рада Європи – це інституція, яка опікується передусім захистом прав людини. Набувши членства в цій організації, Україна зобов'язалася стати на захист демократичних цінностей. Судячи з того, що із 194 документів Ради Європи Верховна Рада України ратифікувала менше половини, перед країною ще значна робота попереду. Та ці документи нічого не вартуватимуть, якщо громадяни України не навчаться захищати свої права. Поступово долається і цей бар'єр: дедалі частішають позови до Європейського суду РЕ від громадян України: тільки у 2004 р. було розглянуто 13 клопотань українських громадян, а у 2005 р. – 36).

Експерти України працювали в комітеті з правових проблем біженців та осіб без громадянства, проблем множинного громадянства, прав національних меншин та їхніх мовних прав.

Зміцненню стабільності на континенті сприяла також діяльність *Вишеградської групи (ВГ)*, яка за кількістю учасників еволюціонувала від «трикутника» до «четверокутника», і значно переробила власні завдання, перейшовши від суто безпекових питань до економіко-енергетичних. Учасники ВГ за участі України розглядають питання співпраці у транспортно-енергетичній сфері, міжрегіональну та трансграничну взаємодію. Одним із способів залучення України до сумісних з ВГ європроектів є її участь у Програмах сусідства Євросоюзу. Паралельно з цими процесами країни-учасниці реалізують й інші форми співробітництва. Одним із конкретних прикладів стало підписання двосторонніх протоколів із доступу до ринків товарів і послуг з Угорщиною, Чехією та Словаччиною. Спільним завданням ВГ є розвиток панєвропейських транспортних коридорів, що проходять територією України: П'ятого (Трієст – Будапешт – Ужгород – Київ) та Третього (Берлін – Вроцлав – Львів – Київ) транспортних коридорів; а також участь компаній країн ВГ в реалізації українського проекту транспортування каспійської нафти до Європи (проект ЄАНТК). Співробітництво між Україною і Вишеградською четвіркою й надалі ґрунтуватиметься на спільних зовнішньополітичних цілях.

Центральноєвропейська ініціатива (ЦЄІ) відіграє особливу роль у політиці України. Фактично, Україна співробітничала з ЦЄІ з 1989 р., а набула членства з червня 1996 р. Нині держава бере участь у погодженні і здійсненні більшості програм та проектів ЦЄІ, одним із яких є спорудження залізничної магістралі Трієст – Будапешт – Київ – Москва. Значну увагу Україна приділяє участі у Робочій групі з питань енергетики. Україна розглядає Центральноєвропейську ініціативу як важливий механізм інтеграції до європейського економічного і політичного простору, для зміцнення стабільності в регіоні.

Пошуком альтернативних енергокомунікацій було обумовлено створення 25 червня 1992 р. *Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)*. В рамках ОЧЕС Україна з 1998 р. є учасником Міжнародного центру чорноморських досліджень (Афіни), представники країни увійшли до складу Ради директорів Центру, Робочої групи з науково-технічного співробітництва, Постійного академічного комітету ОЧЕС, працюють у Міжнародному центрі водних проблем і Міжнародному центрі трансферу технологій ОЧЕС. У 2002 р. створена Рада президентів Академії наук ОЧЕС на чолі з президентом НАН України Борисом Патеном.

Українське Головування в ОЧЕС вчергове припало з 1 липня по 31 грудня 2017 р. Керуючись Статутом ОЧЕС, Декларацією Стамбульського саміту з нагоди 25-ї річниці Організації Чорноморського економічного співробітництва та Економічного порядку денного ЧЕС «На шляху до розширеного партнерства ЧЕС», Україна приділила належну увагу питанню економічної співпраці в рамках ОЧЕС в умовах кризи безпеки в регіоні, а також сприяла послідовному дотриманню проектно-орієнтованого підходу у діяльності ОЧЕС¹. 16 травня 2018 р. в Стамбулі з приводу 25-річчя Парламентської асамблеї ЧЕС (ПАЧЕС) учасники обговорили такі наболілі питання для всього регіону, як корупція, організована злочинність, тероризм та насильницький екстремізм, що заважає розбудові транспортних коридорів. Зазначене питання обговорювалось в секретаріаті ОЧЕС на саміті Міжнародного транспортного форуму (ФРН, травень 2018 р.); а також під час наради «Забезпечення безпеки дорожнього руху в Євро-Середземному регіоні» за участі представника України². Однак, особливістю ОЧЕС є те, що між учасниками не склалося стійкого

¹ ОЧЕС – МЗС України – Міністерство закордонних справ України (2017). *Офіційний сайт Міністерства закордонних справ* <<https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/obsec16>> (2017, грудень, 14).

² Див.: РБК-Україна (2009). *Україна займає пасивну позицію в реалізації в Чорноморському регіоні проекту розвитку морських магістралей, – ОЧЕС*. https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraina_zanimaet_passivnyuyu_pozitsiyu_v_realizatsii_v_chernomorskom_regione_proekta_razvitiya_morskih_magistralej_oches_130620090 (2018, червень, 20).

поділу праці (а це – необхідна умова розвитку регіонального ринку), в результаті у низці галузей країни виступають конкурентами, до того ж відсутня і безпекова солідарність.

Збройна агресія Росії проти України привернула увагу до питань безпеки регіону, а європейських політиків підштовхнула до відновлення ідеї створення альянсу між порівняно слабкими державами – гіпотетичними об'єктами можливої російської агресії, що територіально розташовані в Балто-Чорноморському просторі. Взвзявши до уваги те, що наразі російська агресія порушила територіальну цілісність України, альянс Балто-Чорноморських держав є єдино вигідним для України та її країн-сусідів, на яких у подальшому може розповсюдитися російська експансія. У той же час, консолідація країн Балто-Чорноморського простору та реалізація безпекових проєктів є вагомим альтернативним для України в сучасних реаліях. Враховуючи те, що Європейський Союз в умовах експансії Російської Федерації й посягання на територіальну цілісність Української держави, не надає значного опору РФ, наразі реалізація Балто-Чорноморського союзу для України є найбільш вигідною. Такий альянс надасть Україні не лише економічну й політичну підтримку, а й створить всі умови для покращення обороноздатності нашої держави.

References:

1. Makarenko, Ye.A. (2002). *Mizhnarodni informatsiini vidnosyny* [International information relationship]. Kyiv: Nasha kultura i nauka. [in Ukrainian].
2. Koppel, O.A., Parkhomchuk, E.S. (2005). *Mizhnarodni systemy i svitova polityka* [International systems and world policy]. Kyiv: FADA, LTD. [in Ukrainian].
3. Parakhonskyi, B.O. (2018). Stratehichne partnerstvo Ukrainy [Strategic partnership of Ukraine]. *National Institute of Strategic Research* <www.niss.gov.ua/articles/600/> [in Ukrainian]. (2018, August, 2).
4. Ozhevaan, M.A. (2007). *Yevropeyski komunikatsii* [European Communication]. Kyiv: Tsentri vilnoi presy. [in Ukrainian].
5. Vidnianskyi, S.V. (2011). Obiednana Yevropa: vid mrii do realnosti [United Europe: from dream to reality]. *Istorychni narysy pro batkiv-zasnovnykiv Yevropeiskoho Soiuzu* [Historical feature articles about founders of European Union]. Kyiv: Institute of History of Ukraine. [in Ukrainian].
6. Pakhomov, U.N., Pavlenko, U.V. (2006). *Tsivilizatsionnaya struktura sovremennogo mira* [Civilized structure of modern world]. Kyiv: Naukova kniga. [in Russian].
7. Kopyika, V.V. (2005). *Yevropeyskyi Soiuz: dosvid rozshyrennia i Ukraina* [European Union: experience of expansion and Ukraine]. Kyiv: Yurydychna dumka. [in Ukrainian].
8. Manzhola V.A., Kopyika V.V. (1999). *Yevropeyskyi Soiuz u mizhnarodnykh vidnosynakh* [European Union in international relationships]. Kyiv: Konspekt lektsii. [in Ukrainian].
9. Chekalenko, L.D. (2015). *Zovnishnia polityka Ukrainy* [Foreign Affairs of Ukraine]. Kyiv: LAT&K.
10. Kopyika, V.V. (2015). *Zovnishnopolitychna paradyhma Ukrainy: istoriia i suchasnist* [Foreign Policy Paradigm of Ukraine: history and modernity]. *Zovnishni spravy* [External affairs], 4. [in Ukrainian].
11. *Ukaz pro stratehiu staloho rozvytku Ukraina – 2020, 2015* (Prezydent Ukrainy). [Decree On the Strategy of Sustainable Development Ukraine – 2020, 2015 (President of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon.rada.gov.ua/go/5/2015>> (2018, August, 2). [in Ukrainian].
12. *Poslannya Yevropeys'kyi vybir. Kontseptual'ni zasady stratehiyi ekonomichnoho ta sotsial'noho rozvytku Ukrayiny na 2002-2011 roky 2002* (Prezydent Ukrayiny). [The message is European choice. Conceptual bases of the strategy of economic and social development of Ukraine for 2002-2011 years 2002 (The President of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>>. (2018, червень, 20). [in Ukrainian].
13. Chekalenko, L.D. (2012). *OBSIe: ukrainske holovuvannia* [OSCE: Ukrainian Presidency]. Kyiv: LAT&K. [in Ukrainian].
14. *OChES – MZS Ukrainy*. (Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy). [BSEC – Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. (Ministry of Foreign Affairs of Ukraine)]. *Ofitsiynyi sait ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy*. [Official site of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine]. https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/obsec16_ [in Ukrainian].
15. *Ukraina zaimaie pasyvnu pozyciu v realizatsii v Chornomorskomu rehioni proektu rozvytku morskyykh mahistraley, OChES* [Ukraine has a passive position in the implementation of the Black Sea region project for the development of the seaways, – BSEC]. *Rbk Ukraina* [Rbc Ukraine]. <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraina_zanimaet_passivnuyu_pozitsiyu_v_realizatsii_v_chernomorskom_regione_proekta_razvitiya_morskikh_mahistraley_oches_130620090> (2009, June, 13). [in Ukrainian].

Олена Слободяник

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ КОМУНІКАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: МІЖКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ

Olena Slobodianyuk

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

EXTERNAL POLITICAL COMMUNICATIONS OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS: INTERCULTURAL CONTEXT

The article deals with foreign communications of international organizations in the contemporary dimension, analyzes the programmatic principles of intercultural communications of the UN specialized agency on science, education, culture and communications of UNESCO, reveals contradictions in the organization's interaction with leading international actors, in particular, with the United States and Israel, explores UNESCO's practice on the use of cultural diplomacy tools in the field of international relations, finds prospects for intercultural communications between Ukraine and UNESCO. For Ukraine, it is important to understand the ability of the national culture to communicate with other cultures as a conceptual principle of interethnic communication, to identify and implement promising forms and directions of intercultural activity, to ensure the country's leading reputation in the world cultural space.

Keywords: foreign communications, intercultural communications, communication technologies, cultural diplomacy, UNESCO, USA, Israel, Ukraine.

Постановка проблеми. Модернізація зовнішньополітичної діяльності істотно вплинула на інструментарій міжнародної взаємодії і дипломатичної практики, на реалізацію стратегій президентських адміністрацій і урядів, зовнішньополітичних відомств і делегацій у міжнародних організаціях, на комунікації у всесвітніх форумах та конференціях політичних акторів. Зовнішньополітичні комунікації стосуються різних сфер міжнародного співробітництва, зокрема політичних, економічних, безпекових, науково-технічних, інформаційно-комунікаційних, екологічних, культурних, гуманітарних тощо, залежно від статутних і програмних документів та стратегічних проектів міжнародних організацій. До основних чинників міжкультурного співробітництва відносять «культурну дипломатію, мультикультуралізм, культурне різноманіття та культурну самобутність», які впливають на політичне формування міжнародного середовища; процеси ухвалення політичних рішень; залучення до спільних дій та просування на міжнародному рівні культурних ідей, цінностей, репутації та іміджу міжнародних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова проблема щодо використання зовнішньополітичних комунікацій у діяльності міжнародних акторів знайшла відображення в теоретичних і прикладних дослідженнях зарубіжних фахівців, що розглядали як питання взаємозв'язку інновацій і міжнародного співробітництва, так і ефективність використання комунікативних технологій конкретними державами, організаціями, неформальними об'єднаннями та громадськими інституціями. Більшість сучасних зарубіжних досліджень щодо впливу інноваційного інструментарію на зовнішні зносини вважаються міждисциплінарними, оскільки ґрунтуються на поєднанні кількох концептуальних підходів, зокрема конструктивізму, взаємозалежності та інтеграції, і представлені в наукових працях Т. Адамсона, З. Бжезинського, К. Бергера, В. Болевські, С. Гантінгтона, К. Джил, К. Дойча, М. Кастельса, І. Козимки, М. Лі, Д. Панке, Х. Славик, А. Тоффлера, І. Хеннеберг та інших фахівців з міжнародних відносин. Дослідженнями зовнішньополітичних комунікацій, зокрема і міжкультурних комунікацій, в українській науці займалися такі вітчизняні науковці, як Л. Губерський, Н. Карпчук, Л. Климанська, О. Кучмій, Н. Ларіна, Є. Макаренко, І. М'язова, М. Ожеван, В. Пількевич, Н. Піпченко, Г. Почепцов, М. Рижков, О. Розумна, Н. Сербіна, Є. Тихомирова та ін., які розглядали

проблеми нової геополітики, міжцивілізаційного і культурного діалогу, процеси європейської культурної інтеграції та європейського культурного різноманіття, стратегії модернізації зовнішньої і внутрішньої політики, міжкультурного співробітництва України тощо¹.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На міжнародній арені відбуваються процеси комунікативної стратифікації та інформаційно-політичної диференціації, які впливають на діяльність міжнародних організацій із власними принципами комунікації, відносинами і статусом у світі. Водночас використання інноваційного комунікативного інструментарію змінює усталені уявлення про роль і можливості міжнародних організацій, а доступність і відкритість глобальної інформаційної інфраструктури дозволяє їм здійснювати відкриту політичну комунікацію для позиціонування поглядів і оцінок щодо зовнішньої політики держав, політичних керівників чи політичних інститутів. Інтенсифікація міжнародної взаємодії в глобальному вимірі викликає проблеми міжкультурного спілкування, розвитку культурного різноманіття та збереження культурної спадщини, що потребує сучасних досліджень зовнішньополітичних комунікацій тих міжнародних організацій, які спеціалізуються на міжкультурному співробітництві.

Формулювання цілей статті. Метою статті є політичний аналіз особливостей зовнішньополітичної практики спеціалізованої установи ООН з питань освіти, науки, культури, комунікації та інформації ЮНЕСКО в умовах суперечностей міжнародної взаємодії організації з провідними політичними акторами світу.

¹ Lee, M., Adamson, T. (2017). US to withdraw from UNESCO, claiming anti-Israel bias. *The Christian Science Monitor* <<https://www.csmonitor.com/USA/Foreign-Policy/2017/1013/US-to-withdraw-from-UNESCO-claiming-anti-Israel-bias>> (2018, липень, 15); Бергер, П.Л., Хантингтон, С. (2004). *Культурная динамика глобализации. Многоликая глобализация: культурное разнообразие в современном мире*. Москва: Аспект Пресс, 379; Bolewski W. (1963). *Diplomatic Processes and Cultural Variations: The Relevance of Culture in Diplomacy*. *Seton Hall University's blog* <<http://blogs.shu.edu/diplomacy/files/archives/13%2520Bolewski.pdf>> (2018, липень, 15); Валлерстайн, И. (2001). *Национальное и универсальное: возможна ли всемирная культура? Анализ мировых систем и ситуация в современном мире*. СПб: Университетская книга, 131-149; Гидденс, Э. (1999). *Последствия модернити. Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология*. Москва: Academia, 58-72; Gill, C. (2017). *Intercultural communication and considering a different perspective*. *Oxford University Press* <<https://blog.oup.com/2017/04/intercultural-communication-styles>> (2018, липень, 15); Deutsch, K.W. (1953). *Nationalism and Social Communication. An Inquiry into the Foundations of Nationality*, *Cambridge/London* <<https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-531-90400-9?page=2#toc>> (2018, липень, 15); Deutsch, K.W. (1978). *The Analysis of International Relations*. Prentice Hall: PTR; Кастельс, М. (2000). *Информационная эпоха. Экономика, общество и культура*. Москва: ГУ ВШЭ, 607; Kozymka, I. (2014). *The Role of UNESCO in Sustaining Cultural Diversity*. *Palgrave MacmillanPalgrave Macmillan* <<https://www.palgrave.com/la/book/9781137366252>> (2018, липень, 15); Panke, D., Henneberg, I. (2017). *International Organizations and Foreign Policy*. *Oxford Research Encyclopedia* <<http://politics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-443>> (2018, липень, 15); Slavik, H. (2004). *Intercultural Communication and Diplomacy*. *DiploFoundation* <<https://www.diplomacy.edu/resources/books/intercultural-communication-and-diplomacy>>. (2018, липень, 15); UNESCO in brief (2017). *Joining forces for cultural diplomacy* <http://www.unesco.org/new/en/media-services/single-view/news/joining_forces_for_cultural_diplomacy/> (2018, липень, 15); Губерський, Л. Андрущенко, В. Михальченко, М. (2002). *Культура. Идеология. Особистість: Методолого-світогляд. аналіз*. Київ: Знання України, 580; Макаренко, С.А., Рижков, М.М., Піпченко, Н.О., Кучмій, О.П., Ожеван, М.А. та ін. (2015). *Культурна дипломатія. Зовнішньополітичні комунікативні технології. Підручник*. Київ: Центр вільної преси, 165-172; Макаренко, С.А., Рижков, М.М., Кучмій, О.П., Фролова, О.М., та ін.. (2016). *Комунікативні тренди міжнародних відносин*. Київ: Центр вільної преси, 614; М'язова, І.Ю. (2008). *Міжкультурна комунікація: зміст, сутність та особливості прояву (соціально-філософський аналіз): Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата філософських наук*. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Пількевич, В.О. (2011). *Співробітництво ЮНЕСКО і країн СНД (1991-2008 рр.): Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата історичних наук*. Миколаїв: Чорноморський Державний Університет імені Петра Могили; Піпченко, Н.О. (2014). *Соціальні медіа у структурі зовнішньої політики провідних міжнародних акторів*. Київ: Центр вільної преси, 332; Почепцов, Г. (2001). *Коммуникативные технологии XX века*. Москва: РЕФЛ, 352; Розумна, О. П. (2016). *Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи. аналітична доповідь*. *Національний інститут стратегічних досліджень* <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/kultu_duyl-26841.pdf>; Макаренко, С.А. (2002). *Міжнародні інформаційні відносини*. Київ: Наша культура і наука, 475.

Концепція політики міжкультурного співробітництва ЮНЕСКО полягає у прагненні об'єднати політичні зусилля держав в рамках ідеології мультикультурного суспільства. Саме ідея універсальної участі країн-членів ЮНЕСКО в трансформаційних процесах, що мають одночасно політичний, економічний і соціокультурний виміри, визначає пріоритети міжнародної діяльності організації, які спрямовані на забезпечення міжкультурного діалогу цивілізацій, розвитку та збереження культурного розмаїття людства, на впровадження принципів культурної дипломатії в регіональних і національних програмах міжкультурного співробітництва. Наразі місія ЮНЕСКО визначається її можливостями сприяти багатосторонньому діалогу між цивілізаціями, здатністю врахувати розмаїття соціально-культурних, моральних та світоглядних традицій світової спільноти, виступати, відповідно до свого мандату, як універсальний міжнародний інтелектуальний центр для формування ідеології глобального суспільства¹.

Позитивні зміни у міжнародних відносинах на межі 80-90 рр. ХХ ст., наголошується у дослідженнях, обумовили конструктивні підходи до вирішення проблеми міжкультурного співробітництва в рамках ЮНЕСКО. Зокрема, у Світовій доповіді про культуру і розвиток «Наше творче різноманіття» (1996 г.), зважаючи на диспропорції міжкультурного співробітництва, країни-члени заохочувалися до збереження і розвитку матеріальної та духовної культурної спадщини для глибокого взаєморозуміння різних культур, до створення міжнародних стандартів у сфері міжкультурного співробітництва на основі культурного мандату ЮНЕСКО та імплементації цих стандартів на рівні національної культурної політики, законодавства і саморегулювання культурної сфери, розширення міжкультурних комунікацій. У Доповіді підкреслювалося, що в сучасній політиці значні порушення прав людини, які включали незаконне обмеження свободи культурного вираження, дискримінацію національних культур та культурних діячів, свідоме знищення матеріальної культурної спадщини, руйнування культурного різноманіття, виправдовується культурними міркуваннями. Водночас культурні права вважаються невід'ємною складовою фундаментальних прав людини, і міжнародне співтовариство має забезпечувати реальний захист культурних прав, ухваливши або доповнивши відповідні норми і принципи у різних міжнародних деклараціях та угодах. Експерти ЮНЕСКО запропонували Міжнародний Кодекс поведінки у сфері культури як основу для регулювання політики міжкультурного співробітництва, основними принципами якого є співіснування полікультурних спільнот, підтримка культурного різноманіття і збереження культурної спадщини, та сформувати Міжнародний Суд з питань порушення культурних прав як новий орган міжнародного прецедентного права та впливу на країни-порушники культурних прав².

Головні принципи політики міжкультурного співробітництва у ХХІ столітті, зазначалося у Доповіді, полягають у стратегічному розвитку культурної спадщини людства, у формуванні нової глобальної етики та глобальних духовних цінностей цивілізації, у підтримці культурної самобутності і різноманітності. Країни-члени ЮНЕСКО підтримали гуманітарне співробітництво, захист культурних прав людини та охорону культурної спадщини як пріоритети реальної глобальної політики і закликали до відкритого діалогу і безконфліктного розгляду актуальних проблем у сфері міжкультурних відносин³.

На сучасному етапі у Середньостроковій стратегії ЮНЕСКО на 2014-2021 рр. (документ 37 С 4) представлено стратегічне бачення та програмну основу діяльності організації на глобальному, регіональному та державному рівнях, а глобальними пріоритетами визначено сприяння сталому миру і справедливому та сталому розвитку. У документі йдеться про те, що «однією з сил, які полегшують рушійний розвиток, все частіше визнається культура, що у своїй багатогранності служить матрицею, що об'єднує суспільства і нації», оскільки всі суспільства стикаються з новими проблемами, що стосуються культурного різноманіття, нових форм міжкультурної комунікації і взаємодії громадськості.

¹ Макаренко, Є.А. (2002). *Міжнародні інформаційні відносини*. Київ: Наша культура і наука, 489; Макаренко, Є.А. Рижков, М.М. Кучмій, О.П., Фролова, О.М. (2017). *Міжнародна інформація: терміни і коментарі. Навчальний посібник*. Київ: Центр вільної преси. 534.

² UNESCO (1997). *Доклад ЮНЕСКО по культурі Наше культурное разнообразие*. <http://www.unesco.ru/files/publ/or1998-1999_rus.pdf>. (2018, липень, 15).

³ ЮНЕСКО (2000). *Всемирный доклад по культуре Культурное разнообразие, конфликт и плюрализм*. Москва: МАГИСТР-ПРЕСС, 416.

ЮНЕСКО, наголошується у Стратегії, прагне орієнтованого на майбутнє розуміння динамічних процесів, що швидкоплинно змінюють світ, зміцнення та утвердження загальних цінностей миру, справедливості, недискримінації та прав людини, використання нових можливостей для соціального прогресу і визначення політики у сфері освіти, науки, культури, комунікації та інформації. Одним з центральних завдань для реалізації принципу «жити разом в гармонії» в рамках взаєморозуміння і серед різноманітних в культурному відношенні спільнот, йдеться у документі, є створення сприятливого середовища і охоплення найбільш знедолених груп суспільства, таких як мігранти, інваліди та меншості, включаючи корінні народи¹.

На погляд розробників Стратегії, окрему увагу необхідно приділити збереженню та захисту культурної спадщини в цілому і боротьбі з незаконним обігом культурних цінностей, особливо у конфліктогенних регіонах. Політична дискусія в організації виявила різні підходи до розуміння політики міжкультурного співробітництва, зокрема до концепцій політики «культурного блага», прогресивного плюралізму, культурного фундаменталізму, культурної конфліктогенності, культурного різноманіття, культурної інклюзії, збереження культурної спадщини у глобалізованому світі. У них виявилися проблеми щодо можливості врахування та відображення культурного фактору в оцінках розвитку людства; впливу транснаціональних корпорацій на світовий ринок культурних продуктів та послуг; культурної ексклюзії та інклюзії; співвідношення «плюралізму культур» та «національної самобутності»; прояву «культурної несправедливості» та існування «культурного визнання»; толерантного ставлення до інших культур тощо².

Відтак ЮНЕСКО буде надавати підтримку країнам-членам за допомогою більш цілеспрямованого і далекоглядного стратегічного підходу до забезпечення фундаментальних прав і свобод з огляду на те, що доба цифрових технологій радикально змінює уявлення про свободу вираження поглядів, яка є фундаментальним правом людини і яка становить основу всіх інших цивільних свобод, забезпечує життєздатність відкритого суспільства, демократичність міжкультурних комунікацій. Для розвитку міжнародного співробітництва і отримання ефективних результатів було запропоновано створити в рамках документа 37 С / 5 Центр соціальних трансформацій і міжкультурного діалогу для розробки інноваційної політики, проведення і прогнозування соціально-культурних змін у сфері компетентності ЮНЕСКО. Новий Центр, за задумом організації, сприятиме міжкультурній взаємодії за такими стратегічними напрямками, як: зміцнення зв'язків між науковими дослідженнями і розробкою політики культурного плюралізму, враховуючи досвід Програми МОСТ; відіграватиме провідну роль щодо цілеспрямованих ініціатив з культури, науки, комунікації та інформації, які сприятимуть зміцненню міжкультурного діалогу на засадах інституційного партнерства ЮНЕСКО, в тому числі з Альянсом цивілізацій ООН, ІСЕСКО, АЛЕКСО, Радою Європи, Африканським союзом та іншими міжурядовими і міжнародними організаціями та ініціативами, та виконанням резолюції 67/104 Генеральної Асамблеї ООН про Міжнародне десятиліття зближення культур (2013-2022 рр.); виступатиме як глобальна лабораторія ідей, перспективних досліджень і прогнозування для підготовки інноваційних пропозицій щодо розробки державної політики та взаємозв'язку між дослідженнями, політикою і практикою.

ЮНЕСКО буде прагнути до розширення і створення можливостей і простору для діалогу і співпраці шляхом міжкультурних проектів, транскордонних ініціатив та міжкультурного діалогу з метою зміцнення конструктивного обміну між людьми багатьох різних культур. Центр буде також виступати в якості каталізатора щодо активізації співпраці з зовнішніми партнерами з метою зміцнення взаємодії з установами системи ООН та іншими ключовими зацікавленими сторонами на глобальному, регіональному та національному рівнях, а також дій на основі існуючих партнерських зв'язків і механізмів співробітництва³.

Упродовж багатьох років ЮНЕСКО підтримує різноманітні міжкультурні проекти, в рамках яких здійснюється аналіз динаміки взаємодії культур, результатів їх взаємовпливу та

¹ UNESCO (2013). *Medium-Term Strategy*. <<http://www.unesco.org/new/en/bureau-of-strategic-planning/resources/medium-term-strategy-c4/>>. (2018, липень, 15).

² Там само.

³ UNESCO (2013). *Medium-Term Strategy*. <<http://www.unesco.org/new/en/bureau-of-strategic-planning/resources/medium-term-strategy-c4/>>. (2018, липень, 15); UNESCO (2017). *UNESCO's Global Report 2018 «Re Shaping Cultural Policies»*. <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/single-view/news/rapport_mondial_2018_de_unesco_re_i_penser_les_politi/> (2018, липень, 15).

взаємозбагачення. Такі проекти підтвердили необхідність глибокого дослідження тривалих процесів, які можуть стати основою нового діалогу між цивілізаціями, культурами, релігіями і духовними традиціями. На рівні міжнародної організації було запропоновано розширити допомогу ЮНЕСКО країнам Африки; надавати можливості для використання міжнародної трибуни спостерігачам і асоційованим членам організації; сприяти впровадженню проектів і програм національної культурної політики, впроваджувати в міжнародну практику спеціальну програму ЮНЕСКО з культурного розвитку для взаємодії за різними напрямками міжнародних відносин; сприяти поширенню стандартів у сфері міжкультурних комунікацій¹.

Водночас зовнішньополітичні комунікації ЮНЕСКО у сфері міжкультурного співробітництва викликають гострі суперечності як у структурах самої організації, так і з боку провідних країн-членів. Так, 12 жовтня 2017 р. Державний департамент США зробив радикальну заяву про вихід з ЮНЕСКО за умови збереження постійної місії країни в якості спостерігача при цій організації. Офіційна мотивація відображала стурбованість США щодо зростаючої заборгованості цій організації, що становить майже 500 млн дол, необхідності проведення фундаментальних реформ ЮНЕСКО, а також посиленням антиізраїльської політики саме в міжкультурному контексті. Початком розбіжностей з ЮНЕСКО стало рішення Держдепартаменту США призупинити в 2011 р. щорічні внески на знак протесту проти прийняття в цю організацію неіснуючої «держави Палестина». Політична позиція Америки щодо антиізраїльської спрямованості ЮНЕСКО не вплинула на підхід країн-членів організації до близькосхідних проблем в сфері історичної спадщини і культури².

Натомість виконком ЮНЕСКО (58 країн) проголосував резолюцію, що заперечує зв'язок єврейського народу з Храмовою горою, тобто з місцем, де існували два єрусалимські храми (залишок другого храму – Стіна плачу), які є найвизначнішими святинами для іудеїв і євреїв в цілому. Фактично резолюція ЮНЕСКО була спрямована на спростування такого історичного факту, як існування головної ізраїльської святині в Єрусалимі за майже 1600 років до появи ісламу як такого і завоювання цього міста арабами. Гора представлялася ініціаторами резолюції – Єгиптом і Палестинською автономією – як місце, з якого пророк Мухаммед вознісся на небеса для спілкування з Аллахом, що було освячено побудованою пізніше мечеттю Аль-Акса. А 2015 р. ЮНЕСКО визнала Печеру єврейських патріархів в Хевроні і Гробницю матері Рахілі на кордоні Єрусалиму і Віфлєса «частиною Палестини»³.

Згідно з процедурою США перестануть бути членом цієї організації 31 грудня 2018 р., у такий же термін і за такою ж процедурою заявив про свій вихід з ЮНЕСКО й Ізраїль. Експерти, враховуючи інтенсивну критичну реакцію міжнародних акторів на дії США як країни-засновниці ЮНЕСКО, висловлюють звинувачення на адресу особисто президента Д.Трампа щодо «нерозуміння ним міжнародних справ», «прагнення ізолювати США» тощо. Така критика, зазначається у численних публікаціях в *The New York Times*, *The Independent*, *Christian Science Monitor*, *Associated Press*, *The Atlantic* та інших виданнях, є зрозумілою, оскільки політична і фінансова вага Сполучених Штатів в цій організації була значною: свого часу Державний департамент США забезпечував своїм щорічним внеском в 82 млн дол 22% бюджету ЮНЕСКО⁴.

Фахівці підкреслюють, що США не вперше залишають спеціалізовану установу ООН, оскільки ще у 1984 р. президент Р.Рейган наполіг на виході країни з ЮНЕСКО, обґрунтувавши рішення наявністю «значної корупції» в цій організації та її «ідеологічним ухилом в бік Радянського Союзу і проти Заходу», проте у 2002 р. президент Дж.Буш-молодший повернув країну в ЮНЕСКО. Наразі, йдеться в експертних оцінках, рішення про вихід США було цілком очікуваним, оскільки

¹ UNESCO (2013). *Medium-Term Strategy*. <<http://www.unesco.org/new/en/bureau-of-strategic-planning/resources/medium-term-strategy-c4/>>. (2018, липень, 15).

² Lynch, C. (2017). U.S. to Pull Out of UNESCO, Again. *FP* <<http://foreignpolicy.com/2017/10/11/u-s-to-pull-out-of-unesco-again/>>; Israel to Withdraw from UNESCO, Following United States. <http://foreignpolicy.com/2017/10/12/israel-to-withdraw-from-unesco-following-united-states-united-nations-palestine>. (2018, липень, 15).

³ Шумилин, А. (2017). «Дело не в Трампе...»: 12 октября Госдепартамент заявил о выходе США из ЮНЕСКО. *Новая Газета*. <<https://www.Novayagazeta.ru/articles/2017/10/14/74197-pochemu-ssha-poryvayut-s-yunesko>>. (2018, липень, 15).

⁴ Музалевский, Д. (2017). ООН в шоке: США объявили о выходе из ЮНЕСКО. *MK.RU* <<http://www.mk.ru/politics/2017/10/12/oon-v-shoke-ssha-obyavili-o-vykhode-iz-yunesko.html>>. (2018, липень, 15).

здійснювалося воно поетапно за схожою з часом Р.Рейгана причиною, а саме посилення вже не стільки антизахідної, скільки антиізраїльської риторики шляхом прийняття резолюцій з незмінним засудженням Ізраїлю. Проти резолюції 2016 р виступила тоді і гендиректор ЮНЕСКО І.Бокова, яку не тільки критикувало мусульманське співтовариство, представлене в цій організації, а й йшлося про прямі погрози її життю і діяльності. Команда президента США Д.Трампа зайняла чітку позицію щодо підтримки Ізраїлю, хоча в ООН, ФРН, Франції та Росії висловили жаль з приводу рішення США й Ізраїлю вийти з членів ЮНЕСКО. Зокрема, офіційний представник Генерального секретаря ООН Х.Фархан заявив, що Генеральний секретар глибоко шкодує про вихід США з ЮНЕСКО, враховуючи провідну роль, яку США грали в ЮНЕСКО з моменту її заснування. Нерозуміння рішення США та Ізраїлю про вихід з ЮНЕСКО висловив і тодішній міністр закордонних справ ФРН З.Габріель, який вважав ЮНЕСКО впливовою міжнародною організацією. Офіційний представник МЗС Франції також виступила з критикою дій США та Ізраїлю, зазначивши, що це рішення було прийнято в той момент, «коли підтримка ЮНЕСКО міжнародним співтовариством була особливо важливою». У заяві офіційного представника російського зовнішньополітичного відомства наголошувалося, що РФ поділяє «стурбованість багатьох країн надмірною політизацією ЮНЕСКО останнім часом»¹.

Що стосується позиції України, яка є членом ЮНЕСКО з 12 травня 1954 р., то держава активно співпрацює з міжнародною організацією у реалізації багатьох міжнародних програм та проектів. Так, українська ініціатива щодо використання засобів масової інформації для зміцнення миру, недопущення пропаганди війни, насильства і ненависті між народами дала поштовх до розробки і прийняття у Декларації про раси і расові забобони. Також Україна ініціювала розробку «Програми культури миру», яка стала основою переорієнтації діяльності ЮНЕСКО в напрямку зміцнення її етичної місії та ролі у формуванні психології культури миру, клімату довіри і толерантності. На 29-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО Україна запропонувала звернення до ООН з метою відзначення Міжнародного року захисту, збереження та відродження культурної спадщини, відтак 2002 р. був проголошений ООН Міжнародним роком захисту світової культурної спадщини. В умовах російської агресії проти України та незаконної окупації РФ Кримського півострова одним з пріоритетів України в ЮНЕСКО є забезпечення ефективного моніторингу з боку Організації ситуації в Криму у сфері компетенції ЮНЕСКО. За ініціативи української делегації Виконавча Рада постійно розглядає це питання та ухвалює рішення «Моніторинг ситуації в Автономній Республіці Крим (Україна)», в яких підтверджується територіальна цілісність України та визнається негативний вплив російської окупації на ситуацію на півострові у сфері компетенції ЮНЕСКО².

Висновки. Сучасна політика міжкультурних комунікацій міжнародних організацій зумовлює нові підходи до взаємодії міжнародних акторів, пошук політичних, дипломатичних, соціальних та культурних можливостей для досягнення домовленостей на всіх рівнях співробітництва, вироблення спільної позиції щодо дій у сфері міжнаціонального спілкування, в основі якого була б ідея цінності будь-якої культури і стилю життя. Для України важливим є об'єктивне осмислення здатності національної культури до комунікації з іншими культурами як концептуального принципу міжнаціонального спілкування, визначення і впровадження перспективних форм і напрямів міжкультурної діяльності, забезпечення провідної репутації країни у світовому культурному просторі.

References:

1. Berger, P.L., Khantington, S. (2004). *Kul'turnaya dinamika globalizatsii. Mnogolikaya globalizatsiya: kul'turnoye raznoobrazie v sovremennom mire*. [Cultural dynamics of globalization. Many-faced globalization: cultural diversity in the modern world]. Moscow: Aspect Press. [in Russian].
2. Bolewski W. (1963). *Diplomatic Processes and Cultural Variations: The Relevance of Culture in Diplomacy*. Seton Hall University's blog <<http://blogs.shu.edu/diplomacy/files/archives/13%2520Bolewski.pdf>> (2018, July, 15). [in English].

¹ FACENEWS.UA (2017). *В мире критикуют решение США о выходе из ЮНЕСКО*. <<https://www.facenews.ua/news/2017/378904/>>. (2018, липень, 15).

² МЗС України (2018). *Участь України у діяльності ЮНЕСКО*. <<http://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/639>>. (2018, липень, 15).

3. Castells, M. (2000). *Informatsionnaya epokha. Ekonomika, obshchestvo i kul'tura* [Information age. Economy, society and culture]. Moscow: State University Higher School of Economics. [in Russian].
4. Deutsch, K.W. (1953). *Nationalism and Social Communication. An Inquiry into the Foundations of Nationality*, Cambridge/London <<https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-531-90400-9?page=2#toc>> (2018, July, 15) [in English].
5. Deutsch, K.W. (1978). *The Analysis of International Relations*. Prentice Hall: PTR; [in English].
6. FACENEWS.UA (2017). В мире критикуют решение США о выходе из ЮНЕСКО. <<https://www.facenews.ua/news/2017/378904/>>. (2018, July, 15) [in English].
7. Giddens, E. (1999). *Posledstviya moderniti. Novaya postindustrial'naya volna na Zapade: Antologiya*. [Consequences of modernity. A new post-industrial wave in the West: Anthology]. Moscow: Academia. [in Russian].
8. Gill, C. (2017). *Intercultural communication and considering a different perspective*. Oxford University Press <<https://blog.oup.com/2017/04/intercultural-communication-styles>> (2018, July, 15) [in English].
9. Gubersky, L. Andrushchenko, V. Mikhalchenko, M. (2002). *Kul'tura. Ideolohiya. Osobystist': Metodoloho-svitohlyad analiz*. [Culture. Ideology. Personality: Methodological-Worldview analysis]. Kyiv: Znannya Ukrayiny. [in Ukrainian].
10. Kozymka, I. (2014). *The Role of UNESCO in Sustaining Cultural Diversity*. Palgrave MacmillanPalgrave Macmillan <<https://www.palgrave.com/la/book/9781137366252>> (2018, July, 15) [in English].
11. Lee, M., Adamson, T. (2017). US to withdraw from UNESCO, claiming anti-Israel bias. *The Christian Science Monitor* <<https://www.csmonitor.com/USA/Foreign-Policy/2017/1013/US-to-withdraw-from-UNESCO-claiming-anti-Israel-bias>> (2018, July, 15) [in English].
12. Lynch, C. (2017). U.S. to Pull Out of UNESCO, Again. FP <<http://foreignpolicy.com/2017/10/11/u-s-to-pull-out-of-unesco-again/>>; Israel to Withdraw from UNESCO, Following United States. <<http://foreignpolicy.com/2017/10/12/israel-to-withdraw-from-unesco-following-united-states-united-nations-palestine>>. (2018, July, 15) [in English].
13. Makarenko, YE.A. (2002). *Mizhnarodni informatsiyini vidnosyny*. [International information relations]. Kyiv: Our culture and science [in Ukrainian].
14. Makarenko, YE.A., Ryzhkov, M.M., Kuchmiy, O.P., Frolova, O.M. (2016). *Komunikatyvni trendy mizhnarodnykh vidnosyn* [Communicative trends of international relations]. Kyiv: Free Press Center. [in Ukrainian].
15. Makarenko, YE.A., Ryzhkov, M.M., Pipchenko, N.O., Kuchmiy, O.P., Ozhevan, M.A. (2015). *Kul'turna dyplomatiya. Zovnishn'opolitychni komunikatyvni tekhnolohiyi. Pidruchnyk*. [Cultural diplomacy. Foreign-political communication technologies. Textbook]. Kyiv: Free Press Center. [in Ukrainian].
16. Makarenko, YE.A., Ryzhkov, M.M., Kuchmiy, O.P., Frolova, O.M. (2017). *Mizhnarodna informatsiya: terminy y komentari. Navchal'nyy posibnyk*. [International information: terms and comments. Tutorial]. Kyiv: Free Press Center. [in Ukrainian].
17. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2018). *Uchast' Ukrayiny u diyal'nosti UNESKO*. [Participation of Ukraine in the activities of UNESCO] <<http://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/639>>. (2018, July, 15). [in Ukrainian].
18. Muzalevskiy, D. (2017). *OON v shoke: SSHA ob'yavili o vykhode iz UNESKO*. [The United Nations is shocked: the United States announced its withdrawal from UNESCO]. *MK.RU* <<http://www.mk.ru/politics/2017/10/12/oon-v-shoke-ssha-obyavili-o-vykhode-iz-yunesko.html>>. (2018, July, 15). [in Russian].
19. Myazova, I.U. (2008). *Mizhkul'turna komunikatsiya: zmist, sutnist' ta osoblyvosti proyavu (sotsial'no-filosofs'kyi analiz): Dysertatsiya na zdobuttya haukovoho stupenyu kandydata filsofs'kykh nauk*. [Intercultural communication: content, essence and features of the manifestation (socio-philosophical analysis): Thesis for obtaining the degree of a candidate of philosophical sciences]. Kyiv: Kyiv Taras Shevchenko National University. [in Ukrainian].
20. Panke, D., Henneberg, I. (2017). *International Organizations and Foreign Policy*. Oxford Research Encyclopedia <<http://politics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-443>> (2018, July, 15) [in English].
21. Pil'kevych, V.O. (2011). *Spivrobitnytstvo UNESKO i krayin SND (1991-2008 rr.): Dysertatsiya na zdobuttya haukovoho stupenyu kandydata istorychnykh nauk*. [Cooperation between UNESCO and the CIS countries (1991-2008): Thesis for obtaining a degree in Candidate of Historical Sciences]. Mykolayiv: Chornomors'kyi Derzhavnyy Universytet imeni Petra Mohyly. [in Ukrainian].
22. Pipchenko, N.O. (2014). *Sotsial'ni media u strukturi zovnishn'oyi polityky providnykh mizhnarodnykh aktoriv*. [Social media in the structure of foreign policy of leading international actors]. Kyiv: Free Press Center. [in Ukrainian].
23. Pocheptsov, G. (2001). *Kommunikativnyye tekhnologii KHKH veka*. [Communicative technologies of the twentieth century]. Moscow: REFL. [in Russian].
24. Rozumna, O. P. (2016). *Kul'turna dyplomatiya Ukrayiny: stan, problemy, perspektyvy. analitychna dopovid'*. [in Ukrainian]. *Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'* [National Institute for Strategic Studies]. <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/kultu_dypl-26841.pdf>. (2018, July, 15). [in Ukrainian].
25. Shumilin, A. (2017). «Delo ne v Trampe...»: 12 oktyabrya Gosdepartament zayavil o vykhode SSHA iz UNESKO. ["It's not in Trump ...": On October 12, the State Department announced the US withdrawal from UNESCO].

- Novaya Gazeta*. [New Newspaper]. <<https://www.Novayagazeta.ru/articles/2017/10/14/74197-pochemu-sshaporyvayut-s-yunesko>>. (2018, July, 15). [in Russian].
26. Slavik, H. (2004). *Intercultural Communication and Diplomacy*. DiploFoundation <<https://www.diplomacy.edu/resources/books/intercultural-communication-and-diplomacy>>. (2018, July, 15) [in English].
27. UNESCO (1997). *Doklad UNESKO po kul'ture Nashe kul'turnoye raznoobraziye*. [UNESCO Cultural Report Our cultural diversity]. <http://www.unesco.ru/files/publ/or1998-1999_rus.pdf>. (2018, July, 15). [in Russian].
28. UNESCO (2013). *Medium-Term Strategy*. <<http://www.unesco.org/new/en/bureau-of-strategic-planning/resources/medium-term-strategy-c4/>>. (2018, July, 15) [in English].
29. UNESCO (2017). *UNESCO's Global Report 2018 «Re Shaping Cultural Policies»*. <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/single-view/news/rapport_mondial_2018_de_unesco_re_i_penser_les_politi/> (2018, July, 15) [in English].
30. UNESCO in brief (2017). *Joining forces for cultural diplomacy* <http://www.unesco.org/new/en/media-services/single-view/news/joining_forces_for_cultural_diplomacy/> (2018, July, 15) [in English].
31. UNESKO (2000). *Vsemirnyy doklad po kul'ture Kul'turnoye raznoobraziye, konflikt i plyuralizm* [World Cultural Report Cultural Diversity, Conflict and Pluralism]. Moscow: MAGISTR-PRESS. [in Russian].
32. Wallerstein, I. (2001). *Natsional'noye i universal'noye: vozmozhna li vseмирnaya kul'tura? Analiz mirovykh sistem i situatsiya v sovremennom mire*. [National and universal: is the world culture possible? Analysis of world systems and the situation in the modern world]. St. Petersburg: University Book. [in Russian].

Тетяна Гольденберг

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРИПИНЕННЯ ЧЛЕНСТВА У ВСЕСВІТНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Tatyana Holdenberg

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

THE PECULIARITIES OF MEMBERSHIP CESSATION IN THE WORLD HEALTH ORGANIZATION

The given article displays the issue of membership cessation in international organizations by public international law actors, as well as the termination of the said in respect to the World Health Organization. The international law theory has got a number of the disperse and, occasionally, irreconcilable angles on the said topic owing to its obscurity, as most statutes of the abovementioned bodies presuppose provisions regarding the cessation of a state's membership in it. Since a number of organizations lack such provisions in their statutes, it can't be said that the theory is well-settled or overall applicable, as could be illustrated by the specimen of the World Health Organization. Therefore, the authors strive to overview the existing approaches in the doctrine of public international law, disposing of the theoretic legacy and the application of theoretic principles in the practice of international organizations.

Keywords: public international law, international organization membership cessation, law of international organizations, World Health Organization.

Установчі угоди більшості міжнародних організацій передбачають можливість припинення членства. Дана ситуація характерна для всіх організацій системи ООН, за винятком ЮНЕСКО і ВООЗ, статuti яких взагалі не згадують про таку можливість. Проте це жодним чином не означає, що держави члени ВООЗ не можуть припинити свою участь в організації. Право на вихід з міжнародної організації є одним із базових, невідємних прав держави, яке впливає із її суверенітету. Саме тому відсутність у статuti організації положень про вихід в жодному разі не позбавляє державу такого права¹. Проте, на відміну від інших міжнародних організацій у випадку із припиненням членства в ВООЗ слід вдатися не до установчих документів чи її внутрішнього права, а до аналізу доктрини та практики цієї міжнародної організації.

У теорії міжнародного права прийнято виділяти кілька видів припинення членства в певній міжнародній організації. Найбільш відомі з них є вихід та виключення (в якості санкції), значно рідше трапляються випадки коли припинення членства у них у зв'язку із припиненням існування держави чи міжнародної організації, як таких. Хоча можна зустріти й інший перелік видів припинення членства в міжнародних організаціях. Так, А. К. Бякишев стверджує, що «...В установчих актах [міжнародних] організацій закріплені в основному п'ять способів припинення членства: а) добровільний вихід; б) автоматичний вихід; в) виключення; г) припинення існування держави; д) ліквідація організації.»².

Розглянемо кожен із цих способів припинення членства більш детально.

Вихід. Найчастіше, членство в міжнародних організаціях припиняється шляхом виходу з неї держав. Даний вид є добровільною формою припинення членства, і зазвичай передбачає активні дії держави, що хоче припинити членство, зокрема виконання спеціальних процедур. В залежності від конкретної організації, держава що бажає припинити своє членство повинна подати заяву у вищий чи адміністративний орган організації чи денонсувати установчий договір. Іноді може бути передбачено іншу процедуру. Як нами вже було зазначено вище відсутність в установчих документах міжнародних організацій положень про вихід жодним чином не є перешкодою для добровільного

¹ Tunkin, G.I.(1970). *Teorija mezhdunarodnogo prava*. Moscow: State University Higher School of Economics, 309.

² Bekyashev, K.A. (2003). *Mezhdunarodnoe publichnoe pravo*. Moscow: Pravo, 267.

припинення членства. Як справедливо зазначає Г.І. Тункін «це *conditio sine qua* міждержавного характеру міжнародної організації»¹. Підставою одностороннього виходу з організації є принцип суверенної рівності держав, відповідно до якого будь-яка держава має право вільно визначати доцільність перебування в тій чи іншій організації.

У доктрині міжнародного права можна виділити три основні точки зору з питання про вихід з міжнародної організації при відсутності вказівки про це в статуті:

1) Вихід з міжнародної організації неможливий; Так, Г. Лаутерпахт взагалі заперечує можливість виходу держав-членів з міжнародної організації. На його думку, така ознака міжнародної організації, як універсальність, передбачає обов'язкову участь у ній всіх держав без права їх виходу з організації².

2) Держава може вийти з організації навіть при відсутності положення про вихід. Так, індійський юрист Н. Сінгх вважає, що «за відсутності спеціального умови не може бути й мови про порушення святості договору в разі одностороннього виходу, оскільки суверенна держава зв'язана тільки тим, що закріплено в договорі і не може бути зв'язана тим, що в договорі відсутнє»³. Цю точку зору підтримувала радянська доктрина міжнародного права. Так у тогочасній міжнародно-правовій літературі зазначалося, що «подібна точка зору суперечить основним принципам сучасного міжнародного права, зокрема принципу державного суверенітету, і повинна бути відкинута як помилкова»⁴.

3) Вихід можливий, проте лише на певних умовах. Противники права виходу з міжнародної організації висувають різні аргументи на підтримку своєї думки, зокрема стверджуючи, що право виходу з міжнародної організації взагалі неможливо в тому випадку, якщо організація має універсальний характер. Проте, набагато частіше називалися інші умови. Так Талалаєв А.Н. зазначав, що згідно Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. (ч.2 ст. 56) Учасник повідомляє не менш як за дванадцять місяців про свій намір денонсувати договір або вийти з нього згідно пункту 1⁵. Крім того, держава повинна виконати свої фінансові зобов'язання перед організацією. Іноді називаються й інші умови.

Зазвичай дійсно вихід з організації пов'язаний з виконанням ряду обов'язкових умов: необхідністю письмової заяви про денонсацію установчого акту; встановленням певного періоду, після закінчення якого заява про вихід вступає в силу; встановленням періоду, починаючи з дня набрання установчим актом сили, після закінчення якого держава-член може порушити клопотання про вихід і: організації; виконанням перед виходом ряду зобов'язань (в основному фінансового характеру); узгодженням умов виходу з організаціями більш загальної компетенції.

У той же час на практиці держави завжди послідовно відстоювали право держав на вільний вихід з міжнародних організацій. «Право виходу існує у всіх загальних міжнародних організаціях незалежно від того, чи є про це вказівка в статуті міжнародної організації». Воно здійснюється відповідно до положень статуту відповідної міжнародної організації або додатковими угодами членів організації.

Слід враховувати також те, що держава повинна денонсувати установчу угоду організації. Дане правило носить абсолютний характер для всіх організацій за винятком СНД. Так, В. Пустогаров звертає увагу на ст. 10 Угоди про створення СНД, відповідно до якої кожна сторона одержує «право зупинити дію даної Угоди чи окремих її статей, повідомивши про це учасників Угоди за рік». Дивуючись із цього приводу, В. Пустогаров пише: «Денонсація договору з попереднім повідомленням добре відома міжнародному праву і термін «зупинити» можна було б тлумачити в цьому сенсі. Але як розуміти довільне, на вибір кожного члена СНД, скасування (у формі «припинення») окремих статей установчого акта? Якщо виходити із зазначеного положення, то можна уявити фантастичну для сучасних відносин ситуацію: існує організація, в якій один член визнає зобов'язання за 10 статтями з 14, інший член – за 9, третій – за 8 і т. д.»⁶.

¹ Tunkin, G.I. (1970) *Teoriya mezhdunarodnogo prava*. Moscow: Aspect Press, 393.

² Oppenheim, L. (1948). *Mezhdunarodnoe pravo*. Moscow: State University Higher School of Economics, 342.

³ Singh, N. (1958). *Termination of membership of international organization*. London, 176.

⁴ Anonymous (1969). *Kurs mezhdunarodnogo prava*. Moscow: Pravo, 45.

⁵ Talalaev, A.N. (1973). *Mezhdunarodnye dogovory v sovremennom mire*. Moscow: Gosudarstvo i Pravo, 79.

⁶ Pustogarov, V.V. (1993). *Mezhdunarodno-pravovoy status Sodruzhestva Nezavisimykh Gosudarstv*. Moscow: Gosudarstvo i Pravo, 31.

Автоматичний вихід є різновидом добровільного виходу (а в деяких випадках – різновидом виключення). Його сутність полягає в тому, що держава *ipso facto* в силу обставин, що склалися зобов'язано припинити членство в організації. Так, ми згадували вище, що членство в деяких організаціях прямо пов'язане з членством в інших. Наприклад така ситуація існує щодо Міжнародного банку реконструкції і розвитку і міжнародним Валютним фондом, тому, будь-яка держава, що перестало бути членом Міжнародного валютного фонду, через три місяці автоматично вибуває з числа членів Міжнародного банку реконструкції та розвитку. Подібна ситуація може настати і у випадку примусового припинення членства (виключення) з МВФ.

Як вже згадувалося вище Статут ВООЗ нічого не говорить про припинення членства, в тому числі й про вихід. Можливо саме це спонукало США приєднувшись до Конституції ВООЗ в 1948 р. зробити застереження до ст. 74, в якому передбачалося право на вихід. Слід відзначити, що Статут цієї організації виключав можливість застережень загалом. Попри це, Асамблея охорони здоров'я погодилася з таким застереженням. Відповідно на даний момент лише одна держава має право вийти з ВООЗ на підставі договірної положення. У всякому разі, таку точку зору висловлює в своєму дисертаційному дослідженні Є. І. Каркіщенко¹. Дана точка зору не витримує жодної критики, адже суперечить концепції державного суверенітету.

Якщо ж говорити про практику ВООЗ стосовно інших держав, то вона є досить спірною. Так до прикладу ряд членів, в тому числі СРСР, УРСР та БРСР, Болгарія, Румунія, Албанія протягом 1949-1950 р. заявили про свій вихід з організації. Формально причиною виходу була незгода з політикою ВООЗ², проте Д. Кулеба стверджує, що принаймні стосовно УРСР такою підставою було те, що членські внески були досить високими³. Станом на 1 січня 2017 р. такий внесок становить 229 930,00 доларів США та 217 974,00 швейцарських франків⁴ Проте в момент коли ці держави відновили своє членство в організації ВООЗ пред'явила до них вимогу сплатити членські внески за всі роки. Україна, Білорусія та Росія як правонаступниці СРСР вважали такі вимоги такими, що порушують державний суверенітет. В результаті переговорів сторони дійшли компромісу⁵ сплатити 5 відсотків від суми заборгованості⁶. Таким чином, дана ситуація частково нагадує ту, що склалась з участю України у СНД. Як і у випадку із ВООЗ Україна є державою засновницею цієї організації, але не підписала її статут який був розроблений пізніше. І з точки зору органів СНД, Україна є повноцінним членом, хоча не ратифікувала Установчий договір.

Іншим цікавим випадком на який звертають увагу науковці, це внесення змін в статут Організації, з якими принципово незгідна держава. У більшості організацій така держава має можливість припинити своє членство в організації. У ВООЗ, через відсутність норми про вихід це питання вирішується по іншому: у заяві Асамблеї охорони здоров'я йдеться, що «якщо держава не погоджується з поправками до установчого договору, які ведуть до зміни її прав і обов'язків, то вона продовжує членство в даній організації без зобов'язань». На жаль формулювання є досить спірним, і через відсутність подібної практики незрозумілим. Загальновідомо, що членство породжує ряд прав та кореспондуючих їм обов'язків. Тому видається, що у згаданому вище випадку йдеться не про членство без зобов'язань як таких, а швидше про те що держава має права і обов'язки які у неї існували до внесення змін у статут.

Виключення є примусовим припиненням членства, як правило в наслідок порушення державою своїх зобов'язань, що впливають з участі в організації. Установчі документи не усіх міжнародних організацій містять положення про виключення. Зокрема немає таких положень у Статуті Міжнародної організації праці у зв'язку із чим застосовується інститут «запрошення до виходу»⁷.

¹ Karkishenko, E.I. (2004). *Mezhdunarodno-pravovye aspekty dejatelnosti Vsemirnoi Organizatsyi Zdravookhraneniya*. [PhD thesis], Moscow: Moscow State University, 45.

² *Official records of the World Health Organization*, 17 OR 52.

³ Kuleba, D.I (2007). *Uchast' Ukrainy v mizhnarodnykh organizatsiyakh. Pravova teoria i praktyka*. Kyiv: Kyiv University of International Relations: Promeni Pub. Co., 138.

⁴ The Sole Register of International Organizations in which Ukraine is a member-state (as of July 1, 2017).

⁵ Mykhajlov, V.S. (1981.) *K voprosu o tak nazyvajemykh "neaktivnykh chlenakh mezhdunarodnykh organizatsij (na primere chlenstva v VOZ)*. *Soviet yearbook of international law*, Moscow: Nauka, 211.

⁶ World Health Assembly (1956). *Resolution WHA9.9 of the Ninth*.

⁷ Karkishenko, E.I. (2004). *Mezhdunarodno-pravovye aspekty dejatelnosti Vsemirnoi Organizatsyi Zdravookhraneniya*. [PhD thesis], Moscow: Moscow State University, 45.

В більшості організацій, статuti яких містять положення про виключення вони розглядаються як санкція, яка застосовується за порушення положень статуту. Так, відповідно до ст.6 Статуту ООН член організації, який систематично порушує принципи, що містяться в Статуті, може бути виключений із Організації Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки¹.

В установчому договорі ВООЗ немає положення про виключення. Це не раз створювало для цієї організації певні «незручності». У зв'язку із цим, в 1964-1965 роках Асамблея охорони здоров'я розробила проект поправок до с. 7 Конституції ВООЗ, однак ці зміни не набрали необхідної кількості голосів². На сьогодні максимальною санкцією яку передбачає Установчий договір ВООЗ є *тимчасове призупинення* права голосу і права на обслуговування. Так, зокрема ст. 7 передбачає: «У разі невиконання членом Організації своїх фінансових зобов'язань по відношенню до Організації або при інших виняткових обставинах Асамблея охорони здоров'я може на тих умовах, які вона вважатиме правильними, тимчасово позбавити члена Організації належних йому права голосу і права на обслуговування. Асамблея охорони здоров'я повноважна відновлювати зазначені право голосу і право на обслуговування.» При цьому слід звернути увагу, що така редакція статті ще застосовується, оскільки викладена відповідно до поправки яка була прийнята прийнята Вісімнадцятої сесією Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я³. Цікавим видається той нюанс, що дана стаття не містить чіткого строку на який державу позбавляють її прав. Однак з аналізу практики можна зробити висновок, що таке призупинення застосовується протягом того часу, доки не будуть усунуті причини, що стали підставою для такого призупинення прав⁴.

Що ж стосується решти способів припинення членства в міжнародних організаціях, а саме внаслідок припинення міжнародної організації та внаслідок припиненням держави то на практиці вони зустрічаються не часто. Так, припинення членства в наслідок припинення міжнародної організації мало місце стосовно Ліги Націй в 1946р. чи Ради економічної Взаємодопомоги та Організації Варшавського договору в 1991 р. Що ж стосується іншого випадку, то у ряді міжнародних організацій було припинено членство НДР у зв'язку із припиненням держави (об'єднанням з НДР). Проте найбільш відомий випадок припинення членства у зв'язку із припиненням держави, пов'язаний з членством Югославії в МВФ яка після розпаду була визнана цією організацією такою, що припинила членство без правонаступництва. Що ж стосується практики ВООЗ з цього приводу, то вона відсутня⁵.

Таким чином, на основі вищесказаного можна зробити наступні висновки:

Установчий договір ВООЗ не передбачає можливість припинення членства в цій організації в жодній формі, що загалом підтверджується практикою цієї організації. Формально така можливість існує лише в США, які зробили спеціальне застереження стосовно даного питання.

References:

1. Tunkin, G.I.(1970). *Teoriya mezhdunarodnogo prava*. [Theory of International Law]. Moscow: Moscow State University. [in Russian].
2. Bekyashev, K.A. (2003). *Mezhdunarodnoe publichnoe pravo* [International Public Law]. Moscow: Nauka. [in Russian].
3. Oppenheim, L. (1948). *Mezhdunarodnoe pravo* [International Law]. Moscow: Pravo. [in Russian].
4. Singh, N. (1958). *Termination of membership of international organization*. London. [in English].
5. Anonymous (1969). *Kurs mezhdunarodnogo prava* [Course of International Law]. Moscow: Moscow State University. [in Russian].

¹ See. UN Charter, art. 6 “A Member of the United Nations which has persistently violated the Principles contained in the present Charter may be expelled from the Organization by the General Assembly upon the recommendation of the Security Council.”

² Karkishenko, E.I. (2004). *Mezhdunarodno-pravovye aspekty dejatelnosti Vsemirnoi Organizatsyi Zdravookhraneniya*. [PhD thesis]. Moscow: Moscow State University, 45.

³ Resolution (1965). WHA18.48 of the Eighteenth World Health Assembly.

⁴ Resolution (1965). WHA 17.50 of the Eighteenth World Health Assembly (repealed in 1994 by Resolution WHA 47.1); Resolution (1967). WHA 19.31 of the Nineteenth World Health Assembly; Resolution (1968). WHA 21.34 of the Twenty-first World Health Assembly.

⁵ Kuleba, D.I (2007). *Uchast' Ukrainy v mizhnarodnykh organizatsiyakh. Pravova teoria i praktyka*. Kyiv, Kyiv University of International Relations: Promeni Pub. Co., 138.

6. Talalaev A. N. (1973). *Mezhdunarodnye dogovory v sovremennom mire* [International treaties in the modern world]. Moscow: Pravo. [in Russian].
7. Pustogarov, V.V. (1993). *Mezhdunarodno-pravovoy status Sodruzhestva Nezavisimyykh Gosudarstv* [International legal status of the Commonwealth of Independent States]. Moscow: Gosudarstvo i Pravo. [in Russian].
8. Karkishenko, E.I. (2004). *Mezhdunarodno-pravovye aspekty dejatel'nosti Vsemirnoi Organizatsyi Zdravookhraneniya: PhD thesis*. [International legal aspects of the World Health Organization: PhD thesis]. Moscow: Moscow State University. [in Russian].
9. Official records of the World Health Organization, 17 OR 52.
10. Kuleba, D.I (2007). *Uchast' Ukrainy v mizhnarodnykh organizatsiyakh. Pravova teoria i praktyka*. [Participation of Ukraine in international organizations. Legal theory and practice.]. Kyiv, Kyiv University of International Relations: Promeni Pub. Co. [in Ukrainian].
11. The Sole Register of International Organizations in which Ukraine is a member-state (as of July 1, 2017). *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*. <https://mfa.gov.ua/mediafiles/files/international_organizations/edrm02017_02.doc>. (2018, July, 01). [in Ukrainian].
12. Mykhajlov, V.S. (1981). K voprosu o tak nazyvajemykh "neaktyvnykh chlenakh mezhdunarodnykh organizatsyj (na primere chlenstva v VOZ). [To the question of the so-called "inactive members of international organizations (on the example of WHO membership)]. *Soviet yearbook of international law*. Moscow: Nauka. [in Russian].
13. Resolution (1956). WHA9.9 of the Ninth World Health Assembly. *WHO* <<http://apps.who.int/iris/handle/10665/105570>>. (2018, July, 01). [in English].
14. Charter of the United Nations, Ch. II, art. 6 <<http://www.un.org/en/sections/un-charter/chapter-ii/index.html>>. (2018, July, 01). [in English].
15. Resolution (1965). WHA18.48 of the Eighteenth World Health Assembly. *WHO* <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/136709/WHA18_25_eng.pdf?sequence=1>. (2018, July, 01). [in English].
16. Resolution (1965). WHA 17.50 of the Eighteenth World Health Assembly (1965, repealed in 1994 by Resolution WHA 47.1). *WHO* <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/98465/WHA18_R40_en.pdf?sequence=1>. (2018, July, 01). [in English].
17. Resolution (1967). WHA 19.31 of the Nineteenth World Health Assembly. *WHO* <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/95252/Official_record160_spa.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (2018, July, 01). [in Spanish].
18. Resolution (1968) WHA 21.34 of the Twenty-first World Health Assembly. *WHO* <https://digitallibrary.un.org/record/790409/files/E_CN.4_979_Add.2-EN.pdf>. (2018, July, 01). [in English].

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Oleg Pavlyshyn, PhD in Law

National Academy of Internal Affairs, Ukraine

HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE CONCEPTS ABOUT THE LANGUAGE OF LAW IN WESTERN PHILOSOPHY AND SEMIOTICS OF LAW

The article deals with the historical development of ideas about the language of law in philosophical concepts from antiquity to the present. The fundamental and classic example of semiotic analysis sign construction and establishing affiliation (compliance) their use in the legal process can be considered the Plato's dialogue "Apology of Socrates" (after the incriminating speeches). The philosophers of the Middle Ages based on scholastic methods of analyzing sign construction are usually trying to use this analysis to characterize these and other problems of religious life and knowledge. Political and legal signs were considered by Niccolo Machiavelli in his books "History of Florence" and "The Prince" ("Il Principe").

In the philosophical concepts of I. Kant, J. Fichte and G. Hegel solution to the question of language in parallel with the resolution of political and legal issues and using of legal sign construction in their works is in the context of more general philosophical problems. In the concept of W. von Humboldt the problem of language comes to the fore, becomes the central problem.

G. Frege made demythologization of logic and set its objective value for the general scientific methodology and clarified concepts, made sense and significance of the sign (often mixed until today). Charles S. Peirce, an outstanding philosopher and logician, joined the creation of a general theory of signs as a prototype of modern semiotics.

B. Russell proposed the philosophical principles of logicism and logical atomism. These principles played an important role in the development of the scientific methodology of the first half of the twentieth century, and also influenced the formation of the methodological foundations of the semiotics of law. "Tractatus Logico-Philosophicus" of L. Wittgenstein, which contains the key ideas of the philosophy of language, later developed into modern logical positivism and analytic philosophy became the basis for the position of a generation of philosophers. Attempts by H. Kelzen and his other representatives to overcome logical positivism led to the interpretation of language in the legal positivism of the twentieth century.

The further development of sign theory was accompanied by an increase in interest in specific sign systems as spheres of the application of semiotic knowledge. In this case, the semiotics of law has become no exception. Consequently, today the semiotic-legal concepts "legal sign" and "legal symbolic construction" characterize the specifics of the structural organization of law as a sign system.

Keywords: semiotics of law, philosophy of law, legal sign, legal sign construction, legal reality, language of law.

Research issues in the field of sign system and structure of Law in the latest period of philosophical and legal science by using different methods and approaches, one of the most promising of which appears to semiotics of law. An increasing number of studies considering law as a variant of the exchange of information, communication, or more – social interaction. So modern philosophical and legal discourse is increasingly drawn to Intersubjectivism as a way to study law and tends to integrative theories of law, indicating a departure from the classic confrontation Jusnaturalism and Legal Positivism as a type of law

understanding. The emergence of communicative theories of law confirming this conclusion and stimulates the development of new theoretical and methodological tools, terminology, which can be used in studying the sign nature of law.

There is no doubt that the interdisciplinary study of law from the standpoint of semiotics can compete with many other theoretical and methodological approaches contribute to solving important problems of philosophical jurisprudence, as well virtually bring valuable for law results. That is why the necessity to study the basic legal concepts of semiotics, which is the legal sign and legal sign construction, is real.

Forming of semiotics as an independent science took place in the 1970s thanks to research V.V. Ivanov, Y. Stepanov, B.A. Uspensky, R. A. Jacobson, G. Kress, R. Bart, R. Hodge, J. Fiske – scientists who used to achieve the sign theory to analyze cultural phenomena. Great value for its forming was scientific activity Tartu-Moscow school of semiotics leading Y.M. Lotman, works of V.V. Ivanov, Y. Stepanov, B.A. Uspensky, and in the latest period – semiotic study of the political and the legal field that were conducted by G. Pocheptsov, I.A. Lebedev, R. A. Rakhimov, A.G. Khabibulin, E.I. Sheigal, semiotic analysis of social reality of Y. V. Romanenko and A.V. Chanturia, educational publications (courses, manuals) of E. Nikitina, N.B. Mechkovskaya, E.V. Savelova, and others.

Of particular importance for the development of semiotics of law were works of prominent philosophers and lawyers of the past, who carried out the philosophical (logical) analysis of the language of jurisprudence, the study by Bernard S. Jackson¹, Roberta Kevelson², Jan M. Broekman, Anna Wagner, Jack M. Balkin, J. Karzo, researches of A.A. Denisova, N.I. Khabibulina, A.K. Sarkisov, O.O. Merejko, V.D. Titov, S.E. Zarkhina, V. Rechytskiy, O.M. Balynska³, I.L. Chestnov and N.V. Razuvaev, works of S.G. Proskurin, D. Bocharov, N. Kovkel, V. Verenich⁴, V. Goncharov, A. Goryainov, N.V. Kostytska, N.I. Satohina, E.A. Tyuhashev and other contemporary scholars devoted to particular aspects of this problem⁵.

Semiotics and legal studies require the formation and development of adequate categorical basis to meet their own research needs and approaches⁶, takes into account both general semiotics traditions and peculiarities of the legal subject area. To this end, scientists are interested in significant issues in law, offer their own definition, specifying the starting points of semiotics and legal discourse. One of these key concepts that are fundamental to the formation and development of this area of expertise is the concept of "legal sign" and "legal sign construction", they deserve special attention of researchers.

The purpose of the article – definition of historical and philosophical tradition investigation, to identify trends and prospects of scientific development and definition of what constitutes "legal sign construction" in connection with the main elements of the sign system of law. Fundamental and classic example of semiotic analysis of sign construction and finding its adequate using in the legal process can be considered as a dialogue of Plato's "Apology of Socrates" (after incriminating speeches) in which Socrates says that he now walks everywhere – all looking and questioning, according to the word of God, is not it wise to recognize some of the aliens and citizens, or whenever it is not possible, it shows that this person is not wise, but they that are after him on their own, the children of the richest citizens are glad to hear how he feels people and often imitate it. Due to this fact, those who are experiencing, not angry at ourselves, and the Socrates and when they asked what he does, they say that it spoils the youth. However, when asked why he teaches, they do not know what to say and to hide this complication, they say that in general accepted to talk about anyone philosophize: that "in heaven and under the earth "that the "gods do not recognize" and "gives the lie for the truth" – these sign constructions that leads Plato, is the main arguments of the prosecution. Plato continues the saying on behalf of Socrates that the truth of these people do not really want to say how he thinks, because then it would be found that they just pretend like they know something. The accusation that Socrates put forward and put under oath, is that Socrates violates laws, including those that corrupt the youth, does not recognize the gods, which recognizes the city, and recognizes other new deities.

¹ Jackson, B.S. (1985). *Semiotics and Legal Theory*. London : Routledge & Kegan Paul.

² Kevelson, R. (1988). *The law as a system of signs*. New York, London: Plenum Press.

³ Балинська, О.М. (2013). *Семіотика права*. Львів: ЛьвДУВС.

⁴ Verenich, V. (2014). *Semiotic models of legal argumentation*. Tartu: University of Tartu Press.

⁵ Павлишин, О.В. (2017). *Правова реальність як знакова система*. Харків: Право.

⁶ Jackson, B.S. (1995). *Making Sense in Law: Linguistic, Psychological and Semiotic Perspectives*. Liverpool, UK: Deborah Charles Publications.

Socrates provides a consistent analysis of the situation of damage to young prosecutor Melit asking about who and how to make young people better and then concludes that in any event, even if it corrupts the youth, it does so unintentionally, so it must appear in court and should receive instruction in private. Socrates then proceeds to charge for damage to young people through education not recognize the gods, which recognizes the city, and to recognize other new deities, while it consistently and critically examines this thesis, demonstrating the inability to recognize both demonic and divine, not recognizing themselves gods. Each of these legal sign constructions important for the formulation of the charge, while their analysis points to the innocence of Socrates and destroys the logic of the charges. The same method applies Plato in the work "Republic" (Book 1), when analyzing the validity and leads Socrates to Kefal question of whether to consider the validity of simple honesty and returning borrowed and the same action can sometimes be fair and sometimes – cannot be fair.

The philosophers of the Middle Ages based on scholastic methods of analyzing sign construction are usually trying to use this analysis to characterize these and other problems of religious life and knowledge. In particular, the rigorous study of many categories found in the study guide with free science (*artes liberales*), works on logic (translations, commentaries and treatises), theological treatises and artistic and philosophical satur "Consolation of Philosophy" ("Consolatio Philosophiae") Boethius, the treatises "On the Eternity of the World", "On Being and Essence" and especially – in the four-volume "Summary against the Gentiles" ("Summa contra Gentiles") and "Summary of Theology" ("Summa Theologiae") St. Thomas Aquinas, the treatises "Monologion" and "Proslogion" St. Anselm of Canterbury, and the "Greater Work" ("Opus maius") R. Bacon and commentaries of John Duns Scotus on the maxims of Peter Lombard, which consist of three main parts – the orderly presentation of the author, notes for lectures and recordings of words, and his treatise "On First Principle" ("De primo principio").

Political sign construction was considered by Niccolo Machiavelli in his books "History of Florence" and "The Prince" ("Il Principe"). It considers the relationship of church and secular authorities, sharply criticizing the Roman papacy because of the harm that it brings Italy. From his point of view, the papacy and political reformation in Italy are incompatible, because it made a hypocritical church and the state – negligible, hence it requires the destruction of the Roman Church, religion, secularization, replacement new Roman religions by the ancient Roman, church – by state or even, as it can be argued, replace religion by patriotism.

In the philosophical concepts of I. Kant, J. Fichte and G. Hegel solution to the question of language in parallel with the resolution of political and legal issues and using of legal sign construction in their works is in the context of more general philosophical problems. Particularly productive in this sense should be considered, and therefore considered a more dialectical theory of G. Hegel, in which law and language are combined in a single system in connection with the search and determination of conditions of absolute morality. Logical-semiotic ideas of representatives of classical German philosophy of law and other scientists who formed the basis of modern semiotics of law, sources of research and philosophical foundations of language of law are shown in detail in the fundamental work of V.D. Titov and S.E. Zarkhina¹ and theoretical, historical and legal aspects of the legal sign construction were the subjects of the of A.K. Sarkisov's thesis.

In the concept of W. von Humboldt the problem of language comes to the fore, became the central problem (unlike his predecessors), and the individual displays any object he sees the reflection of the general idea, which only took the form of an individual to realize it fully, because it supports the most versatile personality development, but most favor the approach could bring funders and representatives of the historical school of law. In particular, in the writings of philosophers and lawyers of the time, who shared these views and have formed the basis for a fundamentally new historical understanding of the nature of law and its withdrawal from the "national spirit", it is derived from the national law of justice (F.C. von Savigny) history of language points directly to the genesis of legal concepts (G. von Hugo), and sources of law are to some extent correlated with the forms of the language reflected in the customs legislation and jurisprudence (G.F. Puchta). At the same time, the incorrectness of the complete analogy of language and law is reasonably criticised by R. von Jhering, who notes that forming of law is a will-determined and way that is purposeful, through conscious goal-setting and the struggle for higher purpose, while language develops spontaneously.

¹ Титов, В.Д., Зархина, С.Э. (2009). *Историческое развитие философско-логических концепций языка права*. Х.: ФИНН.

The purpose of law is crucial in studies of F. von Brentano, who analyzes the concept of "universal rights", "natural sanction", "goal in law", "means to an end in the right" and other legal sign constructions, trying to overcome the separation of positive and natural law by identifying legal sign's intentionality, its difference from other signs that indicate the actual actually existing objects. By using a phenomenological approach semiotics of law got important, if not invaluable material for further research of essence, nature, and characteristics of a legal sign as a fundamental concept in this theory.

A general theory of signs as a prototype of modern semiotics, which joined the great philosopher and logician Charles S. Peirce, and to identify areas of practical application of semiotics as a method of forming the formulation of precise scientific terms and the development of criteria for its analysis and evaluation (including eligibility criteria, ease of, convenience, present etc.) was transferred to the legal cognition. His constant reference to the "pure" logical connection object description of the subject, which is described through a system of logical relations between object, sign and interpretant becomes the basis for semiotic analysis of specific legal phenomena expressed in legal sign constructions in civil law (the act of giving) or criminal law (act of murder) fields. This semiotic analysis of legally relevant situations require the use of different types of signs – unary relations are indicated by indices, binary – icons, ternary – symbols. In developing his views, it can be argued that through the using of symbolic language description is quite possible to do a logical analysis of typical relationships that are of interest to lawyers, more accurate and transparent as possible by using natural spoken language.

Because F.L.G. Frege made demythologization of logic and set its objective value for the general scientific methodology and clarify the concepts made sense and significance of the mark, often mixed and to date, he essentially stimulated the development of deontic logic and formation of logical foundations of semiotics of law. Moreover, Frege proposed to analyze judgments not in terms of subject and predicate, but in terms of logic functions, and showed the error of mixing criterion validity and meaningfulness of expression, because the meaning is in all kinds of sentences, but not all of them can be characterized in terms of truth or falsity (incentive sentences containing orders, sentences containing suggestions or requests, shouts, interrogative sentences). Logician, mathematician and philosopher raised and other important information for logical and semiotic analysis of language topic – expression and sense of denial that correctly understood as a statement about the lack of truth or the lack of meaning in a certain sentence. As he notes, the introduction of negation operator in the sentence (or remove this statement) significantly affect the form and content of expression – for example, judgment "accused at the time of the murder was (or was not) in Berlin".

As modern scholars emphasize, that B. Russell not only offered philosophical principles of logical atomism, which played a major role in the scientific methodology of the first half of the twentieth century but also concluded that the structure of natural languages can be reduced to the "basic structure" of the formal language of logic. The main obstacle to such a construction, he believed vagueness (vagueness) natural language, which can help to get rid of only mathematical logic as a tool to clarify the content of sentences of any natural language. To identify the "basic structure" of sentences of natural language Russell proposed to distinguish between "atomic" and "molecular" statements. The first part is a single word, while the latter is formed from two or more atomic expressions using logical conjunctions "and" "or" "if then" and so on. Thus, it is possible to decompose any molecular expression in the set of atomic statements and logical connection. The value of molecular expression may clarify analytically decomposing it into its constituent atomic expression. Task logical language, so is the right description (descriptions) of what is happening in the world. Russell proposed the theory of descriptions based on the fact that due to improper use of language philosophers often misleading readers and listeners likely reasons that do not really exist and has never existed.

Causing an immediate reaction from the scientific community, the highly acclaimed contemporary "Tractatus Logico-Philosophicus" of L. Wittgenstein, which contains the key ideas of the philosophy of language, later developed into modern logical positivism and analytic philosophy became the basis for the position of a generation of philosophers. According to this approach, language sentences are descriptions of "pictures" of the facts that form the world. Expression of logic and mathematics do not say anything concrete about the world – they just organize positive knowledge. Of the world to give factual information can only natural statements that are experimental verification. By contrast, as well as statements of logic and mathematics, sentences of metaphysics, ethics, and law (as can be concluded from his position) – a lack of actual meaning of pseudo-sentences. They do not reflect the real world but create pseudo-images of the world and simultaneously a pseudo-problem. Since the "disguised language

of thought" to avoid any possible linguistic traps should be used very precise language, which will multiple-valued signs and to use precise logical syntax. If a refinement of thought cannot be done, it should generally give up trying to say something about a particular situation, such as the statement does not make sense.

Opinions M. Schlick, O. Neurath and R. Carnap on the nature of the language of science as the development of the main provisions of the "Tractatus Logico-Philosophicus" embodied in the ideological justification of logical positivism. Based on this perspective, the main objective of the logical analysis is to separate empirically verifiable (and therefore meaningful) sentences from unverifiable (and therefore meaningless) metaphysical assertions, thus get rid of any science" simulated theoretical content where it does not exist. "Every utterance that makes sense, should be either analytic or synthetic, but not both of them simultaneously. All analytical expressions are formal logic, since they are true because of its formal structure, and all synthetic statements require experimental verification. Analytical expression study examined the meanings of words that they include, and inference predicate of the subject. Synthetic speech is the result of combining two logically unrelated but, in fact, related things.

Because the truth analytical expression does not depend on the existence or nonexistence mentioned in these articles, but solely on their logical form, they are trivial, while true synthetic speech is always informative because they have a certain statement about the world. The principle of verification is to establish that the statement that is verified or is analytic or synthetic, or meaningless. Assuming that part of metaphysics and the "theory of norms", R. Carnap argues that the alleged statements of the industry are completely ridiculous. This is a direct challenge to all professionals in the field of law, which was passed by them and caused a broad discussion of the future that continues to date.

Interpretation of language in legal positivism of the twentieth century was due to the efforts of H. Kelsen and its other members to overcome the logical positivism based reasoning more powerful philosophical direction, namely, in a similar way as was the case in phenomenology F. von Brentano and Husserl. The basis for this assertion is actually methodological emphases made by Kelsen to "clean" his approach to law and establish its meaning, related general philosophical phenomenological approach. Kelsen actually uses the method of phenomenological reduction in sequential purification authentic meanings provided key legal concepts (right, provision, causality) that, in his view, you can set a specific legal standard compared to any other provisions and ethical standards in particular. Mixing Ethics and Law is based on undifferentiated between norm-founding act and rule set as the meaning of this act. Objective legal significance of a particular act cannot perceive directly, as opposed to the perception of the physical properties of the object. H. Kelsen resort to philosophical and semantic analysis of legal sign construction "must" (sollen) and shows that the law is a concept used in a wider than usual normative sense, act intentionally aimed at human behavior. Category "must" here also includes "may" and "entitled". The position of H. Kelsen, as a rule, specific meaning act intentionally aimed at regulating the behavior of others, is different from the act of the will, the meaning of which he is. Semantic analysis eliminates the problem – the fact that something is, cannot follow that something should be, as well as the fact that something needs to be, cannot follow that something is. For further development of semiotics of law of fundamental importance had another position of H. Kelsen as follows: if we denote the existence of specific rules as its "reality," then the same will be distinct special nature of its existence – as opposed to being natural facts. This mode actually defines all aspects of social life, from its material and economic to the religious element, and generally describes the specifics of the human perception of the world and of any change in the system of social relations.

Logical and linguistic idea of "rules of language games" later Wittgenstein and his followers in Britain J.L. Austin and P.F. Strawson significantly affected the analytical jurisprudence of H.L.A. Hart. According to Hart, an analytical approach to the values of the terms used in the law designed to overcome the "entanglement theory of law" and help answer the fundamental question "what is law?". The fact that this issue is still unresolved for most lawyers is a consequence of the complexity of the question when it is logical and semantic analysis is decomposed into three problems which may lead to the definition of law: what distinguishes law from orders strengthened threats and what unites them? What are the differences and similarities between legal and moral obligations? What are the rules and the extent to which the right is the result of applying the rules? These issues are relevant for modern jurisprudence, as there are still camps of supporters of "reborn" concepts of natural law (or New Natural Law theory), avid defenders of the theory of legal positivism, legal realism and representatives of other directions.

Further development of the sign theories with rising interest in the particular sign systems as applications of semiotic knowledge, not the exception became the semiotics of law that arose from the use

of structuralism's methodology and applications of logic, general linguistics and semiotics (semiology) for a critical analysis of the problems of modern jurisprudence, but at present it seems quite promising for the development of new approaches to the explanation of the nature of law.

Formation of theoretic and methodological instrumental basis of this field of knowledge cannot be implemented without a systematic study and showing of the history of formation and development of linguistic theories in general and the most advanced concepts of language of law, some results of which are presented in this article and for which is dedicated the fundamental work of Ukrainian researchers in the field of logic and philosophy of law V.D. Titov and S.E. Zarkhina.

Characteristically, the development of the theory of the sign, which started back in ancient philosophical thought and restored in modern science, in fact, until the twentieth century may not be combined with studies of specific legal sign construction, examples of which are lacking in many works, from the Socratic tradition and in scholastic dialectics sample.

Summarizing the results of scientific research at this stage of the semiotics of law, we can determine that the legal sign – an element of reality, chosen or created by the person, that has legal significance. The legal sign combines definitions, signified object and legal reality that is affected. Thus, it includes: 1) the expression shape shell – definition, and 2) an object of thought, which is defined, it is often expressed in the notion – the signified 3) exists in the real world phenomenon of legal reality (object, process, status the system of relations), which are indicated. As you know, the process of character passes through three stages – forming signs, codes, signs, copies, signs and symbols. Although the vast majority of legal signs are legal symbols, however, we note the existence of legal signs-codes and signs-copies indicating the respective genesis of legal signs, the specifics of the course and the main stages of the process.

Legal sign construction – is an integral combination of legal signs, which has independent legal significance. Legal sign construction is an integral part of the legal reality, sustainable and meaningful holistic combination of legal signs. Configuration legal signs embodied in it, reflected in a separate legal concept. That legal sign construction is an integral entity which has separate, independent legal significance, and this is different from complex signs, which also consists of several signs, but they are not content, but in its aggregate volume complement synonymous reinforce some one concept.

Semiotics and legal term "legal sign" and "legal sign structure" characterized by specific structural organization of law as a sign system, reveal its complex, hierarchical structure, determine the primary and fundamental particles of the sign system of law, therefore, of particular importance for understanding the nature and specificity of legal reality that is the subject of philosophical and legal research today, the object of interest and stimulus for research activity thinkers of the modern period.

Ontologically-legal values of legal sign construction are determined that a legal sign and legal sign construction reflects sign type of the existence of the law, they are a special forms of the ontology of law, sign manifestations of its existence in its entirety relations between its constituent elements at all structural levels of hierarchically organized system.

Epistemologically-legal values of the study of legal sign construction determined that the knowledge of law provides its analysis of the positions of the various approaches and using different terminology categorical apparatus. This process is due including that rich variety of expressions right which is fixed while trying his knowledge, understanding and building its holistic vision. Enrichment epistemology of law and legal semiotics approach reveals those aspects of legal life that can not be replicated in any other way. In this concept of fixed special knowledge of law as an object of human knowledge.

Axiological-legal values analysis of the legal sign construction due to hierarchy and other sign features, including structuring elements of the legal reality that correlate with the outstanding features of the system of legal values, the relationship between them and a set of assessments by legal entities.

Anthropological-legal values of the legal sign construction and studying it is that man creates, modifies and interprets legal signs – man, who has own worldview, that is a holistic ideal formation – the integrative unity of values and orientations, principles, ideals, hopes, beliefs, and many other elements that are described as man's place in the world in general and the place of law in this ideological system. These ideas about the world itself, its place in the world right an impact not only on the particular legal interpretation of signs (semantics law), but also on the way human perception of the content of the data symbols, in other words, determine the specific subject of personality assessment carried out his interpretation of the symbolic meaning of the sign, expressed in relation to it.

Praxeological-legal values of legal sign and sign construction due to the need to solve a number of problems in the area of legal practice that can not be done without an adequate understanding of the nature,

essence and the structural organization of law. Moreover, fixing the sign patterns of functioning law can significantly help both directly in lawmaking, law enforcement, protection of rights and legal education, and to create appropriate automated electronic systems, software, information and trying to make a partial automation of legal action.

Legal sign construction reflects the logic of law itself indicates significant legal phenomenon. Specifying the idea of law, it denotes a separate legal phenomenon and, along with the legal sign is an important element of the cognitive structure of legal reality, revealing the contents and nature of the structures, which are organized legal existence, characteristics and features of law as an object of knowledge.

Philosophical and legal understanding of corporate processes and events aimed at opening display features right, individually or public opinion, as well as knowledge of the laws of social and legal interactions, a study of intersubjective characteristics that are fundamental to understanding the idea of law in its entirety its manifestations. The theoretical origins of semiotic analysis of legal sign construction found in ancient attempts philosophical understanding of law in the works of the Cynics, Plato and Aristotle, medieval scholastics, Renaissance humanists, philosophers and scientists modernity logic of the twentieth century. Semiotics and legal research to develop and enrich the philosophical and legal methodology at the present stage of its development. Fixing examples of semiotics and legal analysis of the works devoted to individual elements of the legal reality, creates a broad historical and philosophical and theoretical basis for developing a categorical apparatus semiotics of law in the modern period.

References:

1. Balynska, O.M. (2013). *Semiotyka prava* [Semiotics of law]. Lviv: Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian].
2. Jackson, B.S. (1985). *Semiotics and Legal Theory*. London: Routledge & Kegan Paul. [in English].
3. Jackson, B.S. (1995). *Making Sense in Law: Linguistic, Psychological and Semiotic Perspectives*. Liverpool, UK: Deborah Charles Publications. [in English].
4. Kevelson, R. (1988). *The law as a system of signs*. New York, London: Plenum Press. [in English].
5. Kovkel, N.F. (2009). *Logika i yazyk zakona* [Logic and language of law]. Minsk: Pravo i ekonomika. [in Russian].
6. Pavlyshyn, O.V. (2015). *Elektronni ekspertni systemy ta yikh vykorystannya u pravozastosovchiy diyalnosti* [Electronic expert systems and their use in law enforcement activities]. Kyiv: Palyvoda A.V. [in Ukrainian].
7. Pavlyshyn, O.V. (2017). *Pravova realnist yak znakova systema* [Legal reality as a sign system]. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
8. Sarkysov, A.K. (2000). *Semyotyka prava: Ystoryko-pravovoe yssledovanye pravovykh znakovykh konstruksyy* [Semiotics of Law: Historical and Legal Study of Legal Sign Constructions]. Extended abstract of candidate's thesis. Kolomna. [in Russian].
9. Verenich, V. (2014). *Semiotic models of legal argumentation*. Tartu: University of Tartu Press. [in English].
10. Zarkhina, S.E., Titov, V.D. (2011). *Istoricheskoye razvitiye filosofsko-logicheskikh kontseptsiy yazyka prava* [Historical development of philosophical and logical concepts of the language of law]. Kharkiv: Finn. [in Russian].

Наталія Шелевер, к. ю. н.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Україна

ЕТИЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІВ В УКРАЇНІ

Nataliia Shelever, PhD in Law

Uzhgorod National University, Ukraine

ETHICAL BASIS OF THE ACTIVITY OF JUDGES IN UKRAINE

The article is dedicated to the issue of ethics of judges in Ukraine. The author focuses on the fact that the situation in the country requires the improvement of the judicial system. It is also a requirement of the European Union from Ukraine. Our government is already doing some steps in that direction.

The article reveals the concept of “judicial ethics”, analyzes the legislation on the ethical foundations of representatives of Themis. The shortcomings of current legislation governing data relationship are also specified. The positive experience of other countries is analyzed, and on this basis it is concluded that a necessary step for Ukraine is to improve the existing legislation, bringing it closer to international standards of justice.

The author also notes that morality is closely connected with the law. Therefore, judges may hold office only being highly professional lawyers who deserve to administer justice.

Keywords: judge ethics, judicial power, the judiciary, the representative of Themis, judicial immunity, abuse of power.

Однією із вимог Європейського Союзу (далі – ЄС) до України є проведення судової реформи. Насамперед, це пов'язано з тим, що у громадян низький рівень довіри до української судової системи. Певні кроки для її реформування та наближення вітчизняного законодавства до світових стандартів судочинства Україна вже робить.

Прикладом є внесення змін до Конституції України в частині правосуддя. Це є великий успіх, оскільки ці нововведення наблизять вітчизняне законодавство до світових стандартів судочинства, знизять рівень корупції тощо.

Ми були свідками того як проходив процес «очищення» судової влади в нашій державі. Вища рада юстиції повідомляла, що такого масового звільнення суддів як у 2016 році ще не було. Кваліфікаційне оцінювання та майнові перевірки лякали напевно багатьох представників Феміди. Цей процес ми б назвали так званим «самоочищенням» української судової системи, який забезпечує прихід нових високопрофесійних кадрів.

Війна в Україні, корупція, низький рівень життя громадян, недовіра до влади, а особливо до судової, вимагає зміцнення та удосконалення її авторитету з використанням позитивного іноземного досвіду.

Варто зазначити, що в Україні не приділяється належна увага питанню етики судді у його професійній діяльності. Навчальної літератури майже немає. Проте проблема етичності судової діяльності є особливо актуальною на даний час у зв'язку з тим, що в українському суспільстві спостерігається дефіцит моральності у поведінці окремих суддів.

При дослідженні даної теми ми використовували праці таких авторів як С. Алексєєв, О. Ведерніков, А. Молдован, О. Рогач, В. Чорнобук, В. Халіуліна, І. Шубіна тощо.

Етика – це певні постулати, засади та принципи, які прийняті державою, суспільством і вважаються правильною поведінкою. Поняття етики етимологічно походить від стародавнього грецького слова «etos», яке спочатку означало місцеперебування, спільне житло (див., зокрема, «Іліаду» Гомера), а згодом набуло нового значення: звичай, темперамент, характер. Аристотель сформулював поняття «ethicos» – етичний, визначивши ознаки людської добродітності (мужність, мудрість, поміркованість, справедливість тощо). Приблизним латинським аналогом стало слово «mos» (moris), що означає характер людини, звичай і порядок, і саме від нього Цицерон сформулював поняття «moralis» («moralitas») – мораль. Пізніше виникло поняття професійної етики (юридичної або деонтологічної). Родоначалником безпосередньо суддівської етики вважається

А. Коні, який стверджував, що саме суддям належатиме у майбутньому першочергова роль у дослідженні умов і обстановки судового процесу¹.

Етика судді – це частина професійної етики юристів. Вона має свої особливості, на яких ми зосередимо далі свою увагу. Так, судді займають високе становище у суспільстві. Для будь-якого юриста найбільшою вершиною його кар'єри є судова практика. Проте до суддів ставляться і високі вимоги.

Судова влада повинна бути рівною для всіх. Ця моральна вимога, по суті, виражає зрівняльний аспект справедливості. Однак вимога забезпечення рівності в суді настільки важлива, що вона спеціально виділяється законодавчо й фігурує в моральній свідомості суспільства. Судова влада повинна бути об'єктивною, безсторонньою та неупередженою. Вона проявляється у відсутності прихильності до якої-небудь із сторін, здатності однаково ставитися до їхніх домагань та особистості й діяти лише в інтересах істини й справедливості на підставі закону й совісті, – фундаментальна моральна й правова вимога. Судова влада, не здатна або не прагнуча діяти неупереджено, не заслуговує на довіру суспільства. Ті, хто її персоніфікує, в цих умовах втрачають авторитет і моральне право судити інших².

У відповідності до ст. 127 Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» правосуддя здійснюють судді. У визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних³.

30 вересня 2016 року набув чинності Закон України «Про судоустрій і статус суддів». У відповідності до статті 58 цього Закону питання етики суддів визначаються Кодексом суддівської етики, що затверджується з'їздом суддів України за пропозицією Ради суддів України⁴.

Вперше Україна отримала етичні вимоги для судді у 2002 році. Кодекс професійної етики судді був затверджений V з'їздом суддів України 24 жовтня 2002 року.

22 лютого 2013 року З'їзд суддів України затвердив Кодекс суддівської етики, положення якого спрямовані на встановлення етичних стандартів, пов'язаних із статусом судді, керуючись Конституцією України, Законом України "Про судоустрій і статус суддів", враховуючи статтю 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, за якою кожен має право на незалежний і справедливий суд, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Основні принципи щодо незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року, Рекомендації щодо ефективного впровадження Основних принципів незалежності судових органів, схвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 15 грудня 1989 року, Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року, Європейську хартію про закон щодо статусу суддів, Рекомендацію СМ/Рес (2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам відносно суддів: незалежність, ефективність та обов'язки⁵.

Так, новий Кодекс розширив коло статей, які закріплюють норми суддівської етики. У ст. 3 Кодексу зазначається, що суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною.

Вважаємо, що суддя не має права вести аморальний спосіб життя. Він має бути прикладом для інших юристів.

Професійні судді України користуються всіма правами та основними свободами людини і громадянина за винятком встановлених національним законодавством обмежень, обумовлених особливостями статусу цієї професійної групи. Ще в 1987 р. Міжнародне об'єднання суддів на своєму засіданні в Дубліні розглядало питання приватного життя суддів. Пункти 8, 9 Пекінських тез щодо принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського

¹ Чорнобук, В. (2013). Етика суддівського корпусу – необхідна умова захисту єдності та незалежності судової системи України. *Слово Національної школи суддів України*, 3 (4), 79.

² Молдован, А.В., Богдан, Л.С. (2014). *Юридична деонтологія*. Навчальний посібник. Київ: Алерта, 69.

³ Закон про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя), ст.127 2016 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>> (2018, червень, 01).

⁴ Закон про судоустрій і статус суддів, ст.58, гл. 2, 2016 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/page2>> (2018, червень, 01).

⁵ Кодекс суддівської етики 2013 (XI черговий з'їзд суддів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13/paran4#n4>> (2018, червень, 05).

регіону (LAWASIA) закріплюють, що за межами своїх посадових обов'язків судді, як і будь-якому громадянину, гарантується право вільного вираження думок, віросповідання, участі у зібраннях та асоціаціях. Судді мають право засновувати чи вступати в асоціації суддів, входити до інших організацій, що представляють інтереси суддів та розвивають їх професійні навички, а також здійснюють іншу діяльність для захисту своєї незалежності. Суди мають викликати довіру у громадськості, а судді своєю поведінкою не повинні компрометувати свою безсторонність та незалежність¹.

У Радянському Союзі життя судді моніторили як у робочий час, так і у позаробочий. А от, приміром, у Італії – інший підхід. Міланський юрист, член Міжнародної арбітражної палати Андреа Мойя розповів, що в Італії офіційно немає корупції в судовій системі. За його твердженням, суддівський корпус є незалежним від інших структурних елементів держави. Суддівська спільнота сама контролює себе, що дозволяє робити більш об'єктивні висновки стосовно здійснення судочинства. «Суддям не потрібний зовнішній нагляд, бо вони самі зацікавлені в результатах власної праці, власному іміджі та репутації», – повідомив А.Мойя².

Ми є прихильниками другої позиції і вважаємо, що саме від рівня правосвідомості судді залежить його поведінка. На жаль, в Україні не всі судді гідні бути представниками Феміди. Родинні клани, просування криміналітету, корупція підривають авторитет судової системи України.

Як зазначено в спеціальній літературі, професійна етика – це сукупність моральних норм, що визначають ставлення людини до свого професійного обов'язку, а також до людей, з якими він пов'язаний у відповідності до своєї професії і, в кінцевому результаті, до суспільства в цілому. Професійна етика є конкретизацією загальних етичних норм, що викликано не тільки специфікою відносин професійних колективів до суспільства в цілому, але і специфікою особистих відносин в професійній діяльності³.

У відповідності до ст. 6 Кодексу суддя повинен виконувати свої професійні обов'язки незалежно, виходячи виключно з фактів, установлених на підставі власної оцінки доказів, розуміння закону, верховенства права, що є гарантією справедливого розгляду справи в суді, не зважаючи на будь-які зовнішні впливи, стимули, загрози, втручання або публічну критику⁴.

От на підставі цих принципів і мають розглядатися справи в суді, проте ними часто нехтують, що породжує правовий нігілізм.

Ферраджолі пише про існування «розпорядчих повноважень», якими суддя об'єктивно наділений законодавством. Надання судді цих повноважень по прийняттю рішень означає в деякій мірі наділення його політичною, позасудовою владою, яку суддя повинен усвідомити, обмежуючи себе в її застосуванні і всіляко стараючись забезпечити обґрунтованість своїх рішень. Зрозуміло, що здійснення таких повноважень повинно ґрунтуватися на усвідомленій етичній вимогливості судді до себе. Очевидна важливість серйозного роздумовування над деонтологічними принципами, яким повинно відповідати здійснення правосуддя. Суддя як офіційна посадова особа, до якої пред'являються відповідні вимоги, зобов'язаний в своїй практичній роботі виходити із системи загальноприйнятих основоположних принципів, закріплених в Конституції і у важливих міжнародних документах, що гарантують основні права людини. Із цих принципів випливають конкретні вимоги до поведінки судді, його відношення до сторін процесу і до предмета розгляду. Ці вимоги – не саме собою зрозуміле а рїгїї, вони повинні виводитися із встановленою Конституцією ролі судді і важливості судового процесу⁵.

При дефіциті етичності складно вести мову про справедливість. Вираження у праві основ справедливості, в тому числі в практиці його реалізації і застосуванні, – є «моральність права»⁶.

¹ Чорнобук, В. (2013). Етика суддівського корпусу – необхідна умова захисту єдності та незалежності судової системи України. *Слово Національної школи суддів України*, 3 (4), 82.

² Опренко, М. (2018). Янголи і демони юридичної професії. *Закон і Бізнес*. <http://zib.com.ua/ua/79766-yangoli_i_demoni_yuridichnoi_profesii.html> (2018, червень, 10).

³ Халиулина, В.П. (2004). *Профессиональная этика юриста*. Учебное пособие. Москва: РУДН, 45.

⁴ *Кодекс суддівської етики 2013* (XI черговий з'їзд суддів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13/paran4#n4>> (2018, червень, 20).

⁵ Перфекто, А.И. (2003). Этика судьи. *Юридическая Россия*. <<http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1135420>> (2018, червень, 26).

⁶ Алексеев, С.С. (1998). *Философия права*. Москва: Норма, 56.

Проте дуже часто ця етичність, авторитет судової влади підривається ЗМІ, політиками. Негативно впливають і війна в Україні, і зниження рівня життя населення, і корупція, яка пронизує усі сфери суспільного життя.

Обмеження суддівського імунітету, введення функціонального імунітету теж, на нашу думку, не найкращим чином вплине на авторитет суддів. Адже обмеженим імунітетом судді можуть скористатися і він може бути формально обвинувачений у злочині, що не пов'язаний із здійсненням його професійних обов'язків.

Як зазначає суддя Верховного Суду Іспанії Перфекто Андрес Ібаньес: «Починаючи з давнини, є підтвердження того, що суспільство прагнуло обмежити владу судді. Це свідчить про усвідомлення того, що, хоча суддя приймає рішення і підкоряється нормам, але у прийнятті ним рішень неминуче присутній і особистий елемент.

Це особистий елемент подвійного плану, оскільки він проявляється як у судовому встановленні фактів, так і у застосуванні норм права. Ось чому згадане прагнення до обмеження його влади історично знайшло своє вираження в обох аспектах. Коли мова йде про *quaestio facti*, воно проявляється в неодноразових спробах обмежити свободу судді при розгляді доказів: ордалія, суд Божий, доказ по закону і принцип *in dubio pro reo* добре ілюструє вищесказане. Вони очевидним чином пов'язані з кримінальним процесом, який був і залишається найбільш яскраво вираженою формою судочинства. Але це прагнення також присутнє і в підході до *quaestio iuris*. Найяскравіше воно проявляється у зроблених з давніх часів спробах сильно обмежити і навіть взагалі виключити судові тлумачення законів; в щирому бажанні забезпечити, ніби це і насправді можливо, лише механічне застосування закону¹».

Досить прогресивною є і ст. 20 Кодексу, у якій закріплено, що участь суддів у соціальних мережах, Інтернет-форумах та застосування ними інших форм спілкування в мережі Інтернет є допустимими, проте суддя може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади².

Вважаємо, що положення цієї статті сприятимуть підвищенню авторитету судової влади у нашій державі.

Проблемою в Україні є те, що у відповідності до ст. 4 Кодексу порушення правил етичної поведінки не можуть самі по собі застосовуватися як підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначити ступінь їх вини. Тоді виникає питання: «А для чого тоді Кодекс, якщо притягувати до дисциплінарної відповідальності за порушення його норм не можна?»

Для прикладу у Республіці Казахстан Кодекс суддівської етики діє в повній мірі. У відповідності до ст.7 даного Кодексу при порушенні положень діючого кодексу органами суддівського співтовариства може бути поставлене питання перед відповідними посадовими особами, що мають право на порушення дисциплінарного провадження, про застосування заходів дисциплінарного характеру по відношенню до винних осіб³.

Для української судової системи проблемою є те, що більшість справ «заминаються» в суді, а реальної відповідальності суддів за це нема.

Якщо, для прикладу взяти США, то там ситуація взагалі інакша. За короткий час два голови Верховного суду штату Род-Айленд були відсторонені зі своїх посад шляхом процедури імпичменту. В 1985 р. Д.А. Бевілакуа був відсторонений від своєї посади на 4 місяці без виплати компенсації Комісією по судовій дисципліні даного штату за «заподіяння серйозної шкоди репутації правосуддя». Комісія звинуватила даного суддю в тому, що він зустрівся з жінкою в motelі, який належав людині, яка зловживала наркотиками і була причетна до незаконного грального бізнесу. В 1986 р. проти даного судді була порушена процедура імпичменту на тих самих підставах, в результаті чого Бевілакуа подав у відставку за причиною «поганого стану здоров'я». В 1993 р. Т. Фей, голова Верховного суду штату Род-Айленд, також пішов зі своєї посади у зв'язку із загрозою процедури імпичменту. Йому було пред'явлено звинувачення

¹ Там само.

² Кодекс суддівської етики, ст. 20 2013 (XI черговий з'їзд суддів України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13/para4#n4>> (2018, червень, 28).

³ Кодекс судейської етики Республіки Казахстан, ст.7 2001 (третій съезд судей РК). <<http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1131941>> (2018, червень, 28).

в незаконному використанні фінансових засобів, що призначені для забезпечення діяльності суду; використання судових секретарів для організації особистих справ; направлення листів муніципальним суддям з проханням забезпечити талонами для паркування своїх друзів і членів сім'ї. В 1994 р. Фей був засуджений за шахрайство, здійснене шляхом використання грошових засобів суду в особистих цілях¹.

Справедливими є слова І.І. Шубіної, яка зазначає наступне: «Для судді важливо навчитися контролювати свої емоції, стримувати їх настільки, щоб вони не заважали відрізнити критичну оцінку його дій від «нав'язування» відповідної позиції по справі. Не треба відноситися до суспільної думки і критики поведінки судді байдуже – важливо стримано проаналізувати причини формування суспільної думки, позицію і докази критикуючої людини і зробити правильні висновки, які можуть і не сприйматися, але будуть корисними для самовиховання.

Авторитет судової влади передбачає довіру до суду і здійснюваної ним діяльності, віру в його незалежність від інших гілок влади, самостійність і неупередженість в прийнятті рішень. Авторитет складається із багатьох складових, в тому числі із оцінки громадянами державної влади в цілому і дій її окремих представників зокрема. Модель розподілу влади є основою побудови демократичного суспільства, в уявленні більшості громадян виглядає «монолітом» і недоліки однієї із гілок влади неминуче екстраполіруються на інші. Ось чому прийняття судом рішення на користь органу виконавчої влади, особливо в сфері економічних відносин, навіть у випадку, коли для такого рішення були правові основи, найчастіше розцінюється як результат тиску на суд»².

Робота судді ускладнюється ще й тим, що часто доводиться працювати в населеному пункті, в якому він проживає. Якщо це невеличке селище, то безсумнівно, є знайомі, друзі тощо. Тому дуже часто важко контролювати свої емоції.

Для прийняття справедливих рішень по справі велике значення для судді має самоосвіта. Суддя повинен постійно підвищувати свій професійний рівень.

Прийняття законних і обґрунтованих рішень по справах, що розглядаються, неможливе без систематичного вивчення законодавства, яке постійно удосконалюється, аналізу судової практики, яка склалася, їх тенденцій і перспектив розвитку. Очевидно, що якість роботи судді напряму залежить від його професійної кваліфікації і справляє безпосередній вплив на престиж суддівської роботи і авторитет судової влади. Уміння і бажання вчитися в будь-якому віці, з будь-яким стажем і досвідом роботи – ознака професійної придатності судді, оскільки дозволяє вберегтися від самовпевненості, переконаності в тому, що твоя думка – єдина правильна³.

Самовпевненість породжує, на нашу думку, ще одну проблему – зловживання правом, що є небезпечним правовим явищем.

Більше того, стурбованість зловживання владою при здійсненні правосуддя була така велика і така обґрунтована, що можна без перебільшення сказати, що саме прагнення її уникнути стало однією із причин, що призвели до виникнення сучасного конституціоналізму. При розробці всіх конституцій завжди неминуче виникало це питання. Тому не випадково у переважній більшості конституцій з максимальною строгістю встановлюються основні правила ведення процесу⁴.

Зловживання правом у сучасних умовах функціонування суспільства набуває агресивного, глобального характеру, гальмує процеси демократизації та розбудови нашої держави. Доходимо невтішного висновку, що зловживання правом, як один із проявів правового нігілізму, пройняло всі сфери суспільного та державного життя в Україні. Зловживання правом є негативним соціальним феноменом, який має руйнівне спрямування, виступає індикатором дезорганізації українського суспільства. Поширеність зловживання правом (владою, повноваженнями) стає стійкою перешкодою на шляху побудови правової держави й громадянського суспільства, адже ці правові

¹ Ведерникова, О.Н. (2003). Предупреждение коррупционного и иного противоправного поведения: опыт судей России и США. *Юридическая Россия*. <<http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1240519>> (2018, червень, 29).

² Шубина, И.И. (2018). Этика судьи при осуществлении профессиональной деятельности. *Судейская этика*. <<http://librisum.com/lapes/etic05.htm>> (2018, червень, 29).

³ Там само.

⁴ Перфекто, А.И. (2003). Этика судьи. *Юридическая Россия*. <<http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1135420>> (2018, червень, 26).

явища є деструктивними факторами, що деформують психологічне, внутрішнє прийняття людини, її політичну й правову свідомість¹.

Варто зазначити, що і вік суддів в Україні є досить низьким. Так, до змін у Конституцію України суддею могла стати особа у віці 25 років. За теперішніми змінами – 30 років. Вважаємо, що цей вік є занадто низьким для займання суддівської посади.

Приміром у США середній вік кандидатів в судді – 40-45 років. Таким чином, 30-річних суддів в США практично нема, і навряд чи такі можуть бути, оскільки для зайняття цієї посади вимагаються особливі якості: авторитет серед юридичної спільноти, високий рівень професійної кваліфікації, відповідна популярність в юридичних колах. Ось чому судьями в США частіш за все стають досвідчені адвокати, юристи-політики, університетські професори, що мають значний стаж роботи по юридичній спеціальності і сформовану репутацію².

Характерною особливістю системи юридичної освіти Німеччини є те, що яку б юридичну професію не обрав майбутній спеціаліст (адвокат, прокурор, нотаріус, суддя), йому в обов'язковому порядку необхідно успішно скласти державний екзамен, щоб отримати право займати посаду судді³.

Українці про таких суддів можуть хіба що мріяти. Якби представниками Феміди дійсно ставали високопрофесійні юристи, тоді не було б і такого рівня корупції як тепер і не треба було б «боротися» з недоторканністю суддів.

На підставі вищенаведеного, ми приходимо до висновку, що етика судді є важливим елементом в його діяльності, яка регулює порядок побудови відносин між суддею та іншими учасниками судового процесу. Проблемою українського суспільства є те, що судьями стають недосвідчені юристи, що і породжує труднощі в судовій системі. Представником Феміди має ставати людина з «великої букви», для якої слова «честь», «гідність», «справедливість» не будуть пустим звуком і яка буде втілювати принцип верховенства права у житті. На наш погляд, у своїй професійній діяльності суддя має керуватися словами третього президента США Томаса Джефферсона: «Намагайтеся завжди виконати свій обов'язок – і людство виправдає вас навіть там, де ви зазнаєте невдачі».

References:

1. Alekseev, S.S. (1998). *Filosofia prava* [The philosophy of law]. Moscow: Norma [in Russian].
2. Vedernikova, O.N. (2003). *Предупреждение коррупционного и иного противоправного поведения: опыт судей России и США* [Prevention of corruption and other unlawful conduct: the experience of judges of Russia and the United States]. <<http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1240519>> [in Russian]. (2018, June, 29).
3. *Zakon pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia) 2016* (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on the introduction of amendments to the Constitution of Ukraine (the law of justice) (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj sajt Verkhovnoji Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>> [in Ukrainian]. (2018, June, 01).
4. *Zakon pro sudoustrii i status suddiv 2016* (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on the judiciary and the status of judges (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj sajt Verkhovnoji Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/page2>> [in Ukrainian]. (2018, June, 01).
5. *Kodeks suddivskoi etyky 2013* (Verkhovna Rada Ukrainy). [Code of Judicial Ethics 2013 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj sajt Verkhovnoji Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1131941>> [in Ukrainian]. (2018, June, 05).
6. *Kodeks sudeiskoi etyky respubliki Kazakhstan 2001* (Verkhovna Rada Ukrainy). [Code of Judicial Ethics of the Republic of Kazakhstan 2001 (tretii siezd sudei RK)]. <<http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1131941>> [in Russian]. (2018, June, 05).
7. Moldovan, A.V., Bohdan, L.S. (2014). *Yurydychna deontolohiia* [Legal deontology]. Kyiv: Alerta. [in Ukrainian].
8. Perfekto, A.I. (2003). *Etika suddi* [Judge ethics]. <<http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1135420>> [in Russian]. (2018, June, 05).

¹ Рогач, О.Я. (2011). *Зловживання правом: теоретико-правове дослідження*. Ужгород: Ліра, 288.

² Ведерникова, О.Н. (2003). *Предупреждение коррупционного и иного противоправного поведения: опыт судей России и США*. *Юридическая Россия*. <<http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1240519>> (2018, червень, 29).

³ Собко, Я. (2016). *Стать юристом: зарубежный опыт*. *Судебно-юридическая газета*. <<http://sud.ua/news/2016/08/26/94627-stat-yuristom-zarybezhnij-opit>> (2018, червень, 30).

9. Rohach, O.Ya. (2011). *Zlovzhvannia pravom: teoretyko-pravove doslidzhennia* [Abuse of law: theoretical and legal research]. Uzhhorod: Lira. [in Ukrainian].
10. Sobko, Ya. (2016). Stat yuristom zarubezhnyi opyt [Become a lawyer: overseas experience]. *Sudebno-yuridicheskaia gazeta*. [Forensic newspaper]. <<http://sud.ua/news/2016/08/26/94627-stat-yuristom-zarybezhnij-opit>> [in Ukrainian]. (2018, June, 30).
11. Khaliulina, V.P. (2004). *Profesionalnaia etika yurista* [Professional ethics of the lawyer]. Moscow: Izdatelstvo Rosiiskoho universiteta druzhby narodov [in Russian].
12. Chornobuk, V. (2013). Etyka suddivskoho korpusu – neobkhidna umova zakhystu yednosti ta nezalezhnosti sudovoi systemy Ukrainy [The ethics of the judiciary is a necessary condition for the unity and independence of the judicial system of Ukraine]. *Slovo Natsionalnoi shkoly Suddiv Ukrainy* [The word of the national school of judges of Ukraine], no. 79, 79-92. [in Ukrainian].
13. Shubina, I.I. (218). Etika suddi pri osushchestvlenii profesionalnoi deiatelnosti [Ethics of a judge in carrying out professional activities]. <<http://librisum.com/lapes/etic05.htm>> [in Russian]. (2018, June, 29).
14. Opreno, M. (2018). Yanholy i demony yuryduchnoi profesii [Angels and demons of the legal profession]. *Zakon i biznes*. [Law and business]. <http://zib.com.ua/ua/print/79766yangoli_i_demoni_yuridichnoi_profesii.html> [in Ukrainian]. (2018, June, 10).

Pavlo Kolomiiets, PhD in Law

Poltava Institute of Economics and Law, Ukraine

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF TAX SYSTEMS UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES

The article deals with the comparative legal analysis of tax systems under the legislation of Ukraine and certain foreign countries, in particular, the Republic of Azerbaijan, the Republic of Moldova and the Republic of Tajikistan.

The author focuses on the importance and feasibility of the scientific study of the experience of foreign countries in the field of legal regulation of their tax systems.

The author notes that the results of the analysis of tax systems of the above states will contribute to the improvement of domestic tax legislation. The above is due to the current unstable socio-economic state in the state. The need for a scientific search for new aspects of improving the domestic tax system is relevant today.

Keywords: tax system, tax regime, tax, tax collection, tax code.

Introduction. The urgency of the comparative legal analysis of the tax systems of Ukraine and certain foreign countries (the Republic of Azerbaijan, the Republic of Moldova, the Republic of Tajikistan) is due to the current realities of the unstable socio-economic situation in Ukraine.

The main source of revenue for the state budget of Ukraine today is tax revenue, which determines the quality of life of Ukrainian society.

However, the main problems of the current development of the national tax system of Ukraine are its ineffective structure, the implementation of fiscal policy and legislative instability.

Aim of the research. The purpose of the article is to conduct a comparative legal analysis of tax systems of Ukraine and certain foreign countries (the Republic of Azerbaijan, the Republic of Moldova, the Republic of Tajikistan).

Recent publications analysis on the issue. The research of the problems of improvement of the domestic tax system was carried out by the following Ukrainian scientists: L.K. Voronova, M.I. Karlin, L.M. Kasianenko, M.P. Kucheryavenko, S.I. Lekar, A.M. Sokolovska, L.L. Tarangul.

Presenting the main material. The tax system in Azerbaijan is determined by the Tax Code of the Azerbaijan Republic.

Article 4 “The tax system of Azerbaijan Republic” of this Code says: “The taxes levied in the Republic of Azerbaijan pursuant to this Code shall be as follows: state taxes; taxes of autonomy republic; local (municipal) taxes. State taxes are those taxes that are stipulated by this Code and are obligatory for payment on the entire territory of Azerbaijan Republic.

The taxes of Autonomy Republic are those taxes that are stipulated by the laws of Nakhichevan Autonomy Republic in accordance with this Code and obligatory for payment in the Nakhichevan Autonomy Republic.

Local (municipal) taxes are those taxes stipulated by this Code and applicable legislation, applied by the resolution of municipalities and obligatory for payment on the territory of municipalities. Other obligatory payments applied by municipalities shall be stipulated by the appropriate legislation.

Local (municipal) taxes rates shall be established within limits stipulated by tax legislation. In accordance with the tax legislation municipalities shall be entitled to make decisions on complete or partial tax release or decrease of tax levels for certain categories of taxes paid by taxpayers in their areas.

In accordance with this Code special tax regime can be applied on the territory of Azerbaijan Republic. The special tax regime stipulates the special procedure for tax calculation and payment for the specified period of time. It is not allowed to levy taxes that are not stipulated by this code.”

The article 13.2.51. of the Tax Code of the Azerbaijan Republic states that enterprise with special tax regime – taxpayer, operating under the agreements or laws on production sharing, approved by the legislation, main export pipeline and other such agreements and laws, including the law of oil and gas, oil and gas activities for export and special economic zones, which are governed by special rules of calculation and payment of taxes in a period in taxation and tax control, as well as diplomatic and similar

representations of foreign countries on the territory of the Republic of Azerbaijan, consular and other official representations.

Following are state taxes: tax on the income of physical persons; tax on the profit of legal entities (with the exception of entities and enterprises that are the property of municipalities); value-added tax; excise tax; property tax levied from legal persons; land use tax levied from legal persons; road taxes; mineral royalty tax; simplified tax. The Tax Code of the Azerbaijan Republic establishes maximum rates for all state taxes.

State tax rates introduced on yearly basis shall not exceed the rates established by this Code and those shall be reconsidered annually during the approval of state budget legislation of the Republic of Azerbaijan.

The taxes of autonomy republic are the state taxes levied in the Nakhichevan Autonomy Republic, listed in article 6.1. of the Tax Code of the Azerbaijan Republic.

Following are the local (municipal) taxes: Land tax of physical persons in the cases stipulated in Articles 206.1.1 and 206.3 of the Tax Code of the Azerbaijan Republic; property tax levied from natural persons; mineral royalty tax on construction materials of local importance; profit tax of enterprises and organizations that are the property of municipalities.

Procedures for calculation and payment of local taxes, roles, and responsibilities of taxpayers and tax authorities of local municipalities, forms and methods of tax control, liability for violation of tax legislation, complaint procedures for actions (non-actions) of municipal tax authorities and their officers are determined under relevant legislation.

The tax definition is given in Article 11 of the Tax Code of the Azerbaijan Republic: "Tax – a compulsory, individual and non-refundable payment made to the state or local budget in the form of collection of monetary means from taxpayers with the purpose of providing the financial basis to the state and municipal activities."¹

The tax system of the Republic of Moldova represents all taxes and fees, as well as the principles, forms and methods for their imposition, modification, and cancellation, stipulated in the Tax Code of the Republic of Moldova and all the provisions for securing their collection (Article 2. Tax system of the Republic of Moldova).

Article 6 of the Tax Code of the Republic of Moldova reveals a question about taxes and fees and their types.

The tax is a compulsory payment with a gratuitous title, which is not related to the performance of some specific and determined actions by the authorized body or the official thereof, for or in relation to the taxpayer who made this payment.

The fee is a compulsory payment with gratuitous title, which is not a tax. Other payments made within the limits of relations regulated by the non-tax legislation shall not be treated as compulsory payments, named taxes and fees. In the Republic of Moldova general state and local taxes, and fees shall be collected.

The system of general state taxes and fees shall include: a) income tax; b) value-added tax; c) excise duties; d) private tax; e) customs duty; f) road taxes; g) property tax; h) single tax from residents of information technology parks.

The system of local taxes and fees shall include: a) real estate tax; a¹) private tax; b) fees on natural resources; c) fee for area development; d) fee for organization of auctions and lotteries on the territory of administrative-territorial unit; e) fee for placement of advertisements; f) fee for use of local symbol; g) fee for commercial units and/or social service provision; h) market fee; i) accommodation fee; j) resort fee; k) fee for provision of passenger road transport services on municipal, city and village (commune) routes; l) parking fee; m) fee charged to dog owners; p) parking lot fee; r) waste disposal fee; s) fee for advertising devices.

Article 367 of the Tax Code of the Republic of Moldova reveals a question about standard taxation regime and a special taxation regime. The standard taxation regime is the general taxation system provided for by this Code, other normative acts adopted in accordance with it, and subject to application in the generally established order.

¹ *The Tax Code of the Republic of Azerbaijan, 2000* (The National Assembly of Azerbaijan). *Official site of the Ministry of Taxes of the Republic of Azerbaijan*. <<http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=qanun&cat=3>> (2018, July, 02).

A special taxation regime is the taxation system provided for in this chapter, as well as legislation on information technology parks¹.

The tax system of the Republic of Tajikistan includes a summation of tax relations provided by the Tax Code of the Republic of Tajikistan, with the application of measures ensuring payment of taxes, as well as the organizational structure of the tax authorities and the form of their organization, their rights and obligations, forms and methods of tax control and responsibility for the violation of tax legislation (Article 4 of the Tax Code of the Republic of Tajikistan).

The Republic of Tajikistan shall have established national and local taxes (Article 6 of the Tax Code of the Republic of Tajikistan). In nature and the order provided by this Code, taxpayers shall use special and (or) preferential tax regimes. National taxes include: the personal income tax; the corporate profit tax; the value-added tax; the excise taxes; the social tax; the taxes on natural resources; the road users tax; the cotton fiber and primary aluminum sales tax.

Local taxes established by this Code and brought in force by legislative acts of local authorities in cities and districts shall include: the tax on vehicles; the immovable taxes.

Section XVI of the Tax Code of the Republic of Tajikistan shall establish special tax regimes according to which certain categories of taxpayers have to pay under the simplified procedure some national and local taxes referred to in part 2 and 3 of this article.

Special tax regimes include: tax regime for individuals carrying out an entrepreneurial activity on the basis of a patent or certificate; simplified tax regime for subjects of small entrepreneurship; simplified tax regime for producers of agricultural products (unified tax); special tax regime for subjects of the gambling business.

Section XVII of this Code shall foresee preferential tax regimes which provide additional tax concessions by investing in priority sectors of the economy. State duties, customs duties, and other customs charges, other compulsory payments to the budget set by relevant legislation of the Republic of Tajikistan shall be paid in the amount and in the manner specified by relevant legislation and the Tax Code of the Republic of Tajikistan.

Administrative procedures on tax control over tax calculation and payment shall be implemented by authorized state bodies and tax authorities in the order provided by this Code and relevant legislation.

Proceeds from national taxes shall be distributed between the republican budget and local budgets in accordance with the budget legislation of the Republic of Tajikistan. Local tax payments shall be applied to respective local budgets. Tax authorities shall provide collection of taxes specified in the special part of this Code unless otherwise provided by the Tax Code of the Republic of Tajikistan.

Article 7 of the Tax Code of the Republic of Tajikistan defines the tax: "A tax shall be a mandatory payment to the budget provided by this Code, made in a certain amount, having compulsory non-refundable and irreversible character. Taxes shall be calculated in monetary terms and shall be paid in the national currency of the Republic of Tajikistan unless otherwise established by this Code."

Other main terms used in this Code, are given in article 17 of the Tax Code of the Republic of Tajikistan: "Elements of taxation – information, which shall be reflected in the legislative act establishing taxes, including taxpayer, object of taxation, tax base, tax rate, tax period, tax calculation procedure, procedure and deadline for tax payment, tax concessions, if they are established. Special tax regime is the special procedure of taxation established for certain categories of taxpayers which provides for a simplified method of calculation and payment of certain taxes, submission of tax reporting. Preferential tax regime is the special taxation procedure established by this Code that provides additional advantages for ensuring the implementation of state policy. General system of taxation is the calculation and payment of state and local taxes, stipulated by the present Code, apart from special and preferential tax regimes."²

According to the Tax Code of Ukraine, the aggregate of national and local taxes and fees collected in accordance with the procedure established by this Code constitutes the tax system of Ukraine.

¹ *The Tax Code of the Republic of Moldova, 1997* (The Parliament of the Republic of Moldova). *Official site of the State Tax Service of the Republic of Moldova*. <http://www.fisc.md/CodFiscal/CodulfiscalInterm_ru.aspx> (2018, July, 02).

² *The Tax Code of the Republic of Tajikistan, 2018* (Majlisi Oli of Republic of Tajikistan) *Official site of the Tax Committee under the Government of the Republic of Tajikistan* <http://andoz.tj/ru/uploads/tax_code_RT_01.01.2018.pdf> (2018, July, 02).

The tax is a mandatory, unconditional payment to an appropriate budget that is collected from taxpayers in accordance with this Code.

The fee (charge, contribution) is a mandatory payment to the relevant budget, which is collected from the payers of the tax, with the condition of obtaining them a special benefit, including as a result of the commission of such persons by the state authorities, local self-government bodies, other authorized bodies and persons legally meaningful actions (article 6 of the Tax Code of Ukraine).

According to Article 1 of the Tax Code of Ukraine, the Code regulates relations that arise in the sphere of imposition of taxes and fees, in particular, determining the exhaustive list of taxes and fees that are imposed in Ukraine and the procedure for their administration; the payers of taxes and fees, their rights and obligations; the competence of the controlling bodies; the authority and obligations of their officials during tax controlling; and the liability for the violation of the tax legislation.

Ukraine has national and local taxes and fees. National taxes include taxes and fees that are established by the Tax Code of Ukraine and are mandatory for payment throughout the territory of Ukraine, except in cases provided for by this Code.

Local taxes and fees that are established in accordance with the list and within the limits of the rates determined by the Tax Code of Ukraine, decisions of the village, settlement, city councils and councils of the united territorial communities, established in accordance with the law and the prospective plan for the formation of community territories, within their authority and are obliged to pay in the territory of the respective territorial communities (article 8 of the Tax Code of Ukraine).

National taxes include: corporate profit tax; personal income tax; VAT; excise tax; ecological tax; rent payment; duties. The relations related to the establishment and collection of duties are regulated by the customs legislation unless otherwise provided by the Tax Code of Ukraine.

Admission of state taxes and fees to state and local budgets is carried out in accordance with the Budget Code of Ukraine. The establishment of national taxes and fees not provided for by the Tax Code of Ukraine is prohibited (article 9 of the Tax Code of Ukraine).

Local taxes include: property tax; single tax. Local fees include: parking fee for vehicles; tourist tax. Local councils are required to establish a single tax and property tax (in terms of transport tax and land fee).

Local councils within the limits of the powers specified in the Tax Code of Ukraine resolve issues in accordance with the requirements of this Code for the establishment of property tax (in relation to the tax on immovable property other than land) and the establishment of a charge for parking vehicles, tourist fees.

The establishment of local taxes and fees not provided for in the Tax Code of Ukraine is prohibited. The inclusion of local taxes and fees to corresponding local budgets is carried out in accordance with the Budget Code of Ukraine (article 10 of the Tax Code of Ukraine).

Special tax regimes shall be established and applied in cases and in accordance with the procedure specified exclusively by the Tax Code of Ukraine.

Special tax regime – a system of measures that determines the special tax treatment of certain categories of economic entities.

A special tax regime may provide for a special procedure for the determination of elements of tax and fees, exemption from payment of individual taxes and fees.

Special regimes do not recognize tax regimes that are not defined as such by the Tax Code of Ukraine (article 11).

Article 30 of the Tax Code of Ukraine states that a tax relief is exemption of a taxpayer from the obligation to accrue and pay a tax or a fee, or payment of a tax or fee in a reduced amount, as provided for by the tax and customs legislation.

The grounds for providing tax reliefs are the specifics of a certain group of tax payers, the type of their business activity, the taxable item or the nature and public importance of the expenses borne by the tax payer¹.

Conclusion. The results of the comparative legal analysis of tax systems under the legislation of Ukraine and foreign countries testify to the following.

The Tax Code of the Republic of Azerbaijan does not regulate the definition of the tax system and the general tax regime.

¹ *Податковий кодекс України, 2010* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>> (2018, липень, 2).

The Tax Code of the Republic of Moldova regulates the definition of the tax system, the standard tax regime and the special tax regime.

The Tax Code of the Republic of Tajikistan establishes the definition of the tax system, the general tax regime, the special tax regime and preferential tax regime.

The Tax Code of Ukraine provides the definition of the tax system and special tax regime. The Tax Code of Ukraine does not define the concept of a general tax regime.

References:

1. *The Tax Code of the Republic of Azerbaijan, 2000* (The National Assembly of Azerbaijan). *Official site of the Ministry of Taxes of the Republic of Azerbaijan*. <<http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=qanun&cat=3>> [in English] (2018, July, 02).
2. *The Tax Code of the Republic of Moldova, 1997* (The Parliament of the Republic of Moldova). *Official site of the State Tax Service of the Republic of Moldova*. <http://www.fisc.md/CodFiscal/CodulfiscalInterm_ru.aspx> [in English] (2018, July, 02).
3. *The Tax Code of the Republic of Tajikistan, 2018* (Majlisi Oli of Republic of Tajikistan) *Official site of the Tax Committee under the Government of the Republic of Tajikistan* <http://andoz.tj/ru/uploads/tax_code_RT_01.01.2018.pdf> [in English] (2018, July, 02).
4. *Podatkovyj kodeks Ukrainy, 2010* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsijnyj sajt Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>> [in Ukrainian] (2018, July, 02).

Ганна Гайду

Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна

КОНСТИТУЦІЙНІ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ НАРОДНОГО ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ ЧЕРЕЗ РЕФЕРЕНДУМ ТА ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС

Hanna Haidu

Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine

CONSTITUTIONAL FORMS TO IMPLEMENT PEOPLE'S WILL THROUGH REFERENDUM AND ELECTION PROCESS

The article analyzes constitutional principles of the implementation of the people's will through a referendum and elections, as far as ordinary democratic institutions undergo significant distortions and deformations in the manipulation or imitation of such will, the topic is quite important. The key milestones of development of these forms of popular will and their characteristic features are determined. The author came to the conclusion that because of the large population, referendums in Ukraine are difficult to turn into an effective mechanism of genuine democracy, although there are many opportunities for its manipulative use. This state of affairs is stipulated by the fact that, firstly, the legislation allows greatly complicate the initiative on preparing and holding a referendum precisely on the wishes of citizens, and secondly, the formulation of referendum questions can also be used, and this often happens, in order to manipulate public opinion.

Keywords: people's will, referendum, election process, constitutional system, democracy, representative government, The Constitution of Ukraine.

В сучасному світі, навіть в демократичних політичних режимах, актуалізується проблема реального втілення народного волевиявлення, оскільки звичайні демократичні інститути зазнають значного спотворення та деформацій в бік маніпулювання або імітації такого волевиявлення. З цієї точки зору актуальною стає проблема конституційного забезпечення народного волевиявлення.

Припустимо, що глобальною метою реалізації народовладдя є формування чи зміцнення конституційного ладу та управління державою «знизу». Відповідно до цієї мети можна ранжувати поле народовладдя та тактичні кроки його реалізації/впровадження. Український дослідник Ю.В. Карпець пропонує поділяти їх у відповідності до тих питань управління державою, з якими вони пов'язані, на наступні цільові напрями:

- пов'язані із впливом на діяльність щодо ухвалення законопроектів та інших нормативно-правових актів;
- пов'язані з впливом на прийняття кадрових рішень;
- зв'язані з ухваленням рішень про розподіл та перерозподіл державного, або комунального майна або бюджетних коштів;
- такі, що спрямовані на формування громадської думки, що забезпечує як легітимацию політичної влади, так і формування суспільно значущих уявлень про соціальні потреби на найближче та віддалене майбутнє¹.

Найчастіше у зв'язку із народним волевиявленням як формою конституційно забезпеченого реального народовладдя згадуються вибори та референдуми.

Вибори як механізм реалізації народовладдя, з'явилися щонайменше понад дві тисячі років тому в грецьких полісах. Афінівська політія та механізм виборів були детально описані Аристотелем

¹ Карпець, Ю.В. (2014). Феномен політичного впливу в структурі демократичного процесу: дисертація на здобуття наукового ступен. кандидата політичних наук. Одеса: НУ «ОЮА», 90-91.

у творі «Афінська політія», який справедливо вважається одним із засадничих творів політико-правового трактування народовладдя як способу організації управління державою.

Пряме народне волевиявлення, що здійснювалось усіма вільними громадянами чоловічої статі та уособлювало афінську демократію, певний час могло вважатися зразком демократичного волевиявлення. Водночас вже в античності було з'ясовано деякі прикря особливості цього механізму, який інколи призводив до найгірших проявів охлократії, що виражалися, наприклад у процедурі остракізму. Вже з часів пізнього середньовіччя кількість населення міст, деякі з яких користувались перевагами магдебурзького права, зростає настільки, що пряме волевиявлення стає фізично нездійсненним та замінюється (лише там, де можна було говорити про демократичні форми правління – у містах, які користувалися магдебурзьким правом) інститутом представництва. Цей інститут логічно породжує інститут виборів.

Тривалий час не викликав сумніву становий характер виборів. Наприклад, вибори до Французьких установчих зборів напередодні революції також були нерівними та становий.

Сучасна форма загальних прямих виборів з'являється відносно недавно – в першій половині XIX століття, причому майже до середини XX століття в деяких країнах відбувались модифікації виборчого цензу за ознакою статі та раси. Питання непрямих виборів президента США і сьогодні є предметом дискусії теоретиків і практиків конституціоналістів.

Цікаво, що досвід Великобританії показує, що запровадження загального виборчого права стикалось із певним нерозумінням його цінності в очах нижчих прошарків суспільства (оскільки реєстрація у списках виборців була платною, сам факт запровадження таких списків сприймався низами як певний варіант єзуїтського податку). Як зазначав М. Дюверже, лише втручання філантропів у процес реєстрації виборців та сплата ними за бідних виборців дозволили вирішити частину проблеми запровадження загального виборчого права¹.

Згідно з Конституцією України, громадянам надається право на участь у державному управлінні. Згідно статті 5 Конституції України, народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Стаття 38 Конституції гарантує право громадян України на участь в управлінні державними справами, що може бути реалізовано за допомогою всеукраїнських та місцевих референдумів; крім того Конституція надає можливість громадянам вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування².

Вибори органів державної влади та місцевого самоврядування у республіках є не тільки формою впровадження принципів реального народовладдя, а й обов'язковою ознакою демократичного політичного режиму, який має наступні традиційно визнані риси:

- народ виступає головним джерелом влади;
- наявність конституції, як основного закону держави, що містить основні права та свободи людини та громадянина, які визначаються найвищою цінністю держави, визначає принципи побудови та функціонування всіх гілок влади;
- наявність конкурентної політичної системи, що передбачає в державі вільне створення і діяльність будь-яких політичних партій, громадських організацій, за виключенням екстремістських та таких, що пропагують ліквідацію існуючого державного ладу;
- наявність в системі органів влади поділу на окремі гілки;
- застосування в державному управлінні конституційних методів;
- пріоритет закону перед державою;
- поширення плюралізму тощо³.

Ключовим суб'єктом демократичного суспільства вважається людина, завдяки активній політичній діяльності якої діють громадські організації та політичні партії, приймаються необхідні прогресивні рішення. У демократичних державах воля народу є тотожною політичному курсу держави, а сам народ є безпосереднім учасником в прийнятті найважливіших політичних рішень, що здійснюється через референдум, вибори, громадські обговорення⁴.

¹ Дюверже, М. (2002). Политические партии. Москва: Академический Проект, 27-28.

² Конституція України 1996, ст. 68 (Верховна рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30, 141.

³ Кудряченко, А.І. (2007). *Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: монографія*. Київ: НІСД, 21-22.

⁴ Там само.

Виборча система кожної сучасної республіки, що декларує себе як демократична країна, визначена законодавством, яке деталізує основні положення, зафіксовані в конституції. Серед положень, які визначаються законодавством: тип виборчої системи, порядок висунення кандидатів, вимоги до них, процедура голосування й підрахунку голосів, джерела фінансування тощо.

На відміну від багатьох країн світу, структура виборчої системи в Україні не регулюється Конституцією. Конституція України визначає лише загальні умови виборчого процесу. Розділ III Конституції України спеціально присвячений категоріям вибори та референдум. Три статті цього розділу присвячені загальним засадам організації виборів. Згідно статті 69, «народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії»¹. Згідно статті 70, «право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними». За статтею 71, «вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення»².

Згідно з п. 20 статті 92 Конституції України «організація і порядок проведення виборів і референдумів визначаються виключно законами України». У статті 76 Конституції України підкреслюється, що депутати «обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на чотири роки», та стаття 77 визначає, що «порядок проведення виборів народних депутатів України встановлюється законом»³. Україна прийняла на себе обов'язок дотримуватися стандартів проведення виборів (свобода участі, відкрита та рівна конкуренція, об'єктивність і прозорість), визначених відповідними ратифікованими міжнародними угодами, зокрема підсумковим документом Копенгагенської конференції.

Отже, формування вищих представницьких органів влади в демократичних країнах відбувається на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Але сам механізм голосування та розподіл депутатських мандатів залежить від типу виборчої системи, яка визначає характер процедури виборів, співвідношення політичних сил у парламенті, ступінь їх впливу на формування уряду.

Існує багато модифікацій виборчих систем, які різняться між собою деякими параметрами.

Тип виборчої системи зумовлює механізм трансформації волевиявлення виборців у повноваження керівників виконавчої влади та депутатів парламенту.

Найбільш уживаними є класифікації виборчих систем, що базуються на наступних засадах:

- правила, за якими встановлюються результати виборів;
- форми висунення кандидатів та способу голосування;
- типи виборчого списку та способу його заповнення.

Виділяють три основних типи виборчих систем:

- мажоритарна;
- пропорційна;
- змішана.

В Україні доби незалежності були реалізовані усі три типи у контексті обрання парламенту. У 1994 році ВРУ була обрана за мажоритарною системою виборів, у 2006 і 2007 (достроково) – за пропорційною, решта складів ВРУ формувалась за принципами змішаних виборчих систем. Змішана система покликана усунути об'єктивні вади мажоритарної та пропорційної систем у порядку установаження результатів виборів. За такою системою формування представницьких органів державної влади відбувається з використанням деяких (відмінних у різних національних законодавствах) елементів мажоритарної і пропорційної виборчих систем.

Особливості змішаної виборчої системи:

– голосування відбувається в одномандатних виборчих округах у частині, що обирається за мажоритарною системою, та багатомандатних – у частині, що обирається за пропорційною системою;

– в одномандатних округах голосування відбувається за конкретного кандидата, у багатомандатних – за партійний список;

¹ Конституція України 1996, ст. 68 (Верховна рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30, 141.

² Конституція України 1996, ст. 68 (Верховна рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30, 141.

³ Там само.

– результати голосування встановлюються за абсолютною чи відносною більшістю в одномандатних округах і за пропорційною відповідністю – в багатомандатних.

Існує кілька різновидів змішаних систем:

– структурні змішані (такі системи використовують ФРН, Росія, Угорщина, Італія). У цих країнах різні палати парламенту обираються за різними системами – одна на пропорційній основі, друга – на мажоритарній);

– лінійні змішані (Україна). Одна частина парламенту обирається за мажоритарною, інша – за пропорційною системою (в однопалатному парламенті);

– подвійного голосування – є можливість для виборця по-різному проголосувати за списком партії і окремо за кандидата.

У змішаних системах можуть надаватися переваги системі за більшістю поданих голосів чи системі пропорційного представництва або ж ефективному поєднанню обох систем.

Серед змішаних систем, де використовується принцип більшості поданих голосів, виділяється кілька різновидів.

Просте голосування без права передачі голосу проводиться у багатомандатних округах, характеризується переважанням більшості, незважаючи на існування кількох місць в одному окрузі. Виборець може голосувати тільки за одного кандидата. Обраними вважаються кандидати, які здобули найбільшу кількість голосів. Головна дилема такого голосування полягає в тому, що надмірна кількість висунутих кандидатів призводить до розпорошення голосів між ними, а недостатня кількість може стати причиною того, що обрані кандидати здобудуть надмірну кількість голосів, за рахунок яких міг бути обраним ще один кандидат.

Просте голосування з правом передачі голосу. Ця система була запроваджена в середині XIX сторіччя К. Андре й Т. Хероном і застосовується лише в багатомандатних виборчих округах. Виборець голосує за одного кандидата, ставлячи проти його прізвища цифру 1, але при цьому може відзначити інших кандидатів, яким симпатизує, поставивши напроти їхніх прізвищ цифри 2, 3 і т.д. Якщо кандидат набирає кількість голосів, визначених відповідно до коефіцієнта, він вважається обраним. Додаткові голоси, одержані кандидатом, перерозподіляються між іншими кандидатами на основі визначених виборцями переваг.

Обмежене голосування застосовується в багатомандатних округах, де голосування відбувається з поданням більшості голосів. Виборці можуть одночасно обирати кількох кандидатів, але їх кількість має бути меншою за кількість вакансій. Обраними вважаються кандидати, які отримали найбільше голосів.

Кумулятивне голосування застосовується в багатомандатних округах, голосування відбувається за поданням більшості голосів. Виборці мають голосів стільки, скільки й вакантних місць, але їх голоси вільно розподіляються між кандидатами. Усі голоси можуть бути віддані за єдиного кандидата. Обраними вважаються кандидати, які здобули найбільше голосів.

Рівновага між пропорційним представництвом та голосуванням за більшістю поданих голосів може досягатись як шляхом поєднання цих способів, так і шляхом накладок. Так частина місць може розподілятися через вибори за поданням простої більшості голосів, частина – через використання закритих партійних списків. Виборці голосують двічі, віддаючи один голос за місцевого представника, другий – за партійний список.

Актуальне сьогодні в Україні виборче законодавство визначає усі основні деталі та особливості функціонування виборчого механізму у виборах представництва різних рівнів. Законодавча база, яка спирається на Конституцію України, складається з закону України “Про вибори”, закону України “Про місцеве самоврядування”, закону України “Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” та ін.

У ст. 36 Конституції зазначається, що “громадяни України мають право на свободу об’єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів”, а політичні партії, ще й сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян¹. Правові та організаційні засади реалізації права на свободу об’єднання закріплено також в Законі України “Про громадські об’єднання” від 22 березня 2012 року та Законі України “Про політичні партії” від 5 квітня

¹ Конституція України 1996, ст. 68 (Верховна рада України). Відомості Верховної Ради України, 30, 141.

2001 року. Відповідно, продовженням реалізації вказаного права є, в тому числі, й загальні вибори представників партійних сил за різними варіантами пропорційної системи.

Політичні партії змагаються за електорат, формують персональний склад уряду тощо, формують програми, на яких базується державна політика. Формування засад державного управління визначається політичними партіями, які, з одного боку, є представниками широких верств населення та їх інтересів, а з іншого – політичної еліти, її інтересів та бачень про розвиток суспільства. Головною функцією партійної системи є забезпечення балансу між прагненнями політичних еліт та суспільства, який має забезпечувати рівновагу між правлячими та опозиційними партіями, які формують політичний порядок денний¹.

Типи політичної системи визначають ступінь участі політичних партій в процесі формування засад державного управління. Так, у демократичній партійній системі засади державного управління формуються на конкурентних засадах: визначальний вплив має та партія, яка виграла вибори. Інші політичні партії критикують і контролюють органи влади. Партія, яка виграла політичні вибори, формує найвищий орган державного управління, відповідно визначає засади державного управління. В ідеалі, конституційні засади державного управління визначаються наперед політичною програмою партії, з якою вона йшла на вибори. Опозиційні партії впливають на рішення, які приймаються політичним керівництвом, намагаються ці рішення уточнити, вплинути на їх зміст, чи на спосіб їх виконання. У випадку, коли йдеться про багатопартійні політичні системи, то перемогу може отримати не одна партія, яскравим прикладом в цьому випадку є Україна. Для забезпечення більшості на випадок прийняття рішень різного рівня та значення, партії мають об'єднуватися в коаліції – політичні блоки. Формування засад державного управління в коаліційному уряді здійснюється шляхом переговорів між політичними партіями, пошуком спільного у програмах та обіцянках партій; не обходиться без домовленостей про розподіл посад в органах державного управління.

Найважливішою функціональною метою політичних партій є збереження високого рівня суспільної довіри. Одним із способів отримання такої довіри є мінімізація політичної ваги потенційних конкурентів шляхом позбавлення їх можливості структурної самоорганізації, здатної скласти реальну альтернативу вертикалі влади.

Більшість регіональних відділень партій ведуть активну політичну діяльність тільки в періоди виборчих кампаній. Але тут є певні негативні прояви, адже на виборах існує певна регіональна спрямованість політичних партій, які представляють інтереси конкретних територій. В Україні, на жаль, на сьогоднішній день, немає суб'єкта політики, який би мав більш-менш збалансований сегмент прихильників в усіх регіонах, а це в свою чергу призводить до розколу серед населення, та створення сприятливого підґрунтя для політичного маніпулювання².

На жаль, сьогодні більшість політичних партій часто демонструють непримиримість, відсутність толерантності та елементарної політичної культури. А особисті цілі часто стають на заваді виробленню єдиної національної ідеї, довкола якої змогли б об'єднатися громадськість та політичні сили³. Це у свою чергу призводить до дезорієнтації населення, зневіри та ухилення населення від участі в політичному житті.

За результатами виборів політичні партії отримують певну кількість місць у представницьких органах та відповідно до Конституції, в якості депутатів Верховній Раді України мають досить широкі повноваження та за певних умов визначають всі сфери державної політики⁴. Так, депутати надають згоду на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України, здійснюють розгляд і приймають рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України, затверджують Державний бюджет України, вносять змін до нього та здійснюють контроль за його виконанням, визначають засади внутрішньої і зовнішньої політики, затверджують загальну структуру, чисельність Збройних Сил України, Служби безпеки України та інших утворених

¹ Сітарський, О. (2009). Вплив партійних систем у перехідних та демократичних суспільствах. *Демократичне врядування*. <<http://www.lvivacademy.com/visnik3/fail/+Sitarskyj.pdf>>.

² Титаренко, Т. (2009). Регіональний чинник у формуванні політичної ідентичності. *Політичний менеджмент*, 2009, С.55.

³ Кіндратець, О. (2009). Українська інтелігенція і влада. *Політичний менеджмент*, 2, 51.

⁴ Гонюкова, Л.В. (2009). Вплив політичних партій на процеси суспільної трансформації. *Стратегічні пріоритети*, 4 (13), 35-36.

відповідно до законів України військових формувань, призначають третину складу Конституційного Суду України тощо¹.

Отже, опосередковано через фракції політичних партій та депутатські групи у парламенті, виборці визначають напрямок та реалізацію прийнятого політичного курсу держави. Парламентський контроль здійснюється за допомогою комісій, рахункової палати, механізму депутатських запитів, через бюджетний процес та звітність уряду тощо.

Легальність і легітимність виборчої системи як конституційного механізму обрання представницьких органів державної влади та реалізації народовладдя визначається рівнем правової свідомості громадян, політичної участі та підтримки системи виборів, прозорістю підрахунку та вчасністю оприлюднення усіх їх етапів.

За сучасних умов державою передбачається досить обмежене коло можливостей народного волевиявлення через процедуру референдумів.

Аналізу конституційних особливостей організації референдумів присвячено багато робіт таких вчених, як М. Бондар, Ю. Барабаш, М. Воронов, С. Дерев'янка, М. Кармазіна, К. Книгін, Л. ле Дюк, М. Онішук, А. Янчук² та ін. В аспекті проблеми, яка нас цікавить, слід зазначити, що референдум у своєму цілісному вигляді – від ініціативи проведення до завершення та втілення результатів – може вважатися однією з перших найвиразніших форм народної влади.

Важливу роль у реалізації народовладдя в межах механізму референдуму слід віднести стадію його початку – власне ініціювання початку його процедури.

Як уже зазначалося, в деяких країнах конституційно передбачено можливість виявлення народної ініціативи, яка являє собою надане законом певній кількості виборців право запропонувати парламенту чи будь-якій іншій представницькій установі прийняти, змінити або відмінити конституцію, закони чи будь-який інший нормативно-правовий акт. Така можливість була надана громадянам Швейцарії за конституцією 1874 р., Іспанії та Австрії за конституціями 1920 р. У громадян в сучасній Україні не існує подібного конституційно чи законодавче закріпленого права.

На сьогодні найбільш розвинутими та задіяними у суспільно-політичному житті можна вважати механізми народних референдумів у Швейцарії та Ісландії, чому сприяє, як вже вказувалося, порівняно невелика чисельність населення цих країн та невелика територія. В обох країнах підписання петицій має форму збору підписів під листами на підтримку проведення референдумів і, відповідно, завершується всенародними референдумами, які проводяться у вигляді прямого голосування³.

У Швейцарії існує конституційно закріплений з 1874 р. інститут референдумів. Усі закони, прийняті Парламентом, можуть бути затверджені або відхилені за факультативному референдумі. Його проведення стає обов'язковим, коли у підтримку за його проведення буде зібрано

¹ Конституція України 1996, ст. 68 (Верховна рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30, 141.

² Барабаш, Ю.Г. (2009). Шляхи оптимізації конституційної моделі інституту референдуму в Українію Бюлетень Міністерства юстиції України, 6, 31-40; Бондар, М.Ю. (2017). Конституційний референдум: теорія та практика: дисертація на зобуття наукового ступеню кандидатата юридичних наук. Одеса: НУ «ОЮА». *Електронний архів Національного університета «Одеська юридическая академия»* <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7214/Diss.pdf?sequence=4&isAllowed=y>>. (2018, червень, 14). Воронов, М.П. (2000). Проблеми вдосконалення конституційного регулювання референдуму. *Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика*, 115–118; Дерев'янка, С. (2009). Проблеми забезпечення конституційного контролю за референдумами за конституціями світу: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник Конституційного Суду України*, 2, 92-102; Кармазіна, М.С. (2003). Референдуми в Україні: законодавче регулювання та практика проведення. *Гуманітарні науки і сучасність*, 151–159; Книгін, К. (2003). Реалізація народного волевиявлення, вираженого в рішеннях всеукраїнських референдумів: окремі проблеми. *Право України*, 8, 44-47; ЛеДюк, Л. (2002). *Учасницька демократія: референдуми у теорії та на практиці*. Харків: Центр освітніх ініціатив, 157; Онішук, М.В. (2009). Законодавчі референдуми і законодавча референдна демократія: теоретико-методологічні та нормопроектні аспекти. *Економіка та право*, 3, 5-9; Онішук, М.В. (2010). Типологія конституційних режимів референдної демократії: теоретико-методологічний аспект. Бюлетень Міністерства юстиції України, 1, 30-39; Янчук, А.О. (2009). *Проведення референдумів в Україні (конституційно-правові аспекти): автореферат дисертація на зобуття наукового ступеню кандидатата юридичних наук*. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України.

³ Шепелин, І. (2013). Как работают петиции в разных странах. *Салідарнасць*. <http://gazetaby.com/cont/art.php?sn_nid=53579>. (2018, червень, 14).

50 тис. підписів в 100-денний термін. Прийняті Парламентом зміни Конституції або рішення про вступ до міжнародних організацій потребують підтвердження на обов'язковому всенародному референдумі. На практиці референдуми з різних питань проводяться у Швейцарії кілька разів на рік. Наприклад, швейцарські профспілки регулярно збирають підписи під проектами законів щодо прискорення виходу на пенсію та збільшення щорічних відпусток. Щоправда, наявність початкових підписів, достатніх для призначення референдуму, не означає автоматичної перемоги цієї пропозиції на самому референдумі: в 2008 р. швейцарці на референдумі не підтримали скорочення віку виходу на пенсію (це вже в шосте за останні сто років), а в 2012 році 65 % швейцарців також не підтримали пропозицію щодо збільшення відпустки з чотирьох до шести тижнів на рік¹.

Подібна ситуація спостерігається й в Ісландії, яка не може похвастатись давньою історією референдумів, але, завдяки малим території та кількості виборців після світової економічної кризи відчула поєднання механізму збору петицій та референдуму: після фактичного державного банкрутства в 2008 році, найбільший банк Ісландії Icesave залишився банкрутом, який був винний величезні суми іноземним кредиторам. Державна влада обіцяла розрахуватися за його борги перед іноземними вкладниками (фактично, грошима платників податків) і саме тоді населення розпочало збір підписів під петицією про відмову сплачувати за борги банку з державного бюджету. Характерно, що майже чверть населення країни підписалась під цією петицією і після довгих затримок, які намагався створити уряд країни, в 2010 році було проведено референдум щодо питання виплат іноземним кредиторам, на якому понад 90 % висловились проти таких виплат². Під тиском Великобританії та Нідерландів уряд Ісландії спробував проігнорувати результати референдуму, у відповідь на що було зібрано петиції під вимогою провести повторний референдум, який було проведено і який підтвердив результати попереднього.

Три статті розділу III Конституції України присвячені референдуму. Стаття 72 визначає, що «Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених цією Конституцією. Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області». Стаття 73 визначає, що питання про зміну території України вирішуються виключно всеукраїнським референдумом. Наступна стаття накладає певні обмеження щодо предмету можливого референдуму: згідно статті 74 «Референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії»³.

Щодо практики проведення референдумів в Україні слід зазначити, що за роки незалежності в Україні було проведено всього два всеукраїнських референдуми (в 1991 та 2000 роках) і жодного окремого місцевого. Власне кажучи, в деяких регіонах проводились місцеві референдуми паралельно із загальноукраїнськими, але вони, як правило, не торкалися політичних питань. Так, наприклад, в Чернівцях 16 квітня 2000 року під час проведення загальноукраїнського референдуму було проведено місцевий референдум з питання добровільного самооподаткування мешканців міста на потреби підтримки міських цвинтарів.

Зміст двох згадуваних всеукраїнських референдумів був предметом спеціального вивчення багатьох вчених та, крім того, виходить за межі предмету даного дослідження. Але варто зазначити, що якщо перший референдум – 1991 року – відіграв важливу символічну роль у легітимізації незалежної української держави, то другий – 2000 року – по суті став спробою Президента Л.Д. Кучми узурпувати владу в державі та був запроваджений та проведений виключно в якості важеля маніпулятивного впливу Президента на Верховну Раду України, що передбачало, між іншим, скорочення складу ВРУ, запровадження двопалатного Парламенту, зняття депутатської недоторканності тощо. Отже, можна констатувати, що практика всеукраїнських референдумів показує значні можливості для їх спотворення та вихолощення їх сутності як інституту народоправства.

Внаслідок вищезазначеного можна вважати вибори чи не єдиним дієвим засобом реалізації народовладдя в сучасній Україні. Але доцільно розрізняти конституційно задекларовані можливості

¹ Там само.

² Шепелин, И. (2013). Как работают петиции в разных странах. *Салідарнасць*.

<http://gazetaby.com/cont/art.php?sn_nid=53579>. (2018, червень, 14).

³ *Конституція України 1996, ст. 68* (Верховна рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30, 141.

цього інструменту народовладдя та реальні події, які відбуваються під час виборів, скажімо застосування маніпулятивних технологій, фальсифікацій, тиску, що все частіше використовуються під час виборчих процесів. Це, зокрема, свідчить про те, що реалізація виборів як механізму народовладдя багато в чому залежить від ступеню досконалості громадянського суспільства. Так, наприклад, парламентські вибори, що пройшли в жовтні 2012 р., на думку заступника голови Центральної виборчої комісії Ж. Усенко-Чорної, стали найбруднішими в історії України¹. Крім того, в сучасному українському суспільстві існує думка, що вибори суттєво не змінюють ситуацію, перемагають лише ті кандидати, які мають більший адміністративний або фінансовий ресурс.

Окрім референдумів та звичайних виборів, в законодавстві та практиці зарубіжних країн передбачені й інші способи ознайомлення державної влади з громадською думкою, що реалізує функції народовладдя. Так, деяким національним правовим системам знайоме народне вето (його ще називають народним референдумом, що відмінняє прийняте рішення) – голосування виборців з метою скасування вже прийнятого закону або будь-якого іншого нормативно-правового акту. Законодавство України не передбачено такої можливості.

Досить рідко зустрічається така форма прямої демократії, як народний вибір, за яким виборцям самостійно дозволяється вибрати із декількох запропонованих законів чи інших актів якийсь один варіант, що на їх думку є кращим. Така процедура характерна для сучасної політико-правової системи Швейцарії. В деяких інших країнах, наприклад, Іспанії та Австрії, передбачено народну ініціативу, що являє собою надане законом певній кількості виборців право запропонувати парламенту чи будь-якій іншій представницькій установі прийняти, змінити або відмінити конституцію, закони чи будь-який інший нормативно-правовий акт. Розберемо дану форму народовладдя в наступному розділі.

Референдуми, як втілення ідеї прямої демократії, мають досить давню історію. Водночас давно визнано, що дана форма народного волевиявлення досить часто слугує фактично частиною того чи іншого маніпулятивного сценарію. Такий стан речей пов'язаний з тим, що, як правило, по-перше, законодавство дозволяє сильно ускладнити ініціативу підготовки та проведення референдуму саме за бажаннями громадян, а, по-друге, формулювання питань референдуму також можуть бути використані, і часто це так і відбувається, з метою маніпуляції суспільною думкою. Можна погодитись з твердженням Ю.В. Карпець, що обсяги очікуваних свідомих чи позасвідомих маніпуляцій під час підготовки та проведення референдуму чи не напряму пов'язані із кількістю населення, яке має право брати участь у референдумі. Тут прослідковується майже лінійний зворотній зв'язок: чим більше населення – тим більша загроза та вірогідність маніпуляційного характеру референдуму. І навпаки – чим менша кількість населення, тим більш продуктивним може бути референдум². Наприклад, широко відомо, що референдуми з приводу багатьох законодавчих актів є досить частими у Швейцарії. Вказані міркування змушують визнати, що референдуми в Україні об'єктивно – внаслідок значної кількості населення – досить складно перетворити на дієвий механізм справжнього народовладдя, хоча й існує безліч можливостей для його маніпулятивного застосування.

References:

1. Barabash, Y.H. (2009). Shlyakhy optymizatsiyi konstytutsiyanoi modeli instytutu referendumu v Ukrayiniyu. [Ways of optimizing the constitutional model of the referendum institute in Ukraine]. *Byuletyn' Ministerstva yustytitsiyi Ukrayiny* [Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine], 6, 31-40. [in Ukrainian].
2. Bondar, M.Y. (2017). Konstytutsiyyny referendum: teoriya ta praktyka: dysertatsiya na zobuttya naukovooho stupenyu kandydata yurydychnykh nauk. Odesa: NU «OYUA». [Constitutional referendum: theory and practice: dissertation on the scientific degree of the candidate of legal sciences. Odessa: NU "OLA"]. *Elektronnyy arkhiv Natsyonal'noho unyversyteta «Odesskaya yurydycheskaya akademya»* [Electronic Archive of the National University "Odessa Law Academy"]. <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7214/Diss.pdf?sequence=4&isAllowed=y>>. (2018, June, 14). [in Ukrainian].
3. Derevyanko, S. (2009). Problemy zabezpechennya konstytutsiyynoho kontrolyu za referendumamy za konstytutsiyamy svitu: porivnyal'no-pravovyiy analiz [Problems of ensuring constitutional control over za konstytutsiyamy svitu: porivnyal'no-pravovyiy analiz].

¹ Усенко-Черна, Ж. (2012). Заступник голови ЦВК про вибори: Найбрудніші в історії України. *Українська правда*. <<https://www.pravda.com.ua/news/2012/11/1/6976435/>>. (2018, червень, 14).

² Карпець, Ю.В. (2013). Деякі шляхи вдосконалення інституту політичного впливу в сучасному демократичному процесі. *Освіта регіону*, 4, 65-66.

- referendums according to the constitutions of the world: comparative legal analysis]. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny* [Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine], 2, 92-102. [in Ukrainian].
4. Duverger, M. (2002). *Politycheskiye partii* [Political parties.]. Moscow: Akademicheskii Proyeckt, 27-28. [in Russian].
 5. Honyukova, L.V. (2009). Vplyv politychnykh partiy na protsesy suspil'noyi transformatsiyi. [Influence of political parties on processes of social transformation]. *Stratehichni priorytety* [Strategic priorities], 4 (13), 35-36. [in Ukrainian].
 6. Karmazina, M.S. (2003). Referendумы v Ukrayini: zakonodavche rehulyuvannya ta praktyka provedennya [Referendums in Ukraine: legislative regulation and practice of holding]. *Humanitarni nauky i suchasnist'* [Humanities and Modernity.], 151-159. [in Ukrainian].
 7. Karpets', Y.V. (2013). Deyaki shlyakhy vdoskonalennya instytutu politychnoho vplyvu v suchasnomu demokratychnomu protsesi. [Some ways to improve the institution of political influence in the modern democratic process]. *Osvita rehionu* [Education of the region], 4, 65-66. [in Ukrainian].
 8. Karpets', Y.V. (2014). *Fenomen politychnoho vplyvu v strukturi demokratychnoho protsesu: dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupen. kandydata politychnykh nauk* [The phenomenon of political influence in the structure of the democratic process: a dissertation for obtaining a scientific degree. Candidate of Political Science]. Odesa: NU «OYUA», 90-91. [in Ukrainian].
 9. Kindratets', O. (2009). Ukrayins'ka intelihentsiya i vlada [Ukrainian intelligentsia and power]. *Politychnyy menedzhment* [Political Management], 2, 51. [in Ukrainian].
 10. Knyhin, K. (2003). Realizatsiya narodnoho volevyavlennya, vyrazhenoho v rishennyakh vseukrayins'kykh referendumiv: okremi problem [Implementation of people's will expressed in the decisions of all-Ukrainian referendums: separate problems]. *Pravo Ukrayiny* [The Law of Ukraine], 8, 44-47. [in Ukrainian].
 11. *Konstytutsiya Ukrayiny 1996, st. 68* (Verkhovna rada Ukrayiny) [Constitution of Ukraine 1996, Art. 68 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Information from the Verkhovna Rada of Ukraine], 30, 141. [in Ukrainian].
 12. Kudryachenko, A.I. (2007). *Politychna systema i hromadyans'ke suspil'stvo: yevropeys'ki i ukrayins'ki realiyi: monohrafiya* [Political system and civil society: European and Ukrainian realities: monograph]. Kyiv: NISS, 21-22. [in Ukrainian].
 13. LeDyuk, L. (2002). *Uchasnyts'ka demokratiya: referendumy u teorii ta na praktytsi* [Participatory democracy: referendums in theory and in practice]. Kharkiv: Tsentr osvitynikh initsiatyv, 157. [in Ukrainian].
 14. Onishchuk, M.V. (2009). Zakonodavchi referendumy i zakonodavcha referendumna demokratiya: teoretyko-metodolohichni ta normoproektni aspekty [Legislative referendums and legislative referendum democracy: theoretical and methodological and standard project aspects]. *Ekonomika ta pravo* [Economics and Law], 3, 5-9. [in Ukrainian].
 15. Onishchuk, M.V. (2010). Typolohiya konstytutsiynykh rezhymiv referendumnoyi demokratiyi: teoretyko-metodolohichnyy aspekt [The typology of constitutional regimes of referendum democracy: a theoretical and methodological aspect]. *Byuleten' Ministerstva yustyttsiyi Ukrayiny* [Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine], 1, 30-39. [in Ukrainian].
 16. Shepelin, I. (2013). Kak rabotayut petitsii v raznykh stranakh [How petitions work in different countries]. *Salidarnasts'* [Solidity]. <http://gazetaby.com/cont/art.php?sn_nid=53579>. (2018, June, 14). [in Russian].
 17. Sitars'kyk, O. (2009). Vplyv partyynykh system u perekhidnykh ta demokratychnykh suspil'stvakh. [The Influence of Party Systems in Transitional and Democratic Societies]. *Demokratychno vryaduvannya* [Democratic Governance]. <<http://www.lvivacademy.com/visnik3/fail/+Sitarskyj.pdf>>. (2018, June, 14). [in Ukrainian].
 18. Tytarenko, T. (2009). Rehional'nyy chynnyk u formuvanni politychnoyi identychnosti [Regional factor in the formation of political identity]. *Politychnyy menedzhment* [Political management], 2009, C.55. [in Ukrainian].
 19. Usenko-Cherna, ZH. (2012). Zastupnyk holovy TSVK pro vybory: Naybrudnishi v istoriyi Ukrayiny [Deputy Election Commissioner: The worst in the history of Ukraine]. *Ukrayins'ka Pravda* [Ukrainian Truth]. <<https://www.pravda.com.ua/news/2012/11/1/6976435/>>. (2018, June, 14). [in Ukrainian].
 20. Voronov, M.P. (2000). Problemy vdoskonalennya konstytutsiynoho rehulyuvannya referendumu. [Problems of improving the constitutional regulation of the referendum]. *Konstytutsiynе budivnytstvo v Ukrayini: teoriya ta praktyka* [Constitutional Construction in Ukraine: Theory and Practice], 115-118. [in Ukrainian].
 21. Yanchuk, A.O. (2009). *Provedennya referendumiv v Ukrayini (konstytutsiyno-pravovi aspekty): avtoferat dysertatsiya na zobuttya naukovooho stupenyu kandydata yurydychnykh nauk* [Conduct of referendums in Ukraine (constitutional and legal aspects): dissertation author's abstract on the degree of candidate of legal sciences]. Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayini. [in Ukrainian].

Едуард Гануляк

*ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім.В.Стефаніка»,
Україна*

ДИСПОЗИТИВНИЙ МЕТОД РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

Eduard Ganulyak

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine

DISPOSITIVE METHOD IN CRIMINAL POLICY

The author analyzes the peculiarities of the dispositive method of legal regulation in criminal-law policy. It was established that subjects of criminal-legal relations, their participants, should be endowed not only with rights and duties but, in certain cases and to a certain extent, with the freedom to use them, to choose their behavior. At the same time, the state should not only guarantee the use of these rights, since both the state and the individual are elements of civil society as a whole, they not only are independent but must also be dependent on each other.

Today, in the conditions of the intensive development of law, when the scope of the application of legal methods, which regulate social relations, expands and the revision of these methods, the additional appeal to the fundamental characteristics of the criminal law as a public and imperative law is more than justified and relevant.

Dispositivity in criminal policy denotes based on the rules of law legal freedom (the ability) to enforce (to acquire, to dispose) subjective rights provided by the law on criminal responsibility at discretion.

Keywords: criminal-law policy, method of legal regulation, dispositive method, dispositivity.

Постановка проблеми. Думка про те, що кримінальне право є публічним, а єдиний спосіб кримінально-правового регулювання – імперативний, настільки міцно увійшла в науку, що визнається за аксіому, у зв'язку з чим ні в спеціальній монографічній, ні, тим більше, у навчальній літературі, як правило, не наводяться серйозні аргументи з цієї проблематики.

Кримінальне право як публічна галузь права зазвичай органічно не сприймає диспозитивність у правовому регулюванні в будь-яких її проявах (як методу, принципу, правового початку і т. д.). Кримінальне право, будучи однією з профільюючих галузей права, регламентує суспільні відносини, що виникли на основі вчинення злочинів та інших суспільно небезпечних діянь. Специфіка цих відносин полягає в домінуванні в них владно-імперативного впливу з боку держави на інших учасників цих відносин, насамперед на злочинця. Це тягне за собою застосування публічно-правових методів впливу на ці відносини (методу заборон і імперативних вказівок).

Певне поєднання приватно-правових та приватно-публічних методів (при домінуванні одного з них) можливо в комплексних галузях права (наприклад, кримінально-виконавчому праві), що включають в себе норми різних галузей права, що регулюють неоднорідні суспільні відносини в якій-небудь одній сфері діяльності, що вимагають різного правового впливу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика диспозитивного кримінально-правового регулювання опосередковано досліджується в роботах таких авторів, як Ж.В. Мандриченко, Т.І. Присяжнюк, М.В. Сенаторов, В.О. Туляков та ін. Заохочувальні норми кримінального права досліджувалися в працях В.А. Єлеонського, І.Є. Звечаровського, Г.О. Усатого, П.В. Хряпінського та ін. На рівні дисертації проблеми-приватно правового регулювання досліджувала О.М. Поліщук. Однак вказані автори не розглядали особливостей застосування диспозитивного методу у кримінально-правовій політиці.

Виклад основного матеріалу. Матеріальні кримінально-правові відносини виникають безпосередньо між державою і особою, яка вчинила діяння, що містить ознаки злочину; тому необхідність реалізації матеріально-правових відносин кримінальної відповідальності передбачає наявність певного арсеналу засобів. Суспільна небезпека злочинів об'єктивно ставить державу

перед необхідністю активного захисту інтересів суспільства і окремих його членів через державні органи, значення і призначення яких – зміцнення законності, правопорядку, попередження і викорінювання злочинів, охорона інтересів суспільства, прав і свобод громадян. Публічність в кримінальному праві обумовлена впливом державної правової політики, яка, проте, захищаючи суспільні інтереси, не повинна пригнічувати і особисті.

Природу публічної галузі слід визначати не тільки характером матеріально-правових відносин, не можна виключати і загально-правове положення особи в державі, загальнолюдські цінності. Держава в рамках кримінального права повинна брати на себе певні обов'язки, але при встановленні рамок поведінки окремих суб'єктів кримінально-правових відносин публічність повинна бути обмежена У зв'язку з цим необхідно ставити і вивчати питання про диспозитивність, про межі її прояву в кримінально-правовій політиці.

Економічні і політичні реформи, що відбуваються в Україні, формування правової держави визначили необхідність перетворення української правової системи, у тому числі і кримінального законодавства, приведення його у відповідність з світовими стандартами захисту особи, що поєднують справедливість з принципами гуманізму і пошани прав людини і громадянина.

Поворот держави до особи робить актуальним питання про межі втручання держави в права і обов'язки людини і про надання можливості розпорядитися наданими правами шляхом їх закріплення, гарантій і механізму забезпечення, підвищення рівня юридичної захищеності всіх осіб, що беруть участь в кримінально-правових відносинах, тобто про співвідношення публічних і приватних інтересів. Співвідношення суспільних і особистих інтересів, відносини держави і особи виражаються в таких правових категоріях, як публічність і диспозитивність.

Вважається, що при формулюванні цілей і завдань політики в сфері боротьби зі злочинністю, в умовах переходу до політики правової держави, необхідно гарантувати захист особи, її прав і свобод. Крім того, необхідність перегляду відношення до забезпечення прав і законних інтересів особи в сучасних умовах спонукає до переосмислення вимоги про невідворотність кримінальної відповідальності, безпосередньо пов'язаної з принципом публічності.

Суб'єкти кримінально-правових відносин, їх учасники, повинні бути наділені не тільки правами і обов'язками, але і, в певних випадках і певною мірою, свободою в їх використанні, у виборі поведінки. Держава при цьому не повинна бути лише гарантом використання прав, оскільки і держава і особа є елементами громадянського суспільства, як цілого, вони не тільки є самостійними, але і повинні бути залежні одне від одного.

Держава повинна брати на себе певні повноваження, реалізуючи своє призначення – турбота про загальне благо, у тому числі і про захист прав та свобод людини.

Кримінально-правова політика у жодному випадку не повинна бути звужена виключно до мети боротьби із злочинністю. Вона повинна також бути і, перш за все, системою гарантій прав та інтересів особи, а потім і суспільства, і держави в цілому. Для політики в сфері боротьби зі злочинністю не байдуже, якими засобами досягаються і досягатимуться її цілі та вирішуватимуться поставлені завдання. Це обумовлює необхідність визначення соціальної цінності засобів досягнення цілей, а також цінності суспільних і особистих інтересів, до яких ті або інші процесуальні засоби мають пряме відношення. Враховуючи соціальну цінність конкретних інтересів особи, держава бере їх під правову охорону, перетворюючи на законні інтереси особи.

Як правило, стверджується, що імперативний метод (він же централізований, авторитарний метод, метод субординації) застосовується для впливу на відносини, що будуються на засадах влади і підпорядкування їх суб'єктів, і базується на використанні владних правових приписів, які встановлюють підстави та порядок виникнення конкретних прав і обов'язків у суб'єктів правовідносин. У свою чергу, диспозитивний метод (він же децентралізований, автономний метод, метод координації), навпаки, проявляється в рівності сторін правового відношення і в наданні їм можливості самостійно обирати передбачену правом модель поведінки.

При цьому в науці існує стійка і традиція пов'язувати імперативний метод регулювання переважно з публічним правом, а диспозитивний, відповідно, з приватним.

Ці постулати загальної теорії права природним чином сприйняті галузевою кримінально-правовою наукою, де характеристика методів (способів) правового регулювання часом занадто категорично і однозначно визначається вихідним началом про визнання кримінального права публічною галуззю.

Тим часом, сьогодні, в умовах інтенсивного розвитку права, коли спостерігається і розширення сфери застосування правових методів для регулювання суспільних відносин, і перегляд самих цих методів, додаткове звернення до фундаментальних характеристик кримінального права як права публічного та імперативного видається більш ніж виправданим і актуальним.

Можна по-різному оцінювати диспозитивність. Не підлягає сумніву одне – диспозитивність передбачає деяку свободу дій учасників суспільних (правових) відносин. Це головне, на тлі чого не припиняються дискусії і насамперед суперечка про те, що таке диспозитивність – метод правового регулювання, риса методу правового регулювання або принцип права?

У «чистому» вигляді диспозитивного методу правового регулювання не існує. Диспозитивність у кримінальному праві – тільки риса методу правового регулювання, оскільки кримінально-правові відносини регулюються за допомогою поєднання імперативного й рекомендаційного способів.

Дискусійним у науці є співвідношення понять «метод» і «спосіб» реалізації державної політики, у тому числі і кримінально-правової політики. Зокрема, існують позиції, що дані терміни є синонімами. Наприклад, О.В. Острогляд вказує, що «в українській мові вони (метод і спосіб – Е.Г.) мають багато спільного, оскільки їх визначають як прийом або систему прийомів. І для нашого розуміння прийомів чи знарядь реалізації кримінально-правової політики вони обидва є прийнятними, але все ж таки їх варто вживати в наступному словосполученні «метод (спосіб) реалізації кримінально-правової політики», що забезпечить єдність подальших досліджень»¹. Водночас, М.І. Матузов також вказує, що під методом правового регулювання слід розуміти «певні прийоми, способи, засоби впливу права на суспільні відносини»².

Але й інша точка зору. С.С.Алексєєв визначає методи правового регулювання як прийоми юридичного впливу, їх поєднання, яке характеризує використання у певній області суспільних відносин того чи іншого комплексу юридичних засобів впливу. Первинними методами визначаються централізоване, імперативне регулювання (метод субординації) та децентралізоване, диспозитивне регулювання (метод координації)³.

Способи ж правового регулювання, на думку вченого являють собою шляхи юридичного впливу, які виражено у юридичних нормах та інших елементах правової системи. До основних способів віднесені дозвіл, заборона, позитивне зобов'язання⁴.

З точки зору «Великого тлумачного словника сучасної української мови», метод – спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; прийом, або система прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві); спосіб дії, боротьби⁵; – спосіб – певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось; те що служить знаряддям, засобом і т.д. у якій-небудь справ, дії⁶.

Виходячи з наведених позицій, варто погодитися з позицією С.С.Алексєєва, оскільки метод, за ієрархією, знаходиться істотно вище, ніж спосіб. Інакше кажучи, метод – це сукупність способів. Він є єдиний (наприклад, імперативний), але реалізовуватися може різними способами (заборона, припис і т.д.). А спосіб, в свою чергу, реалізується різними засобами як інструментарієм, специфічним для кожного способу. Тому, для розуміння співвідношення досліджуваних термінів, варто користуватися ланцюгом «метод» – «спосіб» – «засоби». Метод реалізації кримінально-правової політики (чи імперативний, чи диспозитивний) при такому підході розуміється як сукупність специфічних для кожного з них способів, що втілюються в життя за допомогою відповідного інструментарію (засобів).

Висновки. Диспозитивність – це категорія, що еволюціонує в часі. Тому ідеї щодо вивільнення законодавства від диспозитивних норм видаються безпідставними. Диспозитивні норми, як і диспозитивний метод правового регулювання, дозволяють краще і ефективніше використовувати правові засоби.

¹ Острогляд, О.В. (2013). Сучасне розуміння способів (методів) реалізації кримінально-правової політики. *Науково-інформаційний вісник Право*, 8, 184.

² Матузова, Н.И., Малько, А.В. (ред.) (1999). *Теория государства и права*. Москва: Юристъ, 354.

³ Алексєєв, С.С. (1994). *Теория права*. Москва: БЕК, 156-157.

⁴ Там само.

⁵ Бусел, В.Т. (ред.) (2009). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ; Ірпінь: Перун, 664.

⁶ Там само, 1375.

Диспозитивність в кримінально-правовій політиці позначає засновану на нормах права юридичну свободу (можливість) здійснювати передбачені законом про кримінальну відповідальність суб'єктивні права (здобувати, реалізовувати або розпоряджатися ними) за своїм розсудом.

References:

1. Alekseev, S.S. (1994). *Teoriya prava*. [The theory of law]. Moscow: BEK. [in Russian].
2. Busel, V.T. (ed.) (2009). *Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy*. [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin': Perun. [in Ukrainian].
3. Kovbasyuk, K.O., Vashchenko, YU.P. Surmin (ed.) (2014). *Derzhavna polityka*. [State policy]. Kyiv: NADU. [in Ukrainian].
4. Ostrohlyad, O.V. (2013). Suchasne rozumynnya sposobiv (metodiv) realizatsiyi kryminal'no-pravovoyi polityky. [Modern understanding of methods (methods) of realization of criminal-legal policy]. *Naukovo-informatsiynyy visnyk Pravo* [Scientific and Information Herald Right], 8, 182-186. [in Ukrainian].
5. Matuzova, N.I., Mal'ko, A.V. (ed.) (1999). *Teoriya gosudarstva i prava*. [Theory of State and Law]. Moscow: Yurist. [in Russian].

Влада Мазуренко

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ П.Є. КАЗАНСЬКОГО НА МІЖНАРОДНЕ РІЧКОВЕ ПРАВО

Vlada Mazurenko

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

P.E. KAZANSKYI INTERNATIONAL LEGAL VIEWS ON THE INTERNATIONAL RIVER LAW

P.E. Kazanskyi made a significant contribution to the development of the doctrine of international law in general but the contribution to the development of special branches and institutions is unconditional. Firstly, it is the law of international organizations, a complex branch in the sense that it affects the functioning of any international legal institutions and spheres. Secondly, it is an international river law, which was the first product of a young researcher.

The article is devoted to the place and characterization of the international river law in the system of international law based on the views of P.E. Kazanskyi.

It is proved that international river law includes: international civil river law and international public river law; international public river law is subdivided into an international administrative river law (international shipping law, the international administration of river shipping) and international legal system.

Keywords: P.E. Kazanskyi, international private law, international public law, international river law.

П.Є. Казанський зробив значний вклад в розвиток доктрини міжнародного права в цілому, але й внесок у розвиток окремих галузей та інститутів є безсумнівний. По-перше, це право міжнародних організацій, комплексна галузь у тому сенсі, що вона впливає на функціонування будь яких міжнародно-правових інститутів та сфер. По-друге, це міжнародне річкове право, яке було першим добутком молодого дослідника.

Хронологічно першою темою дослідження П.Є. Казанського було міжнародне річне право¹, з якого він захистив дисертацію на ступінь магістра на тему «Договорные реки» 31 травня 1895 р. у Московському університеті. Ця праця була відмічена золотою медаллю². П.Є. Казанський переробив магістерську роботу та надрукував її у якості самостійного видання у 1895 р.³

Декілька поколінь науковців відмічали значущість цієї праці. До цієї праці дав відгук Л.А. Камаровський. Варто відмітити, що за думкою В.Е. Грабаря, вже перша наукова велика праця, магістерська дисертація П.Є. Казанського «Договорные реки», в певній мірі стосувалося сфери міжнародного адміністративного права⁴. Цікаво, що сам П. Є. Казанський у своєї бібліографії

¹ Мазуренко, В.В. (2017). Міжнародно-правова спадщина П.Є. Казанського та розвиток міжнародного права / В.В. Мазуренко. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*, 12, 146-148.

² Грабарь, В.Э. (2005). *Материалы к истории литературы международного права в России (1647–1917)*. Москва: Зерцало, 441-442.

³ Казанский, П. (1895). *Договорные реки. Очерки истории и теории международного речного права: в 2 томах*. Казань: Типо-Литография Императорского Университета, 1; Казанский, П. (1895). *Договорные реки. Очерки истории и теории международного речного права: в 2 томах*. Казань: Типография губернского управления, 2.

⁴ Грабарь, В.Э. (2005). *Материалы к истории литературы международного права в России (1647–1917)*. Москва: Зерцало, 442.

1939 р. відносить працю «Договорные реки» до підрозділу бібліографії «міжнародне адміністративне право», як і подальшу статтю «Свободное Дунайское судоходство»¹.

І це природно, бо одним з перших видів міжнародних організацій, що активно розвивалися у XIX ст. стали органи з забезпечення навігації по міжнародним річкам, серед котрих першою виникла Центральна комісія судноплавства по Рейну². Але в самій праці «Всеобщие административные союзы государств» серед досліджених адміністративних союзів, організацій з забезпечення судноплавства по міжнародним річкам немає, що обумовлено вичерпанням теми саме у праці, що піддається аналізу³. Сам П.Є. Казанський основний акцент в дослідженні робив на праві міжнародного судноплавства⁴, яке відносив до міжнародного адміністративного права, або права міжнародного управління. Причому, питання території й кордонів, які безпосередньо пов'язані з правовим режимом міжнародних річок, П.Є. Казанський відніс до права устрою, а питання міжнародного судноплавства по річкових шляхах – до права управління⁵. Але, вже в книзі «Міжнародне право» 1951 р. дослідження П.Є. Казанського охарактеризовано таким чином: «Питанням території в міжнародному праві присвячена монографія ... а також двотомна праця П. Є. Казанського «Договорные реки»⁶, що характеризує до зміни парадигми в систематизації міжнародного права.

Цей фундаментальний і значний за обсягом труд (понад 800 сторінок) являє собою виклад історії становлення і діючих на той час норм міжнародного річкового права⁷. Є. А. Самойленко, підкреслюючи актуальність магістерського дослідження П.Є. Казанського, вказує, що на той час значущість міжнародних річок, спонукала П. Є. Казанського об'єднати «в єдине ціле всі основи, які визначали становище річок в міжнародному житті»⁸, вдатися до пошуку зв'язків міжнародного річкового права з іншими блоками загальної системи міжнародного права і внутрішньодержавного річкового права⁹. З цих міркувань його публікації, присвячені теорії міжнародного річкового права і зараз становлять значний науковий інтерес¹⁰.

Вчений так описує у бібліографії цю працю «Договірні річки. Казань.1895. 2 тома. – 1 том надрукований, з деякими змінами, також в Записках Казанського Університета.1894, кн. 5 і 6. 1895 книги 1, 2 і 3. – магістерська дисертація, подальша обробка твору Судноплавство по міжнародних річках. Золота медаль Юридичного Факультету Московського Університету»¹¹.

¹ Казанский, П.Е. (1892). *Указатель ученых и публицистических работ заслуженного ординарного профессора Новороссийского университета и профессора вузов Одессы П.Е. Казанского, составленного им самим*. Москва, 6-7.

² Абашидзе, А.Х. (ред.) (2014). *Право международных организаций : учебник для бакалавриата и магистратуры*. Москва: Юрайт, 41; Баймуратов, М.О. (2018). *Міжнародне публічне право. Підручник*. Київ–Одеса: Фенікс, 278.

³ Казанский, П.Е. (1897). *Всеобщие административные союзы государств*. Одесса, 1; Казанский, П.Е. (1897). *Всеобщие административные союзы государств*. Одесса, 2; Казанский, П.Е. (1897). *Всеобщие административные союзы государств*. Одесса, 3.

⁴ Казанский, П. (1895). *Договорные реки. Очерки истории и теории международного речного права: в 2 томах*. Казань: Типо-Литография Императорского Университета, 1, 19.

⁵ Левин, Д.Б. (1982). *Наука международного права в России в конце XIX и начале XX в. Общие вопросы теории международного права*. Москва: Наука, 120-121.

⁶ Коровина, Е.А. (ред.) (1951). *Международное право*. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 82.

⁷ Савчук, К.А. (2011). Вклад Петра Евгеньевича Казанского в развитие мировой и отечественной науки международного права. *Альманах международного права*, 3, 222-223; Савчук К.О. (2011). Міжнародно-правові ідеї Петра Євгеновича Казанського та їх значення для сучасної науки міжнародного права. *Часопис Київського університету права*, 4, 339-340.

⁸ Казанский, П. (1895). *Договорные реки. Очерки истории и теории международного речного права: в 2 томах*. Казань: Типография губернского управления, 2, 8.

⁹ Казанский, П. (1895). *Договорные реки. Очерки истории и теории международного речного права: в 2 томах*. Казань: Типо-Литография Императорского Университета, 1, 13-14, 17.

¹⁰ Самойленко, Є.А. (2011). Внесок професора П.Є. Казанського (1866–1947) в розвиток теорії міжнародного річкового права. *Міжнародні читання, присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П.Є. Казанського : матеріали Міжнародної конференції (м. Одеса, 21–22 жовтня 2011 року)*. Одеса: Фенікс, 67-68.

¹¹ Казанский, П.Е. (1892). *Указатель ученых и публицистических работ заслуженного ординарного профессора Новороссийского университета и профессора вузов Одессы П.Е. Казанского, составленного им самим*. Москва, 6-7.

За свідченням П.Є. Казанського, відгуки на цю працю були надруковані у: «сборнике правоведения и Общественных Знаний. Москва. Т.5. стр. 86. – Русские Ведомости. 1895, № 127. – Московские Ведомости. 1895. №126. – Revue générale du droit international public. 1896. – Jahrbuch der internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft etc. 1896. S. 491. Feldstein»¹.

Довгий час робота П.Є. Казанського залишалася єдиним в російській юридичній літературі монографічним дослідженням правового режиму міжнародних річок. Пізніше П.Є. Казанський повернувся до цієї теми надрукувавши статтю «Свободное Дунайское судоходство»².

Практично єдиним сучасним дослідником творчих здобутків П.Є. Казанського у сфері міжнародного річкового права є Є.А. Самойленко³, український дослідник цієї галузі міжнародного права⁴. На жаль, в інших працях, крім окремих загальних згадок про працю «Договорные реки», в відповідних розділах немає згадки на цю працю П.Є. Казанського⁵.

Як вказує Є.А. Самойленко, обґрунтовуючи звернення саме до праці «Договорные реки»: «Різноманітність і глибина досліджень історії та теорії міжнародного річкового права Петром Євгенійовичем Казанським потребує подальшого й детального аналізу. ... варто відзначити актуальність його ідей в теперішній час. Вони мають стати лейтмотивом для визнання міжнародно-правового статусу головних (*de facto* міжнародних) водних магістралей України – Дніпра і Дністра – та науковим підґрунтям для розробки правового регулювання їх навігаційного та ненавігаційного використання на основі окремих міжнародних угод. Твердження П.Є. Казанського, висловлені в унісон із сучасною доктриною міжнародного права та практикою міжнародних відносин, переконливо свідчать про потребу створення нашою країною разом з іншими прирічковими державами комплексу спеціальних договірних норм для регламентації відносин в зазначених сферах»⁶. Тобто, вчений підтверджує актуальність творчого спадку П.Є. Казанського у міжнародному річковому праві, та й у своїх працях використовує добутки попередника, наприклад, звертаючись до ідей П.Є. Казанського при визначенні міжнародної річки⁷, характеристиці критеріїв міжнародної річки⁸, порядку проходження по міжнародній річці⁹.

Монографія П.Є. Казанського складається з двох томів. Перший том, обсягом 479 сторінок, містить Передмову, Вступ, якій підрозділяється на Екскурси: Екскурс 1. «Річки та річкове право», Екскурс 2. «Річкове право Римської імперії», Екскурс 3. «Річкове право Середньовічної Європи», Екскурс 4. «Національне річкове право сучасних держав», далі йде Частина історична, яка підрозділяється на Глави: Глава I «Право міжнародних річок в період от Вестфальського конгресу до кінця XVIII ст.», Глава II «Велика французька революція та право міжнародного судноплавства», Глава III «Постанова Празького трактату 30 травня 1814 р. і Віденського конгресу 1815 р.»

¹ Казанский, П.Е. (1892). *Указатель ученых и публицистических работ заслуженного ординарного профессора Новороссийского университета и профессора вузов Одессы П.Е. Казанского, составленного им самим*. Москва, 7.

² Казанский, П.Е. (1902). Свободное дунайское судоходство. *Южнорусский Альманах*, 24-27.

³ Самойленко, Є.А. (2016). *Міжнародно-правове регулювання навігаційного використання міжнародних рік: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук*. Київ: Національна Академія Наук України Інститут Держави і Права ім. В. М. Корецького, 20.

⁴ Самойленко, Є.А. (2011). Внесок професора П.Є. Казанського (1866–1947) в розвиток теорії міжнародного річкового права. *Міжнародні читання, присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П.Є. Казанського : матеріали Міжнародної конференції (м. Одеса, 21–22 жовтня 2011 року)*. Одеса: Фенікс, 66–69; Самойленко, Є.А. (2011). Розвиток теорії міжнародного річкового права в Російській Імперії. *Правовий вісник Української академії банківської справи*, 2 (5), 128-132.

⁵ Наприклад: Академія наук СРСР. Інститут держави і права (1967). *Основні отрасли і інститути сучасного міжнародного права. Курс міжнародного права. В шести томах*. Москва: Наука, 146-153.

⁶ Самойленко, Є.А. (2011). Внесок професора П.Є. Казанського (1866–1947) в розвиток теорії міжнародного річкового права. *Міжнародні читання, присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П.Є. Казанського : матеріали Міжнародної конференції (м. Одеса, 21–22 жовтня 2011 року)*. Одеса: Фенікс, 68-69.

⁷ Самойленко, Є.А. (2012). Проблема визначення поняття міжнародної ріки та її критеріїв. *Правовий вісник Української академії банківської справи*, 1 (6), 158.

⁸ Там само, 159.

⁹ Самойленко, Є.А. (2012). Юридична природа права проходження по міжнародних ріках. *Правовий вісник Української академії банківської справи*, 2 (7), 99.

Глава IV «Нарис розвитку вільного судноплавства по Рейну і його притоках», Глава V «Нарис розвитку вільного судноплавства по Шельду, Маасу, їх рукавах, каналам і інше», Глава VI «Нарис розвитку вільного судноплавства по Ельбі, Везер і По», Глава VII «Нарис розвитку вільного судноплавства до Дунаю і його притоках», Глава VIII «Нарис розвитку вільного судноплавства по Віслі, Німану, Дністру та деяким іншим річкам Європи», Глава IX «Нарис розвитку вільного судноплавства по Ріо де Ла Плато, Амазонці і інших річках Південної Америки», Глава X «Нарис розвитку вільного судноплавства по Міссісіпі, річці св. Лаврентія і ін. Річках Північної Америки», Глава XI «Нарис розвитку вільного судноплавства по Конго, Нігеру, Каруні та інших річках Африки і Азії», Глава XII «Загальні договори о річковому праві», Глава XIII «Юридичне становище Боденського озера, Каспійського моря та ін. озер», Глава XIV «Міжнародні угоди щодо рибного лову», Глава XV «Міжнародні угоди щодо каналів, мостів, регулювання річок і т. п.»¹

Другий том (384 сторінки) включає Частину теоретичну, та складається з наступних Глав: Глава I. «Загальні та вступні зауваження», Глава II. «Верховні права держав над річками», Глава III. «Цивільне право річки», Глава IV. «Право річного управління», та Додаток «Кодекс загального міжнародного річкового права»².

Аналізуючи роботу, слід відмити, по-перше, глибину, охоплення та фундаментальність дослідження як у географічному, історичному та й теоретичного відношенні. Особливо що стосується регіонального аспекту – розглянуті особливості регулювання режиму річок у всіх регіонах світу. По-друге, важливим є другий том, в якому в теоретичному аспекті розглядаються публічно-правові та цивільно-правові питання режиму міжнародних річок. По-третє, варто звернути увагу на останню главу у другому томі – главу, присвячену саме праву річного управління. Ця глава є заключною для дослідження, але вона є початковою для подальших наукових розвідок дослідника, та характеризує послідовність П.Є. Казанського як вченого на спадкоємність між його науковими пошуками. Можливо припустити, що саме в процесі написання «Договорных рек» П.Є. Казанський зацікавився проблемою міжнародного управління, тай сформулював наукову гіпотезу, яка була блискуче відображена у подальших працях в сфері права адміністративних союзів.

Такий підхід – чітка методологічна основа, історичний підхід, обробка значного фактичного матеріалу, його повний охват з точки зору правової практики, включаючи як міжнародні, тай де потрібно, національні, публічно-правові та приватні, обґрунтованість теоретичних узагальнень – ці методологічні підходи, які присутні у першій великій праці, характерні для всіх основних праць П.Є. Казанського. Таким чином, уже з початку самостійної наукової кар'єри вченого, можливо твердити про його науковий метод та самостійність як дослідника.

Важливим і цікавим є вступ. Він датований 10 серпня 1894 р., Віднем, що свідчить про ще одну закордону поїздку П. Є. Казанського, та збір матеріалу для «Договорных рек» за кордоном. У вступі відображено ще один важливий методологічний підхід П. Є. Казанського – обґрунтування розгляду загальних проблем міжнародного права скрізь призму приватних питань: «Міжнародне право тільки тоді встановить на раціональних підставах своє загальне вчення, коли окремі інститути його будуть задовільно розроблені. Ми вибрали предмет, за яким позитивний матеріал особливо багатий, щодо якого було висловлено особливо багато суперечливих теорій ...»³.

Основну увагу П.Є. Казанський акцентує на *міжнародній адміністрації річкового судноплавства*. «Разом міжнародним цивільним правом річкового судноплавства вона скласти головну тему цієї роботи. Інакше, головною метою цього трактату служити вивчення з правої точки зору положення річок, відкритих для іноземних підданих і прапорів, в його минулому та сьогоденні»⁴.

Як вказує П.Є. Казанський, питання про міжнародне річкове право представляє значний теоретичний інтерес і велику практичну значимість⁵. Створення системи незалежних держав і

¹ Казанский, П. (1895). *Договорные реки. Очерки истории и теории международного речного права: в 2 томах*. Казань: Типо-Литография Императорского Университета, 1.

² Казанский, П. (1895). *Договорные реки. Очерки истории и теории международного речного права: в 2 томах*. Казань: Типография губернского управления, 2.

³ Казанский, П. (1895). *Договорные реки. Очерки истории и теории международного речного права: в 2 томах*. Казань: Типо-Литография Императорского Университета, 1, V.

⁴ Там само, 13.

⁵ Там само, 13.

впорядкування внутрішньодержавних відносин по використанню річок поставили на перший план питання про міжнародне річкове суднопластво. При цьому залишався невизначеним міжнародно-правовий статус річок, загальних для Російської імперії та її західних сусідів¹.

Але, як було вказано вище, П.Є. Казанський виходив у своїх міркуваннях та висновках далеко за межі річного права, узагальнюючи приватне і конкретизуючи загальне. Так, він пише про правотворчість взагалі, й про роль у створенні норм в додержавний період міжнародного права: «У всякому разі, наскільки помилково з'єднувати існування права з існуванням держави і уявляти, що де немає цієї, по суті, пов'язаної тільки з відомим станом культури форми людського спілкування, там зовсім немає і ніякого юридичного порядку, настільки ж невірно вважати водяне право виключно продуктом державного і національної творчості. Не тільки союзи передували, але і то велике ціле, над ним, вище його, – то, що ми називаємо міжнародне спілкування, беруть участь в цьому правотворенні»².

Як більш загальну категорію, П.Є. Казанський виокремлював водяне право, підрозділяючи його на приватне і публічне. Публічне водяне право П.Є. Казанський розумів як адміністративне право або право водяного управління. «Втім, вказує вчений, – якщо не прямо, то опосередковано про воду може йти мова також в праві устрою того чи іншого спілкування, там, де йдеться про територію його і про владу його над нею»³. Цей підхід П.Є. Казанський переносе й на річкове право, як окремий випадок загального водного права.

Систему підрозділу публічного права, перш за все, як права внутрішньодержавного, на прикладі водного права, з підрозділом його на право управління й право устрою, П.Є. Казанський перенаситімо на міжнародне право⁴.

Таким чином, основа концепції П.Є. Казанського про структуру системи міжнародного права запозичена в системі національного права. Причому, розглядаючи окремі сфери (в даному випадку, міжнародне річкове право), П.Є. Казанський виокремлює в них ті всі структурні компоненти, які притаманні, на його думку, системі міжнародного права в цілому. Такій підхід, який не застосовується при характеристиці сучасної системи міжнародного права у вітчизняній доктрині міжнародного права, на нашу думку, в більшій ступені відображає фактичний стан функціонування комплексних сфер правового регулювання, де поєднуються публічне-правове, приватноправове, та внутрішньодержавного регулювання⁵.

По аналогії з внутрішньодержавним, П.Є. Казанський підрозділяє міжнародне річкове право, як частину загального водного права, на дві частини: «У взаємних відносинах держав та інших міжнародних одиниць точно також вироблялися і виробляються норми водяного і, зокрема річкового права. Шляхом звичаю і міжнародного договору створюється як міжнародне цивільне річкове право, так і публічне, головним чином адміністративне»⁶. Як про це слушно вказує Є.А. Самойленко, П.Є. Казанський розглядав міжнародне річкове право як сукупність норм, що визначають положення річок у міжнародному житті. Він поділяв його на міжнародне публічне та цивільне право річок⁷.

П.Є. Казанський так характеризує міжнародне цивільне річкове право: «обсяг належних до нього постанов *a priori* повинен бути дуже невеликий. Як в інших галузях цивільного (матеріального) права, так і тут міжнародним шляхом встановлюються лише загальні принципи,

¹ Самойленко, Є.А. (2011). Розвиток теорії міжнародного річкового права в Російській Імперії. *Правовий вісник Української академії банківської справи*, 2 (5), 130-131.

² Казанський, П. (1895). *Договорные реки. Очерки истории и теории международного речного права: в 2 томах*. Казань: Типо-Литография Императорского Университета, 1, 8.

³ Там само.

⁴ Там само, 11.

⁵ Наприклад: Короткий, Т.Р. (2005). *Международно-правовое регулирование предотвращения загрязнения морской среды с судов: соотношение публично-правового и частногоправового подходов. Актуальные проблемы политики: збірник наукових праць*. Одеса: Фенікс, 25, 384-389.

⁶ Казанський, П. (1895). *Договорные реки. Очерки истории и теории международного речного права: в 2 томах*. Казань: Типо-Литография Императорского Университета, 1, 9.

⁷ Самойленко, Є.А. (2011). Внесок професора П.Є. Казанського (1866–1947) в розвиток теорії міжнародного річкового права. *Міжнародні читання, присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П.Є. Казанського: матеріали Міжнародної конференції (м. Одеса, 21–22 жовтня 2011 року)*. Одеса: Фенікс, 66-67.

загальні початки прав, які належить кожній людині в межах освіченого світу. Подальший розвиток їх надається законодавству і звичаям окремих держав»¹.

Що стосується міжнародного річкового адміністративного права, то на думку П.Є. Казанського: «Кілька більше значення має питання про становище річок в праві міжнародного устрою. Всього ж ширше поставлена розробка міжнародного адміністративного права»². Таким чином, вже у першій значній праці П.Є. Казанський звертається до теми своєї подальшої основної праці. Далі він окреслює предмет дослідження «Договорных рек»: «Насправді, майже з усіх питань, що викликає створення національного права, укладались і договори між державами: судноплавство, іригація, користування водою, як двигуном на фабриках, млинах і т. п., рибальство, проведення водопроводів і т. д. Але з усіх галузей розробленістю таким чином позитивного права, нашу особливу увагу звертає на себе право міжнародного судноплавства, в даному випадку, річкового»³.

Саме на прикладі міжнародного водного права проявляється система міжнародного права в інтерпретації П.Є. Казанського: міжнародне право включає міжнародне приватне право та міжнародне публічне право, яке, в свою чергу, підрозділяється на право управління та право устрою.

На думку Є.А. Самойленко, детальна розробленість вченим системи міжнародного права й обумовила оригінальний підхід до розподілу елементів міжнародного річкового права в цій системі⁴. Тобто, міжнародне річкове право включає: міжнародне цивільне річкове право й міжнародне публічне річкове право; міжнародне публічне річкове право підрозділяється на міжнародне адміністративне річкове право (право міжнародного судноплавства, міжнародна адміністрація річного судноплавства) та міжнародне право устрою.

References:

1. Abashidze, A.H. (ed.) (2014). *Pravo mezhdunarodnykh organizatsiy: uchebnik dlya bakalavriata i magistratury*. [The law of international organizations: a textbook for undergraduate and graduate programs]. Moscow: Yurayt. [in Russian].
2. Akademiya nauk SSSR. Institut gosudarstva i prava (1967). *Osnovnyye otrasli i instituty sovremennogo mezhdunarodnogo prava. Kurs mezhdunarodnogo prava. V shesti tomakh*. [Academy of Sciences of the USSR. Institute of State and Law (1967). The main branches and institutions of modern international law. Course of international law. In six volumes]. Moscow: Nauka. [in Russian].
3. Baymuratov, M.O. (2018). *Mizhnarodne publichne pravo. Pidruchnyk*. [International Public Law. Textbook]. Kyiv-Odesa: Feniks. [in Ukrainian].
4. Grabar, V.E. (2005). *Materialy k istorii literatury mezhdunarodnogo prava v Rossii (1647–1917)*. [Materials on the history of the literature of international law in Russia (1647-1917)]. Moscow: Zertsalo. [in Russian].
5. Kazanskiy, P. (1895). *Dogovornyye reki. Ocherki istorii i teorii mezhdunarodnogo rechnogo prava: v 2 tomakh*. [Contractual rivers. Essays on the history and theory of international river law: in 2 volumes]. Kazan: Tipografiya Imperatorskogo Universiteta, 1. [in Russian].
6. Kazanskiy, P. (1895). *Dogovornyye reki. Ocherki istorii i teorii mezhdunarodnogo rechnogo prava: v 2 tomakh*. [Contractual rivers. Essays on the history and theory of international river law: in 2 volumes]. Kazan: Tipografiya gubernskogo upravleniya, 2. [in Russian].
7. Kazanskiy, P. (1892). *Ukazatel' uchenykh i publitsisticheskikh rabot zaslužhennogo ordinarnogo professora Novorossiyskogo universiteta i professora vuzov Odessy P.Ye. Kazanskogo, sostavlennogo im samim*. [in Russian]. Moscow. [in Russian].
8. Kazanskiy, P. (1897). *Vseobshchiye administrativnyye soyuzы gosudarstv*. [General administrative unions of states]. Odessa. [in Russian].
9. Kazanskiy, P. (1902). *Svobodnoye dunayskoye sudokhodstvo*. [Free Danube shipping]. *Yuzhnorusskiy Al'manakh* [Southern Russian Almanac], 24-27. [in Russian].
10. Korovina, E.A. (ed.) (1951). *Mezhdunarodnoye pravo*. [International law]. Moscow: State Publishing House of Legal Literature. [in Russian].
11. Korotkiy, T.R. (2005). *Mezhdunarodno-pravovoe rehulyrovanye predotvrashchenyya zahryaznenyya morskoy sredy s sudov: sootnoshenye publichno-pravovoho y chastnopravovoho podkhdov*. [International legal regulation

¹ Казанский, П. (1895). *Договорные реки. Очерки истории и теории международного речного права: в 2 томах*. Казань: Типо-Литография Императорского Университета, 1, 12.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Самойленко, Є.А. (2011). Розвиток теорії міжнародного річкового права в Російській Імперії. *Правовий вісник Української академії банківської справи*, 2 (5), 130-131.

- of the prevention of pollution of the marine environment from the courts: the ratio of public-law and private-law approaches]. *Aktual'ni problemy polityky: zbirnyk naukovykh prats'* [Actual problems of politics: a collection of scientific works]. Odessa: Feniks, 25, 384-389. [in Russian].
12. Levin, D.B. (1982). *Nauka mezhdunarodnogo prava v Rossii v kontse KHÍKH i nachale KHKH v. Obshchiye voprosy teorii mezhdunarodnogo prava*. [The science of international law in Russia in the late nineteenth and early twentieth century. General questions of the theory of international law]. Moscow: Science. [in Russian].
13. Mazurenko, V.V. (2017). Mizhnarodno-pravova spadshchyna P.E. Kazans'koho ta rozvytok mizhnarodnogo prava. [International legal heritage P.E. Kazan and the development of international law]. *Visnyk Pivdennoho rehional'noho tsentru Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny* [Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine], 12, 146-148. [in Ukrainian].
14. Savchuk, K.A. (2011). Vklad Petra Yevgen'yevicha Kazanskogo v razvitiye mirovoy i otechestvennoy nauki mezhdunarodnogo prava. [The contribution of Peter Evgenievich Kazan to the development of the world and domestic science of international law]. *Al'manakh mezhdunarodnogo prava* [Almanac of International Law], 3, 222-223. [in Ukrainian].
15. Savchuk K.O. (2011). Mizhnarodno-pravovi ideyi Petra Yevhenovycha Kazans'koho ta yikh znachennya dlya suchasnoyi nauky mizhnarodnogo prava. [International legal ideas of Petro E. Kazansky and their significance for modern science of international law]. *Chasopys Kyyvivs'koho universytetu prava* [Journal of the Kyiv University of Law], 4, 339-340. [in Ukrainian].
16. Samoylenko, E.A. (2011). Vnesok profesora P.YE. Kazans'koho (1866–1947) v rozvytok teorii mizhnarodnogo richkovoho prava. [Contribution of professor P.E. Kazan (1866-1947) in the development of the theory of international river law]. *Mizhnarodni chytannya, prysvyacheni pam'yati profesora Imperators'koho Novorosyisk'koho universytetu P.YE. Kazans'koho : materialy Mizhnarodnoyi konferentsiyi (m. Odesa, 21–22 zhovtnya 2011 roku)*. [International readings dedicated to the memory of Professor of the Imperial Novorossiysk University P. E. Kazan: materials of the International Conference (Odessa, October 21-22, 2011)]. Odesa: Feniks, 67-68. [in Ukrainian].
17. Samoylenko, E.A. (2011). Rozvytok teorii mizhnarodnogo richkovoho prava v Rosiys'kiy Imperiyi. [Development of the theory of international river rights in the Russian Empire]. *Pravovyy visnyk Ukrayins'koyi akademiyi bankivs'koyi spravy* [Legal Gazette of the Ukrainian Academy of Banking], 2 (5), 128-132. [in Ukrainian].
18. Samoylenko, YE.A. (2012). Problema vyznachennya ponyattya mizhnarodnoyi riky ta yiyi kryteriyiv. [The problem of determining the concept of the international river and its criteria]. *Pravovyy visnyk Ukrayins'koyi akademiyi bankivs'koyi spravy* [Legal Gazette of the Ukrainian Academy of Banking], 1 (6), 157-165. [in Ukrainian].
19. Samoylenko, YE.A. (2012). Yurydychna pryroda prava prokhodu po mizhnarodnykh rikakh. [The legal nature of the right to pass international rivers]. *Pravovyy visnyk Ukrayins'koyi akademiyi bankivs'koyi spravy* [Legal Gazette of the Ukrainian Academy of Banking], 2 (7), 99-104. [in Ukrainian].
20. Samoylenko, E.A. (2016). *Mizhnarodno-pravove rehulyuvannya navihatsynoho vykorystannya mizhnarodnykh rik: avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata yurydychnykh nauk*. [International legal regulation of navigational use of international year: dissertation dissertation for the degree of candidate of legal sciences]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine Institute of State and Law named after. V. Korytsky, 20-30. [in Ukrainian].

POLITICAL INSTITUTIONS AND SOCIO-POLITICAL PROCESSES

Лілія Хорішко, к. політ. н.

Запорізький національний університет, Україна

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ПРОЕКТУ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Liliia Khorishko, PhD in Political Science

Zaporizhzhia National University, Ukraine

TECHNOLOGICAL ASPECT OF THE FORMATION OF THE POLITICAL SYSTEM'S MODERNIZATION PROJECT

In modern conditions of global development processes of modernization of political system require technological development, that is, the elaboration of a particular technological model of management. This is stipulated by the high level of complexity and dynamism of the modernization process. Its deployment takes place on the basis of the interaction of the subject and the object of the activity, the available result and taking into account various factors of influence. At the stage of awareness by the political elite of the need to form a project for modernization of the political system, it is expedient to use the technologies of political design, formation of agenda and framing. Their use allows optimizing the image of the desired future, to identify and understand the main directions of modernization of the political system and to provide a specific argumentation of the public regarding their scale, expediency and probable consequences.

Keywords: political elite, political system, political modernization, political technology.

Процеси модернізації політичних систем сучасності обумовлюються впливом глобалізації та інформатизації, що визначають динаміку структурно-змістовних перетворень. Практична реалізація модернізаційних змін вимагає врахування факторів впливу внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування політичної системи, а також суб'єктів політико-модернізаційної діяльності, які володіють необхідними ресурсами та здатні цілеспрямовано використовувати технологічний інструментарій для оптимізації досягнення поставлених цілей та завдань. Загалом, дослідження проблем технологізації політичних процесів можна знайти у працях Д. Гаври, О. Гришина, Л. Кочубей, Г. Пушкарьової та інших. Особливості використання технологічного інструментарію в реалізації державної політики та різних політичних кампаній визначено в наукових доробках Д. Видріна, В. Полторака, С. Телешуна та інших. У цьому контексті актуалізується потреба дослідження проблем технологізації модернізаційних процесів, що сприятиме конкретизації процедури та технологій політичної діяльності, використання яких забезпечує цілісність, системність і результативність, здійснюваних перетворень. Метою цієї наукової розвідки є вивчення технологічного аспекту формування проекту модернізації політичної системи.

Процеси технологізації політико-модернізаційної діяльності передбачають розробку своєї технологічної моделі управління. Вона охоплює основні етапи її здійснення. Це пояснюється високим рівнем складності процесу політичної модернізації, результативність якого обумовлюється наступними складовими: 1) суб'єктом діяльності, тобто інституціоналізованою в політичній системі елітою, що володіє необхідним ресурсним і технологічним потенціалом; 2) об'єктом впливу, тобто суспільно значимими інтересами та потребами груп громадськості, незалежно від рівня їх активності; 3) взаємодією суб'єкта та об'єкта, обумовленою процесами мотивації, комунікації та структуризації, що не передбачає жорсткої регламентації; 4) результатом діяльності як сукупністю змістовних перетворень політичної системи, що сприяють оптимізації її

функціонування; 5) факторами впливу, тобто просторово-часовими параметрами поточної політичної ситуації, культурою, соціальними структурами та діями конкурентів¹.

Виходячи з цього, суб'єктом технологізації процесів модернізації можна розглядати еліту, рівень інституціоналізації якої, обумовлює мету та завдання відповідної технологічної моделі. Об'єктом технологізації виступають суспільно значимі інтереси та потреби, акумульовані в рамках політичної системи. Доцільно говорити про наявність наступних умов технологізації процесу модернізації політичної системи: 1) об'єкт, тобто суспільні потреби та інтереси, задоволення яких потребує розгортання модернізаційного процесу; 2) суб'єкт, тобто політична еліта, яка володіє певним рівнем знань стосовно структури об'єкта, особливостей взаємозв'язків і закономірностей його функціонування; 3) рівень інституціоналізованості еліти, що визначає можливості формалізації процесу політичної модернізації у вигляді відповідних процедур та операцій.

До основних ознак технологізації процесу модернізації політичної системи можна віднести наступні:

- 1) системність, тобто високий рівень впорядкованості процедур та операцій, направлених на досягнення поставленої мети;
- 2) наявність суспільно орієнтованої мети, направленої на здійснення структурно-змістовних перетворень політичної системи, пов'язаних із досягненням відповідного рівня суспільного блага;
- 3) планомірність розгортання модернізаційної діяльності згідно прийнятого та узгодженого плану;
- 4) усвідомлене управління визначеною процедурою модернізації та ресурсами;
- 5) технологічність, тобто наявність структурованої послідовності процедур та операцій діяльності;
- 6) формальна організованість і розподіл функціональних обов'язків, тобто визначення функцій та відповідальності суб'єктів модернізаційної діяльності на всіх її етапах;
- 7) зворотний зв'язок між суб'єктом та об'єктом модернізації;
- 8) дискретність, тобто початок (ініціювання, розробка) та кінець (реалізація на практиці) життєвого циклу технологічної схеми модернізації;
- 9) циклічність і можливість тиражування, тобто наявність внутрішнього циклу послідовних дій політичної модернізації, що можуть бути відтворені для вирішення подібних цілей в інших політичних ситуаціях;
- 10) креативність і стандартизація як ефективне поєднання визначеної процедури діяльності та можливості внесення змін для реагування на зміну політичної ситуації²

Відтак, процес політичної модернізації можна розглядати як своєрідний технологічний цикл послідовних і взаємообумовлених процедур, що доповнюються використанням конкретних політичних технологій. До основних етапів здійснення політичної модернізації можна віднести: усвідомлення необхідності ініціювання модернізаційного проекту; розробку можливих сценаріїв та їх практичну реалізацію; здійснення моніторингу та оцінювання результатів. На етапі усвідомлення елітою необхідності модернізації політичної системи доцільним є використання технології політичного проектування, орієнтованої на поєднання стратегії та тактики діяльності заради досягнення бажаного майбутнього. Зміст політичного проекту визначається: уявленнями еліти відносно ідеального образу майбутнього; конкретною метою, що має вираження у доступних і зрозумілих більшості термінах; очікуванням певного результату; особливостями об'єкта впливу; засобами, умовами, процедурою та ресурсами реалізації³.

Проектування бажаної моделі політичної модернізації має включати наступні параметри:

- 1) структурування та ранжування політичного часу, тобто конкретизацію тривалості та послідовності дій, що визначають основну стратегію політичної модернізації;
- 2) формування ймовірних моделей бажаного майбутнього на основі чіткої аргументації доцільності, масштабу застосування, можливих наслідків за певних умов розвитку;

¹ Пушкарёва, Г. (2018). Политический менеджмент. *Учебники онлайн* <<http://uchebnik-online.com/133/1209.html>>. (2018, июнь, 30).

² Гавра, Д. (2010). Социально-коммуникативные технологии: сущность, структура, функции. *Studmed.ru* <http://www.studmed.ru/view/gavra-dp-socialno-kommunikativnye-tehnologii-suschnost-struktura-funkcii-statya_197c941406e.html> (2018, март, 25).

³ Митрохина Т.Н. (2015). Политический проект как категория политической науки. *CYBERLENINKA.RU* <<https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskiy-proekt-kak-kategoriya-politicheskoy-nauki>> (2018, май, 20).

3) визначення конфігурації модернізаційної моделі, забезпечення процесу управління, враховуючи просторово-часові характеристики поточної політичної ситуації;

4) обґрунтування та визначення ресурсного потенціалу реалізації стратегії модернізації, а також конкретизацію необхідних політичних технологій, врахування можливих ризиків.

Процедура політичного проектування процесу модернізації може включати наступні етапи:

1) виявлення проблемних зон у функціонуванні політичної системи, що унеможливають виконання нею суспільно значимих функцій;

2) аналіз причин, факторів впливу та параметрів політичної ситуації, що спричиняють проблеми;

3) конкретизація мети та основних завдань модернізації політичної системи, визначення технологій оптимізації їх досягнення;

4) прогнозування можливостей реалізації обраної модернізаційної моделі¹.

У контексті політичної модернізації вагоме значення має розробка саме національного проекту, який поєднує стратегічні та тактичні орієнтири функціонування політичної системи. У першому випадку мова йде про врахування елітою структурних і процедурних аспектів модернізації, їх зв'язку з минулим, теперішнім і майбутнім часом. У другому випадку – про формування механізмів практичної реалізації, запропонованих проектів на національному та регіональному рівнях. Національний проект модернізації має представляти собою цілісний образ «світлого майбутнього», що відображає домінуючі цінності й орієнтації переважної більшості громадян відносно процесів і механізмів оптимізації функціонування політичної системи. Він повинен мотивувати їх до активної діяльності заради досягнення поставленої мети. Національний проект модернізації може складатися з наступних елементів:

1) основної ідеї політичної модернізації, що набуває стратегічного значення для побудови «світлого майбутнього» та відображає домінуючі у масовій свідомості стереотипи (незалежність держави, високий рівень життя, боротьба з корупцією і т.д.), які впливають на формування відповідного рівень причетності та відповідальності кожного за реалізацію проекту на практиці;

2) потенціалу модернізаційного проекту, тобто важливого мотиву (влада-успіх-взаємодія) спонукання громадськості до активності, що проявляється у здатності еліти не тільки ініціювати, але й власним прикладом доводити значимість і доцільність діяти так, а не інакше;

3) своєрідного «образу ворога», тобто конкретизації перешкод, що можуть стати на заваді реалізації «світлого майбутнього», а тому здатні активізувати ресурси модернізаційної діяльності.

Політична еліта повинна сприяти включенню національного проекту модернізації до так званого «порядку денного». Це своєрідна сукупність тем і заходів, що підлягають здійсненню заради досягнення «світлого майбутнього». Технологія формування порядку денного в процесі модернізації орієнтована на наступну процедуру:

1) конкретизацію проблемної ситуації, тобто актуалізацію уваги громадськості, представників еліти та ЗМІ на ключових цілях і завданнях, виконання яких сприятиме успішній реалізації проекту на практиці;

2) визначення функцій суб'єктів відносно практичної реалізації модернізаційної діяльності, узгодження її з інтересами громадськості;

3) обговорення альтернатив з метою прийняття політичного рішення та визначення механізмів його реалізації.

Дієвість цієї технології буде визначатися взаємодією та взаємовпливом наступних видів «порядків денних»: 1) політичного, визначеного елітою; 2) медіа-порядку, встановленого ЗМІ; 3) публічного, що формується під впливом двох попередніх. На думку С. Дж. Лівінгстона, формування порядку денного на внутрішньому та зовнішньому рівні відбувається через практики взаємодій, тобто своєрідні «точки доступу». Вони конкретизують тематику та суб'єктів діяльності. При цьому пункт порядку денного повинен включати проблему, що вимагає прийняття рішення, наявні альтернативи та інтереси задіяних суб'єктів. Динамічність його формування вимагає від політичної еліти активної діяльності щодо використання можливих точок доступу (перелік яких не є сталим і може зазнавати змін під впливом зовнішньої та внутрішньої політичної ситуації) для

¹ Вороніна, К. (2015). Теоретичні підходи до визначення політичного проектування. *Харківський регіональний інститут державного управління* <<http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-1/doc/1/02.pdf>> (2018, травень, 25).

актуалізації модернізаційного проекту в масовій свідомості та спонукання до дій, направлених на його практичну реалізацію.

Запропоновану Лівінгстоном модель інфраструктури та точок доступу, що сприяють формуванню порядку денного, можна конкретизувати наступним чином для процесів модернізації політичної системи¹.

Таблиця 1

Точки доступу до порядку денного у процесі модернізації політичної системи

Компоненти інфраструктури	Характерні точки доступу	
	внутрішній рівень	зовнішній рівень
Знання	Елітний політичний інститут Науково-дослідницькі установи Органи державної влади	Транснаціональна еліта «Фабрики думок» Наднаціональні органи державного управління
Канали комунікації	Доступ до міжнародних, національних, регіональних та місцевих ЗМІ Інтернет-ресурси	Посередництво у взаємодії з іншими суб'єктами Доступ до транснаціональних каналів комунікації
Інституціональне положення	Рівень інституціоналізованості в політичній системі Ресурсний потенціал	Статус у формальних та неформальних міжнародних організаціях Можливості використання потенціалу цих організацій
Норми	Законодавча база Спеціальні PR-події, що мотивують до здійснення діяльності (конференції, презентації, брифінги, семінари тощо)	Дипломатичні норми Доступ обумовлений статусом (лідерство в регіоні чи коаліції, приналежність до «великої держави», «особливі відносини» тощо) Участь у спеціальних подіях (саміти, конференції тощо)

Мотивування до дії можливе за умови зрозумілості запропонованих у проекті модернізації цілей та завдань для більшості громадськості. Цього можна досягти, використовуючи технологію фреймінгу. Вона направлена на конструювання проблеми актуальної для певного простору та часу, а також конкретизацію суб'єктів діяльності. Ними можуть виступати:

- 1) «постраждалі», тобто суб'єкти-учасники, які зазнали чи зазнають певних незручностей у зв'язку з проблемною ситуацією;
- 2) «запрошені», тобто ЗМІ, покликані відтворити та донести до інших зміст і послідовність складних обставин;
- 3) «уповноважені», тобто політики, які мають ресурси для вирішення проблеми та несуть за це відповідальність².

Фрейми направлені на формування емоційного фону сприйняття певної проблеми чи обставини, конкретизуючи при цьому суб'єкта діяльності (його можливі витрати та переваги), причини виникнення проблеми, критерії оцінювання та засоби її вирішення. П. Ібарра та Дж. Кітсьюз сформулювали ідіоми-фрейми («втрата», «загроза», «нерозумність», «позбавлення права», «утиск у правах», «дискримінація», «лихо»), що допомагають інтерпретувати складні обставини у спрощеному вигляді, тим самим, формуючи відповідні типи реакції та поведінки громадськості³. Технологія фреймінгу може використовувати для легітимації у масовій свідомості

¹ Хома, Н. (ред.) (2016). *Історія політичної думки*. Львів: Новий світ-2000, 647-663.

² Климанська, Л. (2009). Соціальна проблема у технологічному контексті: соціально-політичні проекти. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 21. 96-102.

³ Бойко, І. (2013). Фреймінг у процесі проблематизації складних соціальних обставин (на прикладі проблеми бідності в Україні). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*, 30, 158-163.

модернізаційної діяльності політичної еліти, виправдання доцільності запропонованих проектів і засобів їх практичної реалізації. Можна наступним чином інтерпретувати процеси політичної модернізації за допомогою фреймів-ідіом для їх спрощеного розуміння та мотивування громадськості до дії.

Таблиця 2

Фрейми проблематизації процесу модернізації політичної системи

Фрейм проблеми чи обставини	Інтерпретація складних соціальних обставин. Що саме є проблемою?	Раціоналізація фрейму. Чому саме це є проблемою?	Правильна реакція на проблему чи її вирішення. Що слід зробити?
«Лихо», «загроза»	Низький рівень задоволення потреб суспільства в основних сферах життєдіяльності, викликаний незадовільним станом функціонування політичної системи	Поточний стан політичної системи не дозволяє ефективно здійснювати процеси управління сферами життєдіяльності, що може призвести до збільшення рівня суспільної напруги	Розробка та реалізація на практиці проекту модернізації політичної системи
«Позбавлення права», «утиск у правах», «дискримінація»	Відсутність модернізації у: політичній сфері – низька ефективність політичного управління; економічній сфері – зниження рівня достатку; соціальній сфері – відсутність соціальних гарантій; культурній сфері – втрата національної єдності	Недостатній рівень модернізованості політичної системи знижує можливості стабільного розвитку на внутрішньому (низький рівень задоволеності потреб, відсутність свободи дії) та зовнішньому (низька конкуренто-спроможність у порівнянні з провідними світовими державами) рівнях	Політична еліта володіє необхідним ресурсним потенціалом для розробки та реалізації модернізаційного проекту, що дозволить вивести політичну систему на якісно-новий рівень розвитку
«Втрата»	Втрата довіри до діяльності органів державної влади та політичної еліти; відсутність механізмів впливу громадськості на ситуацію; зниження рівня самоідентифікації та культури	Відсутність стратегічних орієнтирів розвитку політичної системи, що відповідають світовим тенденціям, низький рівень взаємодії з суспільством може призвести до втрати її цілісності	Проект модернізації передбачає проведення системних реформ, що сприятимуть задоволенню інтересів і потреб суспільства, підвищенню рівня добробуту
«Нерозумність»	Низький рівень модернізованості виступає свідченням неспроможності представляти та відстоювати власну позицію, інтереси на рівні з розвиненими політичними системами	Відсутність модернізаційних змін робить вразливою політичну систему до зовнішніх впливів	Всебічне інформування про доцільність модернізації, підвищення рівня залученості суспільства до реалізації проекту, використання досвіду модернізації провідних політичних систем світу

Окреслені фрейми дають змогу представити для масової свідомості більш спрощене розуміння доцільності політичної модернізації. За умови реалізації відповідної комунікативної стратегії, вони

сприяють легітимізації політико-модернізаційної діяльності еліти. Можна виокремити наступні дискурси, що будуть дієвими в контексті проблематизації політичної модернізації:

1) реформаторсько-інноваційний, спрямований на активний пошук ефективного проекту модернізації, який відповідає викликам сучасності, забезпечує системне реформування та інновації;

2) революційний, орієнтує на проведення кардинальних реформ (так звана «шокова терапія»), що призведуть до структурно-функціональних змін політичної системи та підвищення рівня якості життя громадськості;

3) ремінісцентний, розглядає модернізацію крізь призму вдосконалення або повернення до минулих (ідеальних, перевірених часом) стандартів життєдіяльності, що дозволять вирішити всі нагальні проблеми;

4) консервативний, визнає ефективність сталого, поступального розвитку політичної системи та доцільність певних модернізаційних змін, але у межах існуючого політичного режиму¹.

Отже, технологізація модернізаційного процесу сприяє визначенню процедури та конкретизації політичних технологій, здатних оптимізувати досягнення поставлених цілей та завдань. Кожен етап політичної модернізації передбачає наявність відповідного технологічного інструментарію, що дозволяє здійснювати ефективно управління, сприяючи системності та послідовності змін.

На етапі усвідомлення необхідності ініціювання модернізаційного проекту досить важливим є визначення основних напрямів ефективних змін і надання конкретної аргументації (передусім, громадськості) відносно їх масштабності, доцільності та ймовірних наслідків. Відтак, доцільним є використання наступних технологій: політичного проектування, формування порядку денного, фреймінгу. Подальші наукові розвідки цієї проблематики будуть спрямовані на формування технологічної моделі управління процесом політичної модернізації.

References:

1. Bojko, I. (2013). Frejming u procesi problematy`zacyi skladny`x social`ny`x obstavny`n (na pry`kladi problemy` bidnosti v Ukrayini). [Framing of the problematisation of social circumstances (for example, the problem of poverty in Ukraine)]. *Visny`k Xarkivs`kogo nacional`nogo univerty`tetu imeni V. N. Karazina. Sociologichni doslidzhennya suchasnogo suspil`stva: metodologiya, teoriya, metody`*. [Bulletin of Kharkiv National University V. Karazin. Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods], 30, 158-163. [in Ukrainian].
2. Voronina, K. (2015). Teorety`chni pidxody` do vy`znachennya polity`chnogo proektuvannya. [Theoretical approaches to defining political project management]. *Xarkivs`kyi rehional`nyy instytut derzhavnoho upravlinnya* [Kharkiv Regional Institute of Public Administration]. <<http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-1/doc/1/02.pdf>> [in Ukrainian]. (2018, May, 25).
3. Gavra, D. (2010). Social`no-kommunikativnye tehnologii: sushhnost`, struktura, funkcii [Socio-communicative technologies: concept, structure, functions]. *STUDMED.RU* <http://www.studmed.ru/view/gavra-dp-socialno-kommunikativnye-tehnologii-suschnost-struktura-funkcii-statya_197c941406e.html> [in Russian]. (2018, March, 25).
4. Khoma, N. (ed.) (2016). *Istoriya polity`chnoyi dumky*. [History of political thought]. Lviv: Novy`j svit-2000, 647-663. [in Ukrainian].
5. Kly`mans`ka, L. (2009). Social`na problema u texnologichnomu konteksti: social`no-polity`chni proekty`. [Social problem in the technological context: socio-political projects]. *Ukrayins`ka nacional`na ideya: realiyi ta perspekty`vy` rozvy`tku*. [Ukrainian national idea: realities and prospects of development]. 21. 96-102. [in Ukrainian].
6. Mitrohina, T. (2015). Politicheskij proekt kak kategorija politicheskoy nauki [Political project as a category of political science]. *CYBERLENINKA.RU* <<https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskij-proekt-kak-kategoriya-politicheskoy-nauki>> [in Russian]. (2018, May, 20).
7. Pushkarjova, G. (2018). Politicheskij menedzhment [Political management]. *Uchebniki onlayn* [Online Tutorials] <<http://uchebnik-online.com/133/1209.html>> [in Russian]. (2018, June, 30).

¹ Бойко, І. (2013). Фреймінг у процесі проблематизації складних соціальних обставин (на прикладі проблеми бідності в Україні). *Вісник Харківського національного університету імені В. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*, 30, 158-163.

Ірина Застава, к. політ. н.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Iryna Zastava, PhD in Political science

V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

DEMOCRATIZATION OF SOCIETY: ESSENCE AND FEATURES OF REALIZATION IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION

The main features of manifestation and realization of democratization of society in conditions of globalization were identified. The essence of the concept «democratization of society» was determined, and it was also established that the process of democratization is impossible without the democratization of society itself at different levels of social and political life. The main directions and three main types of conditions for the democratization of society were considered. It has been determined that the simple copying of Western standards does not always produce an effective result since the success of democratization processes and, consequently, the introduction of new democratic institutions can hardly be effective without taking into account the specifics of the cultural and historical traditions of a particular society. It was noted that the process of democratization itself should begin with the democratization of society, and then gradually move to the democratization of political institutions.

Keywords: democratization, society, globalization, political process, political system, democracy, democratic values.

Процес демократизації, що розпочався у XIX ст. у країнах Західної Європи та Північної Америки, у XX ст. має тенденцію до глобального виміру. Більш динамічніше демократичні процеси розвивалися після Другої світової війни та наприкінці 80-х – на початку 90-х років XX ст. Останній період пов'язаний з радикальними політичними змінами в державах Південної й Центрально-Східної Європи та колишньому СРСР. На початку третього тисячоліття доля людства виявилась тісно пов'язаною із ліберальною демократією. Актуальність теми зумовлена насамперед тим, що наприкінці XX ст. визначився курс на активізацію демократизаційних процесів. Із поширенням процесів демократизації на сучасному глобальному просторі, вихідні характеристики політичних режимів, що зазнавали трансформаційних впливів, стали суттєво відрізнятися. До «класичних» політичних режимів додалися нові режими всіх різновидів: від посттоталітарних автократій до ліберальної моделі та «гібридних» різновидів демократії¹. Таким чином, науковці почали активно досліджувати особливості демократизаційних процесів, та визначили, що цей процес починається з демократизації самого суспільства. Як правило, маються на увазі суспільства, що не мають демократичного устрою (посттоталітарні, поставторитарні, ієрархічні суспільства, тощо)².

Кінець XX ст. означився введенням в політичну науку нової теоретичної парадигми «хвиль демократизації», в контексті якої проводиться оцінка демократизаційних процесів країн, що стали на шлях демократичного розвитку. Як зазначав С. Хантінгтон, «хвиля демократизації – це група переходів від недемократичних до демократичних режимів, що відбуваються у певний період часу та кількісно істотно переважають переходи в протилежному напрямку в даний період часу»³. Наразі, Україна перебуває у процесі переходу до демократії, який обумовлений не просто розбудовою

¹ Ильин, М.В. (1996) Демократия и демократизация. *Полис*, 5, 96, 146–162.

² Held, D. (2006). *Models of democracy*. Stanford: Stanford University Press (Third Edition), 408.

³ Хантінгтон, С. (2005). *Три хвилі демократизації*. Київ: Смолоскип, 574–582.

демократичної політичної системи, а докорінним переосмисленням суспільством всього попереднього політичного та соціально-економічного розвитку. За таких умов комплексна оцінка процесу демократизації в Україні, стану та перебігу внутрішніх перехідних процесів її політичної системи, а також перспектив становлення демократії постає як одне з найважливіших завдань вітчизняної політичної науки.

Постановка проблеми спирається на результати наукових досліджень західних та вітчизняних теоретиків у різних галузях суспільно-політичного знання, що присвячені виявленню особливостей перебігу демократичних процесів, специфіки формування інститутів демократії, укорінення демократичних цінностей у суспільстві тощо (Є. Бистрицький, Е. Гідденс, Р. Даль, Г.О'Доннел, Г. М. Куц, О.І. Романюк, Ф. Фукуяма, Ф.А. фон Хайєк, С. Хантінгтон, Л. Харрісон, Д. Хелд, Ф. Шміттер, П. Штомпка, Й. Шумпетер та ін.). У проблематиці демократичного дискурсу кінця ХХ ст. на передній план вийшли проблеми демократизації та посткомуністичних трансформацій (Р. Арон, В. Гельман, Л. Даймонд, Р. Даль, Р. Дарендорф, М.В. Ільїн, Т. Карозерс, Т. Кузьо, А.Ю. Мельвіль, В.І. Пантін, А. Пшеворський, Д.А. Растоу та ін.).

Найчастіше в загальному сенсі демократизацію розглядають як перехід від недемократичних форм правління до демократичних. За визначенням політологічного словника, «демократизація» – це сукупність процесів, пов'язаних зі становленням політичних прав та громадянських свобод членів суспільства, запровадженням електорального механізму функціонування урядової влади та подальшим вдосконаленням його інституційних та правових засад¹. Таким чином, сам процес демократизації має починатися з демократизації суспільства, а вже потім плавно переходити до політичних інститутів. Існує світова практика, коли цей процес починався з другого етапу, а суспільство не було готове до втілення демократичних принципів. Дослідники відзначають, що сучасний етап демократизації характеризується низкою особливостей, які з'явилися як підтвердження складності і багатозначності розглянутого процесу. У зв'язку з цим науковці виділяють власне демократизацію як процес появи демократичних інститутів та практик, і консолідацію демократії, як можливий підсумок демократизації, що передбачає перехід до сучасної демократії на основі укорінення демократичних інститутів, практик і цінностей у суспільстві.

У сучасній політичній науці існує концепція, пов'язана з розробкою теорії прямої, або безпосередньої демократії, яка отримала назву «демократії участі» або «партиципаторної демократії». Слід зазначити, що при всій своїй ідеалістичності, теорії Ж.-Ж. Руссо, Дж. Дьюї, Дж. Ст. Мілля стали базисом для сучасної концепції партиципаторної демократії, яка також заснована на активній, «розвиваючій» участі громадян в суспільно-політичному житті². Модель партиципаторної демократії пов'язана з обґрунтуванням необхідності широкої демократизації сучасної західної демократії, формуванням нового типу громадянина, створенням розгалуженої мережі осередків місцевого самоврядування і реорганізацією політичних партій в масові рухи, а також демократизацією самого суспільства. Також ця модель спрямована на встановлення режиму прямої або безпосередньої демократії. Один із авторів цієї теорії, Б. Барбер відзначає: «Пряма демократія вимагає не просто участі, а громадянської підготовки та громадянської чесноти для ефективної участі в обговоренні і ухваленні рішень. Демократія участі, таким чином, розуміється як пряме правління освічених громадян, які розуміють та приймають основні принципи демократії. Громадяни – це не просто приватні індивіди, які діють в приватній сфері, а добре інформовані суспільні громадяни, які віддалилися від своїх виключно приватних інтересів настільки, наскільки суспільна сфера віддалена від приватної. Демократія – це не стільки правління народу або правління мас, скільки правління освічених громадян»³.

Модель легальної демократії багато в чому витікає із захисної демократії з її основним принципом „laissez faire”. Прихильники цієї теорії (Р. Нозік, Ф.А. фон Хайєк), як і в інших теоретичних моделях демократії, виступають за відділення держави від громадянського суспільства і принципів правової держави. Крім того, в процесі демократизації відмінність між цими аспектами

¹ Требін, М.П. (ред.) (2015). *Політологічний енциклопедичний словник*. Харків: Право, 816.

² Застава, І.В. (2007). Витоки ліберально-демократичних ідей: огляд концептуальних підходів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Питання політології»*, 785 (10), 07, 116–122.

³ Головка, І. В. (2010). *Ліберальна демократія: умови формування та специфіка становлення*. Чернівці: б.в., 248.

поступово зникає. Проте, саме невідповідність інституціональних і процесуальних сфер у культурі суспільства або переважаючи в ньому політичні цінності, обумовлюють як періодичні кризи в розвинених демократіях, так і непослідовність та суперечливість демократизації в перехідних суспільствах. Більшість з існуючих моделей демократії акцентують увагу або на різних аспектах демократії, або на різних цінностях, таких як, цінність свободи у Ф. А. фон Хайєка або цінність політичної конкуренції у Й. Шумпетера¹.

Демократизація охоплює різні сфери суспільного і державного життя, пов'язана з перетворенням суспільства як в цілому, так і його окремих складових. Основними напрямками демократизації суспільства є²:

- дедалі ширша участь громадян в управлінні справами суспільства і держави шляхом створення умов для прояву ініціативи окремих осіб, представницьких органів влади, громадських організацій, трудових колективів, розвитку самоврядування суспільства;
- постійне зміцнення законності і правопорядку, правової основи державного і суспільного життя;
- розширення гласності;
- регулярний врахування громадської думки при обговоренні та вирішенні державних і громадських справ;
- вдосконалення виборчої системи.

Під час того як нові демократичні суспільства намагаються здійснити політичну, економічну і соціальну трансформацію своїх країн, розширити права і свободи своїх громадян, стає очевидним, що успіх цих починань в майбутньому залежить від того, наскільки швидко і глибоко принципи і інститути демократії укореняться в серцях і умах громадян. Ідеали свободи, які підняли народи на боротьбу проти гноблення, зможуть вкоренитися у суспільстві, тільки якщо люди дізнаються і оцінять сенс демократії, тільки якщо вони зрозуміють, що значить жити у демократизованому суспільстві і які необхідні зміни в інститутах та поведінці громадян, щоб таке суспільство змогло існувати і забезпечити своє процвітання. Тільки якщо кожне покоління зрозуміє цінність і сенс демократії, цій формі правління будуть забезпечені успіх і стабільність³. Отже, демократизація веде до мінімізації конфліктності в суспільстві. Практика пострадянських трансформаційних процесів показує, що від проголошення демократичних цінностей до їх реалізації, впровадження в суспільну і політичну практику існує певний історичний період. Жодна з пострадянських країн не зробила крок відразу в демократію, та й не могла цього зробити, тому що були відсутні необхідні для демократії передумови (економічні, соціально-політичні, соціокультурні).

Наразі, науковці дійшли висновку, що для стабільної демократії необхідна наявність мінімального рівня добробуту громадян. Однак деякі дослідники, наприклад, С. Хантінгтон, вважають, що вирішальне значення має не стільки рівень економічного розвитку країни і доходів її громадян, скільки рівень соціально-економічної модернізації. С. Хантінгтон зазначає, що економічний ринок як одна з умов формування економічних передумов демократії може мати як позитивний, так і негативний вплив на розвиток демократії⁴. Так позитивний вплив економічного ринку на демократію проявляється в наступному: ринок сприяє економічному зростанню, підвищенню рівня добробуту, а добробут забезпечує стійкість демократичних інститутів; ринок привчає людей до самостійного вибору пріоритетів і відповідальності і тому є важливим для формування здатної для вирішення суспільних завдань особистості і т.п. З іншого боку, ринок є сферою, яка породжує і підтримує нерівність. Створення економічних передумов демократії передбачає створення оптимальних умов для формування середнього класу, підвищення відповідальності держави за рівень життя і соціальний розвиток людей. Такі глобальні європейські цінності, як свобода, верховенство права, демократія, соціальна справедливість, а також гуманізація політичного процесу, політична стабільність, демократизація публічної влади, політичні традиції постають елементами повсякденної свідомості громадян, та мають відповідати їхньому розумінню втілення соціальної справедливості в життя⁵.

¹ Мізес, Л.Ф. (2002). *Сутність «laissez-fair»*. Київ : Смолоскип, 739–741.

² Романюк, О. (2004). Транзитивні демократії (про визначення характеру політичних режимів перехідних суспільств). *Людина і політика*, 2, 08, 23–30.

³ Інгларт, Р. (2008) *Культура і демократія. Незалежний культурологічний часопис "І"*, 53, 08, 72-88.

⁴ Хантінгтон, С. (2005). *Три хвилі демократизації*. Київ: Смолоскип, 574-582.

⁵ Колодій, А.Ф. (2002) *Демократія в глобальному контексті*. Київ: Видавництво, 67-98.

Дослідники відзначають, що сучасний етап демократизації суспільства характеризується рядом особливостей, які стали підтвердженням складності і багатозначності розглянутого процесу. На думку В.М. Іванова, який у соціологічному контексті аналізував на початку 90-х років ХХ ст. проблеми перехідного стану суспільства: «перехідний стан радянського суспільства з його загостреними проблемами та посиленою нестабільністю відобразився на масовій свідомості: виділилася тенденція до поляризації масової свідомості». Відповідно, для успішності процесів демократизації необхідні зміни у політичній свідомості індивідів. Для ефективності демократичних перетворень недостатньо провести зміни у структурі політичних інститутів. Лише за умов наявності демократичних детермінант масової свідомості можливо провести реальну демократичну трансформацію на політико-інституціональному, економічному тощо рівнях¹.

У сучасній Україні інститути громадянського суспільства є основним фактором, здатним визначити саме такий вектор демократизації. Вони є значною мірою трансляторами західного способу життя, західних соціокультурних стереотипів у нашому повсякденні. Але вони ще досить слабкі для досягнення реальних результатів. Нерозвиненість інститутів громадянського суспільства гальмує процеси демократизації країни, штовхає її на антидемократичний шлях євразійства. Звідси впливає значна роль громадянського суспільства у формуванні демократичних соціальних практик і управлінні ними.

На думку Л. Харрісона², роль культури в осмисленні суспільством демократичних процесів є пріоритетною, причому, культурі в демократичному суспільстві притаманні базові специфічні параметри. Натомість, труднощі, які позначаються на рівні життя в Україні, пов'язані із соціальними і культурними проблемами, які перебувають поза межами впливу інституційних рішень, а, отже, поза межами державної політики. Ринкові реформи ще не набули ефективної динаміки саморозвитку, тому в українському суспільстві не сформовані морально-етичні засади забезпечення індивідуальної свободи і всіх її цінностей.

Таким чином, можна виокремити три основних види умов демократизації суспільства: економічні, політичні, соціальні³.

1. Економічні умови – це створення в суспільстві досить розвинутої ринкової економіки, яка передбачає:

- товарний спосіб виробництва, заснований на індустріальних і постіндустріальних технологіях;
- стабільні, прозорі закони і правові акти, що регулюють ринкові відносини в країні;
- рівні для всіх умови підприємницької та фінансової діяльності;
- вільну конкуренцію різних форм власності та недопущення створення монополій;
- захист вітчизняного ринку від зовнішнього впливу. Ринкова економіка є інститутом демократії. Вона перешкоджає концентрації економічної і політичної влади в руках небагатьох, стимулює розвиток свободи, підприємливості, відповідальності та ін.

2. Політичні умови – це створення правової демократичної держави, що передбачає:

- наявність розвинутого громадянського суспільства;
- правова рівність всіх громадян і гарантія законних прав і свобод;
- загальність прав і їх поширення на всіх громадян та інститути;
- взаємну відповідальність держави і особистості;
- суверенітет народу, визнання того, що народ є основним джерелом влади, а державна влада носить представницький характер;
- реальний поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову.

3. Соціальні умови – це формування громадянського суспільства, що складається з вільних, незалежних від свавілля держави громадян, здатних захищати свої права та інтереси. Таке демократичне суспільство передбачає:

- розмежування компетенцій держави і суспільства, незалежність інститутів громадянського суспільства від держави;
- демократію і плюралізм в політичній сфері;

¹ Застава, І.В. (2008). Економічні інтенції лібералізму в демократичних суспільствах. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології*, 825 (13), 08, 66-72.

² Гаррісон, Л. (2008). *Незалежний культурологічний часопис "І"*, 53, 08, 14-21.

³ Held, D. (2006). *Models of democracy*. Stanford: Stanford University Press (Third Edition), 408.

- ринкову економіку, основу якої складають недержавні підприємства;
- економіку, засновану на індустріальних і постіндустріальних технологіях;
- наявність середнього класу як соціальної основи громадянського суспільства.

Процес переходу до демократії поєднує різноманітні за своїм характером, моделями і результатами суспільно-політичні трансформації, що відбуваються на сучасному етапі демократизаційної хвилі. На погляд А. Ю. Мельвіля, це поняття, дає змогу відобразити різноманітні форми й обставини, багатоваріантність кінцевих форм суспільних трансформацій¹. Одночасно воно містить у собі конотацію про відсутність гарантованості переходу до демократії та її консолідації. Зазначимо, що поняттям «демократизація» позначаються поліморфні процеси переходу від одного суспільного і політичного стану до іншого.

Зазначимо, що сліпе копіювання західних стандартів не завжди дає ефективний результат, оскільки успішність демократизаційних процесів і, відповідно, впровадження нових демократичних інститутів навряд чи можуть бути ефективними без врахування специфіки культурно-історичних традицій конкретної спільноти. Проблеми введення нових демократичних інститутів та ефективності їх функціонування стосуються не лише влади, але й громадянського суспільства. Отже, демократизація – один з основоположних принципів безконфліктного функціонування суспільства. Демократизація суспільного життя і державних інститутів полягає в виборності різних органів державної влади, використання різноманітних засобів масової інформації та комунікації для вироблення громадянами свого ставлення до цих органів і активного впливу на їх діяльність, легітимності протесту проти порушення демократичних прав і свобод, розвитку багатопартійності.

References:

1. Garrison, L. (2008). *Chomu kultura maye znachennya* [Why culture matters]. *Independent cultural magazine "Y"*, 53, 08, 14–21. [in Ukrainian]
2. Golovko, I.V. (2010). *Liberalna demokratsiya: umovy formuvannya ta specyfika stanovlennya* [Liberal Democracy: Conditions of Formation and the Specificity of Formation]. Chernivci: without the publisher. [in Ukrainian]
3. Zastava, I.V. (2007). Vytoky liberalno-demokratychnyh idej: ogyad konceptualnyh pidxodiv [Origins of liberal-democratic ideas: an overview of conceptual approaches.]. *Visny k Kharkivskogo nacional'noho universy'tetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Pytannya politologiyi* [Bulletin of Kharkov National University named after V. N. Karazina. Series: Political Science], 785 (10), 07, 116-122. [in Ukrainian].
4. Zastava, I.V. (2008). Ekonomichni intencyi liberalizmu v demokratychnyh suspilstvax [The economic intentions of liberalism in democratic societies.]. *Visny k Kharkivskogo nacional'noho universy'tetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Pytannya politologiyi* [Bulletin of Kharkov National University named after V. N. Karazina. Series: Political Science], 825 (13), 08, 66–72. [in Ukrainian].
5. Ilin, M.V. (1996). Demokratija i demokratizacija [Democracy and democratization.]. *Polis*, 5, 96, 146–162. [in Ukrainian].
6. Inglgart, R. (2008). Kultura i demokratsiya [Culture and democracy.]. *Independent cultural magazine "Y"*, 53, 08, 72-88. [in Ukrainian].
7. Kolodij, A.F. (2002). *Demokratija v global'nomu konteksti* [Democracy in a global context.]. Kyiv: Vydavnytstvo. [in Ukrainian].
8. Kucz, G.M. (2007). Liberalizm i demokratsiya: perypetyi spivisnuvannya [Liberalism and democracy: the conflict of coexistence], *Viche*, 12, 07, 17-20. [in Ukrainian].
9. Mizes, L.F. (2002). *Sutnist «laissez-fair»* [The essence of «laissez-fair»]. Kyiv: Smolosky. [in Ukrainian].
10. Trebin, M.P. (ed.) (2015). *Politologichnyj encyklopedychnyj slovnyk* [Political Encyclopedic Dictionary]. Kharkov: Pravo. [in Ukrainian].
11. Romanyuk, O. (2004). *Tranzytyvni demokratsiyi (pro vyznachennya xarakteru politychnyh rezhymiv perexidnyh suspilstv)* [Transitive democracies (on the definition of the nature of the political regimes of transition societies)]. *Lyudyna i polityka* [Man and politics], 2, 08, 23–30. [in Ukrainian].
12. Khantington, S.F. (2005). *Try hvyli demokratyzaciyi* [Three Waves of Democratization]. Kyiv: Smoloskyp. [in Ukrainian].
13. Held, D. (2006). *Models of democracy*. Stanford: Stanford University Press (Third Edition). [in English].

¹ Куц, Г.М. (2007). Лібералізм і демократія: перипетії співіснування. *Віче*, 12, 07, 17-20.

Олександр Безрук, к. політ. н.

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди, Україна*

ПРОЦЕСИ МОБІЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

Oleksandr Bezruk, PhD in Political Science

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

MOBILITY PROCESSES IN THE CONTEXT OF ACTUAL PROBLEMS OF THE GLOBAL POLICY

The problem of mobility in the context of world political problems is considered. It was found that mobility is a parameter of political, social and economic systems. The main dimensions of the manifestation of mobility are represented: mobility of people, mobility of finances, and mobility of ideas. The main problem consequences of migration processes are analyzed: migration problems; coordination of the interests of large business and employees in the context of the domination of neoliberal ideology in socio-political and economic relations; the crisis of multiculturalism in European countries; influence of mobility of financial assets on the world political process; the risks of the relationship between the mobility of ideas and the mobilization of the masses.

Keywords: mobility, political process, multiculturalism, neoliberalism, mobilization.

Як будь-яке суперечливе явище, глобалізація розширила діапазон можливостей людей та систем щодо їхнього розвитку та адаптації. З іншого боку, глобалізація встановила межі цього розвитку та збільшила набір ризиків. Одна з характерних рис глобалізації – мобільність є невід’ємною частиною сьогодення. Це не лише набір певних процесів, які характеризують прояви економічного, соціального, політичного буття, а і певний тренд сучасності, ідентифікатор стану особистості та похідних систем в конкретних умовах, котрі швидко змінюються під впливом інших подій.

Аналіз основних тенденцій та проблем світової політики був би неповним без урахування чиннику мобільності, позаяк розуміння напрямків та якісного змісту цих процесів дає змогу виявити точки біфуркації (чи потенційні точки біфуркації) розвитку світу, як політичної системи. Мобільність являє собою певний набір процесів, які дозволяють проявлятися різним формам економічного, соціального та політичного життя¹. Окрім того, для отримання багатовимірної картини світової політики слід враховувати економічні, воєнні, гуманітарні та інформаційні аспекти діяльності, оскільки процеси мобільності, певним чином, пов’язують все це у певний симптомокомплекс.

Мобільність пропонується розглядати, в першу чергу, у вимірах мобільностей людей, фінансових активів та інформації. Дані виміри характеризують чи то обумовлюють низку проблем та дилем світової політики.

Мобільність людей. Вільне пересування людини є однією з фундаментальних демократичних цінностей. У той же час – це форма адаптації особистості до навколишнього, можливість пошуку кращих умов для існування та реалізації потреб. Тим не менш, масштаби та динаміка міграцій в сучасному світі наводять на думку про негативні наслідки цього процесу як для окремих індивідів, так і для певних держав. «Якщо для деяких міграція – це позитивний досвід, що відкриває нові можливості, то стає все ясніше, що відсутність глобальної, регіональної та національної системи управління міграцією, заснованої на правах людини, провокує кризу в галузі прав мігрантів на кордонах і в країнах транзиту і призначення»².

¹ Урри, Дж. (2012). *Мобільності*. Москва: Праксис, 63-67.

² Объединённые нации. УВКПЧ. (2017). *Миграция и права человека* <<http://www.ohchr.org/RU/Issues/Migration/Pages/MigrationAndHumanRightsIndex.aspx>> (2017, декабрь, 18).

Щодо характеру проблем мігрантів, слід звернути увагу на мобільність саме трудових мігрантів, кількість яких, за даними ООН на 2015 рік, складає 244 млн осіб¹.

Концентрація трудових мігрантів у визначених точках світу (в першу чергу – розвинутих країнах – «ядрах» капіталістичної світ-системи) породжує для пошукачів роботи низку проблем, однією з яких є соціальна відповідальність роботодавців (місцевого бізнесу).

Дискурс про проблематику соціальної відповідальності бізнесу в сучасних умовах є досить складним, оскільки самі сучасні умови є неоднозначними. Сама по собі апеляція до соціальної відповідальності свідчить про необхідність створення в суспільстві поліпшеного уявлення про бізнес. Особливо це стосується пострадянського простору. Аналіз джерел з даного питання свідчить, що відповідальність бізнесу зводиться до таких основних моментів: відповідальність перед найманими працівниками (у т.ч. створення нових робочих місць та забезпечення належних умов праці), перед державою (прозора бухгалтерія і податки) та збереження навколишнього середовища.

Європейська Комісія висунула ряд базових принципів програми Європейського Союзу стосовно до соціальної відповідальності бізнесу. Ці принципи наступні:

- соціальна відповідальність бізнесу повинна залишатися добровільною ініціативою;
- практики реалізації соціальної відповідальності бізнесу повинні бути прозорими і надійними;
- власна стратегія співтовариства в питаннях соціальної відповідальності бізнесу повинна бути зосереджена в областях, де її реалізація може принести найбільшу додаткову вартість;
- дана стратегія повинна слідувати збалансованому та спільному підходу соціальної відповідальності бізнесу, включаючи не тільки інтереси споживачів, а й економічні, соціальні та природоохоронні питання;
- стратегія повинна приділяти особливу увагу сприянню малим і середнім підприємствам; а також
- підтримувати міжнародні правові зобов'язання (такі, як угоди про охорону навколишнього середовища, основні права людини, закони про працю й т. ін.)².

Аналогічно, згідно з визначенням Департаменту торгівлі і промисловості Великобританії соціальна відповідальність бізнесу передбачає, що: «підприємства приділяють увагу тому, як поліпшити свій соціальний вплив, вплив на локальний сектор економіки і вплив у галузі охорони навколишнього середовища, своє вплив на суспільство і соціальну згуртованість, права людини і правила охорони навколишнього середовища, справедливість ведення торгівлі та можливі шляхи порушення цієї справедливості. Соціальна відповідальність бізнесу стосується і великих мультинаціональних корпорацій, і малих підприємств локального рівня»³.

Слід зазначити, що основним завданням бізнесу є отримання прибутків й понад-прибутків, тому соціальні питання мають другорядний характер. Ще одним важливим моментом виступають правила гри, які продиктовані домінуючою гео економічною моделлю, а саме – неолібералізмом. Тому, розгляд соціальної відповідальності бізнесу слід вести з урахуванням вищезазначеного параметра, тобто специфіки неоліберальної моделі. Спочатку неолібералізм зводився до наступних принципів:

- ринок визнавався найбільш ефективною формою господарювання, що створює найкращі умови для економічного зростання;
- відстоювалося пріоритетне значення свободи учасників економічної діяльності;
- проголошувалася необхідність державної підтримки умов вільної конкуренції;
- передбачалося створення державою законодавчого порядку, що гарантує свободу особистої ініціативи в рамках ринкової економіки.

Д. Харві вказує, що неолібералізм «теорія, згідно з якою ринковий обмін є основою системи етичних норм, достатньою для регулювання всіх людських дій, став домінувати в думках і справах жителів більшості держав земної кулі приблизно з 1970-х. Поширення нової теорії йшло паралельно

¹ ТАСС. (2016). *ООН: число мигрантов в мире*. <<http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2580836>> (2016, январь, 12).

² Homepage (2018). *The World Business Council for Sustainable Development*. <<http://www.wbcsd.org>> (2014, June, 17).

³ Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility (2010). COM. 36-40. (2010, May, 11).

з переглядом поглядів на права держави, коли проводилася приватизація, змінювалася фінансова система, більш серйозне значення стали надавати ринковим процесам. Державне втручання в економіку було зведено до мінімуму, але одночасно і зобов'язання держави, пов'язані з соціальними гарантіями громадянам, сильно зменшилися»¹.

Заохочується правління еліт, і на шкоду демократичному і парламентському прийняттю рішень, зростає прагнення правити за допомогою урядових постанов і судових рішень. Створюються сильні інститути – такі, як центральні банки (на зразок Федеральної резервної системи в США) і квазіурядові інститути всередині країни (МВФ і СОТ на міжнародній арені), – які повністю вільні від демократичного впливу, аудиту, підзвітності та контролю. З неоліберальної точки зору, масова демократія зводиться до «правління натовпу» і створює бар'єри для накопичення капіталу на зразок тих, що загрожували владі вищих класів в 1970-х роках.

Серед значущих особливостей сучасної неоліберальної моделі економіки можемо виділити наступні:

- перерозподіл доходів на користь вищого класу, за рахунок середнього;
- деіндустріалізація, як результат виведення виробництва за межі держави в країни з дешевою робочою силою;
- концентрація стратегічних ресурсів у приватних структурах внаслідок приватизації;
- трансформація держави у значущого учасника ринкових відносин, чинного у власних інтересах без врахування інтересів суспільства;
- неокорпоративізму плюс збільшення впливу транснаціональних корпорацій, що діють повсюди та не несуть серйозної юридичної відповідальності;
- видавлювання малого та середнього бізнесу на периферійні ділянки ринку;
- перетворення всіх значущих матеріальних і нематеріальних цінностей на об'єкт купівлі-продажу, тобто товар;
- домінування фінансового капіталу;
- дерегуляція фінансових активів.

Л. фон Мізес та Ф. фон Хайек вказують, що ринок виконує незамінну пізнавальну функцію в процесі соціальної координації, де він є передавальним пристроєм, що дозволяє ефективно використовувати інформацію, розсіяну серед незліченної безлічі економічних суб'єктів².

Таким чином, можна виділити основних гравців бізнесу: великий капітал (корпорації), держава, малий та середній бізнес.

Сучасне трактування соціальної відповідальності бізнесу передбачає більш систематичну та інтегровану програму, націлену на надання соціального впливу і впливу в області охорони навколишнього середовища, для того чи іншого підприємства, а також управління даною діяльністю стратегічним чином. Глобалізація бізнесу ще більш категорично вказала компаніям на необхідність уважніше аналізувати наслідки своєї все більш складною і різноманітною діяльності в широкому спектрі географічних регіонів, деякі з них до недавнього часу були не знайомі з принципами менеджменту. Зростання ринкової лібералізації в багатьох частинах земної кулі призвело до того, що компанії (часом відносно невеликі за розмірами), які раніше ніколи не ризикнули б вийти за межі свого національного ринку, починають вести міжнародні операції. Існує низка чинників, які надали ще більшої значущості здатності компанії адекватно оцінювати роль своєї діяльності в галузі соціальної відповідальності. Чинник, що лежить на поверхні, пов'язаний з неухильно зростаючими темпами регулятивного контролю. Найбільш усе це відчувається в області «охорони навколишнього середовища, охорони здоров'я та безпеки на робочому місці, проте суворі вимоги висуваються і щодо «відмивання» грошей, фінансових операцій з особами, підозрюваними в терористичній діяльності й т. ін.»³.

Таким чином, якщо механізми соціальної відповідальності бізнесу мають в країнах Заходу певну традицію, то впровадження неоліберальної «шокової терапії» на пострадянському просторі нівелює рівень значущості зазначеної проблематики. Взагалі, «соціальна відповідальність» та неліберальні цінності, які сформували певний тип бізнесмену та особистості, не корелюють між собою, особливо у так званих «транзитивних суспільствах». Гонка за економічними бонусами

¹ Харви, Д. (2007). *Краткая история неоллиберализма*. Москва: Поколение, 28-38.

² Проценко, О., Лісовий, В. (2009). *Лібералізм*. Київ: Простір, Смолоскип, 3-35.

³ Homepage (2018). *The World Business Council for Sustainable Development*. <<http://www.wbcsd.org>> (2014, June, 17).

привела до усвідомлення необхідності перегляду плинних правил неоліберальної моделі, яка ще сорок років тому виступала панацеєю від стагфляції західної економіки.

У контексті сучасної світової кризи, яка активізувала критику неолібералізму можемо виділити його наступні обмеження:

1. Неоліберальна модель посилює майновий розрив між соціальними стратами, що може сприяти виникненню політичних конфліктів.

2. Неолібералізм став антисоціальною практикою, що призводить до зростання рівня пауперизації середніх верств населення, котрі були колись каркасом розвинутих суспільств.

3. Зрощування держави і великих монополій перетворюється на загрозу диктатури.

4. Малий та середній бізнес не витримують конкуренції з великим капіталом і часто поглинається останнім.

5. Переповненість ринку деривативами профанує економічну взаємодію між суб'єктами та посилює кризу.

6. Великий бізнес вимагає освоєння нових ринків для можливості рокировки фінансово-матеріальних активів з метою відходу від оподаткування; а також для «видиху» боргових накопичень.

7. Неолібералізм призвів до стану цугцвангу в глобальній економіці: тобто прийняття чи неприйняття тих чи інших рішень тільки погіршує ситуацію.

У таких обставинах питання соціальної відповідальності йдуть на останній план, оскільки всі три гравці неоліберального ринку перебувають в термінальному стані. Вживання кожного з них вимагає жорстких рішень іноді не сумісних із соціальною етикою. Разом з тим подальше ігнорування соціальних наслідків може привести до непередбачуваних результатів.

Інший набір проблем, пов'язаних із мобільністю людей, стосується адаптації мігрантів в країнах перебування, їхньої соціалізації. Загальновідомо, що, наприклад, політика «плавильного тиглю» в США була ефективною тривалий час, доки мова йшла про культурно близькі до англосаксів народи. Згодом стратегія мультикультуралізму виправдовувала себе певний період, але сучасний стан з мігрантами в США та Європі свідчить про її занепад.

Криза мультикультуралізму є, певним чином, індикатором кризи самої демократії в світі. Фокусуючись на правах окремого громадянина, демократія намагається не звертати уваги на релігійні, расові та національні відмінності людей. Але слід, наприклад, згадати, що важливим чинником розпаду СРСР був саме міжнаціональний конфлікт. Міжетнічні зіткнення у Сумгаїті, Ферганській долині, війна у Абхазії та Придністров'ї, згодом війна у Чечні продемонстрували: інтернаціональна єдність, як складова моделі СРСР, зазнала краху. Якщо провести певну аналогію, можна сказати, що сучасна Західна Європа може опинитися у подібному становищі. Культ толерантності та політкоректності призвів лише до збільшення чисельності некорінного населення.

Інші проблеми становить репродуктивна поведінка (особливо в мусульманських етнічних групах), життєво-стильові орієнтації, організація побуту, релігійні аспекти.

Також слід підкреслити, що ліквідація низки політичних режимів у країнах Північної Африки (Туніс, Лівія, Єгипет) посилила неконтрольовану просторову мобільність з цих регіонів до Європи.

В цілому, політика мультикультуралізму у Європі призвела до низки певних наслідків, які напевно будуть впливати на загальну ситуацію в світі. Важливим наслідком є те, що політичні кола ведучих країн Західної Європи, як було зазначено вище, знайшли змогу подолати бар'єри політкоректності та публічно проголосити про незадовільні результати щодо інтегрування різних етнічних груп до суспільного цілого. Хоча, як вказує З. Бауман «інтеграція – це лише політкоректна назва асиміляції»¹.

Це свідчить про те, що на високому рівні вже не можуть більше ігнорувати ті протиріччя, які роками вирують у соціально-політичному просторі міжнаціональних та міжрелігійних взаємодій. Влада визнає, що далі стає дедалі важче робити «гарну міну при поганій грі». Влада констатує той факт, що запропонована колись модель більше не діє, але всім зрозуміло, що альтернативи не існує. Як справедливо зазначає І. Радіонова «постмультикультуралізм поки не запропонував принципово нових підходів, які були б плідними у сучасних ускладнених контекстах»².

¹ Бауман, З. (2004). *Глобализация. Последствия для человека и общества*. Москва: Весь Мир. 21-22.

² Радіонова, І. (2012). Мультикультуралізм versus пост-мультикультуралізм: практики та дискурси. *Сучасне суспільство*, 1, 159-165.

Реакцією на проблеми з мігрантами є електоральні орієнтири корінного населення в деяких країнах. Обрання Д. Трампа президентом США свідчить про певну «втому» значної частини мешканців від ліберальної риторики щодо прав людини, підвищеного рівня криміналізації в районах скупчення мігрантів, від надання мігрантам певних соціальних преференцій. Д. Трамп, при усій власній суперечливості, став символом консервативної Америки.

Апеляція до національно-консервативних цінностей характерна і для суспільств деяких країн Європи. Так, у 2017 р. на виборах в Австрії перемогу одержала Австрійська народна партія на чолі з С. Курцем, у передвиборчій риторичі якого була артикульована проблема адаптації мігрантів та питання стосовно квот мігрантів з Північної Африки.

Ліберальна практика насадження мультикультуралізму, як заміни американської моделі «котла», можливо зіграла певну позитивну роль на початковому періоді реалізації. Але в силу нелінійного характеру політичних процесів, ідеологічної заангажованості правлячих кіл Європи щодо політкоректності, ситуація вийшла з-під контролю влади.

Питання сумісного проживання на одній території етнічних груп, які радикально відрізняються одна від одної в усіх аспектах, є дуже важливим. Подолання негативних наслідків мультикультуралізму можливе лише при наявності політичної волі правлячих еліт та перегляду деяких діючих ліберальних принципів. Проблемним моментом є нейтралізація радикальних проявів у різних колах політичних опонентів. Також слід враховувати нюанс, що у даному випадку час робить не на користь безконфліктного вирішення проблеми.

Мобільність фінансових активів (грошей). Як зазначає В. Попов «події у фінансовій системі суспільства, грошові розрахунки і мобільність є коеволюційними процесами, в яких визначальну роль відіграють гроші»¹.

Гроші є суттєвим чинником світової політики. Вони дозволяють встановлювати та уникати контролю їхнім власникам. Мобільність грошей, яка, зокрема, проявляється у кількості та напрямі транзакцій, зумовлює появу певних точок концентрації (хабів) у вигляді міжнародних організацій, банків, корпорацій та інших установ, які стають важливими світовими політичними акторами. Ці актори є суттєвими загрозами для суверенітету сучасних держав-націй. Навіть окремі індивіди, які контролюють (чи концентрують) грошові потоки (на кшталт Дж. Сороса) здатні впливати на внутрішні політичні процеси, формувати порядок денний.

Кількісним показником мобільності активів виступає коефіцієнт –співвідношення оборотних і необоротних активів. «Мобільність означає здатність активів переходити з однієї форми в іншу. Висока мобільність говорить про те, що компанія зможе змінити структуру активів протягом короткого періоду часу. Це поняття пов'язане з ліквідністю – швидкістю конвертації в грошові кошти без втрати вартості. Однак, якщо показники ліквідності вимірюють здатність компанії відповідати за поточними зобов'язаннями (тобто вимірюють платоспроможність), то показник мобільності активів говорить про здатність компанії підлаштовуватися під зовнішній вплив ринку, проводити гнучку діяльність»².

Таким чином, мобільність активів є важливим процесом підтримки та відтворення сучасної світової капіталістичної системи. Мобільність активів впливає на нерівномірність економічного розвитку окремих держав та регіонів; формує соціальну дистанцію, а отже – соціальну структуру; впливає на тенденції розповсюдження бідності й багатства тощо.

Мобільність інформації. Розвиток систем розповсюдження інформації сприяє залученню окремих індивідів та соціальних груп до політичних процесів, оперативній артикуляції вимог з боку суспільства до політичної системи та встановленню зворотного зв'язку. Мобільність інформації стає чинником формування та мобілізації груп зі спільними політичними, економічними, релігійними, кримінальними та іншими інтересами, що в свою чергу призводить до створення мережевих транснаціональних структур. В умовах глобалізації такі структури є потенційними акторами світової політики.

¹ Попов, В. (2011). Мобильность и деньги: попытка конвергенции двух социологических теорий. *Журнал "Социологическое обозрение"* <https://sociologica.hse.ru/data/2011/09/06/1266960210/10_1-2_04.pdf> (2011, сентябрь, 06).

² Finalon.com. (2018). *Коефициент мобильности активов*. <<https://www.finalon.com/ru/slovar-ekonomicheskikh-pokazatelej/266-koeffitsient-mobilnosti-aktivov>> (2018, январь, 30).

Феномен виникнення організації «Ісламська Держава» значною мірою є наслідком діяльності мережових структур. Через соціальні мережі відбувалася вербовка до цієї структури та розповсюджувалися цінності радикального ісламу (мобільність ідей). Іншим наслідком є посилення ісламізму не лише як релігійного, а й як політичного чинника в сучасному світі. Якщо декілька десятиліть тому назад, мусульманський фундаменталізм існував у віддалених країнах Близького Сходу та Азії, то сьогодні його мережові структури охоплюють увесь світ, зокрема і Європу, і країни пострадянського простору. Не підлягає сумніву, що консолідовані мусульманські спільноти у випадку необхідності здатні виступити мобілізованою силою проти свого «іншого».

Практика свідчить, що релігійні лідери традиційного ісламу де-факто не контролюють діяльність значної кількості мусульманської молоді, яка вважає за потрібне вступати до лав радикального крила цієї релігії. При чому кількість неофітів зростає і завдяки тому, що молоді люди європейського походження приймають ісламську віру як альтернативу «пасивному» християнству.

Загрози, що пов'язані з демонтажем світового порядку, дестабілізацією політичної ситуації в світі, актуалізують проблематику дослідження мобільностей, як складових динаміки політичного процесу. Нерівномірний розвиток країн, криза демократії, глухий кут неоліберальної моделі розвитку, світова економічна криза, етно-релігійні конфлікти, тероризм, інспірація діяльності протестних рухів в країнах Північної Африки та інші дисфункціональні прояви потребують детального аналізу мобілізаційних процесів.

Таким чином, розглянуті типи мобільностей суттєво впливають на формування порядку денного світової політики. Мобільність стала певним параметром стану політичних, економічних, соціальних систем.

References:

1. Bauman, Z. (2004). *Globalizacija. Posledstvija dlja cheloveka i obshhestva*. Moskva: Ves' Mir. [in Russian].
2. Finalon.com. (2018). *Koeffitsiyent mobil'nosti aktivov*. [Asset Mobility Ratio]. <<https://www.finalon.com/ru/slovar-ekonomicheskikh-pokazatelej/266-koeffitsient-mobilnosti-aktivov>> (2018, January, 30). [in Russian].
3. Harvi, D. (2007). *Kratkaja istorija neoliberalizma*. [Brief history of neoliberalism]. Moskva: Pokolenie, 28-38. [in Russian].
4. United Nations. OHCHR. (2017). *Migration and Human Rights* <<http://www.ohchr.org/RU/Issues/Migration/Pages/MigrationAndHumanRightsIndex.aspx>> (2017, December, 18). [in Russian].
5. Popov, V. (2011). *Mobil'nost' i den'gi: popytka konvergencii dvuh sociologicheskikh teorij*. [Mobility and money: an attempt to converge two sociological theories]. <https://sociologica.hse.ru/data/2011/09/06/1266960210/10_1-2_04.pdf> (2011, September, 06). [in Russian].
6. Procenko, O., Lisovy'j V. (2009). *Liberalizm* [Liberalism]. Kyiv: Prostir, Smoloskyp. [in Ukrainian].
7. *Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility* (2010). COM. 36-40. [in English].
8. Radionova, I. (2012). *Mul'tykul'turalizm versus post-mul'tykul'turalizm: praktyky ta diskursy*. [Multiculturalism versus post-multiculturalism: practices and discourses]. *Suchasne suspil'stvo* [Modern society], 1,159-165. [in Russian].
9. TASS. (2016). *OON: chislo migrantov v mire*. [UN: the number of migrants in the world.] <<http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2580836>> (2016, January, 12). [in Russian].
10. Homepage (2018). *The World Business Council for Sustainable Development*. <<http://www.wbcsd.org>> (2014, June, 17). [in English].

Дінара Локтіонова, к. політ. н.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Україна

ПРОГРАМА «ГРОМАДСЬКИЙ БЮДЖЕТ» ЯК ІНСТРУМЕНТ МІСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Dinara Loktionova, PhD in Political Science

Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine

“PUBLIC BUDGET” PROGRAM AS A TOOL OF LOCAL POLICY

The article examines the research question "Under which conditions the public budget can be an effective tool of local policy?". The history of the "public budget" program creation and the experience of its implementation in Ukraine are revealed. The paper clarifies the definitive area of the "public budget" concept according to regional and political peculiarities of the environment. The main "public budget" program's advantages and disadvantages are highlighted based on the analysis of foreign and domestic sources. The results of the sociological survey on the awareness and involvement level of Mykolayiv citizens in the "public budget" program are presented. The basic conditions for the effective implementation of the "public budget" program are determined. Among them are population civil activity; the presence of an active and permanent non-governmental network organizations, movements, associations; the strategy of information campaign building and communication channels with the local community.

Keywords: public budget, budget of participation, public participation, participation.

Постановка проблеми. Сьогодні, згідно діючого законодавства України, територіальна громада є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень. У законі «Про місцеве самоврядування» (від 21.05.1997 р.) передбачено різні форми участі громадян, такі як: місцевий референдум, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, громадські слухання, органи самоорганізації населення тощо¹. Таким чином, законодавство України гарантує широкий спектр різноманітних форм участі та комунікації громадян з органами місцевої влади. Тому, серед різновидів форм участі, на якому ми хочемо зосередити свою увагу є програма «громадський бюджет» (або «бюджет участі», «партиципаторний бюджет», «бюджетування за участі громадськості») як один із інноваційних механізмів залучення громадян до участі у місцевій політиці. З огляду на це, **основне дослідницьке завдання** полягає у знаходженні відповіді на питання: «За яких умов громадський бюджет може бути ефективним інструментом міської політики?»

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальний огляд та аналіз літератури показав, що дана проблематика носить міждисциплінарний характер. Зокрема, пояснення юридичних та формальних особливостей реалізації програми «громадський бюджет» належить фахівцям у сфері юриспруденції та державного управління (А. Ємельянова, Н. Васильєва). Дослідження економічних аспектів функціонування програми «громадський бюджет» можна знайти у роботах фахівців у галузі економіки (Л. Козарезенко). Аналіз проектних пропозицій висвітлюється на таких ресурсах як voting.in.ua, urbanua.org. На державному ресурсі (decentralization.gov.ua) та ресурсах аналітичних центрах (samoorg.com.ua, frgn.mk.ua) пропонуються матеріали, що пояснюють механізми реалізації програми та її вплив на формування громадянського суспільства в Україні. Зарубіжний досвід запровадження та функціонування програми «громадський бюджет» можна знайти у роботах латиноамериканських (Cabannes, 2006), північноамериканських (Hollie Russon Gilman, 2016; Pape M., Lerner J., 2016) та західноєвропейських дослідників – Masser, K. (2014), Sintomer, Y., Herzberg, C., Röcke A. (2008), Röcke, A. (2014), Williams, E., Denny, E., Brstow, D. (2017).

¹Закон про місцеве самоврядування в Україні 1997 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page>> (2018, травень, 17).

Виклад основного матеріалу дослідження. Складність визначення дефінітивного поля цього дослідження обумовлюється регіональними та політичними особливостями середовища, тобто впливом існуючих політичних традицій участі та демократії, інтенсивністю залучення громадян до реалізації цієї програми. Разом з тим, у нормативно-правовому полі сьогодні зафіксовано 15 різних назв та 24 визначення громадського бюджету в органах місцевого самоврядування України¹. Тому, у рамках даного дослідження поняття «громадський бюджет» ми пропонуємо розуміти як участь населення у прийнятті рішень стосовно розподілу бюджетних коштів на рівні муніципалітетів. «Пряма демократія» – це спосіб організації влади, за якої мешканці певної території беруть участь у розподілі бюджетних коштів місцевих рад на основі безпосереднього залучення. Термін «місцева (локальна) політика» слід інтерпретувати як організацію життя населення з метою досягнення суспільного блага.

Цілісне сприйняття програми «громадський бюджет» як одного із методів залучення громадськості до прийняття управлінських рішень, виявлення його інтегративних та системотворчих зв'язків, можливе за допомогою *системного підходу*. У рамках *структурно-функціонального та інституційного підходів* нагальним є дослідження структурних складових та ефективності реалізації програми «громадський бюджет». *Аналіз, синтез та дедуктивний методи* допоможуть дослідити основні практики реалізації громадського бюджету та, на основі цього, визначити переваги та недоліки цієї програми. Це дасть можливість зрозуміти програму «в дії» та надати оцінку її застосування на практиці.

З історії створення програми «громадський бюджет»

Ідея запровадження програми «громадський бюджет» виникла у бразильському місті Порто-Алегро у 1980-х роках за ініціативи Бразильської робітничої партії, яка декларувала принцип «низи вирішують, що робити верхам». Саме у цей час відбулась активізація мешканців та розвиток міських рухів у всіх його напрямках. До цього ж часу, місто перебувало у скрутному становищі, як в соціально-економічній, так і в політичній сферах. У результаті реалізації програми «громадський бюджет», на кін. 90-их рр. ХХ ст. у місті збільшилась кількість шкіл у чотири рази, зросла кількість будинків, під'єднаних до водогону та каналізації (із 75% до 98%), бюджет на освіту та охорону здоров'я зріс із 17% до 40%;². Подальше впровадження цієї програми відбувалось у країнах Латинської Америки, де більш ніж 1200 з 16000 муніципалітетів впровадили її до 2006 року³. Згодом, ідеєю запровадження програми «громадський бюджет» почали цікавитись як великі (з населенням понад 700 тис. осіб), так і маленькі міста (з населенням до 30 тис. осіб) по всьому світу. А вже у 90-х рр. ХХ ст. ідеї «громадського бюджету» поширилися на рівні муніципалітетів Великобританії, Німеччини, Іспанії, Італії, Франції⁴. З 2008 р. програму «громадський бюджет» почали практикувати в країнах Північної Європи (Норвегія, Швеція, Ісландія в 2010 р. та Фінляндія в 2012 р.) та Східної Європи (Польща в 2011 р.). Але, крім активних прихильників застосування цієї програми є країни (Угорщина, Румунія)⁵ та міста⁶, які її критикують або визнали недоцільною. Навіть у Великобританії, громадський бюджет не розглядається як засіб виробництва соціальних

¹ Смелянова, А. (2017). Громадський бюджет: чи готові мешканці та влада співпрацювати? *LIGA.NET* <<http://blog.liga.net/user/aemelyanova/article/28807.aspx>> (2017, грудень, 04).

² Тарасовська, Н., Сайчук, А. (2016). Гроші – людям, або як працює громадський бюджет. *Прес-центр ініціативи Децентралізація* <<http://decentralization.gov.ua/news/2555>> (2016, червень 06).

³ Cabannes, Y. (2006). *Les budgets participatifs en Amérique Latine. Mouvements*, 47, 128–138. *CAIRN.INFO* <[https://www.cairn.info/revue-mouvements-2006-5-page-128.htm\(31.05.2015\)](https://www.cairn.info/revue-mouvements-2006-5-page-128.htm(31.05.2015))>. (2016, червень 06);

Röcke, A. (2014). Framing citizen participation. Participatory budgeting in France, Germany and the United Kingdom. *NATIONAL LIBRARY OF AUSTRALIA* <<https://catalogue.nla.gov.au/Record/6451259>>. (2016, червень 06).

⁴ Васильєва, Н. (2016). Залучення громадськості в українських містах» (на прикладі бюджету участі). *Науčná Електронна Библиотека «Киберленінка»* <<https://cyberleninka.ru/article/v/vovlechenie-grazhdanskogo-obschestva-v-ukrainskih-gorodah-na-primere-byudzheta-uchastiya>>. (2016, червень 06).

⁵ Козарезенко, Л. (2016). Бюджет участия в системе государственного финансового регулирования развития человеческого потенциала. *Науčná Електронна Библиотека «Киберленінка»* <<https://cyberleninka.ru/article/n/-uchastiya-v-sisteme-gosudarstvennogo-finansovogo-regulirovaniya-razvitiya-chelovecheskogo-potentsiala>>. (2016, червень 06).

⁶ Masser, K. (2013). Participatory budgeting as its critics see it 30.04.2013. *Buergerhaushalt* <<https://www.buergerhaushalt.org/en/article/participatory-budgeting-its-critics-see-it>> (30, April 2013).

змін. Здебільшого він використовується як засіб розширення участі громадськості, прав та можливостей, згуртованості та гордості¹.

Сьогодні досвід реалізації та географічний аспект застосування програми «громадський бюджет» дозволяє виділити декілька типів (моделей) бюджетування у світі²:

1. Модель Порту-Алегрі, адаптована до країн Європи (м. Кордоба, Іспанія (320 000 мешканців). Характеризується довготривалим процесом громадських обговорень щодо напрямів витрачання фіксованого відсотка місцевого бюджету. У співпраці місцевої влади і представників громад реалізуються інвестиційні проекти розвитку міста. Не дивлячись на те, що остаточне рішення щодо реалізації проектів належить місцевій владі, завдяки співпраці сторін, приймається повний список проектів.

2. Модель участі організованих інтересів (м. Альбасете, Іспанія (150 000 мешканців). За такої моделі бюджету участі представляти інтереси місцевих жителів можуть лише неурядові організації, профспілки, громадські організації, а не окремі громадяни. Модель організованих інтересів передбачає проведення публічних обговорень щодо напрямів витрачання коштів, але це є не обов'язковим. Дана модель притаманна для таких міст, у яких місцеві громади є потужними та активними.

3. Модель спільної участі (м. Бредфорд, Велика Британія (467 000 мешканців) та м. Плоцьк, Польща (128 000 мешканців). Ця модель є симбіозом моделей Порту-Алегрі та участі організованих інтересів. Вона передбачає участь як громадян, так і громадських об'єднань. На відміну від моделі Порту-Алегрі, джерелом фінансових ресурсів виступає не фіксована частка міського бюджету, а спеціальний фонд громади. Ці фонди формуються за рахунок надходжень міжнародних організацій, неурядових організацій або внесків самої громади. Як правило, місцева влада не приймає рішень, щодо затвердження таких проектів і не приймає участі у їх реалізації.

4. Модель участі всіх зацікавлених сторін (див. ті ж самі міста, що у модела №3). Ця модель доповнюється можливістю фінансування громадських фондів з боку приватного сектора та органів місцевої влади. У результаті, роль приватного сектора та місцевої влади є сильнішою, ніж громадян. Це часто негативно впливає на можливості участі громадян у бюджетному процесі та їх впливі на прийняття остаточних рішень.

5. Модель формальної участі (деякі міста Франції). Дана модель здебільшого має консультативний характер. Представники громадських організацій участі в цій моделі не беруть. Модель формальної участі передбачає прямий контакт громадян з місцевою владою шляхом формування консультаційних платформ з конкретних питань. Місцевою владою приймаються лише ті рішення, які відображаються у політичній програмі правлячої більшості.

6. Модель інформування щодо місцевих фінансів (м. Емсеттен (35 000 мешканців), м. Хільдене (56 000 мешканців), м. Флоте (21 000 мешканців) та Трептов-Кьопеник (233 000 мешканців), Німеччина). Метою такого бюджетування є консультація з державних фінансів, підвищення прозорості бюджетного процесу міста шляхом поширення інформації фінансового характеру серед громадян. Зустрічі місцевої влади і громади міста мають інформаційний характер, де пояснюються доходи і витрати місцевого бюджету, відбувається їх обговорення.

Досвід впровадження програми «громадський бюджет» в Україні

Процес децентралізації в Україні сприяв не тільки перерозподілу повноважень та ресурсів, а й став певним стартом залучення громади до прийняття управлінських рішень. Реалізація програми «громадський бюджет» на національному рівні розпочалась у 2015 році у містах Чернігові, Черкасах

¹ Williams, E., Denny, E.S., Bristow, D. (2017). Participatory Budgeting: An Evidence Review. *The Public Policy Institute for Wales (PPIW)* <http://ppi.w.org.uk/files/2017/08/PPIW-report_participatory-budgeting-evidence-review_-_July-2017-FINAL.pdf>. (2016, червень 06).

² Козарезенко, Л. (2016). Бюджет участия в системе государственного финансового регулирования развития человеческого потенциала. *Научная Электронная Библиотека «Киберленинка»* <<https://cyberleninka.ru/article/n/byudzh-et-uchastiya-v-sisteme-gosudarstvennogo-finansovogo-regulirovaniya-razvitiya-chelovecheskogo-potentsiala>>. (2016, червень 06); Sintomer, Y., Herzberg, C., Röcke, A. (2008). Participatory Budgeting in Europe: Potentials and Challenges. *International Journal of Urban and Regional Research*, <<http://www.eukn.eu/fileadmin/Lib/files/EUKN/2013/Participatory%20budgeting%20in%20Europe%20-%20potentials%20and%20challenges.pdf>>. (2016, червень 06).

та Полтаві. Сьогодні усі обласні центри України, окрім Херсона, запровадили програму «громадський бюджет». За матеріалами аналітичного дослідження А. Ємельянової, загальний розмір громадського бюджету у всіх українських містах складає близько 700 млн. грн. Найбільший розмір громадського бюджету в Україні має м. Київ – 150 000 000 грн. В обласних центрах України у 2017 році було подано близько 3000 проектів. Тематику проектів, які подаються на громадський бюджет можна вважати барометром місцевої проблематики. У 2017 це: благоустрій та інфраструктура (20%), спорт (18%) й освіта (17%). Беручи до уваги процедурні особливості програми «громадський бюджет» в Україні, аналіз положень про громадський бюджет показав, що існує чиновницька (під контролем влади) та громадська (під контролем громадськості) моделі громадського бюджету, а також змішана модель, яка є перехідним етапом від однієї моделі до іншої. Модель громадського бюджету залежить від ступеню залучення населення до механізму його реалізації на всіх його етапах¹.

Зважаючи на популяризацію даної форми громадської участі населення в містах України, Миколаївським центром соціологічних досліджень в період 07 по 11 травня 2018 р. методом особистісного формалізованого інтерв'ю (face-to-face) було проведено загальноміське опитування мешканців м. Миколаєва віком від 18 років і старше (обсяг вибірки – 400 осіб; вибірка багатоступенева, репрезентативна за віком, статтю та районом проживання респондентів; стандартна похибка – 2,49 %). Серед широкого спектра форм громадської участі, участі у програмі «громадський бюджет» надало перевагу лише 3,4% респондентів. Найбільш активною групою населення виявились мешканці міста віком 18-29 років (6,5%), що можна пояснити особливостями цього вікового періоду (таблиця 1.).

Таблиця 1

**Розподіл відповідей респондентів на запитання
«Яким формам громадської участі Ви надасте перевагу?» (N=400)
(% від загального числа опитаних респондентів)**

Форми громадської участі / Вік респондентів	18-29 років	30-49 років	40-49 років	50-59 років	60 і старше	Разом
Вбори, референдум	27,4	28,4	27,8	32,0	31,5	29,4
Збори за місцем проживання	7,3	14,8	13,2	12,8	12,7	12,4
Збори, місцеві ініціативи	7,3	11,9	10,4	14,4	12,7	11,4
Звернення громадян	3,2	1,7	1,4	4,0	0,6	7,9
Громадські слухання	8,1	6,8	8,3	6,4	9,1	7,8
Участь в органах самоорганізації населення	8,9	4,5	9,0	4,8	5,5	6,4
Консультації з громадськістю	6,5	2,3	9,0	6,4	6,7	6,0
Програма громадський бюджет	6,5	4,0	1,4	2,4	3,0	3,4
Запит на публічну інформацію	8,9	4,5	9,0	4,8	5,5	2,0
Громадських радах	2,4	12,5	8,3	6,4	7,9	0,7
Жодному із зазначених	21,8	12,5	9,0	10,4	9,7	12,4
Інше	0,8	0	2,1	0	0,6	0,1

* у респондентів була можливість обрати не більше 3-ьох варіантів відповіді на це питання

¹ Ємельянова, А. (2017). Громадський бюджет: чи готові мешканці та влада співпрацювати? *LIGA.NET* <<http://blog.liga.net/user/aemelyanova/article/28807.aspx>> (2017, грудень 04).

При цьому, рівень поінформованості населення Миколаєва щодо реалізації цієї програми на рівні міста дуже низький. Нічого не чули про цю програму більше ніж третина населення (37%), дещо чули – 40%, чули – лише 22,3% (таблиця 2).

Таблиця 2

**Розподіл відповідей респондентів на запитання
«Чи знаєте Ви, що з 2017 р. у м. Миколаєві існує громадський бюджет?» (N=400)
(% від загального числа опитаних респондентів)**

	18-29 років	30-49 років	40-49 років	50-59 років	60 і старше	Разом
Так,	13,7	33,3	23,6	15,1	22,5	22,3
Дещо чув	42,7	34,4	50,0	46,6	30,3	40,0
Ні	42,5	32,5	25,0	38,4	46,1	37,0

Результати дослідження демонструють, що реалізація цієї програми, незважаючи на її стрімке запровадження та активну популяризацію у м. Миколаєві знаходиться ще на початковій стадії. Низький рівень залученості та поінформованості мешканців щодо впровадження програми ставить під питання ефективність даного механізму громадської участі. Тому, далі ми вважаємо необхідним виділити основні переваги та недоліки програми «громадський бюджет».

Переваги та недоліки програми «громадський бюджет»

Основною метою запровадження програми «громадський бюджет» як в Україні, так і за її межами є інтеграція громадян до процесу прийняття рішень з питань бюджетування на місцевому рівні. Такий принцип можна розуміти як пряму демократію в дії, тому реалізація цієї програми має свої переваги. До них можна віднести наступні:

1. Мобілізація мешканців для вирішення суспільно значущих для них питань. Таким чином, програма «громадський бюджет» виступає каталізатором соціальної активності громадян.
2. Можливість місцевої влади сформувати уявлення та базу про потреби громадськості.
3. Вироблення необхідних компетенцій громадян з огляду на те, що програма «громадський бюджет» виступає як певний навчальний інструмент з питань місцевого самоврядування.
4. Забезпечення прозорості та доступності до основної бюджетної інформації.
5. Формування взаємної відповідальності за прийняття та реалізацію рішень як з боку місцевої влади, так і з боку громадськості.
6. Формування учасницького типу політичної культури.

Крім вищезазначених переваг, аналіз літератури продемонстрував, що впровадження програми «громадський бюджет» має і свої недоліки. Існують також наочні приклади неефективності її запровадження. Відтак, до основних недоліків можна віднести наступні:

1. Проблема загальнодоступності. З досвіду таких німецьких міст як Гамбург, Фрайбург, Монхайм-на-Рейне, кількість громадян, які беруть участь у цій програмі була невисока. Переважна більшість учасників це чоловіки середнього віку, які мають добро оплачувані посади, тобто певну фінансову стабільність, ресурси та час. Але, з точки зору соціальної справедливості, бюджетування на основі участі повинно включати участь різноманітних груп та соціальних прошарків¹.

2. Інструмент залучення тільки «активних» громадян та представників громадянського суспільства. Таким чином, низькі цифри включення громадян анонсують ще одну проблему, що піднімає питання – наскільки стійким є участь громадян з вироблення управлінських рішень через програму «громадський бюджет»? На прикладі німецького міста Хільден (земля Північний Рейн-Вестфалія), участь у програмі обмежувалось лише тим, що громадяни змогли тільки клікнути пропозицію на інтернет-форумі та написати коментарі щодо неї².

¹ Masser, K. (2013). Participatory budgeting as its critics see it 30.04.2013. *Buergerhaushalt* <<https://www.buergerhaushalt.org/en/article/participatory-budgeting-its-critics-see-it>> (2018, April, 30).

² Masser, K. (2013). Participatory budgeting as its critics see it 30.04.2013. *Buergerhaushalt* <<https://www.buergerhaushalt.org/en/article/participatory-budgeting-its-critics-see-it>> (2018, April, 30).

3. Зважаючи на те, що ця програма направлена на участь громадян з активною життєвою позицією, для більшості «пасивних» громадян, питання бюджетування є складним для розуміння, тим більше для того, щоб брати в ній участь. Це трудомістка праця, яка зрозуміла людям з відповідною підготовкою.

4. Відсутність широкої дискусії та можливостей обговорення громадськості проектних рішень.

5. Особливості голосування – відкриті списки з іменами та прізвищами осіб, що проголосували в он-лайн доступі. На наш погляд, це суперечить принципу тайного голосування та робить людину та її рішення об'єктом тиску з боку ініціативних груп.

6. Особливості інформаційної кампанії. Використання лише електронної форми участі у громадському бюджеті ускладнює його для певних суспільних груп, які не мають загального доступу до Інтернету.

7. Проблема достовірності результатів голосування оф-флайн. До них можна віднести певні технічні особливості при голосуванні¹.

Разом з тим, деякі критики програми «громадський бюджет» зауважували те, що замість того, щоб надати громадянам реальну можливість для участі, місцева влада скоріше намагалась продемонструвати широкому загалу те, яку складну роботу вона повинна виконувати. Попри це, ряд німецьких міст відмовились від реалізації програми «громадський бюджет» (міста у Північному Рейні-Вестафалія) на користь рішення про проведення дослідження громадської думки (соціологічні опитування) кожні два роки з метою виявлення проблемних питань. Таким чином, уроки, що були винесені деякими німецькими муніципалітетами з досвіду запровадження бюджету участі засвідчили недоцільність його існування.

Висновки. Сьогодні програма «громадський бюджет» – це одне з найбільш перспективних нововведень, яке «Нью-Йорк Таймс» назвав «революційною громадянською діяльністю»². Ідея запровадження програми має новаторський характер, тому що її слід розуміти як реакцію на зміни, що відбуваються у суспільстві. Проекти, які пропонуються для реалізації у рамках програми, повинні бути суспільно значущими та вирішувати гострі проблеми соціально-економічного, соціально-політичного та культурного характеру. Саме так і відбулось на Батьківщині «громадського бюджету» у місті Порто-Алегро (Бразилія). Цей процес значним чином змінив відносини між громадянами та місцевою владою, покращив її функціонування через поліпшення громадських послуг та інфраструктури, мобілізував неактивних громадян. Такий приклад є свідченням того, що добре реалізований громадський бюджет може призвести до підвищення рівня залученості громадян у сфері міської політики, взаєморозумінню та стійкому розвитку території³.

До певного часу у суспільстві домінувала думка, що програма «громадський бюджет» здатна «оживити» демократію та встановити соціальну справедливість. Проте, подальша світова практика продемонструвала, що це виявилось досить складним завданням⁴. У статті Guardian (2011), Аніта Паті навела думку Кевіна Керлі (Kevin Curley), виконавчого директора Національної виконавчої асоціації добровільних та громадських дій, який сказав, що не дивлячись на ентузіазм з приводу бюджету участі, більшість представлених проектів стосуються покращення інфраструктурних об'єктів та ледь торкаються великих проблем, з якими стикається місцеве населення⁵.

¹ NikVesty (2018). *Депутата горсовета Солтыса обвинили в попытке повлиять на результаты голосования по «Общественному бюджету» Николаева*. <<http://nikvesti.com/news/politics/124716>> (2018, грудень 09).

² Gilman, H.R. (2016). *Engaging Citizens: Participatory Budgeting and the Inclusive Governance Movement within the United States*. *Harvard Kennedy School*. <<http://ash.harvard.edu/files/ash/files/participatory-budgeting-paper.pdf?m=1455295224>> (2018, грудень 09).

³ Williams, E., Denny, E.S., Bristow, D. (2017). *Participatory Budgeting: An Evidence Review*. *The Public Policy Institute for Wales (PPIW)* <http://ppiwi.org.uk/files/2017/08/PPIW-report_participatory-budgeting-evidence-review_-_July-2017-FINAL.pdf>. (2018, червень 06).

⁴ Pape, M., Lerner, J. (2016). *Budgeting for Equity: How Can Participatory Budgeting Advance Equity in the United States?* *Public Deliberation* <<https://www.publicdeliberation.net/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.ua/&httpsredir=1&article=1435&context=jpd>>. (2018, грудень 09).

⁵ Pati, A. (2011). *Is participatory budgeting losing ground?* <<https://www.theguardian.com/local-government-network/2011/aug/12/participatory-budgeting-localism-big-society>>. (2018, грудень 09).

Загальний огляд проектів, представлених до участі у програмі «громадський бюджет» в Україні продемонстрував, що вони в основному мають нагальний та споживацький характер, тому що фінансування більшості з них відноситься до компетенції органів міської влади. Таким чином, враховуючи сучасний контекст розвитку вітчизняного суспільства, його впровадження у деякій мірі можна інтерпретувати як перекладання на громадськість обов'язків місцевої влади. Крім того, урахування переваг та недоліків програми «громадський бюджет», про які зазначали вище у тексті, дає підстави стверджувати, що потенційні вигоди, пов'язані з бюджетом участі, сьогодні більш ніж розпливчасті.

Таким чином, для того, щоб програма «громадський бюджет» стала ефективним інструментом міської політики в Україні та так званим «window of opportunity»¹, слід враховувати наступні умови під час її реалізації: 1. громадянську активність мешканців певної території з урахуванням їх національних та культурних особливостей; 2. наявність мережі активних та постійно діючих громадських організацій/рухів/асоціацій з міцними соціальними зв'язками та високим рівнем соціальним капіталу всередині цих груп; 3. вибудовування інформаційної кампанії та каналів комунікації з урахування особливостей розвитку територіальної громади на даному етапі. На наш погляд, за цих умов, подальше функціонування програми «громадський бюджет» буде успішним по всій території України. Це, у свою чергу, сприятиме, встановленню партнерських відносин між мешканцями та місцевою владою, зміцненню довіри між ними, формуванню соціального капіталу, конвертація якого забезпечить підтримку місцевої влади з боку громадськості, легітимацію її рішень та налагодження системного діалогу.

References:

1. Röcke, A. (2008). Participatory Budgeting in Europe: Potentials and Challenges. *International Journal of Urban and Regional Research*, <<http://www.eukn.eu/fileadmin/Lib/files/EUKN/2013/Participatory%20budgeting%20in%20Europe%20-%20potentials%20and%20challenges.pdf>>. (2018, June, 12). [in English].
2. Abers, R. (2000). *Inventing Local Democracy. Grassroots Politics in Brazil*. <<https://books.google.com.ua/books>>. (2018, June, 12). [in English].
3. Pati, A. (2011). Is participatory budgeting losing ground? *Theguardian.Com* <<https://www.theguardian.com/local-government-network/2011/aug/12/participatory-budgeting-localism-big-society>>. (2018, June, 12). [in English].
4. Cabannes, Y. (2006). *Les budgets participatifs en Amérique Latine. Mouvements*, 47, 128–138. *Cairn.Info* <[https://www.cairn.info/revue-mouvements-2006-5-page-128.htm\(31.05.2015\)](https://www.cairn.info/revue-mouvements-2006-5-page-128.htm(31.05.2015))>. (2018, June, 12). [in English].
5. NIKVESTI (2018). *Deputata gorsoveta Soltysa obvy`ny`ly` v popytke povly`yat` na rezul`taty golosovany`ya po «Obshhestvennomu byudzhetu» Ny`kolaeva* [The deputy of the city council, Soltyas, was charged in an attempt to influence the results of the voting on the Mykolayiv "Public Budget"]. <<http://nikvesti.com/news/politics/124716>>. (2018, June, 12). [in Ukrainian].
6. Williams, E., Denny, E.S., Bristow, D. (2017). Participatory Budgeting: An Evidence Review. *The Public Policy Institute for Wales (PPIW)* <http://ppiwi.org.uk/files/2017/08/PPIW-report_participatory-budgeting-evidence-review_July-2017-FINAL.pdf>. (2018, June, 12). [in English].
7. *Zakon Ukrainy` pro misceve samovryaduvannya v Ukraini 1997* (Verhovna Rada Ukrainy`). [Law of Ukraine on Local Self-Government in Ukraine]. *Oficijnyj sajt Verhovnoyi Rady Ukrainy* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page>>. (2018, June, 12). [in Ukrainian].
8. Tarasovskaya, N., Saichuk, A. (2016). Groshi – lyudyam, abo yak pracuyeye gromads`ky`j byudzheth. [Money – people, or how the public budget works]. *Decentralization.Gov.Ua* <<http://decentralization.gov.ua/news/2555>>. (2018, June, 12). [in Ukrainian].
9. Gilman, H.R. (2016). Engaging Citizens: Participatory Budgeting and the Inclusive Governance Movement within the United States. *Harvard Kennedy School*. <<http://ash.harvard.edu/files/ash/files/participatory-budgeting-paper.pdf?m=1455295224>> (2018, June, 12). [in English].
10. Kozarezenko, L. (2016) *Byudzheth uchasty`ya v sy`steme gosudarstvennogo fy`nansovogo reguly`rovany`ya razvytyya chelovecheskogo potentsyala*. [Participation budget of in the system of development state financial regulation of human potential]. *Cyberleninka.Ru* <<https://cyberleninka.ru/article/n/byudzheth-uchastiya-v-sisteme-gosudarstvennogo-finansovogo-regulirovaniya-razvitiya-chelovecheskogo-potentsiala>>. (2018, June, 12). [in Ukrainian].

¹ Abers, R. (2000). *Inventing Local Democracy. Grassroots Politics in Brazil*. *Lynne Rienner Publishers* <https://www.rienner.com/title/Inventing_Local_Democracy_Grassroots_Politics_in_Brazil>. (2018, грудень 09).

11. Pape, M., Lerner, J. (2016). Budgeting for Equity: How Can Participatory Budgeting Advance Equity in the United States? *Public Deliberation* <<https://www.publicdeliberation.net/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.ua/&httpsredir=1&article=1435&context=jpd/>> (2018, June, 12). [in English].
12. Masser, K. (2013). Participatory budgeting as its critics see it 30.04.2013. *Buergerhaushalt* <<https://www.buergerhaushalt.org/en/article/participatory-budgeting-its-critics-see-it>> (2018, June, 12). [in English].
13. Sintomer, Y., Herzberg, C., Röcke, A. (2008). Participatory Budgeting in Europe: Potentials and Challenges. *International Journal of Urban and Regional Research. Eukn.Eu* <<http://www.eukn.eu/fileadmin/Lib/files/2013/Participatory%20urope%20-%20potentials%20and%20challenges.pdf>>. (2018, June, 12). [in English].
14. Vasylyeva, H. (2016). Zaluchennya gromadskosti v ukrayinskyx mistax (na pry`kladi byudzhetu uchasti). [Public Involvement in Ukrainian cities (on the example of the budget of participation)]. *Cyberleninka.Ru* <<https://cyberleninka.ru/article/v/vovlechenie-grazhdanskogo-obschestva-v-ukrainskih-gorodah-na-primere-byudzheta-uchastiya>>. (2018, June, 12). [in Ukrainian].
15. Yemelyanova, A. (2017). Gromadskyj byudzhzet: chy gotovi meshkanci ta vlada spivpracyuvaty? [Public Budget: Are the residents and authorities ready to cooperate?]. *Liga.Net* <<http://blog.liga.net/user/aemelyanova/article/28807.aspx>>. (2018, June, 12). [in Ukrainian].

Лілія Білуха

*Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президенті України*

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СПРОМОЖНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЯК ЗАПОРУКА ЕФЕКТИВНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Liliia Bilukha

*Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy
of Public Administration under the President of Ukraine*

FINANCIAL AND ECONOMIC POTENTIAL OF A CAPABLE TERRITORIAL COMMUNITY AS A GUARANTEE OF EFFECTIVE DECENTRALIZATION OF POWER IN UKRAINE

The actual state of territorial communities financial provision complicates the performance of their functions and tasks within the limits of their own powers and the implementation of delegated powers. Local budgets of territorial communities are largely comprised of national tax revenues most of which are not related to their own activities. The issues of financial provision of the united territorial communities in the period of their formation, their further effective functioning, and the financial and economic potential of formation of capable territorial communities are analyzed. It is substantiated that only financial decentralization makes it possible to form capable united territorial communities in order to balance economic, ecological, and social interests at the local level. It is proved that the formation of capable territorial communities will be facilitated by an increase in the volume of financial resources at the disposal of local self-government bodies.

Keywords: united territorial community, financial support, local self-government, capacity of united territorial community, decentralization.

Постановка проблеми. Висвітлено питання фінансового забезпечення об'єднаних територіальних громад у період їх утворення, подальшого ефективного функціонування та проаналізовано фінансово-економічний потенціал утворення спроможних територіальних громад. Обґрунтовано, що для збалансування економічних, екологічних та соціальних інтересів на місцевому рівні тільки фінансова децентралізація дає можливість сформувати спроможні об'єднані територіальні громади. Доведено, що формуванню спроможних територіальних громад сприятиме збільшення обсягу фінансових ресурсів у розпорядженні органів місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми діяльності та розвитку місцевого самоврядування, аналіз нормативно-правового поля формування спроможності територіальних громад в Україні є предметом дослідження багатьох науковців з державного управління, серед яких В. Бабаєв, О. Батанова, Л. Беззубко, Л. Дідківська, І. Дробот, О. Захарова, В. Мамонова, Ю. Молодожен, В. Наконечний, Ю. Куц, В. Новак, С. Саханенко, С. Серьогін, Ю. Шаров та ін.

Мета статті. Метою статті є вивчення питання фінансового забезпечення об'єднаних територіальних громад в період їх утворення та подальшого ефективного функціонування.

Виклад основного матеріалу. Процвітання та успішність функціонування об'єднаної територіальної громади залежить від фінансово-економічного потенціалу цієї громади, яка є повноправним суб'єктом економічних ринкових відносин. Для створення спроможної моделі об'єднаної територіальної громади необхідно створити соціальний паспорт цієї громади, чітко вивчити її потенціал: здатність до забезпечення виконання тих чи інших соціальних програм; фінансово-економічний стан; наявність людського капіталу; наявність та стан інфраструктури

тощо¹. Принципове значення в процесі реформування місцевого самоврядування має належне забезпечення матеріально-фінансової автономії територіальних громад, яка в свою чергу можлива за умови дотримання та реалізації принципу самостійності місцевого бюджету, який записано в Основному Законі України – Конституції України².

До 2015 року фінансова неспроможність територіальних громад в Україні була спричинена особливостями бюджетної системи – обмеженням дохідної частини місцевих бюджетів, тоді як у Європейській хартії місцевого самоврядування записано, що місцеві бюджети повинні наповнюватися за рахунок місцевих податків та зборів, розмір яких місцеві органи влади в межах своїх повноважень встановлюють самостійно³. В Україні було затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, яка в свою чергу передбачає створення законодавчої бази діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на новій територіальній основі з визначенням повноважень та їх ресурсного забезпечення⁴. В рамках реалізації Концепції наприкінці грудня 2014 року Верховною радою України були внесені зміни до Податкового⁵ та Бюджетного кодексів України⁶ щодо фінансового забезпечення об'єднаних територіальних громад, які відкрили новий шлях розвитку територіальних громад. У лютому 2015 року було прийнято Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»⁷, який дав старт процесу об'єднання територіальних громад і створення спроможних об'єднаних громад в Україні та затверджено Методику формування спроможних територіальних громад⁸.

З метою забезпечення фінансово-економічного потенціалу бюджету об'єднаних територіальних громад та стимулювання їх до об'єднання для фінансування видаткових повноважень у Бюджетному кодексі України визначено особливості формування бюджетів цих громад:

1) прями міжбюджетні відносини з державним бюджетом (базова дотація, освітня субвенція, медична субвенція, інші субвенції та дотації, якщо є підстави для надання та отримання відповідних міжбюджетних трансфертів);

2) до бюджетів об'єднаних територіальних громад також зараховується наступні податки:

- 60% на доходи фізичних осіб;
- 25% екологічного податку;
- 5% акцизного податку з реалізації підакцизних товарів;
- 100% єдиного податку;
- 100% на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності;
- 100% податку на майно (нерухомість, земля, транспорт).

3) для зарахування до бюджетів об'єднаних територіальних громад законодавчо закріплені наступні збори та інші платежі:

- державне мито;
- плата за надання адміністративних послуг, адміністративні штрафи та штрафні санкції;

¹ Куц, Ю.О. (2013). Концептуалізація територіальної громади в проблемному полі державного управління. *Територіальна громада: управління розвитком*. Харків: Константа, 5-14.

² Конституція 1996 (Верховна рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254>>

³ *Європейська хартія місцевого самоврядування 1985* (Верховна рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_036>. (2018, April, 30).

⁴ *Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в 2014* (Верховна рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014>>. (2018, April, 30).

⁵ *Податковий кодекс 2010* (Верховна рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>>. (2018, April, 30).

⁶ *Бюджетний кодекс 2010* (Верховна рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України*. <zakon.rada.gov.ua/go/2456-17>. (2018, April, 30).

⁷ *Закон про добровільне об'єднання територіальних громад 2015* (Верховна рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19>>. (2018, April, 30).

⁸ *Методика формування спроможних територіальних громад 2015* (Верховна рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України*. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/214-2015p.-%D0%BF>>. (2018, April, 30).

- збір за місця паркування транспортних засобів;
- туристичний збір;
- плата за ліцензії та сертифікати на певні види господарської діяльності;
- надходження від орендної плати за користування майновим комплексом та іншим майном що перебуває в комунальній власності;
- рентні плати за користування надрами (в т.ч. для видобування корисних копалин), за спеціальне використання води та водних об'єктів, лісових ресурсів;
- орендна плата за водні об'єкти, їх частини;
- плата за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів (банківські депозити);
- концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності;
- 75% коштів відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва;
- 50% грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього середовища внаслідок господарської та ін. діяльності;
- 10% вартості питної води від суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють реалізацію питної води через системи централізованого водопостачання з відхиленням від відповідних стандартів;
- 1,5% коштів від використання (реалізації) частини виробленої продукції, що залишається у власності держави відповідно до угод про розподіл продукції, та/або коштів на території громад, де знаходиться відповідна ділянка надр (газ, нафта);
- 55% коштів від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності до розмежування земель державної і комунальної власності;
- плата за надання місцевих гарантій.

4) до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища законодавством запропоновані цільові та добровільні внески підприємств, установ, організацій і громадян, які зараховуються як інші доходи.

5) бюджети об'єднаних територіальних громад беруть участь у горизонтальному вирівнюванні податкоспроможності – це система вирівнювання, яка передбачає, що місцевим бюджетам з рівнем податкоспроможності (середні надходження на 1 мешканця) нижче 0,9 середнього показника по Україні для підвищення рівня їх забезпеченості надається базова дотація (80 відсотків суми, необхідної для досягнення показника 0,9). А якщо рівень податкоспроможності бюджету об'єднаної територіальної громади знаходиться в межах від 0,9 до 1,1 середнього показника по Україні горизонтальне вирівнювання податкоспроможності не здійснюється. Одночасно, бюджети об'єднаної територіальної громади (як і інші місцеві бюджети, що мають взаємовідносини з державним бюджетом), у яких рівень податкоспроможності вище 1,1 середнього показника по Україні частину надходжень передають до державного бюджету (реверсна дотація). При цьому, кошти вилучаються не в повному обсязі, як це було при системі балансування місцевих бюджетів, а лише 50 відсотків перевищення індексу податкоспроможності 1,1 до середнього значення по Україні¹.

Необхідно також зауважити, що бюджети громад, які не об'єдналися, не отримують міжбюджетні трансферти із державного бюджету.

В Україні з початку 2015 року фактично була запроваджена нова бюджетна модель. Вона спрямована на забезпечення фінансової децентралізації, тобто збільшення обсягу фінансових ресурсів у розпорядженні органів місцевого самоврядування, створення фінансово спроможних територіальних громад.

Для досягнення визначених фінансових результатів та забезпечення широкого відтворення і соціального розвитку територіальної громади необхідне раціональне управління всіма ресурсами, які створюються бізнесом, органами влади, домашніми господарствами на її території. Одними з основних критеріїв для досягнення поставлених цілей є: формування ресурсної бази при допустимих рівнях ризику; наявність інститутів, що забезпечують ефективність управління

¹ *Бюджетний кодекс 2010* (Верховна рада України). *Офіційний сайт Верховної ради України*. <zakon.rada.gov.ua/go/2456-17>. (2018, April, 30).

фінансами територіальної громади; розрахунок на власні джерела фінансових потреб громади; можливість залучення зовнішніх фінансових ресурсів у необхідних обсягах. Все це свідчить про необхідність формування ефективної системи раціонального управління фінансовими ресурсами, визначення імперативів управління фінансовими ресурсами на цьому рівні.

Пропонується здійснювати раціональне управління фінансовими ресурсами громади безперервно з урахуванням особливостей конкретної територіальної громади та дії зовнішніх чинників, які є нерегульованими на рівні регіону. Тобто необхідно передбачати різні можливості швидкого та оперативного прийняття рішень, які мають вагомий вплив на всі аспекти діяльності територіальних громад.

За рахунок різних джерел наповнення місцевих бюджетів створюється потужний фінансовий ресурс територіальної громади, але цього недостатньо для необхідності визначення фінансових можливостей територіальної громади у забезпеченні її ефективного соціально-економічного розвитку. Необхідно визначити реальні та потенційні можливості тієї чи іншої територіальної громади, бо у кожній з них вони будуть відрізнятися. У сучасній літературі з економіки можна зустріти декілька визначень сутності економічних понять як реальні та потенційні фінансові можливості того чи іншого суб'єкта господарювання. Оскільки територіальна громада також є суб'єктом господарювання застосуємо ці визначення для трактування цих термінів для визначення фінансової можливості щодо створення спроможної територіальної громади:

– потенційні фінансові можливості територіальної громади – це розрахунок величини загального обсягу фінансових ресурсів територіальної громади, які можливо отримати в результаті ефективного використання усіх джерел наповнення бюджету громади (підприємства, домашні господарства, населення тощо): інноваційних процесів удосконалення системи управління фінансовими ресурсами та впровадження нових технологій тощо;

– реальні фінансові можливості територіальної громади – це загальний обсяг усіх фінансових ресурсів, що надійшли в певний період часу з усіх джерел, які формують місцевий бюджет цієї територіальної громади та перебувають у розпорядженні цього органу місцевого самоврядування і можуть бути використані цим органом для забезпечення соціально-економічного розвитку територіальної громади.

Отже, застосовуючи кращі досягнення у сфері управління фінансовими ресурсами територіальних громад на всіх етапах здійснення господарсько-виробничих процесів повертаючись до вищезазначених груп суб'єктів економіки можна створити свій фінансовий потенціал, який буде складатися із: фінансового потенціалу фактичного, фінансового потенціалу потенційного та фінансового потенціалу реального.

Вивчаючи фінансові можливості для створення спроможної територіальної громади на перспективу необхідно врахувати наявні незадіяні ресурси, які є на території громади: природні ресурси; корисні копалини; історичні та культурні пам'ятки, які на даний час з тих чи інших причин не використовуються; утворення нових суб'єктів підприємницької діяльності, нових робочих місць; розширення сфери побутових послуг не тільки для населення а й для суб'єктів господарювання. Для розрахунку фінансових можливостей територіальної громади від використання незадіяних на час розрахунку природних і виробничо-господарських ресурсів необхідно здійснити прогнозовані розрахунки доцільності їх використання з урахуванням витрат на реалізацію.

Методика розрахунку цих заходів передбачає можливість застосування методів оцінки ефективності інвестиційних проектів, що пов'язані із залученням нових джерел формування фінансового потенціалу територіальної громади.

Для удосконалення фінансового потенціалу створення спроможних територіальних громад та системи органів місцевого самоврядування в Україні необхідно провести такі заходи:

- забезпечити цільове та ефективне використання бюджетних коштів територіальних громад;
- оновити та удосконалити систему регулювання міжбюджетних відносин державного та місцевого бюджетів;
- залучати активно гранти закордонних донорів;
- залучати активно міжнародні програми фінансування проектів з застосування спів фінансування цих проектів;
- залучати місцеві позики;
- виправити невідповідності між загальнодержавними та місцевими податками та зборами;

- забезпечити позитивний вплив громадянського суспільства на прийняття управлінських рішень при процесі планування та управління фінансовими ресурсами територіальних громад;
- збільшити громадський контроль за дотриманням норм податково-бюджетного законодавства органами місцевого самоврядування.

Підвищення фінансового потенціалу територіальної громади прямо пропорційно залежить від результатів діяльності суб'єктів господарювання на території громади та ефективної системи управління фінансовими ресурсами на усіх етапах господарсько-виробничої діяльності. Ефективне вирішення зазначених проблем можливо здійснити тільки шляхом структурного реформування всієї системи фінансів місцевих бюджетів з урахуванням напрямків фінансової децентралізації та деконцентрації влади в Україні.

Але є ще багато проблемних питань. Так, наприклад, значна частина бюджетів місцевого самоврядування формується з надходжень від податків, у яких механізм справляння ще належним чином не відпрацьований: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизних товарів (особливо це стосується сільських бюджетів); екологічний податок. Як приклад можна привести податок на нерухомість – порядок адміністрування податку на нерухомість до кінця ще не визначений, особливо з врахуванням значної частки належним чином не зареєстрованої нерухомості відповідно до норм чинного законодавства, що в свою чергу тягне за собою не внесення до Єдиного державного реєстру правочинів і не надає змоги фіскальним органам відстежити об'єкти, які необхідно оподаткувати та через низький рівень доходів населення, особливо в сільській місцевості.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, для виконання функцій та завдань в межах власних повноважень та для реалізації делегованих повноважень реальний стан фінансового забезпечення територіальних громад є дуже складним. Місцеві бюджети територіальних громад в більшій частині складаються із загальнодержавних податкових надходжень, які у більшості не пов'язані із власною діяльністю цих громад, що в свою чергу суперечить демократичним механізмам ринкової економіки та принципам планування і управління фінансовими ресурсами територіальних громад, зазначених в українському бюджетно-податковому законодавстві та європейських нормах права.

Уся фінансова система забезпечення спроможності територіальних громад та органів місцевого самоврядування в Україні потребує удосконалення до норм, закладених у Європейській хартії місцевого самоврядування. Вирішення цього питання може бути проведено найефективніше, враховуючи аспекти фінансової децентралізації та деконцентрації шляхом структурного реформування усієї системи місцевих бюджетів. Тому, найбільш прагматичним кроком на шляху до втілення конституційних гарантій суверенітету, побудови гнучкої демократичної системи влади на місцевому рівні є достатнє забезпечення цими гарантіями територіальних громад. Отже, подальші дослідження будуть направлені на пошук додаткових джерел наповнення місцевих бюджетів з використанням незадіяних на період проведення дослідження ресурсів та невикористаного потенціалу.

References:

1. *Byudzhetnyj kodeks 2010* (Verkhovna Rada Ukrainy) [Budget Code of Ukraine 2010 (The Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynnyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>>. (2018, June, 14). [in Ukrainian].
2. *Yevropejska hartiya misceвого samovryaduvannya 1985* (Verkhovna Rada Ukrainy) [European Charter of Local Self-Government 1985]. *Ofitsiynnyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The Verkhovna Rada of Ukraine] <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036>. (2018, June, 14). [in Ukrainian].
3. *Zakon pro dobrovilne obyednannya terytorialnyh gromad 2015* (Verkhovna Rada Ukrainy) [Law on Voluntary Association of Territorial Communities 2015 (The Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynnyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The Verkhovna Rada of Ukraine] <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/157-19>>. 2018, June, 14). [in Ukrainian].
4. *Koncepciya reformuvannya misceвого samovryaduvannya ta terytorialnoyi organizaciyi vlady v Ukrayini 2014* [The Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine 2014 (The Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynnyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The Verkhovna Rada of Ukraine] <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>>. (2018, June, 14). [in Ukrainian].
5. *Konstytuciya 1996* [Constitution 1996 (The Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynnyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The Verkhovna Rada of Ukraine] <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>>. (2018, June, 14). [in Ukrainian].

6. Kucz, Y.O. (2013). *Konceptualizaciya terytorialnoyi gromady v problemnomu poli derzhavnogo upravlinnya* [Conceptualization of the territorial community in the problem field of state administration]. Harkiv: Konstanta, 5–14.
7. *Metodyka formuvannya spromozhnyh terytorialnyh gromad 2015* [Methodology for the formation of capable territorial communities (The Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The Verkhovna Rada of Ukraine] <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF>>. (2018, June, 14). [in Ukrainian].
8. *Podatkovyj kodeks Ukrayiny 2010* [Tax Code of Ukraine (The Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The Verkhovna Rada of Ukraine] <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>>. (2018, June, 14). [in Ukrainian].

DIGITAL AND MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL DISCOURSE

Олена Порпуліт, к. філол. н., докторант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ СТАТУС МЕДІАПРОСТОРУ: ГЛОБАЛЬНІСТЬ, ЛОКАЛЬНІСТЬ, ГЛОКАЛЬНІСТЬ, НОРМАТИВНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ

Olena Porpulis, PhD in Philology, ScD candidate

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

TERRITORIAL STATUS OF MEDIA SPACE: GLOBALISM, LOCALITY, GLOCALIZATION, REGULATORY LAW REGIMENTATION

In the following article, there is an emphasis on the formation of a single, global media space which poses the issue of creating and guaranteeing the balance between baldness, the openness of globalized media space and saving the national interests, defending the national priorities, following national pathways within the borders of Ukrainian media space. Main features of media space territorial dimensions are determined: globalism, locality, glocalization. The imperfection of regulatory law regimentation of Ukrainian media space is highlighted because it significantly slows down establishment, development, and progress of national media space.

Keywords: media space, globalism, locality, glocalization.

Постановка проблеми. Сучасний світ, інформаційно-комунікаційними трендами якого виступають інформаційна насиченість, інформаційна перевантаженість, статусна тотожність інформації і комунікації, стрімкий розвиток електронних технологій, «що спресували час і ліквідували супротив простору»¹, – дають змогу констатувати: факт формування єдиного, глобального медіапростору видається незмінним, невідворотним, фатальним і висуває на порядок денний створення і гарантування балансу між оголеністю, доступністю, відкритістю глобалізованого медіапростору та забезпечуванням національних інтересів, відстоюванням національних пріоритетів, дотриманням національних орієнтацій в його межах тощо.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Категорія медіапростору є предметом уваги низки дослідників: П. Адамс, В. Бебик, М. Бойкофф, О. Вартанова, Н. Голованова, С. Грицай, І. Дзялошинський, В. Ільганаєва, Н. Коулдрі, Д. Людеке, А. Лефевр, А. Маккарті, С. Маккуайр, В. Маскай, Є. Нім, П. Тцацу, Й. Фалькхеймер, А. Янссон тощо. Проте попри вагому репрезентативність наукових доробків у галузі медіапростору, актуальною проблемою є з'ясування територіального статусу медіапростору, і, відповідно, питання неупорядкованості, безсистемності, фрагментованості вітчизняної законодавчої політики в інформаційній сфері, зокрема у площині медіапростору, що, не в останню чергу обумовлено, з одного боку, побутуванням як синонімічних словосполучень і термінів «медіапростір», «інформаційний простір», «інформаційне середовище», «медіасфера», з іншого, відсутністю однозначного, чіткого смислового наповнення терміна «український медіапростір».

Мета статті – виокремити провідні риси територіального виміру медіапростору, з'ясувати підґрунтя впровадження й підтримання рівноваги між глобалізованим і національним медіапросторами, окреслити перспективи українського медіапростору.

¹ Бауман, З. (2005). *Индивидуализированное общество*. Москва: «Логос», 274.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми акцентуємо увагу на важливості й доцільності рецепції поняття «український медіапростір» у рамках соціальнокомунікаційного підходу, постульованого В. Різуном як «аналіз явищ у контексті суспільної взаємодії соціальних інститутів, засобів, соціальних ролей»¹. За визначенням О. Юдіної, медіапростір може бути позиційований як «особлива реальність, яка є частиною соціального простору і здатна до організації соціальних практик і уявлень агентів, включених у систему виробництва і споживання масової інформації»². Окреслюючи прийоми боротьби та правила захисту національного медіапростору в умовах глобалізації, І. Малик медіапростір розглядає «як один з основних компонентів засобів масової комунікації (ЗМК), ... як інструмент чи засіб впливу та складова інформаційної сфери суспільства»³, у демократичному суспільстві, інформаційна сфера передбачає «функціонування в його межах медіапростору як комунікатора-посередника між джерелом інформації та особою (громадянином), котрий бажає цю інформацію отримати»⁴. На безпосередньому зв'язку медіапростору й соціуму акцентує Д. Глухарев: «медіапростір слід розуміти не як сукупність засобів мас-медіа, а як незалежну реальність, утворену шляхом взаємодії засобів масової інформації й суспільства чи окремих індивідів загалом»⁵. С. Грицай поняття «медіапростір» пропонує виокремлювати в просторову категорію, «у рамках якого і тільки в ньому відбуваються всі процеси обміну інформацією та спілкування на різних рівнях і за допомогою різних комунікаційних засобів»⁶. Здобувши на сьогодні статус відносно «суверенної», самодостатньої системи, медіапростір може бути потрактований як об'єктивно наявна, самостійно продукована й модернізована динамічна конфігурація, в якій функції людини зводяться до ролі «... творця ресурсів, необхідних їй для саморозвитку, або ...споживача ресурсів»⁷. Згідно з В. Мальковою та В. Тишковым, збільшення й ускладнення засобів комунікації спричинює відповідне ускладнення й збільшення частки медіапростору в просторі соціальному⁸. В інтерпретації науковців медіапростір сучасного інформаційного суспільства є реальністю особливого гатунку, здатної до самопродукування, самовідтворення і самотрансляції, є своєрідною парцелою співфункціонування і співпрацюю засобів масової інформації / нових медій і суспільства / соціальних інститутів / окремого індивіда. Мережевий принцип, що полягає в основі існування медіапростору, дає змогу виокремити вертикальні й горизонтальні кореляції в межах досліджуваного об'єкта. Так, вертикальні, ієрархічні зв'язки можуть бути репрезентовані системою генерування, поширення, керування, зберігання й ретрансляції інформації і комунікації, горизонтальні – комунікаційною взаємодією між акторами медіапростору (конфігурація інформаційно-комунікаційних зв'язків, на сьогодні, є невичерпною, багатоваріативною, наприклад, індивід – індивід, індивід – соціум, індивід – соціальні інститути, соціальні інститути – індивід – соціальні інститути, соціальні інститути – індивід – соціальна спільнота, мас-медіа – індивід, мас-медіа – соціальні спільноти – соціальні інститути, соціум – мас-медіа, мас-медіа – соціальні інститути, соціальні спільноти – соціальні спільноти, соціальні спільноти – соціальні інститути та ін.). Територіальний вимір медіапростору дає можливість,

¹ Різун, В.В. (2012). Соціальнокомунікаційний підхід у науці та галузі соціальної інженерії. Електронна бібліотека Інституту журналістики. *Journlib. Univ. Kiev. Ua* <http://journlib.univ.kiev.ua/Socialniy_pidhid.pdf>, 12. (2018, липень, 30).

² Юдіна, Е.Н. (2008). Медіапространство как новая социологическая категория. *Преподаватель XXI век*. 2008, 2, 151.

³ Малик, І. (2009). Національний медіапростір в умовах глобалізації: прийоми боротьби та правила захисту. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, 21, 122.

⁴ Малик, І. (2009). Національний медіапростір в умовах глобалізації: прийоми боротьби та правила захисту. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, 21, 124.

⁵ Глухарев, Д.С. (2011). Медіапространство как элемент информационной безопасности. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Социально-гуманитарные науки*, 16, 9 (226), *Cyberleninka.Ru* <<https://cyberleninka.ru/article/v/mediaprostranstvo-kak-element-informatsionnoy-bezopasnosti>>. (2018, July 30).

⁶ Грицай, С.В. (2012). Визначення поняття «медіапростір» з позицій міждисциплінарного підходу. *Вісник Харківської державної академії культури*, 36, 242.

⁷ Дзялошинский, И.М. (2015). *Медиаобразование: поиск новой парадигмы. Медиаобразование 2015. Медиа-информационная грамотность для всех*. Москва, МПГУ, 23.

⁸ Малькова, В.А., Тишкова, В.К. (ред.) (2016). *Антропология медиа: теория и практика*. Москва: ИЭА РАН, 18.

з одного боку, розглядати його як універсум, світобудову, позбавлену традиційних обмежень фізичного простору і географічних відстаней, з іншого, просліджувати ознаки конкретної території через визначений реєстр розташованих на ній інформаційних ресурсів і джерел, через перелік засобів пошуку, збирання, опрацювання, поширення і зберігання інформації, що підпадають під юрисдикцію законодавства, чинного на цій території. Отже, врахування сучасних тенденцій глобалізації, локалізації, глокалізації дають змогу внести ясність у поняття «український медіапростір», виокремити істотні моменти щодо нормативно-правової регламентації об'єкта дослідження.

Тенденція до глобалізації, яка, за визначенням У. Бека, «охоплює виробництво і відтворення, перетинає національно-державні кордони і в цьому сенсі породжує наднаціональні й неklasові глобальні загрози з їх своєрідною соціальною та політичною динамікою»¹ породила якісно нову властивість життя у суспільстві – глобальність (у значенні перетворення на фікцію уявлення про замкнений простір). Нинішня, «суто негативна форма»² глобалізації, зазначає З. Бауман, «це паразитичний хижий процес, що живиться силою, висмоктаною з тіл національних держав та їх суб'єктів»³. Впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, удосконалення їхньої матеріально-технічної бази, безпрецедентне нарощення їхніх потужностей, спровокувало руйнування кордонів «територіального виміру» медіапростору. І якщо, з одного боку, окреслені тенденції сприяють «становленню демократичних принципів та свобод»⁴, з іншого, «зумовили появу нових викликів та загроз, які зокрема пов'язані з тим, що деякі із суб'єктів інформаційних відносин як на національному, так і глобальному рівнях, перетворивши інформацію на зброю, використовують свободу інформації для того щоб спотворити її засадничі принципи»⁵.

Процеси глобалізації як втілення трансформаційних перетворень в просторову організацію суспільних відносин і дій та породження трансконтинентальних або міжрегіональних потоків і мереж діяльності, Д. Гелд, Е. МакГрю, Д. Голдблатт і Дж. Ператон пропонують оцінювати з точки зору їхньої екстенсивності, інтенсивності, динаміки, впливу⁶. Так, ми можемо позначити глобалізацію медіапростору як географічну *екстенсивність* електричних імпульсів, що миттєво переміщуються в просторі й часі, долають кордони соціокультурної, політичної, економічної, мілітаристської діяльності. Поряд з цим глобалізація медіапростору означає, що зв'язки забезпечуються великою кількістю технічних засобів і посередників і є не хаотичними чи випадковими, а регульованими, тобто має місце *інтенсифікація*, або розширення масштабів взаємодії, взаємозв'язаності та потоків, які виходять за межі суспільств і держав світового порядку. Дії акторів медіапростору скоординовані єдиною настановчою директивою – підтримання й забезпечення кумулятивного стану медіапростору, що дає можливість поєднувати безліч суб'єктів, які беруть участь у генеруванні, поширенні, зберіганні, обміні інформацією. Зростання масштабів та інтенсивності медіапростору є свідченням *динаміки*, а саме прискорення і швидкості, з якою образи, символи, ідеї можуть передаватися з одного регіону до іншого. Просторове втручання, інтенсифікація і прискорення глобальних взаємодій і процесів плетуть складне павутиння відношень між індивідами, спільнотами, міжрегіональними інституціями, урядовими і неурядовими організаціями, мультинаціональними корпораціями, в наслідок чого відбувається взаємопроникнення місцевого і глобального, завдяки якому *вплив* віддалених чинників, з одного боку, посилюється, з іншого – розвиток навіть обмежених локальних подій і рішень може мати величезні наслідки.

Досліджуючи проблеми національного медіапростору в умовах глобалізації, І. Малик констатує безпосередню обумовленість, кореляцію інформаційного суверенітету й незалежності держави: «Чим більше йдеться про формування інформаційної сфери загалом та медіа-простору зокрема в умовах глобалізації, тим актуальнішою стає проблема збереження інформаційного

¹ Бек, У. (2000). *Общество риска: На пути к другому модерну*. Москва: Прогресс-Традиция, 8.

² Бауман, З. (2013). *Плинні часи: життя в добу невпевненості*. Київ: Критика, 40.

³ Там само.

⁴ Конах, В.К. (2015). Внутрішні загрози та виклики розвитку національних медіа-просторів: наукове осмислення проблеми. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 124 (2), 30.

⁵ Там само.

⁶ Гелд, Д., МакГрю, Е., Голдблатт, Д., Перратон, Дж. (2003). *Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура*. Київ: Фенікс, 38.

суверенітету, який безпосередньо пов'язаний з державним суверенітетом, а отже, і з існуванням держави як такої. Тобто існування загрози інформаційному суверенітету держави призведе до загрози втрати державності»¹. З іншого боку, невід'ємною частиною процесів глобалізації є зростання й посилення просторової сегрегації, ізоляція та відчуження², що певною мірою знаходить відлуння в медіапросторі суверенних держав.

Один із засновників топології медіа, П. Адамс, виокремлює дві опозиційні перспективи просторового вивчення медіапростору: «media in space» (вивчення географічного розташування комунікаційних мереж, їх технічної інфраструктури та геометрії «простору потоків») – «spaces in media» (вивчення унікальних просторів комунікації, підтримуваних за допомогою медіа, що вимірюються персональними контактами) і «places in media» (аналіз механізмів здобуття конкретним місцем власної значущості через медіа) – «media in place» (аналіз можливості / неможливості здійснення медіакомунікацій в певному місці)³. У межах нашого дослідження актуальності набуває висновок П. Адамса щодо існування в медіапросторі свого роду опозиційного співвідношення категорій фізичний простір і місце: вісь просторової організації («media in space», «media in place») передбачає, що «простір» і «місце» можуть розглядатися як «вмістилище» для охоплення, обмеження і форматування медійних комунікацій; вісь просторової репрезентації («spaces in media», «places in media») відображає процес виробництва просторів і місць у комунікаціях за допомогою вербальних, візуальних і аудіальних репрезентацій⁴. Суголосною ідеєю П. Адамса є думка П. Тцацу: «У ракурсі географічного виміру простір розглядається як фізичне місцезнаходження, що пов'язане з поняттям місця, оскільки простір забезпечує контекст місць, водночас формуючи власне значення з певних місць»⁵. Беручи до уваги погляд П. Тцацу – «створення місць здійснюється в повсякденному житті... Місця не існують лише як географічно демарковані райони (простори), оскільки співіснування досвіду, сприйняття й уяви, місце розташування, індивідуальність і почуття громади істотно беруть участь у їх побудові»⁶, – вважаємо, що базовими елементами, своєрідним інструментарієм медіапростору виступають не абстрактні, віддалені й розлогі фізичні простори і відстані, а місця, які мають значення обмеження, володіння, стабільності й конкретності, сприймаються скоріше емоційно, ніж раціонально. Зразковим у цьому плані є механізм перетворення події в медіаподію, що лише віддалено й схематично «відповідає» реальності, більшою мірою відбиваючи суб'єктивний ракурс трактування й відображення доквілля: «Локалізація медіаподії визначає просторовий масштаб, а динаміка змін – часові параметри, але ці характеристики завжди визначаються інтерпретатором»⁷. На нерепрезентативному характері медіапростору наголошує й С. Хантаєв, підкреслюючи, що в медіапросторі актори «отримують» викривлену картину об'єктивної реальності, поширення набувають лише відомості, значущі для автора повідомлення / контенту, повідомлення, поширювані в межах медіапростору «формує суб'єктивний і упереджений погляд на події, що відбуваються, створюючи в свідомості споживача інформації певний образ дійсності»⁸. Додамо, що здійснювана в медіапросторі практично миттєва передача повідомлень і послуг через географічні кордони й через різні часові пояси або в різні часові інтервали сприяє створенню і співіснуванню нових місць

¹ Малик, І. (2009). Національний медіа-простір в умовах глобалізації: прийоми боротьби та правила захисту. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, 21, 122.

² Иванов, В.Ф. (2013). Медиабезопасность в информационном обществе. *Cyberleninka.Ru* <<https://cyberleninka.ru/article/n/mediabezopasnost-v-informatsionnom-obschestve>>, 235. (2018, липень, 29).

³ Steinberg, P.E. (2010). Book Review: Geographies of Media and Communication. *Mgm.Arizona.Edu* <<https://mgm.arizona.edu/articles/book-review-geographies-media-and-communication>>, 114. (2018, липень, 30).

⁴ Дзялошинський, І.М. (2013). Медиаобразование: работа с текстами или умение ориентироваться в медиапространстве. *Медиаобразование 2013*, 34.

⁵ Tsatsou, P. (2009). Reconceptualising 'Time' and 'Space' in the Era of Electronic Media and Communications. *Journal of Media and Communication. Lra.Le.Ac.Uk* <https://lra.le.ac.uk/bitstream/2381/31479/4/PlatformVoll1_Tsatsou.pdf>, 22 (2018, липень, 30).

⁶ Там само, 25.

⁷ Витвинчук, В.В. (2013). Конструирование медиасобытия: специфика социального хронотопа. *Cyberleninka.Ru* <<http://cyberleninka.ru/article/n/konstruirovanie-mediasobytiya-spetsifika-sotsialnogo-hronotopa>>, 105 (2018, липень, 30).

⁸ Хантаев, С.Н. (2017). Медиапространство как среда распространения этнических стереотипов. *Gramota.Net* <<http://www.gramota.net/materials/3/2017/3-2/49.html>>, 187 (2018, липень, 30).

(наприклад, онлайн-форуми, онлайн-чати, онлайн-комунікатори Скайп, ICQ) і нових критеріїв часу (наприклад, Twitter, Viber, онлайн). Певною мірою можна говорити про те, що медіапростір демонструє ситуацію майже повної дисоціації фізичного простору на суб'єктивні місця, позбавлені однозначної (об'єктивної, конкретизованої) фізичної ідентифікації. Співіснування й взаємопроростання глобального й локального, переплетіння тенденцій гомогенності й гетерогенності, інтеграція неоднорідності й однорідності, що на сьогодні мають місце в медіапросторі, можуть бути позначені терміном «глокалізація», популяризованим Р. Робертсом наприкінці ХХ століття. Загалом, глокалізація в межах медіапростору може бути оцінена як зручний засіб створення продуктів / послуг / контентів, призначених для глобального ринку, але налаштованих відповідно до тенденцій, настроїв, уподобань соціуму / соціальних спільнот / культури місцевої¹. Глокалізація сприяє створенню пластичного, гнучкого медіапростору, здатного чинити опір «однаковості» глобального через «інаковість» локального. З одного боку, експансія глобальної мас-медійної системи продукує символічні естетичні смисли, генерує стандартизовані «загальнолюдські цінності», поширює узвичаєні моделі поведінки й шаблонні соціальні ролі, пропагує зразки медіаспоживання тощо, з іншого, спроможність кожного актора медіапростору спілкуватися, обмінюватися думками, дискутувати з представниками інших культур і держав, додавати до повсякденних практик «екзотичні родзинки» у вигляді кулінарних пристрастей, духовних практик, стильових напрямків дають можливість констатувати, що тенденція глокалізації підтримується як на глобальному, так і на локальному рівнях, і припустити, що в майбутньому, саме глокалізація виступатиме провідною ознакою медіапростору в територіальному вимірі.

Погляд на медіапростір як «окреслене межами змістилище чого-небудь» (Й. Дзялошинський, Є. Прохоров) акцентує таку характеристику об'єкта дослідження як *правова регламентація*. Мова йде про існування нагальної потреби в проясненні декількох моментів: 1) налагодження чітких взаємовідносин між медіапростором і «споживачами інформації», при наявності однакових можливостей для контактів у будь-якій точці медіапростору; 2) впровадження й контроль певних стандартів, що визначають правила взаємодії медіапростору та аудиторії; 3) реалізація прав громадян на інформацію, задоволення їх інформаційних потреб, причому з боку медіапростору забезпечуватиметься актуальність, доступність, повнота, достовірність, оперативність, порівнянність інформації; 4) оптимальна організація медіапростору, а саме уникнення умов породження переваг для одних верств «споживачів» на шкоду іншим; контроль за поширенням інформації маніпулятивного спрямування тощо². Український медіапростір, перебуваючи під юрисдикцією інформаційної політики держави, повною мірою наслідує коло проблем, невпорядкованих питань, породжених неузгодженістю окремих норм законодавства, регулюючих інформаційну сферу держави: відсутність єдиного бачення напрямів подальшого розвитку медіапростору, нерозвиненість національної системи поширення інформації в глобальному масштабі; підвищена інформаційна залежність від іноземних держав і медіа-структур; недостатня кількість державних програм, що стосуються формування інформаційного суспільства³. Ускладнює ситуацію і той факт, що навіть чинні на сьогодні принципи, стратегічні напрямки, програми дій, постульовані й закріплені державними інститутами відповідної компетенції, на практиці перетворюються в хаотичну дорожню карту, пересування якою нагадує рух по колу між неузгодженими, розрізненими, непрозорими стежками положень, поправок і уточнень, – у результаті, сучасний український медіапростір з великою натяжкою можна назвати інформаційно незалежним. Безперечно, позитивні наслідки у сфері становлення і розвитку українського медіапростору мали рішення Національної ради з питань телебачення та радіомовлення про припинення трансляції неадаптованих іноземних каналів в національному медіапросторі; прийняття Верховною Радою (5 лютого 2015 р.) закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо

¹ Gobo, G. (2011). Glocalizing methodology? The encounter between local methodologies. *International Journal of Social Research Methodology*. *Air.Unimi.It* <https://air.unimi.it/retrieve/handle/2434/167029/164704/glocalization_article_2011.pdf>, 428 (2018, липень, 30).

² Дзялошинський, І.М. (2013). Медиаобразование: работа с текстами или умение ориентироваться в медиапространстве. *Медиаобразование 2013*, 37.

³ Заніздра, Н. О. (2012). Державна інформаційна політика України на сучасному етапі та шляхи її вдосконалення. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. Випуск 4 (75). *kdu.edu.ua* <[http://www.kdu.edu.ua/statti/2012-4-1\(75\)/193.pdf](http://www.kdu.edu.ua/statti/2012-4-1(75)/193.pdf)>, 195 (2018, липень, 30).

захисту інформаційного телерадіопростору України», Указ Президента України № 47/2017 (від 25 лютого 2017 р.) про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України», Указ Президента України №133/2017 (від 15 травня 2017 р.) про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». На нашу думку, перспективи українського медіапростору безпосередньо обумовлені ступенем консолідації нормативно-правових дій з боку державних інститутів, громадських організацій, мас-медійних корпорацій, акторів медіапростору в напрямку відстоювання й шанування національних пріоритетів і орієнтирів на тлі глобалізаційних процесів, блокування протизаконного, неетичного контенту, формування культури відповідальності суб'єктів медіапростору перед суспільством, осмислення і протидія внутрішнім і зовнішнім інформаційним викликам (інформаційно-психологічні маніпуляції, дитяча порнографія, пропаганда тероризму, розпалювання міжнаціональної ворожнечі тощо), дотримання принципів демократичності і плюралізму думок, напрацювання механізмів діяти відповідно і з урахуванням вимог ринкової конкуренції тощо.

Висновки. Провідними рисами територіального виміру медіапростору виступають глобальність, локальність, глокальність, нормативно-правова регламентація. Беручи до уваги трансформаційні зміни останніх років практично у всіх сферах життєдіяльності людини, спричинені надшвидкими технологічними стрибками і пертурбаціями, дають підстави для припущення – подальший розвиток і становлення українського медіапростору відбуватиметься з орієнтацією і посиленням глокалізаційної характеристики, що, в свою чергу, стане можливим за умови удосконалення, координування і стабілізації нормативно-правової регламентації у сфері інформаційної політики країни.

References:

1. Tishkova, V.A. (2016). *Antropologija media: teorija i praktika* [Anthropology of media: theory and practice]. Moscow: IEA RAN. [in Russian].
2. Bauman, Z. (2005). *Individualizirovannoe obshchestvo* [Individualized society]. Moscow: Logos [in Russian].
3. Bauman, Z. (2013). *Plynni chasy: zhyttia v dobu nevpvnenosti* [Flowing times: life in the days of uncertainty]. Kiev: Krytyka. [in Ukrainian].
4. Bek, U. (2000). *Obshchestvo riska: Na puti k drugomu modernu* [Risk society: on the way to another modernity]. Moscow: Progress-Tradicija. [in Russian].
5. Dzialoshinskii, I.M. (2015). Mediaobrazovanie: poisk novoi paradigmy [Media Spaces: Finding a New Papadigm]. *Mediaobrazovanie 2015. Media-informacionnaia gramotnost dlia vsekh* [Media Education 2015. Media Information Literacy for All], 17–25 [in Russian].
6. Dzialoshinskij, I.M. (2013). Mediaobrazovanie: rabota s tekstami ili umenie orientirovat'sja v mediaprostranstve [Media creation: work with texts and the skill of finding one's way through media space]. *Mediaobrazovanie 2013* [Media creation 2013], 28–53. [in Russian].
7. Geld, D., MakGrju, E., Goldblatt, D., Perraton, Dzh. (2003). *Hlobalni transformatsii. Polityka, ekonomika, kultura* [Global transformations. Politics, economics, culture]. Kiev: Feniks. [in Ukrainian].
8. Gluharev, D.S. (2011). Mediaprostranstvo kak jelement informacionnoj bezopasnosti [Media space as an element of informational safety]. *Cyberleninka.Ru* <<https://cyberleninka.ru/article/v/mediaprostranstvo-kak-element-informatsionnoj-bezopasnosti>> [in Russian]. (2018, July 30).
9. Gobo, G. (2011). Glocalizing methodology? The encounter between local methodologies. *Air. Unimi.It* <https://air.unimi.it/retrieve/handle/2434/167029/164704/glocalization_article_2011.pdf> [in English]. (2018, July 30).
10. Gricaj, S.V. (2012). Vyznachennia poniattia «mediaprostir» z pozytsii mizhdystsyplinarnoho pidkhodu [Defining the concept of “media space” from interdisciplinary approach]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury* [Kharkiv State Academy of Culture Scientific bulletin], 36, 236-244. [in Ukrainian].
11. Hantaev, S.N. (2017). Mediaprostranstvo kak sreda rasprostraneniya jetnicheskikh stereotipov [Mediaspace as environment of ethnic stereotypes spread]. *Gramota.Net* <<http://www.gramota.net/materials/3/2017/3-2/49.html>> [in Russian]. (2018, July 30).
12. Ivanov, V.F. (2013). Mediabezopasnost' v informacionnom obshchestve [Media safety in informational society]. *Cyberleninka.Ru* <<https://cyberleninka.ru/article/n/mediabezopasnost-v-informatsionnom-obschestve>> [in Russian]. (2018, July 30).
13. Judina, E.N. (2008). Mediaprostranstvo kak novaja sociologicheskaja kategorija [Media space as a new sociological category]. *Prepodavatel' XXI vek* [Teacher XXI century], 2, 151-155. [in Russian].
14. Konakh, V.K. (2015). Vnutrishni zahrozy ta vyklyky rozvytku natsionalnykh media-prostoriv: naukovе osmyslennia problemy [The internal threats and challenges of the national media-space development: the scientific

- understanding of problem]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Relevant issues of international relations], 124 (2), 30-43. [in Ukrainian].
15. Malyk, I. (2009). Natsionalnyi media prostir v umovakh hlobalizatsii: pryiony borotby ta pravyla zakhystu [National media space in the process of globalization: fighting methods and rules of protection]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku* [Ukrainian National Idea: realities and perspectives of development], 21, 122-27. [in Ukrainian].
16. Rizun, V.V. (2012). Social'nokomunikacijnyj pidhid u nauci ta galuzi social'noi' inzhenerii [Social communicative approach in science and the field of social engineering.]. *Elektronna biblioteka Instytutu zhurnalistyky*. [Electronic Library of the Institute of Journalism]. <http://journlib.univ.kiev.ua/Socialniy_pidhid.pdf> [in Ukrainian]. (2018, July 30).
17. Steinberg, P.E. (2010). Book Review: Geographies of Media and Communication, by Paul C. Adams. *Mgm.Arizona.Edu* <<https://mgm.arizona.edu/articles/book-review-geographies-media-and-communication>> [in English]. (2018, July 30).
18. Tsatsou, P. (2015). Reconceptualising 'Time' and 'Space' in the Era of Electronic Media and Communications. *Platformjmc.Files.Wordpress.Com* <https://platformjmc.files.wordpress.com/2015/04/platformvol1_tsatsou.pdf> [in English]. (2018, July 30).
19. Vitvinchuk, V.V. (2013). Konstruirovaniie mediasobytiija: specifika social'nogo hronotopa [Construction of media event: specifics of social chronotope]. *Cyberleninka.Ru* <<http://cyberleninka.ru/article/n/konstruirovaniie-mediasobytiya-spetsifika-sotsialnogo-hronotopa>> [in Russian]. (2018, July 30).
20. Zanizdra, N.O. (2012). Derzhavna informatsiina polityka Ukrainy na suchasnomu etapi ta shliakhy yii vdoskonalennia [National information policy of Ukraine at the present stage and the ways of its improvement]. *Kdu.Edu.Ua* <[http://www.kdu.edu.ua/statti/2012-4-1\(75\)/193.pdf](http://www.kdu.edu.ua/statti/2012-4-1(75)/193.pdf)> [in Ukrainian]. (2018, July 30).

Vitalii Tereshchuk, PhD in Political Science, ScD candidate
Petro Mohyla Black Sea State University, Ukraine

POLITICAL ASPECTS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF FOREIGN BROADCASTING IN FRANCE

The article is devoted to the evolution of French foreign broadcasting policy, with special attention to its institutional and normative dimensions. Experience of France as the active participant of contemporary international broadcasting is interesting due to several factors. Firstly, it's a spectacular example of the peril of ignoring cross-border media propaganda capabilities. Secondly, it's a bright acknowledgment that an emphasis on culture, not on political or ideological content in foreign broadcasting may be a winning strategy. And thirdly, this experience demonstrates how fairly weak state foreign broadcasting can grow into one of the important players in highly competitive modern global media space. This experience can be exceptionally useful for Ukraine, whose foreign broadcasting service is still in its infancy.

Keywords: foreign broadcasting, broadcasting policy, Francophonie, national interests, France.

In a globalized world, using the media in order to ensure a proper presence in the international information space is an important part of state strategy for promoting national interests in the international arena. The competitiveness of state, its ability to achieve its foreign policy goals largely depends on the capacity to communicate its position to target audiences by different channels. More importantly, employment of cross-border media was and still is an instrument for penetration into media space of foreign nations aiming to influence public opinion. Consequently, foreign broadcasting has become an integral part of the implementation of foreign policy of many countries of the world and is considered an important component of national security.

The aim of this paper is to analyze political aspects of developing of French foreign broadcasting.

French broadcasting abroad was born in 1929 then the idea of creating a radio service for broadcasting to the territory of the French colonies. This idea was embodied in the form of the Le Poste colonial radio service, which was solemnly opened by French President G. Doumergue on May 6, 1931, on the day the international colonial exhibition was opened in Paris. Its target audience was French expatriate colonizers and a few natives, who had been trained to speak French and engage in low-status labour¹. In general, the potential audience was about 100 million inhabitants of the French colonial empire. The broadcasting was conducted in addition to French, as well as Spanish and English, followed by Greek, Norwegian, Romanian, Russian, Serbian, Swedish and Japanese. As well broadcast in Arabic started to the Middle East and North Africa².

In the 1930s, Le Poste colonial became an instrument of propaganda, including countering the foreign broadcasting of Great Britain, the USSR, Italy and Nazi Germany. In March 1938, in accordance with the new tasks, this radio service was renamed Paris-Mondial. As the French Minister of Posts, Telegraphs, and Telephones said at the opening of the new radio service, "The French Republic today possesses a marvelous instrument that will permit it to inform peoples, however distant they may be, about its international politics, or that's to say, about its firm desire for peace"³. In addition to French, broadcasts were conducted in English, Arabic, Italian and German, and in early 1940, the number of foreign languages increased to 20, and included English, Arabic, Bulgarian, Czech, Danish, Dutch, German, Greek, Italian, Japanese, Norwegian, Polish, Portuguese, Romanian, Russian, Serbo-Croatian, Slovak, Spanish, Swedish, and Turkish⁴.

¹ Tchouaffe, O.J. (2008). *Radio France Internationale. In the international encyclopedia of communication*. Malden, MA: Blackwell Publishing, 4089-4090.

² RFI (2018). *Histoire de la radio* <<http://radios.peuleux.eu/radios/r/rfi.html>> (2018, July, 05).

³ Scales, R. (2016). *Radio and the politics of sound in interwar France, 1921 – 1939*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press, 259.

⁴ RFI (2018). *Histoire de la radio* <<http://radios.peuleux.eu/radios/r/rfi.html>> (2018, July, 05).

It is also worth noting the creation on July 29, 1939, of a special state administrative authority – Radiodiffusion nationale, which united all state radio stations of the metropolis area¹.

French foreign broadcasting, despite the complex international situation, at the beginning of its existence, focused more on cultural programs, rather than countering the propaganda of the Axis countries or promoting French vision of the situation in Europe and in the world. According to analysis Graves in his work “The War on Short Wave” (1941), in the first months of the war, out of every 100 programs broadcast to America by Paris-Mondial, 38 were musical, consisting of string quartets and folk melodies, 24 were programs of news and comment in English; 21 were news and comment in French or Spanish, and 17 were “cultural” talks and features, designed particularly for women and for students of art, economics and literature. The situation changed after the German invasion in April 1940 to Denmark and Norway: the first place on the air was taken by news and comments, designed to persuade American listeners to have a favorable attitude towards France and negative to Germany (34%); music programming decreased to 32%, and the music was mostly martial (military marches, etc.); the number of cultural programs remained unchanged, but the number of non-English language programs dropped to 15%. In May of the same year, after the occupation of the Netherlands which opened the way for the German troops to France, virtually all broadcast programs were devoted to the war, and in June, the broadcasts were mainly the calls to the United States to provide France with assistance².

In general, researchers estimate France’s efforts of foreign broadcasting at the eve of the war and even after its start as not very successful. The country did not have the proper experience and, moreover, treated foreign propagandistic radio services in a very liberal way, refusing direct attacks on enemies and deliberately refraining from direct rebuttals to German and Italian propaganda, unless radio stations of these countries aired false information demanding “correction”. The weaknesses of the French foreign broadcasting of the pre-war period are also marked by high a proportion of cultural programs, and the tendency only to respond to the propaganda of Germany and Italy, rather than to actively introduce political ideas³.

After the fall of the Third Republic and the establishment of the Vichy regime, Paris-Mondial stopped broadcasting (the latest transmission was on June 17, 1940, with the speech of Marshal Pétain, appointed the day before the President of the Council, announcing the cessation of the fighting and the request for an armistice). In the French occupation zone, the new radio service named Radio-Paris was organized under the supervision of Propaganda-Abteilung Frankreich – the propaganda service of the German military command in the occupied zone of France created for the control and censorship of the press, broadcasting, literature, cinematography, and cultural events. Radio-Paris was in charge of disseminating German propaganda in French over the world, and its name was the same as a name of the pre-war Parisian radio station, which was to mislead the listeners⁴. France itself, under the terms of the Armistice Agreement, had no right to engage in international broadcasting.

At the same time, “Free France” movement (La France Libre) which led the struggle to liberate France from the German occupation and the regime of Vichy, also used the potential of broadcasting. The leadership of the movement understood that one of the reasons of France’s defeat was the successful propaganda of Nazi Germany, which France could not confront. Therefore, the use of broadcasting as the only accessible mean for propaganda influence on the population of the occupied country has become an important component of the movement’s non-military activities.

One of the areas of these activities was the cooperation of Free France with the British company BBC. The importance of this cooperation for the movement was, first of all, in the possibility to carry out direct radio propaganda on the territory of occupied France from the British territory. The partnership began with de Gaulle’s speech on 18 June 1940 appealing for French people to resist and continued thereafter⁵.

¹ Décret relatif à l’organisation de la radio-diffusion (1939). *Journal officiel de la République française*, 30 Juillet 1939, 9626–9627.

² See: Graves, H.N. (1941). *War on the short wave*. New York: The Foreign Policy Association, 19-20.

³ See: Scales, R. (2016). *Radio and the politics of sound in interwar France, 1921 – 1939*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press, 261-262.

⁴ Renard, D. (2018). Histoire de la Radio-Télévision en France (1901-1967). *TelesatMedias*.

<<https://telesatmedias.com/histoire-de-la-radio-television-en-france/>> (2018, July, 06).

⁵ See: Brooks, T. (2007). *British Propaganda to France, 1940–1944: Machinery, Method and Message*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 31.

However, the movement leaders understood the weakness of dependence on the British counterparts, which, moreover, tried to influence the content of “Free France” propaganda programs. According to de Gaulle’s decision, Radio Brazzaville service was created, the first tests of which took place on September 11, 1940, and the official broadcast was launched on December 5. The purpose of the radio was to restore the confidence of the French in their forces and ability to fight, and the crushing critique of Vichy collaborative regime. With the help of the radio, de Gaulle attempted to return France to the war, showing that, in cooperation with the Allies, victory was possible. The assistance of Radio Corporation of America (RCA) has allowed to radically increase the power of the radio station. Officially opened by de Gaulle on June 18, 1943, it was able to broadcast in 6 directions: 1) to North Africa, the Iberian Peninsula, France and the United Kingdom; 2) Central Europe, Russia and the Eastern Mediterranean; 3) to the Far East; 4) Madagascar, Union of South Africa and Australia; 5) to South America; 6) to North America. Influence and significance of Radio Brazzaville as a propaganda tool is confirmed by the fact that the Germans had to use black broadcasting technologies to counteract it: in 1942, the fake radio station with the same name was installed in occupied Paris¹.

Proclamation on June 3, 1944, of the Provisional Government and its real creation on September 9, 1944, after the liberation of most of the territory of France, including Paris, raised the question of the further fate of French foreign broadcasting. De Gaulle, with the understanding of the importance of it, created “Broadcasting Abroad” service (Emissions vers l’Etranger), which began its work on January 1, 1945. The broadcast was conducted on in 20 languages (Arabic, Bulgarian, Czech, Danish, Dutch, English, French, German, Greek, Hungarian, Italian, Norwegian, Polish, Portuguese, Romanian, Serbo-Croatian, Slovak, Slovene, Spanish, and Swedish), targeting 46 countries of the world². A special role in the creation was allocated to two sections: the German, which was responsible for the demoralization of the Nazi troops, and the Spanish, which was supposed to oppose the Franco regime. However, after de Gaulle’s resignation, the level of attention to foreign broadcasting decreased significantly: the budget was cut, some languages disappear from the air, although new languages were introduced³.

Thus, with the beginning of the Cold War, broadcasting to most of the Eastern European countries was stopped, but during the Hungarian Revolution of 1956, the volume of programs in Hungarian increased for a few weeks. At the end of the 1950s, in a context of increasing tensions in the French colonies of North Africa, France intensified its broadcasting in the Maghreb region, in particular, in an effort to counter the transmissions from Egypt supporting nationalist movements and the independence of Algeria. However, after the declaration of independence, the volume of broadcasting to the region reduced. In October 1960, at the height of the Berlin crisis, broadcasting in Russian with the participation of Russian emigrants from 1920s was restored, but it was quite diplomatic, as far as the French Foreign Ministry did not want to participate in the radio battle between the USSR and the West, so as not to harm the Franco-Soviet relations⁴.

It should be noted that the feature of the post-war broadcast of France was that since 1945 (Decree of March 23rd), any private broadcasting was prohibited⁵, which meant the introduction of a state monopoly, which lasted for about 40 years. This limited to a certain extent France’s ability to manipulate the status of radio services broadcasting abroad, since all of them clearly could position themselves exclusively as state (in this context we can recall the practice when for a long time while Cold war “Radio Free Europe” and “Radio Liberation” concealed their funding from US CIA, and they were presented as a private American propaganda network).

Also, the administrative structure of broadcasting management has changed: instead of Radiodiffusion nationale, on March 23, 1945, the new public institution named “French broadcasting” (Radiodiffusion française, RDF) was created, which in turn was transformed into “French Radio and television broadcasting” (Radiodiffusion-télévision française, RTF) on February 9, 1949. In 1964, it was decided to reform the RTF to give it a new status and greater autonomy. The law of June 27, 1964, transformed RTF into the Office of French Radio and television broadcasting (Office de radiodiffusion-

¹ Cornil-Frerrot, S. (2018) Le rôle de la radio. *Fondation de la France Libre*. <<http://www.france-libre.net/role-radio/>> (2018, July, 06).

² Nelson, M. (1997). *War of the black heavens: the battles of Western broadcasting in the Cold War*. Syracuse University Press, 109.

³ RFI (2018). *Histoire de la radio* <<http://radios.peuleux.eu/radios/r/rfi.html>> (2018, July, 05).

⁴ Ibid.

⁵ Journal officiel de la République française (1945). *Ordonnance n 45-472 du 23 mars 1945 tendant au retrait des autorisations des entreprises privées de radiodiffusion*, 23 Mars 1945, 1583.

télévision française, ORTF), which lasted until the end of 1974. All these structures were subordinated to the Ministry of Information and were in charge for state foreign broadcasting. It should be noted that foreign broadcasting was funded by the French Ministry of Foreign Affairs¹.

The reload of the system of foreign broadcasting was due not least to the domestic political situation that arose in 1968. The biased coverage of events related to national protests and strikes by the state mass media caused a sharp critique by both the public and journalists, one of the manifestations of which was the strike of the employees of the ORTF. As a result of these events, several attempts were made to legislatively increase the autonomy of the ORTF, the failure of which eventually led to its elimination by the law of August 7, 1974² and the creation of seven independent bodies on its place. Radio broadcasting functions were transferred to Radio France, a national radio company created on January 1, 1975. Within Radio France the radio service Radio France Internationale (RFI) was created, and its launch was accompanied by a sharp decline in the languages used in programming – from 17 to 14 (only English, Spanish and German remained). The Ministry of Foreign Affairs holds funding for foreign broadcasting³.

At that time, the following priority directions of foreign broadcasting were defined: in 1975, broadcasting began to the African region (so-called Southern Canal, Chaîne sud), mainly to French Africa, which France regarded as a zone of its privileged influence in the Third World; in 1976 – to the French-speaking audience of the United States and Central America (Western Channel, Chaîne Ouest); in 1977 broadcasting started to the CEE countries (Eastern Channel, Chaîne Est); in the same year, broadcasting in Portuguese is restored, due to political transformations in the country; in 1981, the announcement of a martial law in Poland was an impetus for the restoration of broadcast in Polish⁴.

The modernization of French foreign broadcasting occurs after coming to power of F. Mitterrand. In 1982, a five-year RFI development plan was adopted, which included the operation of world-wide French-language service and the creation of services in foreign languages.

At that same time, the normative provision of state foreign broadcasting was formed. The Law “On Audiovisual Communications” of 29 July 1982 determined that the tasks of the state TV and radio service were to serve general interests, which includes, in particular, the promotion of spread of French culture in all its forms abroad and participation in the dialogue between cultures, in particular French-speaking as well as satisfying the information, entertainment and cultural needs of the French people abroad⁵. In addition, this Law shaped the system of national radio and television broadcasting companies, which includes a separate national company for broadcasting abroad⁶. Such a company, according to the Decree of September 17, 1982, becomes Radio-France International⁷.

The law of September 30, 1986, which liberalizes the French media space, makes RFI independent from Radio France on January 1, 1987. In accordance with this law, the responsibility was defined for the foreign broadcasting service for the design and programming of sound broadcasting for international distribution, including programs for French people abroad (Article 44)⁸. The Law of April 1, 2000, amended Article 44: RFI was responsible for contributing to the dissemination of French culture through the design and programming of sound broadcasting programs in French or in foreign languages intended for foreign audiences as well as for French residents living abroad. This company provides an information mission relating to French and international news⁹.

¹ RFI (2018). *Histoire de la radio* <<http://radios.peuleux.eu/radios/r/rfi.html>> (2018, July, 05).

² See: Journal officiel de la République française (1974). *LOI n 74-696 du 7 aout 1974 relative à la radiodiffusion et à la télévision*, 7 Août 1974, 8355-8358.

³ ENTREPRISE RFI (1975). *Radio France Internationale, la cinquième chaîne de Radio France. RFI.* <<http://www.rfi.fr/contenu/20100127-1975-radio-france-internationale-cinquieme-chaîne-radio-france>> (2018, July, 13).

⁴ RFI (2018). *Histoire de la radio* <<http://radios.peuleux.eu/radios/r/rfi.html>> (2018, July, 05).

⁵ Journal officiel de la République française (1982). *LOI n 82-652 du 29 juillet 1982 sur la communication audiovisuelle*, 30 Juillet 1982, 2431.

⁶ Ibid.

⁷ Journal officiel de la République française (1982). *Décret n 82-793 du 17 septembre 1982 portant création d'une société nationale de radiodiffusion sonore pour l'étranger dénommée Radio-France internationale*, 18 Septembre 1982, 2812.

⁸ Journal officiel de la République française (1986). *LOI n 88-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication*, 1er octobre 1986, 11759.

⁹ Journal officiel de la République française (2000). *Loi n 2000-719 du 1 août 2000 modifiant la loi n° 86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication*, 11904.

In 1997, RFI buys the RMC Moyen-Orient radio service, created in 1972. This gave French foreign broadcasting service a fairly powerful broadcasting tool in Arabic for the Middle East and the Maghreb region – by then, the audience of the radio service was 16 million. Since 2006, the radio service is called Monte Carlo Doualiya (MCD)¹.

Today, according to RFI official website, broadcasting is carried out in fifteen languages: French, English, Cambodian, Simplified Chinese, Traditional Chinese, Spanish, Hausa, Mandingo, Portuguese, Brazilian Portuguese, Swahili, Persian, Romanian, Russian and Vietnamese. Considering the modern technical capabilities of broadcasting, besides the air, is carried out via the Internet, satellites and cable networks.

The first French broadcast channel, TV5, was launched in 1984, and in 2006 it was renamed TV5 Monde. The channel is broadcasting in French, distributing cultural programs, films and news to 200 countries around the world, thus serving as a tool for the policy of Francophonie. The mission of the channel is to promote French-language creative work as well as the French language, but also to deliver multilateral and international information everywhere in the world².

The desire of France to have its own global television channel, reinforced, in particular, by the experience of CNN influence on public opinion during the Gulf War, as well as by the emergence of new international TV channels in the global media space (Euronews, BBC World, Al Jazeera, etc.), triggered the launch in December 2006 of the new television channel named France 24: on December 5, broadcasting began on the Internet, the next day – French and English TV channels. The following year, April 2, the Arabic-language TV channel was launched³.

For the purpose of uniting in one structure of all state-owned media in France relating to foreign broadcasting, on April 4, 2008, the state-owned Audiovisual extérieur de la France (AEF) holding is established. This holding included radio services RFI together with Monte Carlo Doualiya, and television service France 24. In 2014, the holding changed its name to France Médias Monde. According to the official website of the holding, its weekly audience is about 100 million.

Creation of a new structure, which included both radio and television broadcasting services, caused the need for re-stating foreign broadcasting tasks. The law of March 5, 2009, amended the Law of September 30, 1986. According to it, the company responsible for the French audiovisual sector abroad has a mission to promote the dissemination and promotion of French language, of French and Francophone cultures, as well as the influence of France in the world, notably through the programming and broadcasting of television and radio programs or online public communication services relating to French, French, European and international news⁴. Such statement of the mission of French foreign broadcasting service is active till now.

The decree of January 25, 2012, specified the tasks of the national company in the field of foreign broadcasting. In particular, the objective of the foreign audiovisual sector is to promote the influence of France and the Francophonie and to promote democratic and republican values at a global level. The company in charge of the outside audiovisual sector of France aims to propose an alternative to the existing media on the international scene by offering in several languages, on all the media, a French vision of the international news. Foreign broadcasting service must also promote French and Francophone culture in all its diversity. The realization of this ambition implies strengthening the international media presence of France⁵.

Conclusions.

1) France, despite its rather active attention to the development of broadcasting, both within its borders and within its colonial empire, was unprepared to actively use it for foreign policy purposes,

¹ PEULEUX (2018). *MONTE-CARLO DOUALIYA*. <<http://radios.peuleux.eu/radios/m/montecarlodoualiya.html>> (2018, July, 05)

² TV5 Monde (2018). *Présentation*. <<http://www.tv5monde.com/cms/chaine-francophone/tv5monde/La-chaine/p-5857-Presentation.htm>> (2018, July, 12).

³ France 24 (2018). *France 24, the company*. <<http://www.france24.com/en/company>> (2018, July, 12).

⁴ Journal officiel de la République française (2009). LOI n 2009-258 du 5 mars 2009 relative à la communication audiovisuelle et au nouveau service public de la télévision, <<https://www.legifrance.gouv.fr/eli/loi/2009/3/5/MCCX0821956L/jo/texte>> (2018, July, 14).

⁵ Legifrance (2012). *Décret n 2012-85 du 25 janvier 2012 fixant le cahier des charges de la société nationale de programme en charge de l'audiovisuel extérieur de la France*. <<https://www.legifrance.gouv.fr/eli/decret/2012/1/25/MCCE1132195D/jo/texte>> (2018, July, 14).

in particular, in the context of the outbreak of the Second World War. France's propagandistic efforts were clearly weak compared to Nazi Germany's effective propaganda machine, and the lack of real counter-propaganda as well as of pro-active position in using the mass media to establish French agenda aggravated the country's vulnerability.

2) The role of broadcasting as an instrument of cross-border propaganda was well-rated by the Free France movement, which not only formulated the objectives of broadcasting which were adequate to the realities and objectives of liberation, but also managed to ensure an efficient broadcasting, both with the help of Allies and on its own.

3) The period of the Cold War was marked by distancing France from the use of broadcasting in the ideological confrontation between the USA and the USSR. The emphasis on promoting French culture and language, while preserving political neutrality, shaped the format of foreign broadcasting which has been preserved to this day.

4) The emergence and growth of the influence of global news TV channels have also been a challenge for the French foreign broadcasting service. The desire to have own "voice" in the international media space, to use media potential to advocate the Francophonie and counter the dominance of Anglo-Saxon culture prompted France to rethink the role of broadcasting in its foreign policy strategy. It was manifested both in the normative dimension (identifying specific goals, objectives, and priorities of foreign broadcasting) and in the institutional dimension (a special international TV channel France 24 and national holding which integrates and coordinates the work of all foreign broadcasting services of France).

References:

1. Journal officiel de la République française (1945). Radio France Internationale, la cinquième chaîne de Radio France. [Radio France Internationale, the fifth channel of Radio France]. *RFI*. <<http://www.rfi.fr/contenu/20100127-1975-radio-france-internationale-cinquieme-chaîne-radio-france>> (2018, July, 13). [in French].
2. Brooks, T. (2007). *British Propaganda to France, 1940–1944: Machinery, Method and Message*. Edinburgh: Edinburgh University Press. [in English].
3. Cornil-Frerrot, S. (2018) Le rôle de la radio. [The role of the radio]. *Fondation de la France Libre*. [Foundation of Free France]. <<http://www.france-libre.net/role-radio/>> (2018, July, 06). [in French].
4. Journal officiel de la République française (2012). Décret n 2012-85 du 25 janvier 2012 fixant le cahier des charges de la société nationale de programme en charge de l'audiovisuel extérieur de la France. [Decree No. 2012-85 of January 25, 2012 fixing set of charges of the national company in charge of foreign audio-visual sector of France]. *Legifrance*. <<https://www.legifrance.gouv.fr/eli/decret/2012/1/25/MCCE1132195D/jo/texte>> (2018, July, 14). [in French].
5. Journal officiel de la République française (1982). Décret n 82-793 du 17 septembre 1982 portant création d'une société nationale de radiodiffusion sonore pour l'étranger dénommée Radio-France internationale. [Decree No. 82-793 of 17 September 1982 on the creation of a national sound foreign broadcasting company named Radio-France internationale]., 18 Septembre 1982, 2812. [in French].
6. Journal officiel de la République française (1939). Décret relatif à l'organisation de la radio-diffusion. 29 juillet 1939. [Decree on the organization of broadcasting. July 29, 1939], 30 Juillet 1939, 9626-9627. [in French].
7. France 24, the company. *France 24*. <<http://www.france24.com/en/company>> (2018, July, 12). [in French].
8. Graves, H.N. (1941). *War on the short wave*. New York: The Foreign Policy Association. [in English].
9. Journal officiel de la République française (2000). Loi n 2000-719 du 1 août 2000 modifiant la loi n 86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication. [Law No. 2000-719 of August 1, 2000 modifying the law No. 86-1067 of September 30, 1986 on freedom of communication], 2 août 2000, 11903-11922. [in French].
10. Legifrance (2000). *LOI n 2009-258 du 5 mars 2009 relative à la communication audiovisuelle et au nouveau service public de la télévision*. [Law No. 2009-258 of March 5, 2009 relating to the audio-visual communication and to the new public service of television]. <<https://www.legifrance.gouv.fr/eli/loi/2009/3/5/MCCX0821956L/jo/texte>> (2018, July, 14). [in French].
11. Journal officiel de la République française (1974). LOI n 74-696 du 7 août 1974 relative à la radiodiffusion et à la télévision. [Law No. 74-696 of 7 August 1974 on Radio and Television Broadcasting], 7 Août 1974, 8355-8358. [in French].
12. Journal officiel de la République française (1982). LOI n° 82-652 du 29 juillet 1982 sur la communication audiovisuelle. [Law No. 82-652 of 29 July 1982 on audiovisual communication], 30 Juillet 1982, 2431-2440. [in French].
13. Journal officiel de la République française (1986). LOI n° 88-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication. [LAW No. 88-1067 of 30 September 1986 on freedom of communication], 1er octobre 1986, 11755-11767. [in French].

14. PEULEUX. (2018). *MONTE-CARLO DOUALIYA*. <<http://radios.peuleux.eu/radios/m/montecarlodoualiya.html>> (2018, July, 05). [in French].
15. Nelson, M. (1997). *War of the black heavens: the battles of Western broadcasting in the Cold War*. Syracuse University Press. [in English].
16. Ordonnance n° 45-472 du 23 mars 1945 tendant au retrait des autorisations des entreprises privées de radiodiffusion. [Ordonance No. 45-472 of 23 March 1945 on withdrawal the licenses of private broadcasting companies]. *Journal officiel de la République française*. [Official Journal of the French Republic], 23 Mars 1945, 1583. [in French].
17. Présentation. [Presentation]. *TV5 Monde*. <<http://www.tv5monde.com/cms/chaine-francophone/tv5monde/La-chaine/p-5857-Presentation.htm>> (2018, July, 12). [in French].
18. Renard, D. (n.d.). Histoire de la Radio-Télévision en France (1901-1967). [History of Radio-Television in France (1901-1967)]. *TelesatMedias*. <<https://telesatmedias.com/histoire-de-la-radio-television-en-france/>>(2018, July, 06). [in French].
19. Peuleux (2018). *RFI (anciennement: Le Poste colonial, Paris Ondes Courtes, Paris Mondial, Radio France Internationale)* [RFI (formerly: Le Poste colonial, Paris Ondes Courtes, Paris Mondial, Radio France Internationale)]. <<http://radios.peuleux.eu/radios/r/rfi.html>> (2018, July, 05). [in French].
20. Scales, R. (2016). *Radio and the politics of sound in interwar France, 1921 – 1939*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].
21. Tchouaffe, O. J. (2008). Radio France Internationale. In *The international encyclopedia of communication*. Malden, MA: Blackwell Publishing, 4089-4091. [in English].

Yana Matchuk

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

DIGITAL DIPLOMACY OF UKRAINE AS A FOREIGN AFFAIRS INFLUENCE FACTOR

This article is dedicated to the study of the phenomenon of digital diplomacy and its instruments used in the sphere of political communication and image-building of the states on the international scale. The article provides a brief overview of the digital diplomacy tools implemented by Ukraine's governmental and non-governmental bodies on various levels to inform the international audience about the news, major events and political decisions. It also contains an analysis of the effective legal framework in the country regarding diplomatic service in general and digital diplomacy in particular. The purpose of the article is to analyze the digital diplomacy application by Ukraine and to indicate the current achievements, future potential of this sphere for the state, as well as to point the further development to ensure the most efficient implementation of the available tools and methods.

Keywords: digital diplomacy, social media, foreign affairs, Ukraine.

Introduction

Analyzing modern international relations and diplomacy, we encounter various approaches, theories and ideas as they are ever-changing and evolving together with political, economic, social, legal and cultural processes taking place in the world. Out of the tendencies we face nowadays, the following are the major prerequisites to development of digital diplomacy and research thereof.

Digital diplomacy is thoroughly studied and analyzed by scholars internationally. The works of P. Seib, C. Bronk and N. Cull expand on the transformation of politics and diplomacy in the digital era, C. Hayden and R. Zaharna focus on the role of social and new media, F. Hanson and publications of the Oxford Digital Diplomacy Research Group led by C. Bjola offer a comprehensive look on the sphere in general. Ukrainian researchers N. Pipchenko, B. Humenyuk, O. Sahaydak, Y. Turchyn have dedicated their works to the topic of digital diplomacy.

The objective of the article is to indicate the trends in modern international relations and diplomacy that have led to the development of digital diplomacy as a full-fledged phenomenon and branch of research and to analyze the practical aspects of digital diplomacy implementation in Ukraine.

Modern international relations and diplomacy trends

The first tendency is the democratization of international relations and internal political processes. It respectively brings up the necessity of legitimization of political decisions. In the modern world the efficient international and political activity is impossible without gaining wide support of the population, therefore, political leaders, organizations, parties, institutions and other formations, non-state actors and any other subjects of international relations endeavor to establish and maintain their connections with society.¹

Moreover, these connections become more and more interdependent and equal, they necessarily include the ability of receiving quality feedback from both sides continuously as under the modern conditions of impressive development of information and communication technologies and the civil society, those holding the power influence the society as well as the society gradually becomes more empowered and has more effective mechanisms to influence those holding the power. Therefore, conducting a research and studying the information space and channels before or after a major political decision enables a researcher to make a likely prediction of social reaction it will bring as well as some of its consequences. The second trend worth mentioning is the personalization of actors of international relations. The role of personality and personal approach is becoming increasingly important in the international relations recently, partly due to new politicians coming to power, who have built their campaigns around the personality, character, and image of the politician himself, like Emmanuel Macron or

¹ Rasmussen, T. (2006). Political power and the complexity of the public sphere. *Idunn* <<https://www.idunn.no/the-internet-soapbox/chapter-6-political-power-and-the-complexity-of-the-public-sphere>> (2018, червень, 28).

Donald Trump. This has become a significant tendency also due to widespread implementation of social media by international political actors to communicate with their audiences and bringing them closer to the societies they address by the withdrawal of traditional mass media as a mediator between them. The vivid examples of this trend include Donald Trump's Twitter account which has itself become an unprecedented cultural phenomenon and Justin Trudeau's Facebook page.¹

The next tendency we will highlight is the growing digitalization and information counterpart of the international environment. This trend has evolved into a separate research branch and is concerned with permanently increasing role of information and technologies in the modern world, the speed of information dissemination and its progressive growth in volume, availability and free access to it as well as management and manipulation of information resources. The political communication is efficiently carried out not only through traditional channels but also by means of Internet with the increasing role of the latter. In accordance with the Metcalfe's law, which traditionally describes the effect of the telecommunication network, the value of the worldwide web is increasing proportionally to the square of the number of connected users of the system.² Internet in general and the social media, in particular, are transforming into the work politics environment, at the same time playing both roles of a subject in the International politics (for instance, Facebook and Twitter-revolutions) and of an object (for instance, in the case of Cambridge Analytica this year).

Freedom of information and unlimited access to it are among the key features Internet offers to their users. States and international institutions are eager to use this feature and profit from achieving rapid large-scale coverage in order to build their positive image in the online environment. This also implies that they face a requirement to become increasingly transparent in their political communication. Therefore, we notice the following trends in the modern society: the prerequisite of comprehensive political communication in order to ensure the efficient image-building of a state and integrated political communication achieved by implementing various channels and means of disseminating information at the same time.

Taking into account the aforementioned statements, thanks to the network technologies and their ability to synthesize personal, group and mass types of communication, a unique and substantially new model of political communication appears. It is based on the rich variety of its forms and the employment of the cutting-edge information and communication technologies.³ This leads to the increasingly popular use and growing efficiency of Internet as a channel of communication, which respectively results in more widespread appeals of this channel to the state actors. Under such conditions, a new realm of digital diplomacy is inaugurated as a type of the state's diplomatic activities. It is aimed at creating a positive image of a state and strengthening its international reputation, presenting its national interests and the key principles of the foreign policy, promoting the national values and culture by means of information and communication technologies.

Digital diplomacy phenomenon and evolution

As the concept is under development, there are numerous approaches to its linguistic form. There are a couple of the most widely used and largely interchangeable prefixes and terms for the notion: digital diplomacy, cyber diplomacy, net diplomacy, virtual diplomacy and electronic diplomacy. However, although interchangeable, all the terms emphasize a slightly different aspect of the phenomenon.

Cyber diplomacy derives from the word 'cyberspace' coined by William Gibson in 1984 in his science fiction novel «Neuromancer».⁴ After that work was published, the prefix cyber- was largely used to describe the development of the computer technologies and Internet. This has resulted in the establishment of some more related terms like cybercrime, cyberattack, cyberlaw, cyberwarfare, cyberculture and many others. However, nowadays, this prefix has gradually been withdrawn from use, relating now to terminology concerned with security, namely cybersecurity.

¹ Bump, P. (2017). How politicians use of social media is reinforcing a partisan media divide. *Washington Post* <https://www.washingtonpost.com/news/politics/wp/2017/12/18/how-politicians-use-of-social-media-is-reinforcing-a-partisan-media-divide/?noredirect=on&utm_term=.5c8735675e85> (2018, червень, 28).

² Shapiro, C. (1999). *Information Rules*. *Harvard Business Press* <https://books.google.com.ua/books?id=aE_J4Iv_PVEC&printsec=frontcover&dq=inauthor:shapiro+inauthor:varian&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false> (2018, червень, 28).

³ Денисюк, С.Г. (2012). *Технологічні виміри політичної комунікації*. Вінниця: ВНТУ, 392.

⁴ Gibson, W. (1984). *Neuromancer*. New York: Ace, 271.

Electronic or e-diplomacy derives from a term 'e-commerce' which was one of the pioneers of proactively developing online spheres. After the commerce moving online and coining of the term 'e-commerce', this prefix was widely in use to describe many other terms connected with Internet. We can find it in international documents such as the European Union's Lisbon Agenda 2000, the World Summit of the Information Society declarations of 2003 in Geneva and of 2005 in Tunisia. The terms used in the WSIS declarations include e-government, e-health, e-science, e-business, e-learning, e-commerce, e-agriculture, and e-employment.¹ However, today this prefix is also gradually disappearing from use when talking about diplomacy. This can be partly explained by withdrawing of this particular phrasing from the European Union's practice allegedly as an initiative aimed at distancing from the failure of the Lisbon Agenda. Virtual diplomacy has been rarely used in the political or legal context from the beginning. This is explained by the linguistic connotation of «virtual» as being intangible in nature and potentially non-existent. Therefore, due to the ambiguity of the meaning, this wording is used in literature, journalism and speeches, but not featured in the policy discussions and international documents, guidelines or strategies.

While 'cyber' is mostly implying to security sector, 'electronic' or 'e-' is used in relation to e-governance as well as commercial and business spheres and virtual is reserved for fiction and media, the term 'digital diplomacy' is now the most widely used and accurate wording for the phenomenon described earlier. Evolving from the technical aspect of Internet, namely two digits at the basics of the computer technologies, 1 showing the positive value and 0 stating the absence of it, the word 'digital' was at first largely heard when discussing the digital divide.

However, nowadays, it has significantly expanded its coverage and is dominating on a large scale in use with respect to the new sphere of diplomatic development. This has been the case since the emphasized use of this phrasing by the President of the European Commission Jean-Claude Juncker presenting his five-year policy plan.² The digital diplomacy wording has also been recently implemented in national development strategies and documents with Great Britain, particularly the UK Foreign and Commonwealth Office, being the leader so far.

Digital diplomacy can be defined as the implementation of the Internet and new information and communication technologies to help achieve the diplomatic objectives.³ Practically the digital diplomacy is outlined by the creation, functioning, maintaining and updating the official websites of state agencies, in particular the foreign office and diplomatic institutions, embassies and consulates on other countries, websites or portals about the state serving as the primary source of information about it and filling in the information space with publications, news, events and other materials, e-mail subscriptions etc.

The United States was the first country to create a separate unit dedicated to digital diplomacy. The US State Department established the Taskforce on eDiplomacy in 2002. The trend was recognized and embraced by other countries as well with the UK Foreign and Commonwealth Office establishing a separate Office of Digital Diplomacy. Sweden and Canada are considered to also be among the leaders in this progressive sphere.

Digital diplomacy in Ukraine today

Characterizing the current state of digital diplomacy in Ukraine, the legal and institutional framework should be mentioned in the first place. Currently, in Ukraine, a single comprehensive law or program of digital diplomacy hasn't been developed yet. However, there are some particular provisions in other legal instruments that provide for the implementation of digital diplomacy. The Law of Ukraine on Diplomatic Service in the Article 5 states among other functions of diplomatic service «dissemination of information about Ukraine abroad».⁴

The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Regulation on the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine in paragraph 2 includes «promoting Ukraine's entrance into

¹ World Summit of the Information Society (2003). *Declaration of Principles World Summit of the Information Society* <<http://www.itu.int/net/wsis/docs/geneva/official/dop.html>> (2018, червень, 28).

² Kurbalija, J. (2016). *An Introduction to Internet Governance. DiploFoundation 7th edition* <<https://www.diplomacy.edu/resources/books/introduction-internet-governance>> (2018, червень, 28).

³ Fergus, H. (2012). *Digital DFAT: Joining the 21st century. Lowy Institute* <<https://web.archive.org/web/20120322074924/https://www.lowyinstitute.org/Publication.asp?pid=1432>> (2018, червень, 28).

⁴ *Закон про дипломатичну службу 2001* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2728-14>> (2018, червень, 28).

the world information space, strengthening its international reputation and building the positive image of the state as a reliable and predictable partner».¹

Moreover, in April 2018 a new Law of Ukraine on Diplomatic Service was adopted as a counterpart of the Sustainable Development Strategy Ukraine-2020. The new concept requires a set of reforms necessary for the transition from the post-Soviet foreign office system to the diplomatic service of the European standard. The basics were drafted with consideration of the best practices and experience of the EU state members and the US. The whole range of diplomatic service agencies will function as a single interconnected system instead of separate reserved institutions. This will be further fostered by the development and use of the digital diplomacy instruments.

Despite the lack of a single comprehensive program or separate state body responsible for digital diplomacy in Ukraine, the practical dimension has been developed over the past few years. In order to take a closer look at the digital diplomacy practice of Ukraine, we will first divide the resources needed by a state for this aspect. The key resources of digital diplomacy for a state comprise of:

- Official websites representing the country and its institutions;
- Information resources;
- Online-services and interactive instruments;
- Social media platforms.

Outlining the first batch of digital diplomacy resources, the official websites which represent the state and its major institutions, Ukraine has already developed the key government pages: the websites of the President, the Parliament, the Ministries. The website of the Ministry of Foreign Affairs, in particular, has been updated in terms of design recently with the launch of a new corporate style, new logo and restructuring the pages. It is available in Ukrainian and English, offers news and current developments concerning its work and the country in general. It also includes the links to all the official social media accounts of the Ministry, namely Facebook, Twitter, Medium, Blogger, YouTube, Instagram, Storify and LinkedIn.

It is also worth mentioning that since 2014 the electronic visa service is available through the Ministry's website for the foreigners-holders of passports of 46 specified countries.² The application process consists of registering on the MFA web-platform, filling in the application form online and uploading the copies of the necessary documents. The e-Visa applications are processed within 9 business days and are issued via email.

The official websites of the state institutions also include the pages of the diplomatic missions to other countries. In the Ukraine's case there are a total of 203 websites of diplomatic missions to other states as well as pages of the missions to international organizations, such as the Permanent Mission of Ukraine to the United Nations, Permanent Representation of Ukraine to the Council of Europe, Permanent Mission of Ukraine to the UNO Branch and Other International Organizations in Geneva, Mission of Ukraine to NATO, Mission of Ukraine to the European Union, Permanent Mission of Ukraine to the UNESCO and others. Each of 184 embassies and 19 consulates of Ukraine has a separate official website, in most cases available in Ukraine and in a local language of a host country. However, these websites play an informative role providing contacts, news updates and some practical details about the work of this institutions. The majority does not offer any means of feedback for the users, except for the links to the social media pages where the direct communication between the institution and the citizens is possible, as well as online services so far. The information resources are not limited to only statistics updates concerning the country and its conventional symbols. Ukraine's portfolio also includes the recently adopted new country's logo and branding substituting the latest 2010 Ukraine's brand concept. On the 10th of May 2018, the Cabinet of Ministers has approved the new «Ukraine NOW» brand developed by the experts in the marketing and advertisement spheres in the country.³

¹ *Постанова про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України 2016 (Кабінет Міністрів України)* Офіційний сайт Верховної Ради України <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF>> (2018, червень, 28).

² Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2018). *Entry and stay of foreigners in Ukraine*. <<https://mfa.gov.ua/ua/consular-affairs/entering-ukraine/e-visa>> (2018, червень, 28).

³ Banda Agency (2018). *Ukraine NOW. Новий брендинг України*. <<http://banda.agency/ukrainenow/>> (2018, червень, 28).

This is one of the most large-scale marketing projects for Ukraine. It is aimed at building a brand of Ukraine in the world, attracting investments and enforcing the tourism potential. The commission working on the campaign comprised of 27 members. They have gathered a massive data bank and have conducted research in order to create a brand that will demonstrate the country's appeal for tourism, cultural cooperation, and business. The research on the current perception of Ukraine abroad supported by the British government has indicated that the top-3 associations were corruption, revolution, and war. In order to change this perception and persuade more people to visit Ukraine, the branding campaign was launched. It was created to emphasize that Ukraine is an open and modern country where the most interacting and exciting events are taking place «right now».

In the framework of the branding project, another information resource was presented. The first application dedicated to Ukraine and its developments – #Ukraine_NOW – was launched. This application gives users an opportunity to see in real time what is happening right now in different regions and places around the country.

Among the information resources about Ukraine, we can also mention popular online media, especially those available in English, for instance, KyivPost which also offers digital subscriptions for its readers. Famous blogs are also part of the information resources, adding a more personalized touch to the image created for the foreign audience about the country, which is increasingly important in relation to the general trend of personalization of international relations we have described earlier. The examples of the most popular Ukrainian blogs are Bogdan Logvynenko's blog as well as his project The Ukrainians, also blogs by Ukrainian IT-specialists and companies offering different insights and hacks popular among the professionals in the industry and strengthening the image of the country as one of the leading ones in the IT realm.

The recently developed UkraineInvest portal can also be included in the information resources list¹. It contains news about the investment climate in Ukraine, tells the success stories, lists the sectors of opportunity for the potential investors and informs about the events worth attending, like Kyiv International Economic Forum, Ukrainian Automotive Forum, Ukrainian Agribusiness Forum, Ukraine Reform Conference and others. You can also find the latest and timely updated reports on the developments in different sectors of the Ukrainian economy, for instance, on the growth of the Ukrainian agriculture or the rise of the IT in Ukraine.

The online-services and interactive instruments imply the opportunity for a user to get some kind of added value, either emotional or material. Therefore, the examples of such platforms in Ukraine include the interactive map developed during the Euromaidan events in Kyiv which made it possible for the user to see what was happening in real time and to feel engaged in the process, therefore, provoking an emotional response.

Another example of an interactive instrument is the Ukrainian in-house developed StopFake service available in 13 languages.² It has a total of almost 200 000 followers, subscribers and fans on different social media platforms and in addition to this, has recently introduced its own Telegram channel to distribute the information faster and more efficiently among the younger population. The launch of this fact-checking service has been initiated in 2014 by the lecturers, graduates, and students of the Kyiv Mohyla Journalism School along with the KMA Digital Future of Journalism. The project was joined by the proactive Ukrainian journalists, editors, IT specialists, translators and other professionals. The goal of the project is not only to refute fake news but also to create a propaganda archive and database, to analyze and verify information and to train various media stakeholders to identify fakes.

The Ukrainian online-learning platform Prometheus can also be seen as an example of an online service.³ Prometheus is a public project of mass online-courses based on the collaboration of the universities, professors and IT specialists aimed at providing an opportunity for educational establishments, organizations, and companies to publish their courses throughout the platform and for the visitors to have access to free quality education and training on various subjects.

Giving the characteristics to the use of social media platforms by Ukrainian institutions, political parties, and leaders, since 2014 we see a significant rise for this channel of communication. The foremost benefits it provides are the instant feedback received via the most popular services, like Facebook, Twitter,

¹ UkraineInvest (2018). *UkraineInvest. Official Portal* <<https://ukraineinvest.com/>> (2018, червень, 28).

² Website StopFake (2018). *News* <<https://www.stopfake.org/en/news/>> (2018, червень, 28).

³ Website Prometheus (2018). *About Us* <<https://prometheus.org.ua/about-us/>> (2018, червень, 28).

YouTube etc. and the higher level of credibility for the users compared with the traditional media. Approximately 78% of people trust the social media messages, while the percentages are almost twice lower for those who trust the classic media and advertising.¹

The social media are now increasingly used in Ukraine by the governmental bodies, parties, organizations and politicians in both pre-election, election and post-election periods, creating a continuous information space fueled by regular updates. Following the examples of the American and European politicians, Ukrainian actors are also creating accounts on more specific social platforms such as professionally-targeted LinkedIn, image and video-oriented Instagram, Vimeo, Snapchat, Flickr, content-focused blogging services (the widely known Blogger, the news services side projects like BBC blogs or Ukrainian own UkrPravda blogs) and additional platforms like Storify where you can create a visual story about an event or process, for instance.

Discussion and conclusions

To summarize, the phenomenon of digital diplomacy has emerged in the international relations as a reaction to the urge to meet the new requirements and comply with the modern conditions of international development and cooperation among the states. Digital diplomacy offers a wide range of instruments and opportunities to influence the foreign audience implementing the information and communication technologies and benefiting from their rapid growth of popularity, development and newest features. These opportunities are especially important for Ukraine as for a country currently in the process of a hybrid conflict and aspiring to build and strengthen its image on an international stage.

Therefore, these prerequisites have already resulted in the practical implementation of some of the components of digital diplomacy in Ukraine. The country has a rather developed system of official websites and portals, although they still lack interactivity and need to offer more useful services and provide users with a feedback option at this point. The information resources about Ukraine are also developing proactively and this positive tendency is expanding its scale which has a positive impact on the information space and the country's reputation.

The sphere of online services and interactive instruments has some outstanding examples to offer and has a potential for further growth and progress in the view of Ukrainian civil society and the IT sphere rapid development. The social media usage is progressively improving from the side of political and governmental institutions and representatives providing information in real time and with the possibility of efficiently receiving feedback from the audience.

The legal framework and a dedicated unit responsible for digital diplomacy are the key spheres identified as fields to work on at this stage. A comprehensive law, a strategy of development and a time-oriented, specific and measurable program of digital diplomacy application will significantly improve the state's activities as it will provide a more structured approach and will identify the bodies or agencies directly responsible for different aspects of digital diplomacy and the steps needed to be taken to achieve its objectives. Establishing a separate unit will also increase the efficiency of the digital diplomacy of Ukraine as it will gather the experts in one institution and will improve the understanding of its instruments, methods, and purposes for other branches of state activity. This is also further confirmed by the positive experience of the US and the UK where the separate bodies responsible for digital diplomacy were effectively formed.

References:

1. Banda Agency (2018). *Ukraine NOW. Novy`j brendy`ng Ukrayiny`* [Ukraine NOW. New brand of Ukraine] <<http://banda.agency/ukrainenow/>> [in Ukrainian]. (2018, June, 28).
2. Bump, P. (2017). How politicians use of social media is reinforcing a partisan media divide. *Washington Post* <https://www.washingtonpost.com/news/politics/wp/2017/12/18/how-politicians-use-of-social-media-is-reinforcing-a-partisan-media-divide/?noredirect=on&utm_term=.5c8735675e85> (2018, June, 28). [in English].
3. Deny`syuk, S.G. (2012). *Texnologichni vymiry politychnoyi komunikaciyi* [Technological dimensions of political communication] Vinny`cya: VNTU. [in Ukrainian].
4. Eurobarometer (2017). *European Parliament* <http://www.europarl.europa.eu/external/html/eurobarometer-052017/default_en.htm> [in English]. (2018, June, 28).

¹ Eurobarometer (2017). *European Parliament* <http://www.europarl.europa.eu/external/html/eurobarometer-052017/_en.htm> (2018, червень, 28).

5. Gibson, W. (1984). *Neoromancer*. New York: Ace. [in English].
6. Fergus, H. (2012). Digital DFAT: Joining the 21st century. *Lowy Institute* <<https://web.archive.org/web/20120322074924/https://www.lowyinstitute.org/Publication.asp?pid=1432>> (2018, June, 28). [in English].
7. Kurbalija, J. (2016). An Introduction to Internet Governance. *DiploFoundation 7th edition* <<https://www.diplomacy.edu/resources/books/introduction-internet-governance>> (2018, June, 28). [in English].
8. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2018). Entry and stay of foreigners in Ukraine. <<https://mfa.gov.ua/en/consular-affairs/entering-ukraine/e-visa>> (2018, June, 28). [in English].
9. *Postanova pro zatverdzhennya Polozhennya pro Ministerstvo zakordonnyh sprav Ukrayiny 2016* (Kabinet Ministriv Ukrayiny) [Resolution on Approval of the Regulation on the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. (Cabinet of Ministers of Ukraine)] *Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [Official website of Verkhovna Rada of Ukraine] <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF>> (2018, June, 28). [in Ukrainian].
10. Website Prometheus (2018). *About Us* <<https://prometheus.org.ua/about-us/>> (2018, June, 28). [in Ukrainian].
11. Rasmussen, T. (2006). Political power and the complexity of the public sphere. *Idunn* <<https://www.idunn.no/the-internet-soapbox/chapter-6-political-power-and-the-complexity-of-the-public-sphere>> (2018, June, 28). [in English].
12. Shapiro, C. (1999). *Information Rules Harvard Business Press* <https://books.google.com.ua/books?id=aE_J4Iv_PVEC&printsec=frontcover&dq=inauthor:shapiro+inauthor:varian&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false> (2018, June, 28). [in English].
13. Website StopFake (2018). *News* <<https://www.stopfake.org/en/news/>> (2018, June, 28). [in Ukrainian].
14. Official Portal UkrInvest (2018). *Homepage* <<https://ukraineinvest.com/>>(2018, June, 28). [in English].
15. World Summit of the Information Society (2003). *Declaration of Principles of World Summit of the Information Society* <<http://www.itu.int/net/wsis/docs/geneva/official/dop.html>> (2018, June, 28). [in English].
16. *Zakon pro dyplomatychnu sluzhbu 2001* (Verhovna Rada Ukrainy) [The Law of Ukraine On Diplomatic Service. (The Verkhovna Rada of Ukrain)] *Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of Verkhovna Rada of Ukraine] <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2728-14>> (2018, June, 28). [in Ukrainian].

Mykhailo Pervushyn

Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine

INTERACTION AND CONFRONTATION BETWEEN DIGITAL DIASPORAS AND AUTHORITARIAN STATES

The article presents an attempt to analyze the ways in which Digital Diasporas and authoritarian regimes interact and influence each other. Particularly, the article pays close attention to the regularities and peculiarities of such interaction at times of domestic crisis and unrest. The perspectives of Diasporas trying to influence the situation in the homeland from abroad with the help of digital technologies are taken into account as well as the point of view of Diaspora community, forced to operate and preserve its national identity within the borders of an authoritarian state. Some advantages and weaknesses of Digital Diaspora in comparison to the state are outlined and contemplated so that the conclusions can be made concerning the Diaspora's efficiency in the struggle against governmental oppression.

Keywords: Digital Diaspora, authoritarian regime, online activism, Internet censorship.

The emergence and development of the Digital Diaspora phenomenon significantly undermined (although, by all means, not eliminated completely) one of the basic features of a traditional diasporic community, which is complete or almost complete isolation from homeland. For example, former Russian aristocracy, forced to leave the country after the revolution, could barely hope to ever return to Russia. Even if someone managed to do that and avoid the attention of authorities, the issue of re-assimilation and reintegration still remained, as the home country obviously changed drastically during the time of exile. For that reason, a traditional Diaspora community, set to preserve its identity, is generally inclined towards overemphasizing its national traits and customs and avoiding full-scale integration into the host country's society. Members of the Diaspora kept close together and rarely let the outsiders in.

The same can't be said about Digital Diaspora, members of which can certainly allow themselves to be much more open-minded and flexible. In fact, a relatively simple process of traveling and communication in modern society allows some scholars to argue that Diasporas are now defined not by territorial location, but rather by their mentality and set of values¹. A person can spend most of his or her time abroad, settle in a foreign country, acquire some property and close relations there, but still not consider him- or herself an immigrant. This recently acquired flexibility and fluidity of structure, as well as lack of clearly established boundaries, makes the Diaspora community a fitting actor for the World Wide Web. The Diasporas, often perceived as "ideal representations of transnationally organized networks"² easily accomplished the task of integrating themselves into the World Wide Web. On the other hand, traditional states, with their comparatively rigid structure and clearly established limits of authority, certainly experience some difficulties in exercising both benevolent and oppressive sides of their power over the Internet.

However, traditional states still retain at least some measure of control over the cyber-space as well as the Diasporas' online-activity. This is especially true in those cases when a diasporic community is forced to keep the traditional 'closed circuit' structure both online and offline, being an ethnical minority within the borders of an authoritarian state (such as Uyghurs in China or Kurds in Turkey) or when the expat's possibility to communicate and somehow influence the homeland through online activity is limited by oppressive measures implemented by the homeland's authorities.

So, this article focuses on the oppressive side of state's power and aims to analyze the ways by which Digital Diaspora reacts to such oppression, whether the state threatens rights and freedoms of the diasporic community itself or those of the homeland society. The article outlines some advantages that Digital

¹ Schmidt, H., Teubener, K. (2007). *Virtual (Re) Unification? Diasporic Cultures on the Russian Internet. Control + Shift. Public and private usages of the Russian Internet*. Nordenstedt: Books on Demand GmbH, 123.

² Schmidt, H., Teubener, K. (2007). *Virtual (Re) Unification? Diasporic Cultures on the Russian Internet. Control + Shift. Public and private usages of the Russian Internet*. Nordenstedt: Books on Demand GmbH, 121.

Diaspora holds over the traditional state in the cyber sphere, as well as some of the Diaspora's weaknesses and limitations in this regard. This paper proceeds from some general observations on how the Diaspora activity can shape and re-shape the national segment of the Internet to more particular cases which illustrate how a Digital Diaspora can help to undermine the regime and protect itself from possible backlash. Thus the author hopes to construct a complex and multi-layered picture of the way authoritarian states and diasporic communities interact and confront each other online and how both sides are influencing each other in the process of such an interaction.

To achieve this goal quite a number of scientific papers connected to the issue have been analyzed, ranging from the earlier publications on the subject of Digital Diaspora in general, by such authors as Deiberd and Rohozinski, to the more recent and practically oriented case studies by, for example, Graziano, Shadziewski and Reyhan. Some online resources and blogs, whose authors are occupied with the issues connected to Digital Diaspora, have also served as sources of information for this article. However, despite the variety of already existing sources, there is still some room for improvement. The abundance of separate case studies does not diminish the necessity of conducting a systematic and thorough study of the issue of operation of Digital Diaspora within and outside of authoritarian state. This article could be one of the first steps in that direction.

In fact, Digital Diaspora's impact on the development of a national segment of the Internet can be tremendous. At times the Diaspora even proves itself able to exercise some functions, generally attributed to and performed by a state. This can be illustrated by comparison of the development of Chinese and Russian Internet. In China the government supervised and controlled this development from the earliest stages, providing the country with access routes, servers and communication networks, thus helping to shape modern Chinese web-sphere with its own alternatives to worldwide social networks, search engines, video aggregators etc. Meanwhile, in Russia a similar job was done largely by the Diaspora, as the first servers and Russian-language sites were established by Russians living abroad, only later joined by enthusiasts from the homeland¹. The line between the former and the latter became blurry nowadays, as can be proven by an example of the blogger Anton Nosik, who created one of the first Russian-language sites while living in Israel and later became more closely affiliated with his country of origin. The reverse exchange is also possible, as in case of the VK and Telegram creator Pavel Durov, who started his online-activity within the country but was forced to immigrate, hoping to evade the growing attention of Russian authorities². So far the oppressive measures of Russian authorities, directed at Mr. Durov's most successful Telegram messenger failed to inflict even commercial damage upon disobedient billionaire, as Russian segment of Telegram's audience remains comparatively small. At the same time, thanks in part to significant Russian-speaking community in Europe and America, more and more customers from those regions continue to use the messenger, oblivious to restrictions, imposed within the borders of Russian Federation. Thus, the RuNet as we know it was, to a significant degree, created by the Russian Diaspora, while state-led attempts, such as the creation of a national search engine Sputnik, have so far proven to be unsuccessful. Similarly, while the evidence concerning the popularity of Cyrillic domain .рф in comparison with the usual domain .ru remains incomplete and inconclusive, it is clear that usage of Cyrillic domains creates significant obstacles for the sites' correct indexing in the search engines, while also providing some difficulties for browsers. Possibility of creation of fully operational e-mail service on the base of said domain also remains debatable³. Due to these factors, even though there is a tentative trend towards increasing of the quantity of sites, operating within domain.рф⁴, it hardly looks set to become a leading domain of the Russian segment of Internet in the nearest future.

Naturally, states tend to perceive as a threat any non-state entity that has the potential to at least partially replace them. Sometimes they're correct in their perceptions. The Diasporas' online activities are not always noble and well-intentioned by their nature. Some scholars go as far as naming the Diaspora

¹ Schmidt, H., Teubener, K. (2007). *Virtual (Re) Unification? Diasporic Cultures on the Russian Internet*. Nordenstedt: Books on Demand GmbH, 120-147.

² Hakim, D. (2014). Once celebrated in Russia, the programmer Pavel Durov chooses exile. *The New York Times*. <<https://www.nytimes.com/2014/12/03/technology/once-celebrated-in-russia-programmer-pavel-durov-chooses-exile.html>> (2018, June, 02).

³ РосГид (2015). *Чем Плох Домен.рф*. <<https://rosgid.ru/article/chem-ploh-domen-рф.html>> (2018, Июль, 01).

⁴ Coordination Center for TLD RU\РФ. (2017). *CCTLD. РФ is dashing for popularity*. <http://test.cctld.ru/en/news/news_detail.php?ID=1158> (2017, June, 23).

websites among the so-called “dark web” networks, alongside with criminal and resistance networks¹. Indeed, diasporic communities are often engaged in some unlawful activities, contributing to the state’s shadow economy and arranging the illegal processing of funds outside the state’s financial system. While at times such activity can be regarded as one of the ways to thwart a corrupt regime, in some cases it’s plainly harmful to society.

However, in the face of a truly oppressive government, the Digital Diaspora can certainly help the homeland in a number of ways, especially in times of crisis. These include breaking the state monopoly on information, alerting the international community, financing the anti-governmental activity etc. For example, during the Arab Spring the Diaspora saw its main task in facilitating “information escape, the reproduction and structuring of information”² as well as finding ways of broadcasting important information from the homeland online during the massive shutdowns of the Internet in rebellious countries³. Sometimes, in countries with especially poor infrastructure and Internet connection ranging from slow to nonexistent, the Diaspora is forced to look for ways to use off-line channels to deliver information, which was first published online abroad, to the homeland. Such is the case of Eritrea, where the Diaspora activists first publish the information, unveiling the misdoings of Eritrean government or calling for the people of Eritrea to fight for their rights on their sites, and then deliver the message to Eritrea by stationary phones or in the form of printed hand-outs distributed manually⁴. In cases when the Diaspora itself is created within the boundaries of an authoritarian state, digital technologies could be vital for its consolidation and preservation of national identity, as in the case of a relatively young and recently established Uyghur community in China⁵.

However, the states also possess some advantages when facing the Diaspora. Digital Diaspora is clearly not a monolithic structure, and its connections with the Motherland are not always recognized. Speaking of the Russian Internet, there are prominent cases of both homeland users dismissing the Diaspora’s online-activity as harmful or simply useless⁶ and Russian-speaking users living abroad, refusing to consider themselves as part of the RuNet even while hosting a Russian-language site⁷. In a similar fashion, some scholars consider the impact made by representatives of the Iranian Diaspora on Iranian revolutionary uprisings of 2009 to be insubstantial, as their tweets and posts were written mostly in English instead of Farsi, thus never reaching the majority of homeland audience⁸. The language barrier can also work both ways for the benefit of the government. It is relatively safe to discuss sensitive topics on Uyghur-language sites, but Uyghur online-activists face trouble for expressing their views in Chinese⁹. Iranian dissidents face exactly the opposite problem. Farsi-speaking blog-sphere is large, but heavily censored, so controversial issues are discussed on English-speaking blogs, with limited appeal within the country. In fact, the amount of self-censorship and inclination to avoid discussions of political nature in the case of Iranian blog-sphere is defined not by a blogger’s location, but by a blog’s language¹⁰. Thus, the choice of language reflects the choice between security and efficiency of publications. There is also a usual danger of incorrect perception of domestic events while observing from abroad. It’s true that digital technologies enhanced the immigrant’s ability to receive relevant information concerning the domestic affairs, but often

¹ Deibert, R, Rohozinski, R (2008). *Good for liberty, bad for security? Global civil society and securitization of the Internet*. Cambridge: The MIT Press, 125.

² Poell, T (2014). *Social media activism and state censorship. Social Media, Politics and the State: Protests, Revolutions, Riots, Crime and Policing in an Age of Facebook, Twitter and Youtube*. London: Routledge, 203.

³ Communication Crisis (2012). *Digital Diaspora in Conflict and Disaster*. <<https://communicationcrisis.net/2012/31/digital-diaspora-in-conflict-and-disaster/>> (2018, July, 01).

⁴ Winter, C. (2014). Eritrea’s Communications Disconnect. *Bloomberg* <<http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-0-26/eritrea-worlds-least-connected-country-tech-wise>> (2018, June, 26).

⁵ Reyhan, D. (2016). Diaspora ouïghoure et Internet. *Etudes Orientales. Aperçus multiples du Monde Uyghur*, (27-28) Paris : L’Harmattan, 161-186.

⁶ Schmidt, H., Teubener, K. (2007). *Virtual (Re) Unification? Diasporic Cultures on the Russian Internet*. Nordenstedt: Books on Demand GmbH, 120.

⁷ Ibid, 120-147.

⁸ Esfandiari, G. (2010). The Twitter Devolution. *Foreign Policy*. <<http://foreignpolicy.com/2010/06/08/the-twitter-devolution/>> (2018, June, 08).

⁹ Szadziwski, H., Fay, G. (). Trapped in a Virtual Cage: Chinese State Repression of Uyghurs Online. *Uighur Human Rights Project*. <<https://docs.uhrp.org/Trapped-in-A-Virtual-Cage.pdf>> (2018, June, 16).

¹⁰ Rigby, A. (2007). *Looking for Freedom: An Exploration of the Iranian Blogosphere*. University of Sheffield.

it's not quite enough. For instance, the Tunisian online movement is often rebuked for being elitist, lacking commitment and lousing touch with the homeland issues. This claim is reinforced by the fact that many sites of the Tunisian Diaspora are not even owned and operated by Tunisians¹.

In most cases the Digital Diaspora is inclined to follow the general domestic political discourse, instead of defining it². If the situation at home seems to be relatively stable, the majority of Diaspora tends to support the current government. Such an attitude is characteristic for large parts of Chinese and Russian Diasporas, which are inclined to express vehemently nationalistic and pro-governmental views, even if the homeland government is engaged in some openly oppressive activities.

Finally, states don't always have to survive this confrontation on their own. Apart from the Diasporas, there are others non-state actors, which are able to transcend national boundaries and are even better suited for operating within the cyber-space. These entities are known as transnational Internet corporations, which sometimes openly support even authoritarian states in their fight against ethnic minorities. For example, Facebook almost openly supports the oppression of Kurdish online community by the Turkish government. Not only Facebook heavily censors and blocks official pages and publications of the leading Kurdish parties and organizations, which could be understood, as those parties are often engaged in overtly terroristic activities, but sometimes fairly neutral publications by Western activists, mildly supportive of the Kurdish struggle for independence, are also deleted³.

To conclude, the interaction between the Digital Diaspora and authoritarian regimes retains its ambiguous nature. The Diaspora certainly has the power to influence, and in some cases even define both face and structure of the national segment of the Internet, thus surpassing the state's capacities in this regard. It can also provide some valuable support to the cause of both online and offline struggle against the oppressive government by bringing the local problems to the attention of global community, providing alternative sources of information, arranging financial and material support for the dissidents etc. In general, the more educated, open minded and technically savvy the homeland population is, the stronger is the ties between the homeland and the Diaspora. However, the Diaspora's ability to help is often undermined by a wide range of factors, such as the language barrier, the detachment from local problems, the lack of consensus within the Diaspora itself, and the hostility of Internet corporations towards some ethnic minorities. Thus, government structures could counter the Diaspora dissident activity by simply being more consolidated and systematic in their approach to online disobedience. It would certainly be correct to point out that sometimes the very meticulousness of regulatory bodies renders them ineffective as is the abovementioned case with the Russian Federation's recent blockings of uncontrolled social network and web forums that refuse to give the Russian government access to encryption keys, which were supposed to target Telegram, but ended up uncompromisingly taking down millions of unrelated IP addresses. As was stated above, while dysfunction was spreading through the Runet, Pavel Durov's position remains quite strong in the face of the state's oppressive machine. At the same time, we must take into account the fact that while Telegram problem is doubtlessly perceived by the authorities as a matter of national security, only on the surface it remains a purely political affair. Durov himself clearly aims to use pressure of the state as a basis for an elaborate PR-campaign of his products, in view of his ambitious large-scale projects, which include creating a brand new algorithm for crypto-currencies (using the ever-growing Telegram community as a base for ICO) and launching of several new interfaces⁴. Even if Mr. Durov also perceives this situation as an opportunity for political protest, he has yet to try calling for support of Russian Diaspora. All in all, the Durov's case should be perceived rather as an exception than the rule, for diasporic communities usually don't have that kind of resources and influence at their disposal. It's clear that at the current stage of development Digital Diaspora can only play a supportive role in the homeland struggle against the statist oppression, and is unable to initiate some significant changes in the homeland's political system when acting on its own.

¹ Graziano, T. (2012). The Tunisian Diaspora: Between "digital riots" and web-activism. [Special issue. Diasporas on the Web]. *Social Science Information*, 51 (4), 544.

² Kalathil, Sh., Boas, T. (2003). *Open networks, closed regimes: the impact of the internet on authoritarian rule*. Washington D. C.: Carnegie Endowment For International Peace, 149.

³ Lifesay, C. (2015). After battling ISIS, Kurds find new foe in Facebook. *PRI*. <<http://www.pri.org/stories/2015-10-07/after-battling-isis-kurds-find-new-foe-facebook>> (2015, June, 07).

⁴ Costine, J. (2018). Telegram plans multi-billion dollar ICO for chat cryptocurrency. *Techcrunch*. <<https://techcrunch.com/2018/01/08/telegram-open-network/>> (2018, June, 12).

References:

1. Deibert, R, Rohozinski, R (2008). Good for liberty, bad for security? Global civil society and securitization of the Internet. In R. Deibert, J. Palfrey, R. Rohozinski & J. Zittrain (Eds.), *Access Denied. The Practice And Policy of global Internet Filtering*. Cambridge: The MIT Press, 123-149. [in English].
2. Communication Crisis (2012). *Digital Diaspora in Conflict and Disaster*. <<https://communicationcrisis.net/2012/05/31/digital-diaspora-in-conflict-and-disaster/>> (2018, July, 01). [in English].
3. Esfandiari, G. (2010). The Twitter Devolution. *Foreign Policy*. <<http://foreignpolicy.com/2010/06/08/the-twitter-devolution/>> (2018, June, 08). [in English].
4. Graziano, T. (2012). The Tunisian Diaspora: Between “digital riots” and web-activism. [Special issue. Diasporas on the Web]. *Social Science Information*, 51 (4), 534-550. [in English].
5. Hakim, D. (2014). Once celebrated in Russia, the programmer Pavel Durov chooses exile. *The New York Times*. <<https://www.nytimes.com/2014/12/03/technology/once-celebrated-in-russia-programmer-pavel-durov-chooses-exile.html>> (2018, June, 02). [in English].
6. Kalathil, Sh., Boas, T. (2003). *Open networks, closed regimes: the impact of the internet on authoritarian rule*. Washington D. C.: Carnegie Endowment For International Peace. [in English].
7. Lifesay, C. (2015). After battling ISIS, Kurds find new foe in Facebook. *PRI*. <<http://www.pri.org/stories/2015-10-07/after-battling-isis-kurds-find-new-foe-facebook>> (2018, June, 07). [in English].
8. Pizzato, R (2014). *Turkish Censorship Of Kurdish Websphere*. Amsterdam: University of Amsterdam. [in English].
9. Poell, T. (2014). *Social media activism and state censorship. Social Media, Politics and the State: Protests, Revolutions, Riots, Crime and Policing in an Age of Facebook, Twitter and Youtube*. London: Routledge, 189-209. [in English].
10. Reyhan, D. (2016). *Diaspora ouïghoure et Internet. Etudes Orientales. Aperçus multiples du Monde Uyghur*. 01 (27-28). Paris: L'Harmattan, 161-186. [in French].
11. Rigby, A. (2007). *Looking for Freedom: An Exploration of the Iranian Blogosphere*. Sheffield: University of Sheffield. [in English].
12. Schmidt, H., Teubener, K. (2007). *Our RuNet? Cultural identity and media usage. Control + Shift. Public and private usages of the Russian Internet*. Nordenstedt: Books on Demand GmbH, 14-21. [in English].
13. Schmidt, H., Teubener, K. (2007). *Virtual (Re) Unification? Diasporic Cultures on the Russian Internet. Control + Shift. Public and private usages of the Russian Internet*. Nordenstedt: Books on Demand GmbH, 120-147. [in English].
14. Szadziewski, H., Fay, G. (2018). Trapped in a Virtual Cage: Chinese State Repression of Uyghurs Online. *Uighur Human Rights Project*. <<https://docs.uhrp.org/Trapped-in-A-Virtual-Cage.pdf>> (2018, June, 16). [in English].
15. Winter, C. (2014). Eritrea's Communications Disconnect. *Bloomberg* <<http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-0-26/eritrea-worlds-least-connected-country-tech-wise>> (2018, June, 26). [in English].
16. Coordination Center for TLD RU\РФ. (2017). *CCTLD. PΦ is dashing for popularity*. <http://test.cctld.ru/en/news/news_detail.php?ID=1158> (2018, June, 23). [in English].
17. Costine, J. (2018). Telegram plans multi-billion dollar ICO for chat cryptocurrency. *Techcrunch*. <<https://techcrunch.com/2018/01/08/telegram-open-network/>> (2018, June, 12). [in English].
18. RosGid (2018). *Chem Plokh Domen .rf* [What's wrong with Domain .rf]. <<https://rosgid.ru/article/chem-ploh-domen-rf.html>> (2018, Июль, 01). [in Russian].

Крістіна Назаренко

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Україна

ВЕРИФІКАЦІЯ КОРИСТУВАЦЬКОГО КОНТЕНТУ РЕДАКТОРОМ ІНТЕРНЕТ-МЕДІА

Kristina Nazarenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

VERIFICATION OF USER-GENERATED CONTENT BY INTERNET-MEDIA EDITOR

In the article for the first time in Ukrainian scientific discourse, the process of verification of user-generated content by the internet-media editors, the so-called “post-author” verification, was studied. The stages of the editor’s work during the implementation of fact-checking was clarified. The existing technological capabilities and methods that facilitate fast and quality verification of user-generated content within the supplied material was analyzed. The cases when the content cannot be subjected to verification or there is only a single source of its confirming that cannot be named was reviewed. The fundamental axioms of information verification, that can be used by the editor of internet-media while proceeding the verification of user-generated content was covered.

Keywords: verification of user generated content, internet-media editor, fact-checking, fundamental axioms of information verification.

Стрімкий технологічний розвиток людства, транспарентність суспільства та перехід до концепції прос’юмеризму¹ неминуче вплинули на медіадіяльність та медіавиробництво. Численна кількість інформації сьогодні не тільки споживається аудиторією, а й продукується нею. Цей процес набуває глобального масштабу та привертає увагу дослідників інтернет-комунікації. Медіа, в свою чергу, використовують надану користувачами інформацію задля власної мети: світлина, свідчення, коментарі аудиторії все частіше слугують базисом для написання журналістських матеріалів або новин. Використання користувацького контенту безперечно надає медіа-ресурсам великі переваги (інформативність, оперативність, ілюстративність), в той самий час вимагає прискіпливого контролю або верифікації.

Відповідно до усталених журналістських стандартів², обов’язок перевірки джерел інформації покладається безпосередньо на автора матеріалу. Редактор, який несе відповідальність перед читачами за якість опублікованих матеріалів, під час здійснення редакційного контролю має обов’язок пересвідчитись у проведенні фактчекінгу, тобто здійснити «поставторську» верифікацію. Особливо важливим це видається сьогодні, коли, як зазначає Ржевська В., медіа виступають у ролі важливого інструмента введення правдивих і неправдивих фактів у інформаційний обіг³. Окрім того, більшого поширення набувають хибні «блискавичні» новини, замітки, коментарі. Президент Сполучених Штатів Америки Дональд Трамп у своєму Twitter⁴ та у публічних промовах неодноразово нарікав на медіа, які спотворюють інформацію про нього та політику Адміністрації⁵.

¹ Мороз, О. (2017). Просьюмеризм и культура потребления. *ПостНаука*. <<https://postnauka.ru/video/72615>> (2017, лютий, 07).

² International Federation of Journalists (IFJ) (2018). *IFJ Declaration of Principles on the Conduct of Journalists*. <<http://www.ifj.org/about-ifj/ifj-code-of-principles/>>. (2018, червень, 17).

³ Ржевская, В. (2014). Украина на острие информационной войны. Стратегия выживания. *NivistiUA.net*. <<http://novostiua.net/stati/55618-ukraina-na-ostrie-informacionnoy-voyny-strategiya-vyzhivaniya.html>> (2018, квітень, 26).

⁴ Twitter (2016). Donald J. Trump account.. <<https://twitter.com/realdonaldtrump/status/749961528422625281>> (2018, червень, 04).

⁵ Los Angeles Times (2017). *Trump rails against news media in tweets: “A stain on America!”*. <<http://www.latimes.com/politics/la-pol-updates-everything-president-1512945958-htlmstory.html>> (2018, грудень, 10).

ЗМІ не нехтують викривленням інформації під час висвітлення військових конфліктів. Зокрема, чимала кількість «фейків» зустрічається у репортажах щодо ситуації у Сирії¹ або на Сході України². Провідні світові медіа намагаються розробити стандарти, які б попереджали поширенню неправдивих відомостей. ВВС, зокрема, ще у 2004 році переглянула власні редакційні настанови через справу Гіллігана-Келлі та публічні звинувачення у хибності механізмів редакційного контролю³.

Питання верифікації журналістами користувацького контенту розглядалися численною кількістю дослідників, як міжнародних, так і українських. Серед них: М. Скотт, К. Вардл, С. Дабберл, П. Браун, А. Жуков, К.О. Горська, М. Остюхіна та О. Сухомлин. Окрім того, були розроблені спеціальні керівництва, які значно спрощують верифікацію користувацького контенту. Водночас менше дослідженою залишається «поставторська» верифікація користувацького контенту, яка здійснюється редактором інтернет-медіа і відіграє важливу роль у контролі за якістю публікацій. Отже, **мета дослідження** – розглянути процес верифікації користувацького матеріалу редактором інтернет-медіа, проаналізувати наявні інструменти перевірки інформації, які можуть дозволити редактору оперативно та якісно реагувати на сучасні виклики медіасередовища.

Верифікація – процес перевірки контенту на вірогідність або істинність. Близьке до цього поняття «фактчекінг» використовуються в сенсі перевірки фактичних тверджень з метою виявлення недомовок, маніпуляцій, розповсюдження неправдивої інформації⁴. В контексті цього дослідження обидва поняття вважаються комутативними, оскільки мають одну й ту саму остаточну мету – перевірити матеріал на правдивість.

Редактор розпочинає процес верифікації з оцінки наданого йому авторського оригіналу й з'ясовує, чи необхідно здійснювати перевірку. Всесвітньовідомий редактор та журналіст Стів Батрі стверджує, що потреба у перевірці інформації виходить із твердження, що більшість з джерел є оманливими: «Джерела також можуть мати хибні спогади або не мати достатніх знань чи розуміння ситуації. Вони можуть приносити шкоду і бути неспроможними говорити все, що знають, чи не бачити повної картини того, що відбувається в даний момент»⁵. У випадках, коли питань щодо якості джерел та правдивості інформації не виникає, а автор матеріалу надає необхідні авторитетні посилання, редактор може зосередитись на здійсненні інших посадових функцій не заглиблюючись у процес верифікації. З метою дотримання стандартів висвітлення інформації, необхідно звертати увагу на кількості джерел інформації. Відомі медіа-експерти із верифікації інформації Ріна Цубакі та Крейг Сільверман стверджують, що кількість джерел має становити не менше трьох.⁶

У випадку, коли джерельна база є відсутньою або виникають питання щодо її авторитетності, зважаючи на обмеження у часі, редактор має бути компетентним перевірити матеріал якісно та оперативно. Обізнаність щодо наявних методів перевірки інформації значно полегшує зазначений етап роботи. Визначені нижче інструменти є однаково доречними як для перевірки користувацького контенту, так і будь-якої іншої інформації або даних.

Для початку, редактор має зосередитись на виокремленні контенту, який необхідно верифікувати і, як зазначає відома американська дослідниця користувацького контенту Клер Вардл, з'ясувати:

- походження контенту (автентичність контенту або його фрагменту);
- джерело походження;

¹ Obozrevatel.ua. (2018). *Все ракеты попали в цель: Пентагон разгромил фейки о Сирии*. <<https://www.obozrevatel.com/abroad/vse-raketyi-popali-v-tsel-pentagon-razgromil-fejki-o-sirii.htm>> (2018, квітень, 14).

² Тиждень.ua (2015). *Фейки російських ЗМІ: самогубство “дідуся розін’ятого хлопчика” та клятва у вірності Гітлеру*. <<http://tyzhden.ua/News/140285>> (2018, липень, 07).

³ BBC Ukrainian.com. (2004). *Доповідь Гаттона і доля Бі-Бі-Сі*. <<https://www.bbc.com/ukrainian/programmes/story/2004/02/microscope1feb.shtml>> (2018, лютий, 01).

⁴ Семчишин, Я. (2018). *Фейк vs Факт. Як перевіряти інформацію від публічних осіб*. *MediaLab Online*. <<http://medialab.online/news/fejk-vs-fakt-yak-pereviryaty-informatsiyu-vid-publichny-h-osib/>>. (2018, квітень, 26).

⁵ Verificationhandbook.Com (2018). *Steve Buttry. Verification Fundamentals: Rules to Live By. A definitive guide to verifying digital content for emergency coverage*. <<https://verificationhandbook.com/book/chapter2.php>>. (2018, квітень, 26).

⁶ Verificationhandbook.Com (2018). *Craig Silverman. Rina Tsubaki. Creating a Verification Process and Checklist(s). A definitive guide to verifying digital content for emergency coverage*. <<https://verificationhandbook.com/book/chapter9.php>>. (2018, квітень, 26).

- дату створення;
- місце створення.¹

1. Встановлення особи автора або пошук першоджерела контенту.

Отримати більшість інформації можливо встановивши автора чи розповсюджувача користувацького контенту. Саме тому одним із перших кроків у верифікації редактором користувацького контенту є ідентифікація особи автора та/або пошук першоджерела користувацького контенту. Колишній редактор соціальних медіа в Reuters та наразі головний редактор новинного порталу Circa Ентоні Де Роса наголошує, що швидким та дієвим способом ідентифікації автора або першоджерела користувацького контенту є використання соціальних мереж². Трушар Барот, заступник редактора в «Центрі соціальних медіа і виробленого користувачами контенту у BBC News», зазначає: «контакт з особою, яка завантажила зображення, через профіль у соціальній мережі або адресу електронної пошти, з якої було поширено зображення, є першим кроком»³. Найчастіше для цього використовують такі популярні платформи, як Facebook та Twitter.

2. Перевірка особи автора або джерела користувацького контенту.

Наступним кроком, після ідентифікації особи автора або джерела користувацького контенту, має бути їх перевірка. Віце-президент компанії Facebook з управління продуктами Гай Розен у травні цього року повідомив про 583 мільйони профілів користувачів за перші три місяці 2018 року, які були визначені як «фейкові» та заблоковані⁴. Згодом з'явилась інформація про 1,3 мільярда фальшивих профайлів, які були видалені компанією Facebook за перше півріччя 2018⁵. The Washington Post повідомила, що Twitter за травень та червень 2018 року заблокував 70 мільйонів «фейкових» акаунтів⁶. Така невтішна статистика свідчить про необхідність здійснення перевірки особи автора або джерела користувацького контенту перед тим, як посилатися на них. Відомі медіа-експерти із верифікації інформації Ріна Цубакі та Крейг Сільверман стверджують, що перш ніж зв'язатися з джерелом необхідно самостійно зібрати інформацію про нього та/або максимально перевірити всю вже наявну інформацію⁷. Окрім того, соціальна мережа Facebook пропонує алгоритми дій з перевірки «реальності» профілю⁸, які може використовувати редактор задля своєї мети.

Наявні сьогодні високотехнологічні інструменти можуть сприяти швидкій перевірці особи автора користувацького контенту. Серед цифрових механізмів, які дозволяють знаходити контактну інформацію та профілі користувачів, доступними є такі ресурси, як LinkedIn⁹, Pipl.com¹⁰, WebMii¹¹. Функція Facebook Graph Search надає можливість встановити геолокацію людини, відстежувати місця, які вона відвідує та її інтереси¹². Плагін для Google Chrome HoverMe допомагає знайти

¹ Verificationhandbook.Com (2018). Claire Wardle. *Verifying User-Generated. A definitive guide to verifying digital content for emergency coverage*. <<https://verificationhandbook.com/book/chapter3.php>>. (2018, квітень, 26).

² Verificationhandbook.Com (2018). Anthony De Rosa. *Using Social Media as a Police Scanner*. <<https://verificationhandbook.com/book/chapter2.1.php>>. (2018, квітень, 26).

³ Verificationhandbook.Com (2018). Trushar Barot. *Verifying Images. A definitive guide to verifying digital content for emergency coverage*. <<https://verificationhandbook.com/book/chapter4.php>> (2018, квітень, 26).

⁴ Digital trends (2018). *Facebook removed 583 million fake accounts in the first quarter of 2018*.

<<https://www.digitaltrends.com/social-media/facebook-fake-accounts/>> (2018, квітень, 26).

⁵ NewsMediaWorks. (2018). *Facebook removes 1.3b fake accounts*. <<http://www.newsmediaworks.com.au/facebook-removes-1-3b-fake-accounts/>> (2018, червень, 02).

⁶ The Washington Post (2018). *Twitter is sweeping out fake accounts like never before, putting user growth at risk*. <https://www.washingtonpost.com/technology/2018/07/06/twitter-is-sweeping-out-fake-accounts-like-never-before-putting-user-growth-risk/?noredirect=on&utm_term=.80c16cd170bd> (2018, липень, 06).

⁷ Verificationhandbook.Com (2018). Craig Silverman. Rina Tsubaki. *Creating a Verification Process and Checklist(s). A definitive guide to verifying digital content for emergency coverage*. <<https://verificationhandbook.com/book/chapter9.php>>. (2018, квітень, 26).

⁸ Wikihow.Com (2018). *How to Reveal a Fake Facebook Account*. <<https://www.wikihow.com/Reveal-a-Fake-Facebook-Account>>

⁹ LinkedIn (2018). *Homepage* <<https://www.linkedin.com>> (2018, липень, 28).

¹⁰ Pipl.com (2018). *People Search*. <<https://pipl.com>> (2018, липень, 28).

¹¹ WebMii. (2018). *Homepage* <<http://webmii.com>> (2018, липень, 28).

¹² Lifewire.Com (2018). *Facebook Advanced Search Tips – Graph Searching 2.0*.

<<https://www.lifewire.com/facebook-advanced-search-tips-2653972>>. (2018, липень, 28).

профілі користувача в інших соціальних медіа, відштовхуючись від його стрічки новин у Facebook¹. Мережа LinkedIn: надає доступ до профайлів користувачів у вигляді резюме й дозволяє отримати інформацію про місце роботи, професійні або наукові здобутки людини, простежити її діяльність (через компанії/організації, з якими вони нині чи раніше були пов'язані)². Ресурс Pipl.com, дозволяє перевірити імена людей, імена користувачів, адреси електронної пошти і номери телефонів за допомогою перехресних посилань³. Для пошуку в міжнародному масштабі додатковим корисним ресурсом також є WebMe^{4, 5}.

З метою підтвердження отриманої від автора користувацького контенту інформації, та/ або у випадках, коли встановити особу автора користувацького контенту виявилось неможливим, редактор має зосередитися на **ідентифікації оригінальності змісту** – незалежно від того чи це є зображення, відео, текстове повідомлення чи щось інше.

3. Встановлення автентичності контенту.

Для початку, варто з'ясувати, чи можливо знайти такий або схожий контент в інших джерелах, а також:

- коли перша версія контенту була завантажена/знята/поширена;
- чи можливо ідентифікувати місце події;
- чи має контент, надісланий користувачем, гео-позначки;
- чи має контент які-небудь зв'язки з будь-якими веб-ресурсами;
- чи можливо ідентифікувати людину, яка поширила/завантажила цей контент, і зв'язатися з нею аби отримати додаткову інформацію⁶.

У випадку верифікації користувацького фото- або відеоконтенту, зазвичай використовують платформи Google Images⁷ чи TinEye⁸, які дозволяють визначити унікальність фото, знайти інші можливі послання на зображення, пов'язані фото, встановити першоджерело або перевірити оригінальність зображення (тобто виявити чи були зміннені певні окремі частини). Ресурс Foto Forensics шляхом проведення аналізу рівня якості зображення дозволяє встановити частини зображення, які було змінено⁹. Онлайн інструмент Jeffrey's Image Metadata Viewer у разі завантаження файлу фото надає можливість отримати інформацію про дату і час знімання, параметри налаштування камери і, в деяких випадках, GPS координати місця знімання¹⁰.

Платформи, які верифікують місця на фото або відеоматеріалах, є одними із найпопулярніших інструментів перевірки користувацького контенту. Такі ресурси, як NASA Earth Observatory¹¹ або Météo-France¹² надають доступ до супутникових зображень землі, які можуть значно спростити верифікацію позначеного на фото місця. Один із найпростіших та відоміших ресурсів – Google Maps – карта в режимі онлайн, яка надає повітряні та супутникові зображення Землі високої якості й опції перегляду місцевості та її ландшафту, інформацію про погоду і панорамний вид на 360 градусів на рівні вулиць¹³. Популярні фотохостинги Flickr¹⁴ та Instagram¹⁵ також дозволяють шукати фотографії за геолокацією й можуть бути корисними під час розслідувань та перевірки інформації.

¹ Techcrunch.com (2010). *See Your Twitter Friends' Social Profiles With HoverMe*. <<https://techcrunch.com/2010/12/23/see-your-twitter-friends-social-profiles-with-hoverme/>>. (2018, липень, 28).

² LinkedIn (2018). *Homepage* <<https://www.linkedin.com>> (2018, липень, 28).

³ Pipl.com (2018). *People Search*. <<https://pipl.com>> (2018, липень, 28).

⁴ WebMii. (2018). *Homepage* <<http://webmii.com>> (2018, липень, 28).

⁵ Verificationhandbook.Com (2018). *Trushar Barot. Verifying Images. A definitive guide to verifying digital content for emergency coverage*. <<https://verificationhandbook.com/book/chapter4.php>> (2018, липень, 28).

⁶ Verificationhandbook.Com (2018). *Craig Silverman. Rina Tsubaki. Creating a Verification Process and Checklist(s). A definitive guide to verifying digital content for emergency coverage*. <<https://verificationhandbook.com/book/chapter9.php>>. (2018, липень, 28).

⁷ Google Images (2018). *Homepage*. <<https://images.google.com>>. (2018, липень, 28).

⁸ TinEye Reverse Image Search (2018). *Homepage*. <<https://www.tineye.com/>>. (2018, липень, 28).

⁹ FotoForensics (2018). *Homepage*. <<http://fotoforensics.com/>>. (2018, липень, 28).

¹⁰ Jeffrey's Image Metadata Viewer. <<http://exif.regex.info/exif.cgi>>. (2018, липень, 28).

¹¹ NASA Earth Observatory. (2018). *Homepage*. <<https://earthobservatory.nasa.gov>>. (2018, липень, 28).

¹² Site Officiel de Météo-France (2018). *Accueil* <<http://www.meteofrance.com/accueil>>. (2018, липень, 28).

¹³ Google Maps. (2018). *Homepage*. <<https://www.google.com/maps>>. (2018, липень, 28).

¹⁴ Flickr: Find your inspiration. (2018). *Homepage*. <<https://www.flickr.com>>. (2018, липень, 28).

¹⁵ Instagram. (2018). *Homepage*. <<https://www.instagram.com>>. (2018, липень, 28).

У випадках верифікації користувацького контенту в формі коментарів, дописів, свідчень перевірка інформації має здійснюватися переважно через звернення до авторитетних джерел: офіційні органи або заяви публічних осіб. Проте, варто мати на увазі, що й вони можуть припускатися помилок або подавати некоректну інформацію. Так, у 2006 році губернатор Північної Вірджинії Джо Менчін повідомив репортерам, що 12 з 13 гірників, які потрапили у пастку під землею, були врятовані. Насправді ж лише один із гірників врятувався, решта дванадцять померли.¹ Задля уникнення таких випадків варто застосовувати додаткові джерела інформації – від місцевих експертів в університетах, неурядових організацій.

Перевірка фактичної вірогідності матеріалу розрізняється в залежності від поданого редактору матеріалу: об'єму і складності наявного в ньому користувацького контенту. У будь-якому випадку першорядне значення мають компетенція автора й вірогідність представленого ним матеріалу. Якщо вірогідність матеріалу викликає сумнів попри верифікацію й компетенції автора й/або редактора інтернет-медіа недостатньо, в таких випадках варто залучити до роботи експертів.²

4. Залучення експертної думки.

Один із провідних медіа-правників України, юрист Інституту масової інформації Дмитро Чоповський в «Інформаційній довідці по журналістським стандартам» визначає, що «достовірність» полягає в якості перевірки кожного факту в компетентних щодо цього факту джерелах «Про точну цифру бюджетних витрат логічно запитувати у міністра фінансів і (для балансу) – у голови бюджетного комітету парламенту. Про небезпеки ускладнень, пов'язані з черговим штамом грипу, – доцільно запитувати у лікаря-науковця і у лікаря-практика. Журналіст повинен завжди перевіряти будь-який факт у кількох компетентних джерелах. А для цього, розбираючись у черговій темі, він повинен чітко визначати компетентність тих чи інших посадовців або експертів».³

В журналістській та редакторській практиці трапляються непоодинокі випадки, коли інформацію не можливо верифікувати або її можливо підтвердити лише одним джерелом, яке через певні причини, не може бути названим.

Редакційні настанови BBC містять такі пункти щодо таких ситуацій: «Будь-яку пропозицію стосовно того, щоби спиратися на єдине неназване джерело, яке робить серйозне твердження, або надавати анонімність важливому учаснику, слід погоджувати на найвищому редакційному рівні». Серед питань, які впливають на рішення щодо публікації такої інформації враховується:

- суспільна важливість інформації;
- надійність джерела та його здатність мати достатню обізнаність щодо подій, про які ідеться;
- будь-які юридичні питання;
- міркування безпеки (наприклад, щодо інформаторів).⁴

Звертаючись до результатів дослідження у роботі Клер Уордл, вона стверджує, що: «Коли йдеться про оцінку «перевірено» або «не перевірено», чітких галузевих стандартів не існує. The Associated Press не публікуватиме матеріал, поки вони не зазнають верифікації. Оприлюднити неперевірений матеріал не ризикують і інші новинні канали, хоча важко бути на 100 відсотків упевненим у вірогідності фото або відео, знятих кимось, хто не має відношення до редакції. У результаті багато новинних організацій подають зображення або відео, зазначаючи, що це «не може бути піддано незалежній перевірці»». Дослідниця зазначає, що використовувати такі засоби не доречно, оскільки журналісти і редактори можуть провести верифікацію і вказати яку частину контенту вдалося перевірити, а яка фактчекінгу не піддавалася.⁵

Висновки. Отже, процес перевірки користувацького контенту в межах авторського оригіналу – невід'ємний етап роботи редактора з матеріалом. В сучасних реаліях інформаційного

¹ The New York Times (2006). *12 Miners Found Alive 41 Hours After Explosion*. <<https://www.nytimes.com/2006/01/04/us/12-miners-found-alive-41-hours-after-explosion.html>> (2018, січень, 04).

² Близнюк, А.С. (2006). *Робота редактора над авторським оригіналом: Методичні рекомендації*. Житомир, 8.

³ Чоповський, Д. (2011). Журналістські стандарти: інформаційна довідка. Інститут масової інформації. *Imi.Org.Ua* <<http://imi.org.ua/monitorings/jurnalistiski-standarti-informatsiy-na-dovidka/>> (2018, травень, 05).

⁴ Редакційні настанови Бі-Бі-Сі. <http://journalib.univ.kiev.ua/BBC_Guidelines_Ukr.pdf>.

⁵ Клер Уордл. Представлення користувацького контенту в розслідувальній журналістиці. Посібник із верифікації для розслідувальної журналістики. <<http://books.irrp.org.ua/verificationhandbook/rozdil-9-predstavleniya-koristuvatskogo-kontentu-v-rozsliduvalnij-zhurnalistsiti/>>.

простору редактор інтернет-медіа має володіти навичками швидкої й якісної перевірки інформації. Велика кількість розроблених для журналістів алгоритмів та інтерактивних цифрових механізмів, в разі їх адаптації під потреби редактора, значно спрощують процес «поставторської» верифікації користувацького контенту, та, як наслідок, можуть сприяти підвищенню якості інформаційних продуктів. У додаток до вищеперерахованого інструментарію фактчекінгу, Стів Батрі, пропонує такі фундаментальні аксіоми перевірки інформації, які можуть бути використані редактором:

- Створити план термінової верифікації;
- Встановити контакти з людьми (деякі редактори пропонують створювати та вести власні списки із контактами осіб, які можуть бути доречними під час верифікації, зокрема на цьому наголошує Е. Де Роса¹);
- Зв'язатися з безпосередніми авторами контенту;
- Виходити з того, що вся інформація може бути хибною;
- Консультуватися з перевіреними джерелами;
- Ознайомитися із новими методами пошуку та вивчення інформації, а також із новими інструментами².

Спираючись на такі базові постулати та дотримуючись їх, в додаток до цього використовуючи сучасні механізми перевірки інформації, редактор інтернет-медіа може здійснювати «поставторську» верифікацію користувацького контенту, яка частково вирішує проблему поширення неправдивої інформації у медіа. Зазначені прості кроки з перевірки інформації є необхідними у діяльності медіа в сучасних реаліях, коли користувацький контент використовують задля викривлення соціальних поглядів або маніпулювання думками аудиторії, а медіа залишаються на сторожі інформаційної безпеки суспільства.

References:

1. Moroz, O. (2017). Pros'jumerizm i kul'tura potreblenija [Prosumerism and culture are needed]. *PostNauka*. <<https://postnauka.ru/video/72615>> (2018, February, 07). [in Russian].
2. International Federation of Journalists (IFJ) (2018). *IFJ Declaration of Principles on the Conduct of Journalists*. <<http://www.ifj.org/about-ifj/ifj-code-of-principles/>>. (2018, February, 07). [in English].
3. Rzhetskaja, V. (2014). Ukraina na ostrie informacionnoj vojny. Strategija vyzhivaniya. [Ukraine on the edge of information war. Survival Strategy]. *NivistiUA.net*. <<http://novostiua.net/stati/55618-ukraina-na-ostrie-informacionnoj-voyny-strategiya-vyzhivaniya.html>> [in Ukrainian]. (2014, April, 26).
4. Twitter (2016). *Donald J. Trump account*. <<https://twitter.com/realdonaldtrump/status/749961528422625281>> (2018, June, 04).
5. Los Angeles Times (2017). *Trump rails against news media in tweets: "A stain on America!"*. <<http://www.latimes.com/politics/la-pol-updates-everything-president-1512945958-htmstory.html>> (2017, December, 10). [in English].
6. Obozrevatel.ua. (2018). Vse rakety popali v cel': Pentagon razgromil fejki o Sirii. <<https://www.obozrevatel.com/abroad/vse-raketyi-popali-v-tsel-pentagon-razgromil-fejki-o-sirii.htm>> [in Ukrainian]. (2018, April, 14).
7. Tyzhden.ua (2015). Fejky rosijskix ZMI: samogubstvo "didysya rozip'yatogo xlopchyka" ta klyatva u virnosti Gitleru. <<http://tyzhden.ua/News/140285>> [in Ukrainian]. (2018, June, 07).
8. BBC Ukrainian.com (2004). Dopovid` Gattona i dolya BBS. <<https://www.bbc.com/ukrainian/programmes/story/2004/02/microscope1feb.shtml>> [in Ukrainian]. (2018, February, 01).
9. Semchyshyn, Ya. (2018). Fejk vs Fakt. Yak pereviryaty informaciyu vid publichnyx osib. *MadiaLab Online*. <<http://medialab.online/news/fejk-vs-fakt-yak-pereviryaty-informatsiyu-vid-publichny-h-osib/>> (2018, April, 14). [in Ukrainian].
10. Verificationhandbook.Com (2018). *Steve Buttry. Verification Fundamentals: Rules to Live By. A definitive guide to verifying digital content for emergency coverage*. <<https://verificationhandbook.com/book/chapter2.php>>. [in English].
11. Verificationhandbook.Com (2018). *Claire Wardle. Verifying User-Generated. A definitive guide to verifying digital content for emergency coverage*. <<https://verificationhandbook.com/book/chapter3.php>>. (2018, April, 14). [in English].

¹ Anthony De Rosa. Using Social Media as a Police Scanner. *A definitive guide to verifying digital content for emergency coverage*. <<https://verificationhandbook.com/book/chapter2.php>>.

² Steve Buttry. *Verification Fundamentals: Rules to Live By. A definitive guide to verifying digital content for emergency coverage*. <<http://verificationhandbook.com/book/chapter2.1.php>>.

12. Verificationhandbook.Com (2018). *Anthony De Rosa. Using Social Media as a Police Scanner. A definitive guide to verifying digital content for emergency coverage.* <<https://verificationhandbook.com/book/chapter2.1.php>>. (2018, April, 14). [in English].
13. Verificationhandbook.Com (2018). *Trushar Barot. Verifying Images. A definitive guide to verifying digital content for emergency coverage.* <<https://verificationhandbook.com/book/chapter4.php>> (2018, April, 14). [in English].
14. Digital trends (2018). *Facebook removed 583 million fake accounts in the first quarter of 2018.* <<https://www.digitaltrends.com/social-media/facebook-fake-accounts/>> (2018, April, 14). [in English].
15. NewsMediaWorks (2018). *Facebook removes 1.3b fake accounts.* <<http://www.newsmediaworks.com.au/facebook-removes-1-3b-fake-accounts/>> (2018, June, 02). [in English].
16. The Washington Post (2018). *Twitter is sweeping out fake accounts like never before, putting user growth at risk.* <https://www.washingtonpost.com/technology/2018/07/06/twitter-is-sweeping-out-fake-accounts-like-never-before-putting-user-growth-risk/?noredirect=on&utm_term=.80c16cd170bd> (2018, July, 06). [in English].
17. Wikihow.Com (2018). *How to Reveal a Fake Facebook Account.* <<https://www.wikihow.com/Reveal-a-Fake-Facebook-Account>> (2018, July, 28). [in English].
18. WebMii (2018). *Homepage* <<http://webmii.com>> (2018, July, 28). [in English].
19. Lifewire.Com (2018). *Facebook Advanced Search Tips – Graph Searching 2.0.* <<https://www.lifewire.com/facebook-advanced-search-tips-2653972>>. (2018, July, 28). [in English].
20. Techcrunch.com (2018). *See Your Twitter Friends' Social Profiles With HoverMe.* <<https://techcrunch.com/2010/12/23/see-your-twitter-friends-social-profiles-with-hoverme/>>. (2018, July, 28). [in English].
21. LinkedIn (2018). *Homepage.* <<https://www.linkedin.com>> (2018, July, 28). [in English].
22. Pipl (2018). *People Search.* <<https://pipl.com>> (2018, July, 28). [in English].
23. Trushar Barot. *Verifying Images. A definitive guide to verifying digital content for emergency coverage.* <<https://verificationhandbook.com/book/chapter4.php>> (2018, July, 28). [in English].
24. Verificationhandbook.Com (2018). *Craig Silverman. Rina Tsubaki. Creating a Verification Process and Checklist(s). A definitive guide to verifying digital content for emergency coverage.* <<https://verificationhandbook.com/book/chapter9.php>>. [in English].
25. Google Images (2018). *Homepage.* <<https://images.google.com>>. (2018, July, 28). [in English].
26. TinEye Reverse Image Search (2018). *Homepage.* <<https://www.tineye.com/>>. (2018, July, 28). [in English].
27. FotoForensics (2018). *Homepage.* <<http://fotoforensics.com/>>. (2018, July, 28). [in English].
28. Exif.Regex.Info (2018). *Jeffrey's Image Metadata Viewer.* <<http://exif.regex.info/exif.cgi>>. (2018, July, 28). [in English].
29. NASA Earth Observatory (2018). *Homepage.* <<https://earthobservatory.nasa.gov>>. (2018, July, 28). [in English].
30. Site Officiel de Météo-France (2018). *Accueil.* <<http://www.meteofrance.com/accueil>>. (2018, July, 28). [in English].
31. Google Maps. (2018). *Homepage.* <<https://www.google.com/maps>>. (2018, July, 28). [in English].
32. Flickr: Find your inspiration. (2018). *Homepage.* <<https://www.flickr.com>>. (2018, July, 28). [in English].
33. Instagram. (2018). *Homepage.* <<https://www.instagram.com>>. (2018, July, 28). [in English].
34. The New York Times (2006). *12 Miners Found Alive 41 Hours After Explosion.* <<https://www.nytimes.com/2006/01/04/us/12-miners-found-alive-41-hours-after-explosion.html>> (2018, January, 04). [in English].
35. Blyzniuk, A.S. (2006). *Robota redaktora nad avtorskyim oryhinalom: Metodychni rekomendatsii.* Zhitomir. [in Ukrainian].
36. Chopovskyj, D. (2011). *Zhurnalists`ki standarty: informacijna dovidka.* Instytut masovoyi informaciyi. <<http://imi.org.ua/monitorings/jurnalistski-standarti-informatsiy-na-dovidka/>> (2018, May, 05). [in Ukrainian].
37. Journlib.Univ.Kiev.Ua (2018). *Editorial guidelines for BBC.* <http://journlib.univ.kiev.ua/BBC_Guidelines_Ukr.pdf> (2018, July, 28). [in Ukrainian].

Олена Залєвська

Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка, Україна

РОЗВИТОК ВНУТРІШНІХ КОМУНІКАЦІЙ ЗА ДОПОМОГОЮ КОРПОРАТИВНОГО ВИДАННЯ, ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА ІМІДЖ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ КОМПАНІЇ

Olena Zalievska

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF INTERNAL COMMUNICATIONS WITH THE HELP OF THE CORPORATE EDITION AS AN INSTRUMENT OF INFLUENCE ON THE IMAGE AND ACTIVITY OF THE COMPANY

The article investigates the formation of an effective program for the development and transformation of corporate publications, as an instrument for improving the image of the company in the domestic and foreign markets.

On the basis of the social survey by the method of the anonymous questionnaire conducted by Public Joint Stock Company "Ukrzaliznytsya", we analyzed the channels of internal communications and the efficiency of the corporate resource of Media Center "Magistral" in this system. We reviewed actual topics, easy ways to get news, information and announcements about company activities from company employees, analyzed how corporate media products affect the company's internal image, the motivation, and outlook of its employees.

Keywords: corporate edition, communication, image, railroad, information, audience, motivation.

Актуальність дослідження: Великі корпорації, компанії, товариства відіграють значну роль в економіці будь-якої країни. А на діяльність таких компаній, мотивацію працівників, імідж на внутрішньому та зовнішньому ринках впливають корпоративні медіа, створені в середині цих фірм. Нині корпоративні медіа як особливий різновид спеціалізованих ЗМІ, заснованих і фінансованих компаніями, підприємствами, установами з метою інформаційної підтримки своєї основної діяльності, виходять на новий рівень кількісного та якісного розвитку. Дедалі частіше бізнес-організації використовують власні видання для розв'язання широкого спектра внутрішніх прикладних завдань. У сучасній Європі їх сукупний разовий наклад у кілька разів перевищує тираж усіх інших ЗМІ та становить майже півмільярда примірників¹.

Мета дослідження: На сьогоднішній день, в непрості для України часи, важливе значення в її економіці відіграє Публічне акціонерне товариство «Укрзалізниця», в структурі якого функціонує корпоративний ресурс Медіацентр «Магістраль». «Укрзалізниця» є монополістом у своїй сфері та займає лівову частку всього транспортного сектору країни. При ефективній роботі та прогресивній діяльності товариства, можливе зростання й всієї економіки країни. Саме тому вивчення внутрішніх комунікацій ПАТ «Укрзалізниця», як генератора стабільної роботи компанії та роль в цьому процесі Медіацентра «Магістраль» стало темою нашого дослідження.

На думку А. Кононової, корпоративне видання – інструмент формування корпоративної культури, один із корпоративних інформаційних каналів. Це фінансоване тією чи іншою організацією друковане періодичне видання (журнал, газета, бюлетень), що інформує

¹ Чемякин, Ю. (2006). Из аутсайдеров в лидеры. Тенденции развития корпоративной прессы России. *Известия Уральского государственного университета*, 40, 98-106.

про діяльність організації, контролює і регулює відносини працівників усередині організації й організації з широкою громадськістю та виконує низку інших функцій з метою підвищення ефективності організаційної діяльності, що вимірюється приростом фінансового та/або публіцитного капіталів¹.

Російський журналіст В. Расніцин дотепно називає корпоративні ЗМІ «робочими конячками», що вірою і правдою слугують інтересам менеджменту компаній, які їх створили. На думку дослідника, їхня критичність узгоджена з керівництвом, а ступінь свободи визначається корпоративним управлінням. Завдання їхнє цілком службове: комунікація, необхідна компанії. Десь це комунікація з персоналом, десь – із клієнтами, десь і з тими, і з іншими².

Проте якщо поглянути на це формулювання серйозно, стає очевидним, що корпоративні медіа – не випадковий локальний канал передачі повідомлень чи рупор менеджменту компанії, а важливий системний складник комунікативних процесів, без яких неможливо уявити сучасну організацію³.

На особливе місце у сфері соціальних комунікацій вказує визначення корпоративних медіа як унікального явища, що поєднує особисте звернення до читачів, надання галузевої інформації, просування торгової марки, розвиток іміджу компанії та при цьому являє собою невід’ємний елемент програми формування лояльності співробітників стосовно діяльності компанії.

Зростає і значення фірмової періодики як каналу суспільних комунікацій. На думку А. Горчевої, явище корпоративних медіа дуже поширене, вбудоване в соціальне життя⁴.

Воно тісно пов’язане з функціями інформаційного менеджменту, public relations, управління людськими ресурсами, формування корпоративної культури. Без цього інструменту комунікацій уже важко уявити будь-яку поважну бізнес-організацію, що дбає про свій імідж, здорову атмосферу всередині колективу, гармонійні стосунки зі споживачами, партнерами, інвесторами. Корпоративна періодика допомагає компаніям встановлювати і підтримувати внутрішні та зовнішні комунікації, формувати громадську думку, впливати на свідомість персоналу з метою підвищення ефективності виробництва, заощадження ресурсів.

Корпоративний ресурс ПАТ «Укрзалізниці» Медіацентр «Магістраль», роботу якого ми розглянули в нашому дослідженні, поєднує всі функції й виконує завдання, наведені вище. Зокрема, видає всеукраїнську газету для працівників товариства «Магістраль-регіональна» з шістьма регіональними додатками (за кількістю регіональних філій ПАТ «Укрзалізняця»), газету «Магістраль» для клієнтів та ключових стейкхолдерів компанії, журнал для клієнтів-пасажирів «Магістраль-експрес» (сукупний разовий наклад всіх видань станом на липень 2018 року – 130 тис. примірників) та має інформаційний новинний інтернет-портал info.uz.ua⁵.

Специфічна соціальна функція корпоративних ЗМІ полягає й у тому, що вони створюють особливу медіареальність, яка передає певну позитивну, оптимістичну картину життя компанії, формує єдине інформаційне поле, середовище порозуміння, необхідне для плідної взаємодії професіоналів у колективі та/або для спілкування із зовнішньою аудиторією.

Так, корпоративний ресурс ПАТ «Укрзалізняця» формує єдине інформаційне поле як серед працівників компанії, так і серед її клієнтів й зовнішніх користувачів її послугами. Цьому сприяє клієнтоорієнтована тематична палітра, чітка періодичність виходу номерів корпоративних газет: газета «Магістраль» та «Магістраль-регіональна» виходять раз на тиждень, «Магістраль-експрес» – два рази на місяць, а робота на інтернет-порталі ведеться цілодобово.

Деякі дослідники вбачають у корпоративних медіа ефективний інструмент у рамках побудови взаємин із партнерами, клієнтами і формування корпоративної культури, спосіб тримати

¹ Кононова, А.Г. (2004). Особенности корпоративной информации: рынок корпоративной прессы в Ростовской области. *Коммуникация в современном мире: материалы Пятой всероссийской научно-практической конференции аспирантов и студентов. (25-27 октября 2004 г., г. Воронеж)*, 21-22.

² Расницын, В. (2006). Гимн несвободной прессе. *Советник*, 4, 1-2.

³ Олтаржевський, Д.О. (2013). *Основи та методи діяльності сучасних корпоративних медіа*. Київ: Центр вільної преси, 10-20.

⁴ Горчева, А.Ю. (2008). Корпоративные издания. *Вестник Московского государственного университета*, 2, 79-80.

⁵ Залізничний інформаційний портал (2018). *Інформація щодо діяльності Медіацентра «Магістраль»*. <https://info.uz.ua/about> (2018, июль, 26).

громадськість у курсі всіх справ компанії: її позиції, змін, досягнень. М. Малихін розвиває цю тезу: «Корпоративна преса сьогодні – і частина корпоративної культури, і інструмент її активного формування»¹.

Як зазначає Д. Шевченко, у корпоративній газеті перетинаються завдання PR, HR, маркетингу і продажу. Однак універсальна роль усіх ЗМІ – інформувати. Це завдання повинно залишатися пріоритетним².

К. Лапіна розглядає функції корпоративних медіа крізь призму соціальних відносин: «Компанії зацікавлені у поширенні позитивної інформації про себе, ЗМІ – в задоволенні інтересів своєї аудиторії... Тому не дивно, що багато організацій бачать вихід у створенні власних ЗМІ для власних цільових аудиторій, потреби яких можуть перетинатися з корпоративними інтересами... Завдяки ефективному випуску власної преси фірма отримує не лише стабільний прибуток, запобігання внутрішньофірмовим конфліктам, а й високий статус соціально відповідального підприємства»³.

Ще один російський експерт, Д. Мурзін, звертає увагу на різноманітність масовокомунікаційних ознак корпоративної преси. На його думку, такій періодиці притаманна більшість функцій традиційних мас-медіа: інформаційна, аналітична, політична, ідеологічна, просвітницька, культурно-розважальна та ін. Хоч ієрархію цих напрямів завдають конкретні завдання, здебільшого домінує функція інструментальна або управлінська, яка фокусує та забезпечує реалізацію соціальної функції⁴.

Слід зазначити, що корпоративні медіа сприяють поліпшенню результатів роботи компанії не прямо, а опосередковано – через вплив на свідомість відповідної цільової аудиторії (співробітників, клієнтів, партнерів). Вони формують громадську думку, перетворюючи її на своєрідний каталізатор соціальної активності, спрямованої на реалізацію місії компанії, її ринкових завдань, формування корпоративної культури тощо. Особливо чітко ця функція проявляється у корпоративній періодиці, спрямованій насамперед на забезпечення усвідомленої діяльності співробітників компанії⁵.

Корпоративні медіа – надзвичайно потужний інструмент корпоративного PR (як зовнішнього, так і внутрішнього), який є важливим елементом бізнес комунікацій. За його допомогою компанія може презентувати свою місію, стратегію, формувати образи майбутнього, керувати лояльністю, підвищувати трудову віддачу колективу, долати кризові та потенційно кризові ситуації, підвищувати професійний рівень і загальну поінформованість співробітників⁶.

Окрім того, корпоративні медіа реалізують різноманітні прикладні завдання в галузі управління персоналом, формування громадської думки, менеджменту корпоративних комунікацій. Перед усім це побудова позитивного іміджу компанії, створення єдиного інформаційного поля в рамках підприємства, підвищення ефективності внутрішньокорпоративних комунікацій, що забезпечує усвідомлену діяльність співробітників, впливає на поліпшення результатів діяльності компанії через громадську думку⁷.

У монографії, присвяченій філософським аспектам масової комунікації, Л. Свитич пов'язує ефекти інформаційної діяльності з масштабним впливом на зміни культури виробництва, бізнесу, організації роботи, навчання, дозвілля, споживання тощо, із впливом на соціальні інститути, свідомість і поведінку людей у всіх сферах життєдіяльності⁸.

¹ Малихін, М. (2008). Возвращение многотиражки. *Ведомости*, 11, 179.

² Шевченко, Д. (2005). Корпоративная газета – зеркало фирмы. *Консультант*, 11, 84-87.

³ Лапина, Е.В. (2007). Корпоративная пресса в поиске места под солнцем. *Вестник Тамбовского государственного технического университета*, 4, 937-938.

⁴ Мурзін, Д. (2006). Категорический императив корпоративных коммуникаций. *Советник*, 4, 11-13.

⁵ Олтаржевський, Д.О. (2013). *Основи та методи діяльності сучасних корпоративних медіа*. Київ: Центр вільної преси, 20-30.

⁶ Ігнат'єв, Д. Бекетов, А. (2004). *Настольная энциклопедия Public Relations*. Москва: Альпина Бизнес Букс, 14-15.

⁷ Олтаржевський, Д.О. (2013). *Основи та методи діяльності сучасних корпоративних медіа*. Київ: Центр вільної преси, 35-40.

⁸ Свитич, Л.Г. (2000). *Феномен журналізму*. Москва: Факультет журналістики Московського державного університету, 78-79.

Отже, завдяки вузькій тематичній спрямованості, наближеності до реципієнта, фірмова періодика здатна ефективно впливати на специфічні виробничі та корпоративні цільові аудиторії. Задля якнайщільнішого контакту із представниками певної обмеженої соціально-професійної групи та задоволення їхніх комунікаційних потреб корпоративний часопис (звичайно ж, прагматично маючи ідеологічно-пропагандистські цілі компанії, що є його засновником) формує активне інформаційне середовище. Ми не випадково вжили словосполучення «активне середовище». Адже особливість корпоративного видання – те, що воно працює на території компанії, а його читач є одночасно і споживачем інформації, і автором, і трансформатором повідомлень, себто бере безпосередню участь у процесі створення недейного поля, що додає комунікативному процесу творчої синергетики та інтерактивності¹.

Корпоративна преса, спрямована на клієнтів, дає компанії можливість впливати на громадську думку за допомогою власного комунікативного каналу. Це свого роду частина CRM (Customer Relationship Management) – стратегії, спрямованої на створення довготривалих і прибуткових стосунків із замовниками через розуміння їхніх індивідуальних потреб².

На думку практиків, фірмові ЗМІ мають різні форми, виконують різні завдання: від офісної електронної розсилки, що ознайомлює співробітників зі свіжими новинами у світі та в самій компанії, до внутрішньої газети підприємства, через яку здійснюється спілкування не лише із заводчанами, а й із жителями найближчих міст.

Ю. Чемякін у своєму формулюванні розкриває розмаїтість спектра різновидів корпоративних медіа-носіїв: періодичне друковане видання, радіо, теле-, відеопрограма, інтернет-сайт, інтернет-портал або інші форми періодичного поширення інформації, що служать інтересам певної корпорації, створені за її ініціативою та призначені, як правило, для людей, які мають певний стосунок до даної корпорації³.

Розглянемо, як це виглядає на практиці. Щоб визначити ефективність роботи свого корпоративного ресурсу Медіацентру «Магістраль» та його роль у внутрішніх комунікаціях компанії, ПАТ «Укрзалізниця» у 2018 році було проведено соціологічне дослідження. Так методом анонімного анкетування було опитано більше 5 тис. осіб – працівників товариства різних професій та посад – це близько 2% від усіх працюючих в «Укрзалізниці». Для того, щоб вибірка була максимально об'єктивною, було опитано працівників із різних регіонів, та різних підрозділів підприємства.

Окрім того, в опитуванні взяли участь працівники різних категорій: керівники, професіонали, фахівці, технічні службовці, працівники торгівлі та послуг, робітники сільського господарства, кваліфіковані робітники з інструментом, робітники з обслуговування устаткування та машин, а також представники найпростіших професій (рис. 1). Це ще раз доводить, що тематика і стиль корпоративного видання такої компанії повинні бути різнобічні, намагатися задовольняти інтереси різних соціальних груп та людей з різним світоглядом й рівнем освіти.

Що стосується регіональної карти дослідження, найбільше опитуваних проживають в Центральній Україні – 33,5%, а найменше – в Південній – 10,4% .

В опитуванні взяли участь 55,6% чоловіків та 44,4% жінок. Щодо вікових категорій, анкетування пройшли представники п'яти вікових категорій: 18-24 роки – 5,4%; 25-34 роки – 24,3%; 35-44 роки – 29,1%; 45-54 роки – 28,1%; старше 55 років – 13,1%. Більшість респондентів були з вищою освітою – 46,8% .

Про ефективність й достовірність дослідження говорить досвід опитуваних. Адже більшість з них пропрацювала в залізничній сфері – більше 15 років.

В теоретичній частині ми не раз наголошували на тому, що для корпоративних медіа, щоб задовольнити потреби внутрішнього споживача інформації – важлива розмаїтість спектра різновидів медіа-носіїв, адже аудиторія компаній-гігантів дуже різноманітна. Така палітра медіа-ресурсу якраз представлена в Медіацентрі «Магістраль» – це і декілька регіональних газет, журнал, а також інтернет-портал. Причому, на сьогоднішній день перевага саме на боці на друкованих видань, а

¹ Олтаржевський, Д.О. (2013). *Основи та методи діяльності сучасних корпоративних медіа*. Київ: Центр вільної преси, 45-50.

² Там само, 65-70.

³ Чемякин, Ю. В. (2006). *Корпоративные СМИ: секреты эффективности*. Екатеринбург: Дискурс-Пи, 6-7.

не інтернет-ресурсу. Здавалося б, в еру інтрнет-технологій, комп'ютеризації та блискавичної інтеграції соціальних мереж, таке розподілення пріоритетів недоцільне. Та проведені дослідження доводять зовсім інше. Так серед більше 5,2 тис залізничників – майже 60% не мають на робочому місці доступу до комп'ютерів та Інтернету. Показники ж користування інтернет-месенджерами теж красномовні: так, 35,2% респондентів взагалі не користуються месенджерами, 60,5% використовують лише Viber, а доля Facebook не дотягує й до 1%.

Тепер розглянемо прямо-пропорційні показники ефективності корпоративного видання ПАТ «Укрзалізниця» – це авторитет та читабельність серед працівників компанії та важливість медіацентру, як інформаційного ресурсу. Так, на сьогодні, більшість респондентів дізнаються новини про діяльність ПАТ «Укрзалізниця» через особисте спілкування з колегами. На другому (а, фактично, на першому, адже колеги обмінюються між собою новинами, взятими з корпоративного ресурсу) місці – газета «Магістраль». І вже далі йдуть – інтернет-продукти того ж корпоративного ресурсу. Про одержання інформації ззовні не йде і мови (рис. 2).

Ефективність й авторитетність корпоративного видання серед працівників компанії підтверджує наступне дослідження. На питання, з яких джерел респондентам було б зручно отримувати новини та оголошення про діяльність ПАТ «Укрзалізниця», працівники компанії винесли на перше місце – газету «Магістраль», а далі вже інтрнет-сторінки та сайт медіацентру (рис. 3).

Медіацентр «Магістраль», згідно дослідженню, веде правильну політику в періодиці видань. Так найбільша газета корпоративного ресурсу – газета «Магістраль» – виходить один раз на тиждень, що відповідає бажанню більшості опитуваних – 42,5%.

Важливим фактором ефективності роботи є влучне та чітке визначення та висвітлення тем, що цікавлять працівників галузі. Згідно дослідження, найцікавішими для респондентів виявились теми: оплата праці та система заохочення; соціальні питання (наприклад: забезпечення житлом, пільги, медичне обслуговування, оздоровлення, підвищення кваліфікації, працевлаштування молодих спеціалістів тощо); матеріально-технічне забезпечення (наприклад: забезпечення робочим інструментом, спецодягом та взуттям, запчастинами, оргтехнікою, удосконалення робочих місць тощо); покращення умов праці (наприклад: модернізація електрообладнання, рухомого складу, безпека руху на залізниці, впровадження інноваційних технологій, темпи заміни машин і механізмів, що відпрацювали свій ресурс, застосування на локомотивах електронно-обчислювальної техніки тощо); реорганізація залізничної галузі (наприклад: компенсація пільгових перевезень, розвиток залізниці, структурні перетворення, реформи в галузі, міжнародні перевезення, стратегія розвитку виробничих підрозділів в регіонах, інформація про Законодавство України, державна підтримка стратегії ПАТ «Укрзалізниця» тощо) (рис. 4). Згідно з такою вибіркою, та проаналізувавши архів газети «Магістраль», можна зробити висновок, що видання у повній мірі висвітлює дані теми. Про що свідчить пріоритет серед респондентів саме на користь корпоративної газети.

У висновку слід зазначити, що для такої великої компанії, якою є ПАТ «Укрзалізниця», так і для будь-якої іншої, наявність корпоративного-ресурсу значно впливає на розвиток внутрішніх комунікацій та громадської думки всередині колективів. Дослідження показало, що в Україні, особливо в регіонах все ще актуальним залишається випуск паперових ЗМІ, адже у більшості працівників ПАТ «Укрзалізниця» на робочих місцях немає комп'ютерів. Й не дивлячись на те, що працівники компанії користуються месенджерами та соціальними мережами, вони все ж найзручнішим шляхом отримання актуальної інформації та новин про галузь вважають медіа на паперових носіях.

Медіацентр «Магістраль» слугує певним містком між керівництвом компанії та її персоналом. Адже передає та адаптує інформацію про напрями діяльності, стратегію та політику компанії до її цільових споживачів, тим самим впливаючи на внутрішній імідж компанії, синтезуючи певні настрої та відношення працівників до подій та змін, які відбуваються в галузі. Так, дослідження показало, що не дивлячись на численні інформаційні ресурси та новинні портали, що зараз існують у медіа-просторі, працівники компанії надають суттєву перевагу своїй корпоративній пресі. Та така схема діє, як показано на прикладі корпоративного ресурсу ПАТ «Укрзалізниця», лише при вдалому, відпрацьованому й продуманому зв'язку між читачем та редакцією, швидкою адаптацією та прийняттям до уваги нових потреб та інтересів споживачів.

1. Керівники	→	409
2. Професіонали	→	401
3. Фахівці	→	739
4. Технічні службовці	→	325
5. Працівники торгівлі та послуг	→	500
6. Робітники сільського господарства	→	18
7. Кваліфіковані робітники з інструментом	→	1328
8. Робітники з обслуговування устаткування та машин	→	1151
9. Найпростіші професії	→	416

Категорії: 1 - Керівники; 2 - Професіонали; 3 - Фахівці; 4 - Технічні службовці; 5 - Працівники торгівлі та послуг; 6 - Робітники сільського господарства; 7 - Кваліфіковані робітники з інструментом; 8 - Робітники з обслуговування устаткування та машин; 9 - Найпростіші професії

Рис. 1. Працівники, які взяли участь в опитуванні за категоріями

Категорії: 1 - Керівники; 2 - Професіонали; 3 - Фахівці; 4 - Технічні службовці; 5 - Працівники торгівлі та послуг; 6 - Робітники сільського господарства; 7 - Кваліфіковані робітники з інструментом; 8 - Робітники з обслуговування устаткування та машин; 9 - Найпростіші професії

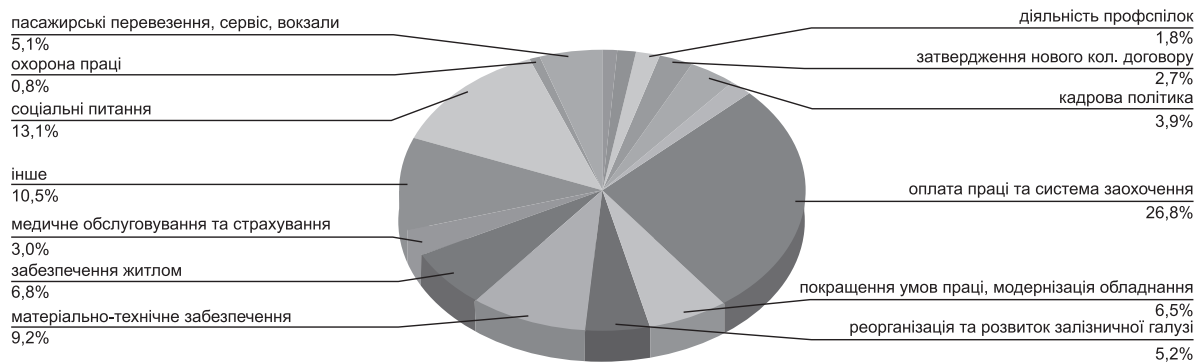
Рис. 2. З яких джерел респонденти зараз дізнаються новини про діяльність ПАТ «Укрзалізниця»

Категорії: 1 - Керівники; 2- Професіонали; 3 - Фахівці; 4 - Технічні службовці; 5 - Працівники торгівлі та послуг; 6 - Робітники сільського господарства; 7 - Кваліфіковані робітники з інструментом; 8 - Робітники з обслуговування устаткування та машин; 9 - Найпростіші професії

Рис. 3. З яких джерел респондентам було б зручно отримувати новини та оголошення про діяльність ПАТ «Укрзалізниця»

Категорії: 1 - Керівники; 2- Професіонали; 3 - Фахівці; 4 - Технічні службовці; 5 - Працівники торгівлі та послуг; 6 - Робітники сільського господарства; 7 - Кваліфіковані робітники з інструментом; 8 - Робітники з обслуговування устаткування та машин; 9 - Найпростіші професії

Рис. 4. Інші теми щодо діяльності ПАТ «Укрзалізниця», які також цікавлять респондентів

References:

1. Chemyakin, Yu. (2006). Iz autsajderov v lyideru. Tendencyiy razvyityiya korporativnoj pressu Rossyi [Outsiders are the leaders. Trends in the development of the corporate press in Russia]. *Yizvestiya Uraliskogo gosudarstvennogo unyversyteta* [Last news of Ural State University], 40, 98-106. [in Russian].
2. Kononova, A.G. (2004). Osobennosti korporativnoj yinformaciyi: runok korporativnoj pressu v Rostovskoj oblasti. [Features of corporate information: the market of corporate press in the Rostov region]. *Kommunikatsiya v sovremennom myire: materialy Pyatoy vserossiyskoj nauchno-praktyicheskoy konferencyi aspirantov yi studentov (25-27 oktyabrya 2004 g., g. Voronezh)*. [Communication in the modern world: materials of the Fifth All-Russian Scientific and Practical Conference of Post-Graduate Students and Students (October 25-27, 2004, Voronezh)], 21-22. [in Russian].
3. Rasnyiczun, V. (2006). Gimn nesvobodnoj presse [Hymn to the unfree press]. *Sovetnyik* [Advisor], 4, 1-2. [in Russian].
4. Oltarzhivskiy, D. O. (2013). *Osnovy ta metody diyalnosti suchasnyix korporativnyix media* [The basic and methods of corporate media]. Kyiv: Centr vilinoyi presy [Center of the Free Press], 10-20. [in Ukrainian].
5. Gorcheva, A.Yu. (2008). Korporativnue yizdaniya [Corporate publications]. *Vestnyik Moskovskogo gosudarstvennogo unyversyteta* [Bulletin of Moscow State University], 2, 79-80. [in Russian].
6. Railway information portal (2018). *Informaciya shhodo diyalnosti Mediacentra «Magistrali»* [Information about mediacenter «Magistral»]. <<https://info.uz.ua/about>> [in Ukrainian]. (2018, July, 26).
7. Maluxyin, M. (2008). Vozvrashhenie mnogotyirazhky [Return of multiplying]. *Vedomosti* [Last news], 11, 179. [in Russian].
8. Shevchenko, D. (2005). Korporativnaya gazeta zerkalo fyirnu [The corporate newspaper is the mirror of the firm]. *Konsultant* [Consultant], 11, 84-87. [in Russian].
9. Lapyina, E.V. (2007). Korporativnaya pressa v poysike mesta pod solncem [Corporate press in search of a place under the sun]. *Vestnyik Tambovskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo unyversyteta* [Bulletin of Tambov State Technical University], 4, 937-938. [in Russian].
10. Murzyin, D. (2006). Kategoriicheskiy yimperativ korporativnykh kommunikatsiy [The categorical imperative of corporate communications]. *Sovetnyik* [Advisor], no. 4, 11-13. [in Russian].
11. Ygnatev, D., Beketov, A. (2004). *Nastolinaya encyklopediya Public Relations* [Desktop encyclopaedia of Public Relation]. Moscow: Alpina Business Books. [in Russian].
12. Svyityich, L.G. (2000). *Fenomen zhurnalyzma* [The phenomenon of journalism]. Moscow: Faculty of Journalism of Moscow State University. [in Russian].
13. Chemyakin, Yu.V. (2006). Korporativnue SMI: sekretu efektyvnosti [Corporate media: the secrets of efficiency]. Ekaterinburg: Discourse-Pi. [in Russian].

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Роман Труба

Директор Державного бюро розслідувань, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ УКРАЇНИ

Roman Truba

Head of the State Bureau of Investigations, Ukraine

PRESENT CONDITION OF ADMINISTRATIVE-LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITY OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATIONS IN UKRAINE

This article determines a fundamental legislative framework in the context of administrative-legal regulation of the SBI's activity. At the initial stage of the SBI's formation, it was set with high expectations for a transparent and effective crime prevention among high-level officials, which, as a result, should increase confidence not only of the Ukrainian people in law enforcement agencies but also of the European Community in Ukraine as a whole. The content of the main provisions of the administrative legislation in this area was considered. The specific meaning of each normative legal act for the SBI's activity was described. The author came to the conclusion that at the present stage of administrative-legal regulation of the SBI's activity, three groups of normative legal acts, which ensure the formation of the Bureau and the start of its activities, can be distinguished.

Keywords: administrative-legal regulation, State Bureau of Investigations, administrative legislation, competence, powers.

Актуальність дослідження. Після здобуття незалежності, Україна перебувала у постійних складних процесах розвитку. Нестабільність в економіці, яка призвела до ряду криз, політична заангажованість та безвідповідальність окремих політичних діячів країни, що зумовило ряд революцій, а також відсутність чітко сформованої та налагодженої системи державних органів.

Тим не менш, за підтримки Європейського Співтовариства та США, наша держава, незважаючи на низку політичних, економічних, соціальних та культурних проблем, поступово та безупинно трансформується у правову державу. Прагнення українського народу до впровадження високих правових стандартів на території України вимагає оновлення підходів до державного управління. І починати потрібно з результативної протидії злочинності посадових осіб високого рівня, оскільки саме злочинна діяльність окремих осіб такого рівня найбільш негативно впливає на економіку та соціум.

У зв'язку з тим, що відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС домовлено, що Сторони співпрацюють у боротьбі з кримінальною та незаконною організованою чи іншою діяльністю, а також з метою її попередження¹, проблематика з'ясування сучасного стану адміністративно-правового регулювання діяльності ДБР набуває особливої актуальності, адже саме ДБР є новим незалежним правоохоронним органом у сфері запобігання та протидії злочинам посадових осіб високого рівня, а також військовим злочинам. Тому сукупність зазначеного вказує

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським співтовариством, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014 (Україна, Європейське співтовариство, Європейське співтовариство з атомної енергії). *Офіційний вісник України*, 75, 1, 83, 2125.

на потребу концептуального осмислення правового забезпечення діяльності ДБР у процесі його становлення як повноцінного органу.

У зв'язку з цим, станом на сьогоднішній день безупинно приймаються нові законні та підзаконні нормативно-правові акти для налагодження діяльності усієї структури ДБР. Тим не менш, є нагальна потреба у подальшому прийнятті нових. Зараз важливо, щоб Державне бюро розслідувань формувалося у правильному напрямі і здійснювалися усі організаційно-правові заходи та адміністративно-правове забезпечення для реалізації правових положень. В залежності від результатів діяльності та звітності діяльності ДБР за рік можна буде відштовхуватися щодо подальших тенденцій розвитку адміністративно-правового регулювання та його оптимізації.

Отже, даний напрям дослідження має неоціненне значення як для теорії, так і для практики діяльності ДБР.

Стан дослідження. За останні роки тематики перспектив запровадження ДБР, організації його діяльності та інших аспектів торкалися у тій чи іншій мірі в своїх наукових працях незначна кількість вчених, серед яких варто виділити наступних: В.Ю. Квач¹, Є.Д. Скулиш², І.В. Ципрюк³ та ін. Однак малодослідженість питання не обумовлено низьким рівнем уваги вченої спільноти до адміністративно-правового регулювання діяльності ДБР, а виключно тим, що даний орган є інноваційним.

Метою статті є визначення основних положень адміністративно-правового регулювання діяльності Державного бюро розслідувань.

Виклад основного матеріалу. Першою групою нормативно-правових актів, які регламентують діяльність ДБР є Закони України.

Безпосередньо у профільному Законі України “Про Державне бюро розслідувань” лаконічно окреслено коло правових засад діяльності Державного бюро розслідувань. Так, ч. 1 ст. 2 визначено, що Державне бюро розслідувань у своїй діяльності керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, а також іншими нормативно-правовими актами, прийнятими на їх основі⁴. Звідси можна резюмувати, що законодавчо не передбачено чіткого повного й вичерпного переліку законодавчих актів, які регулюються діяльність ДБР (Бюро).

Другою частиною даної статті передбачено, що дія Закону України “Про центральні органи виконавчої влади” та інших нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів виконавчої влади, поширюється на Державне бюро розслідувань у частині, що не суперечить цьому Закону⁵. Таким чином, у ч. 2 статті 2 ЗУ Про ДБР визнано, що в разі виникнення колізій між цим Законом та іншими законодавчими актами, які регулюють діяльність Бюро, положення ЗУ “Про Державне бюро розслідувань” будуть застосовуватися як спеціальні щодо положень інших законодавчих актів.

У контексті адміністративно-правового регулювання вагомим є зміст статті 6 Закону України “Про Державне бюро розслідувань”, у якій визначено повноваження ДБР широкого спектру. Державне бюро розслідувань відповідно до покладених на нього завдань та у межах своєї компетенції: 1) бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері протидії злочинності, вносить відповідні пропозиції на розгляд Кабінету Міністрів України; 2) здійснює інформаційно-аналітичні заходи щодо встановлення системних причин та умов проявів організованої злочинності та інших видів злочинності, протидію яким віднесено до компетенції Державного бюро розслідувань, вживає заходів до їх усунення; 3) припиняє і розкриває злочини, розслідування яких віднесено до компетенції Державного бюро розслідувань; 4) здійснює

¹ Квач, В.Ю. (2015). Створення Державного бюро розслідувань як частина реформи усіх силових структур. *Черкаські правові читання: збірник тез та матеріалів учасників (м. Черкаси, 11 грудня 2015 р.)*. Черкаси : КП ЧНН ДВНЗ УБС, 26-28.

² Скулиш, Є.Д. (2013). Проблемні питання створення Державного бюро розслідувань. *Вісник Національної академії правових наук України*, 4, 205-215.

³ Ципрюк, І.В. (2016). Перспективи функціонування Державного бюро розслідувань як суб'єкта боротьби з організованою злочинністю. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, 2 (99), 177-186.

⁴ Закон про Державне бюро розслідувань 2015 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 6, 5, 55.

⁵ Там само.

оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування злочинів, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань, на підставах та в порядку, встановлених законом; 5) здійснює розшук осіб, які переховуються від слідства та суду за злочини, розслідування яких віднесено до підслідності Державного бюро розслідувань; 6) використовує гласних і негласних штатних та позаштатних працівників на підставах та в порядку, встановлених законом, дотримуючись умов добровільності і конфіденційності цих відносин, матеріально і морально заохочує осіб, які надають допомогу в запобіганні, виявленні, припиненні і розслідуванні злочинів, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань; 7) розробляє і затверджує методику розслідування окремих видів злочинів; 8) вживає заходів щодо відшкодування завданих державі збитків і шкоди, забезпечує можливості для конфіскації коштів та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення злочинів, у порядку, визначеному законодавством; 9) вживає заходів для повернення в Україну з-за кордону коштів та іншого майна, одержаних внаслідок вчинення злочинів, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань; 10) виключно з метою здійснення своїх повноважень має доступ як користувач до інформаційних систем органів державної влади, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України, самостійно створює інформаційні системи та веде оперативний облік в обсязі і порядку, що визначаються завданнями, покладеними на Державне бюро розслідувань, із дотриманням законодавства про захист персональних даних; 11) організовує забезпечення особистої безпеки осіб рядового і начальницького складу, державних службовців Державного бюро розслідувань та інших визначених законом осіб, а також захист осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, від протиправних посягань; 12) забезпечує роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників Державного бюро розслідувань, бере участь у формуванні державного замовлення на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців у відповідних сферах; 13) здійснює виконання запитів про надання правової допомоги, які надійшли від компетентних органів іноземних держав; 14) розробляє пропозиції до проектів міжнародних договорів України та забезпечує дотримання і виконання зобов'язань, взятих за міжнародними договорами України; 15) здійснює співробітництво з поліцейськими та іншими відповідними органами іноземних держав відповідно до законів та міжнародних договорів України; 16) забезпечує відповідно до законодавства додержання режиму захищеної законом таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом, а також визначеного законом порядку оприлюднення та надання доступу до публічної інформації; 17) звітує про свою діяльність у порядку, визначеному цим Законом, та інформує суспільство про результати своєї роботи; 18) здійснює інші повноваження, передбачені цим Законом¹. Таким чином, на ДБР покладено достатні повноваження, реалізуючи які, воно набуває статус одного із основних органів, відповідальних за реформування системи державної служби.

Ще до прийняття ЗУ “Про Державне бюро розслідувань” у законодавстві містилися положення щодо місця цього органу у досудовому розслідуванні. Так, згідно зі статтею 38 нового Кримінального процесуального кодексу України, який було прийнято Верховною Радою України у 2012 р.² органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є слідчі підрозділи органів Державного бюро розслідувань. Оперативні підрозділи Державного бюро розслідувань здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора (ст. 41)³.

Для розуміння функції ДБР визначальною є ч. 4 ст. 216 КПК. Нею уповноважено слідчі органи державного бюро розслідувань здійснювати досудове розслідування злочинів: 1) вчинених Президентом України, повноваження якого припинено, Прем'єр-міністром України, членом Кабінету Міністрів України, першим заступником та заступником міністра, членом Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України, Головою Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Головою Фонду державного майна України, його першим заступником та

¹ Закон про Державне бюро розслідувань 2015, ст. 55 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 6, 5, 55.

² Кримінальний процесуальний кодекс 2012 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 9-10, 474, 88.

³ Там само.

заступником, членом Центральної виборчої комісії, народним депутатом України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Директором Національного антикорупційного бюро України, Генеральним прокурором, його першим заступником та заступником, Головою Національного банку України, його першим заступником та заступником, Секретарем Ради національної безпеки і оборони України, його першим заступником та заступником, Постійним Представником Президента України в Автономній Республіці Крим, його першим заступником та заступником, радником або помічником Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, суддею, працівником правоохоронного органу, особою, посада якої належить до категорії "А", крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності Національного антикорупційного бюро України¹.

У новому Законі України «Про прокуратуру», прийнятому 14 жовтня 2014 року, з самого початку було закладене майбутнє утворення ДБР в Перехідних положеннях². Пунктом 4 Перехідних положень встановлено, що до початку діяльності державного бюро розслідувань, але не пізніше п'яти років після набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України слідчі органи прокуратури здійснюють досудове розслідування у визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України порядку³. Також у статті 9 цього Закону передбачено взаємодію Генерального прокурора з ДБР. Так, вказано, що Генеральний прокурор за поданням Генеральної інспекції направляє матеріали до Державного бюро розслідувань.

Наступним нормативно-правовим актом є ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність», у статті 3 якого є бланкетна норма до ЗУ «Про Державне бюро розслідувань», якою вказано, що він є однією з правових основ оперативно-розшукової діяльності в Україні. Статтею 5 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» встановлено, що оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами Державного бюро розслідувань – внутрішньої безпеки, забезпечення особистої безпеки. У статті 7 вказано, що оперативні підрозділи Державного бюро розслідувань проводять слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за дорученням слідчого, прокурора в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України. Письмові доручення щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, надані слідчим, прокурором у межах компетенції та в установленому порядку, є обов'язковими до виконання оперативним підрозділом⁴.

Відповідно до ст. 9 у кожному випадку наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності заводиться оперативно-розшукова справа. Постанова про заведення такої справи підлягає затвердженню начальником оперативного підрозділу органу Державного бюро розслідувань або його уповноваженим заступником⁵. Про заведення оперативно-розшукової справи виноситься постанова, яка затверджується Директором Державного бюро розслідувань. У постанові зазначаються місце та час її складання, посада особи, яка виносить постанову, її прізвище, підстава та мета заведення оперативно-розшукової справи. Про заведення оперативно-розшукової справи протягом доби письмово повідомляється прокурор⁶. З вищенаведеного можна констатувати, що у даному нормативно-правовому акті відображено адміністративно-правові засади участі ДБР в оперативно-розшуковій діяльності серед системи інших органів.

У статті 3 Закону України «Про запобігання корупції» серед переліку суб'єктів, на яких поширюється дія цього Закону вказано і працівників ДБР, а саме особи рядового і начальницького складу, посадові та службові особи ДБР⁷.

Окремою важливою групою актів у адміністративно-правовому регулюванні діяльності ДБР є Постанови Кабінету Міністрів України.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс 2012 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 9-10, 474, 88.

² Закон про прокуратуру 2014 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 2-3, 54, 12.

³ Там само.

⁴ Закон про оперативно-розшукову діяльність, 1992 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 22, 303.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Закон про запобігання корупції 2014 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 49, 3186, 2056.

29 лютого 2016 року Постановою КМУ “Про утворення Державного бюро розслідувань” Державне бюро розслідувань утворено як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України¹. Відповідні зміни внесено до Постанови КМУ “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади”, відповідно до яких ДБР додано до переліку центральних органів виконавчої влади, зокрема тих, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України безпосередньо та через відповідних членів Кабінету Міністрів України².

Постановою КМУ “Про затвердження Типового порядку проведення відкритого конкурсу для призначення на посади у Державному бюро розслідувань” окреслено етапи внутрішнього конкурсу, до яких віднесено: оголошення про проведення конкурсу; прийняття та розгляд поданих документів для участі в конкурсі; кваліфікаційний іспит; співбесіда; визначення переможців конкурсу³.

Частиною 2 статті 9 ЗУ “Про Державне бюро розслідувань” передбачено, що гранична чисельність центрального апарату та територіальних управлінь Державного бюро розслідувань становить 1 тисяча 500 осіб⁴.

На установчому етапі формування Бюро відбувається активний підбір персоналу для належного кадрового складу, щоб ДБР запрацювало належним чином і за своїми показниками ефективності та результативності проведеної роботи щорічно доводила її необхідність для України, незважаючи на різні дискусії, які точаться щодо доцільності його існування.

На зайняття посад в органі Бюро, що пов’язані із здійсненням оперативно-розшукової діяльності та державною таємницею, конкурс проводиться з урахуванням особливостей проведення закритого конкурсу, пов’язаних з питаннями державної таємниці, передбачених Порядком проведення конкурсу на зайняття посад державної служби, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 р. № 246⁵. Для проведення конкурсу в органі Бюро рішенням Директора Бюро утворюється конкурсна комісія, затверджується її персональний склад. Конкурсна комісія утворюється у складі п’яти осіб і включає представників органу Бюро. До складу конкурсної комісії можуть залучатися представники громадських об’єднань, що діють відповідно до Закону України “Про громадські об’єднання”, а також за письмовим клопотанням керівника органу Бюро можуть залучатися представники інших державних органів (за згодою)⁶. Це є позитивним, оскільки забезпечує участь громадськості, а, відповідно, прозорість та відкритість діяльності ДБР. Наведене є вагомим кроком для формування громадянського суспільства в Україні.

У зазначеному контексті доцільно вказати, що 20 грудня 2017 року прийнято Положення про Раду громадського контролю при Державному бюро розслідувань⁷, яке було затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 1086. Відповідно до нього, Рада громадського контролю при Державному бюро розслідувань є колегіальним консультативно-дорадчим органом, що утворюється відповідно до Закону України “Про Державне бюро розслідувань” для забезпечення прозорості та цивільного контролю за діяльністю Державного бюро розслідувань. Основними завданнями Ради є: 1) забезпечення прозорості та здійснення цивільного контролю за діяльністю Державного бюро розслідувань; 2) сприяння взаємодії Державного бюро розслідувань з громадськими об’єднаннями, іншими інститутами громадянського суспільства

¹ *Постанова про утворення Державного бюро розслідувань 2016* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 18, 470, 743.

² *Постанова про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади 2014* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 74, 57, 2105.

³ *Постанова про затвердження Типового порядку проведення відкритого конкурсу для призначення на посади у Державному бюро розслідувань 2017* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 4, 122, 163.

⁴ *Закон про Державне бюро розслідувань 2015*, ст. 55 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 6, 5, 55.

⁵ *Постанова про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби 2016* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 28, 179, 1116.

⁶ *Постанова про затвердження Типового порядку проведення відкритого конкурсу для призначення на посади у Державному бюро розслідувань 2017* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 4, 122, 163.

⁷ *Постанова питання Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань 2017* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 7, 13, 266.

з питань, пов'язаних з діяльністю Державного бюро розслідувань; 3) сприяння врахуванню Державним бюро розслідувань громадської думки під час виконання зазначеним Бюро покладених на нього завдань¹.

Ще однією групою нормативно-правових актів є накази Державного бюро розслідувань.

На доповнення до Питання Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань, затвердженої Постановою КМУ від 20.12.2017 № 1086, необхідно, зокрема, навести Порядок проведення установчих зборів з формування Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань, затверджений наказом ДБР від 23 лютого 2018 р. № 17². Ним визначено, що установчі збори вважаються правомочними за умови участі в них не менше 15 делегованих осіб. Установчі збори проводяться відкрито. У вказаному Порядку деталізовано особливості реєстрації учасників установчих зборів, роботи робочої комісії, початку роботи установчих зборів, обрання голови та секретаря установчих зборів, порядку розгляду питань на установчих зборах, а також порядок обрання кількісного складу Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань та проведення рейтингового голосування³.

Прикладом іншого наказу є наказ ДБР «Про створення Науково-консультативної ради при Державному бюро розслідувань» від 23 лютого 2018 року № 16⁴. Науково-консультативна рада є постійно діючим консультативно-дорадчим органом, утвореним з метою надання рекомендацій висновків та пропозицій з основних питань діяльності Державного бюро розслідувань, підготовка яких потребує наукового забезпечення. Основними завданнями Ради є: вивчення проблемних питань, що належать до повноважень Бюро; надання рекомендацій, висновків та пропозицій з основних питань діяльності Бюро відповідно до його повноважень; участь у підготовці проектів нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності шляхом надання пропозицій до проектів нормативно-правових актів, що надходять від інших державних органів, щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до підслідності Бюро; участь у визначенні способів та механізмів вирішення проблемних питань, що виникають під час реалізації повноважень Бюро; підготовка рекомендацій, висновків та пропозицій під час розробки методик розслідування окремих видів злочинів, розслідування яких віднесено до підслідності Бюро⁵. Тому Науково-консультативній раді відведено фундаментальну роль у забезпеченні належної діяльності ДБР завдяки налагодженню взаємозв'язку практики із правовою доктриною.

Наприкінці доцільно відмітити, що у грудні 2017 року було представлено Стратегічну програму діяльності Державного бюро розслідувань⁶, в якій передбачено такі етапи її реалізації: 1) установчий (до вересня 2018 р.): від призначення на посади Директора та заступників Директора Бюро до початку перших розслідувань; 2) початковий (вересень 2018 р. – початок 2019 р.): від перших розслідувань до перших проваджень, скерованих до суду; 3) нарощування потужності (початок 2019 р. – початок 2020 р.): від перших справ у суді до отримання вироків суду у провадженнях Бюро; 4) досягнення стабільної ефективності (2020–2022 р.р.): Бюро ефективно працює і регулярно спрямовує до суду провадження щодо злочинів, вчинених високопосадовцями. Має репутацію як орган, що забезпечує невідворотність покарання для високопосадовців, які вчинили злочин⁷.

На установчому етапі формування ДБР на нього покладено великі надії стосовно здійснення прозорості та ефективної діяльності по запобіганню злочинам посадових осіб високого рівня, що, як

¹ Там само.

² *Наказ про затвердження Порядку проведення установчих зборів з формування Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань 2018* (Державне бюро розслідувань). *Офіційний вісник України*, 21, 137, 716.

³ Там само.

⁴ *Наказ про створення Науково-консультативної ради при Державному бюро розслідувань 2018* (Державне бюро розслідувань). *Офіційний вісник України*, 21, 134, 715.

⁵ Там само.

⁶ Урядовий портал (2017). *Стратегічна програма діяльності Державного бюро розслідувань*. <<https://www.kmu.gov.ua/ua/uryad-ta-organi-vladi/derzhavne-byuro-rozsliduvan/pro-derzhavne-byuro-rozsliduvan/strategichna-programa-diyalnosti-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan>> (2018, червень, 24).

⁷ Там само.

результат, має підвищити довіру не тільки українського народу до правоохоронних органів, а також Європейського Співтовариства до України загалом.

Висновки. На сучасному етапі адміністративно-правового регулювання діяльності ДБР можна виділити три групи нормативно-правових актів, які забезпечують формування Бюро та початок його діяльності. До першої групи нормативно-правових актів належать Закони України, зокрема, профільний Закон “Про Державне бюро розслідувань”, який застосовується як спеціальний нормативно-правовий акт щодо інших законодавчих актів. Другу групу нормативно-правових актів складають Постанови КМУ, наприклад, Постанова КМУ від 20.12.2017 № 1069 “Про затвердження Типового порядку проведення відкритого конкурсу для призначення на посади у Державному бюро розслідувань”. Третю групу нормативно-правових актів становлять безпосередньо накази ДБР.

References:

1. *Zakon pro Derzhavne byuro rozsliduvan' 2015* (Verkhovna Rada Ukrayiny). [Law on the State Bureau of Investigations 2015 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Information from the Verkhovna Rada of Ukraine], 6, 5, 55. [in Ukrainian].
2. *Zakon pro zapobihannya koruptsiyi 2014* (Verkhovna Rada Ukrayiny). [Law on the Prevention of Corruption 2014 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Information from the Verkhovna Rada of Ukraine], 49, 3186, 2056. [in Ukrainian].
3. *Zakon pro operatyvno-rozshukovu diyal'nist', 1992* (Verkhovna Rada Ukrayiny). [The Law on Operative Investigative Activity, 1992 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Information from the Verkhovna Rada of Ukraine], 22, 303. [in Ukrainian].
4. *Zakon pro prokuraturu 2014* (Verkhovna Rada Ukrayiny). [Law on Prosecutor's Office 2014 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Information from the Verkhovna Rada of Ukraine], 2-3, 54, 12. [in Ukrainian].
5. Kvach, V.U. (2015). Stvorennya Derzhavnoho byuro rozsliduvan' yak chastyna reformy usikh sylovykh struktur. [Establishment of the State Bureau of Investigations as part of the reform of all law enforcement agencies]. *Cherkas'ki pravovi chytannya: zbirnyk tez ta materialiv uchasnykiv (m. Cherkasy, 11 hrudnya 2015 r.)*. [Cherkasy legal reading: a collection of abstracts and materials of participants (Cherkasy, December 11, 2015)]. Cherkasy: KP CHNNI DVNZ UBS, 26-28. [in Ukrainian].
6. *Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks 2012* (Verkhovna Rada Ukrayiny). [Criminal Procedural Code 2012 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Information from the Verkhovna Rada of Ukraine], 9-10, 474, 88. [in Ukrainian].
7. *Nakaz pro zatverdzhennya Poryadku provedennya ustanovchykh zboriv z formuvannya Rady hromads'koho kontrolyu pry Derzhavnomu byuro rozsliduvan' 2018* (Derzhavne byuro rozsliduvan'). [Order on approval of the Constituent Assembly for the formation of the Council of Public Control at the State Investigation Bureau in 2018 (State Investigation Bureau)]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], 21, 137, 716. [in Ukrainian].
8. *Nakaz pro stvorennya Naukovo-konsul'tatyvnoyi rady pry Derzhavnomu byuro rozsliduvan' 2018* (Derzhavne byuro rozsliduvan'). [Order on the creation of the Scientific Advisory Board under the State Investigation Bureau in 2018]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], 21, 134, 715. [in Ukrainian].
9. *Postanova pytannya Rady hromads'koho kontrolyu pry Derzhavnomu byuro rozsliduvan' 2017* (Kabinet Ministriv Ukrayiny). [Resolution of the issue of the Council of Public Control at the State Investigation Bureau in 2017 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], 7, 13, 266. [in Ukrainian].
10. *Postanova pro zatverdzhennya Poryadku provedennya konkursu na zaynyattya posad derzhavnoyi sluzhby 2016* (Kabinet Ministriv Ukrayiny). [in Ukrainian]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], 28, 179, 1116. [in Ukrainian].
11. *Postanova pro zatverdzhennya Typovoho poryadku provedennya vidkrytoho konkursu dlya pryznachennya na posady u Derzhavnomu byuro rozsliduvan' 2017* (Kabinet Ministriv Ukrayiny). [Resolution on approval of the Model Procedure for holding an open competition for appointment to positions in the State Investigation Bureau 2017 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], 4, 122, 163. [in Ukrainian].
12. *Postanova pro optymizatsiyu systemy tsentral'nykh orhaniv vykonavchoyi vlady 2014* (Kabinet Ministriv Ukrayiny). [in Ukrainian]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], 74, 57, 2105. [in Ukrainian].
13. *Postanova pro utvorennya Derzhavnoho byuro rozsliduvan' 2016* (Kabinet Ministriv Ukrayiny). [Resolution on the establishment of the State Bureau of Investigations 2016 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], 18, 470, 743. [in Ukrainian].
14. Skulysh, YE.D. (2013). Problemni pytannya stvorennya Derzhavnoho byuro rozsliduvan'. [Problematic Issues in Establishing a State Bureau of Investigations]. *Visnyk Natsional'noy akademii pravovykh nauk Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine], 4, 205-215. [in Ukrainian].

15. *Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeys'kym spivtovarystvom, Yevropeys'kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony 2014* (Ukrayina, Yevropeys'ke spivtovarystvo, Yevropeys'ke spivtovarystvo z atomnoyi enerhiyi). [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Community, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand (Ukraine, European Community, European Atomic Energy Community)]. *Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], 75, 1, 83, 2125. [in Ukrainian].
16. Government portal (2017). *Stratehichna prohrama diyal'nosti Derzhavnoho byuro rozsliduvan'*. [Strategic program of activities of the State Bureau of Investigations]. <<https://www.kmu.gov.ua/ua/uryad-ta-organi-vladi/derzhavne-byuro-rozsliduvan/pro-derzhavne-byuro-rozsliduvan/strategichna-programa-diyalnosti-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan>> (2018, June, 24). [in Ukrainian].
17. Tsypryuk, I.V. (2016). *Perspektyvy funktsionuvannya Derzhavnoho byuro rozsliduvan' yak sub'yekta borot'by z orhanizovanoyu zlochynnistyuu*. [Prospects for the functioning of the State Bureau of Investigations as the subject of the fight against organized crime]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav* [Scientific Herald of the National Academy of Internal Affairs], 2 (99), 177-186. [in Ukrainian].

Дмитро Ягунов

адвокат, MSc in Criminal Justice, м. Київ (Україна)

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ: ДО ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ, ЦІЛЕЙ ТА ПОКАЗНИКІВ

Dmytro Yagunov

Attorney at Law, MSc in Criminal Justice, Kyiv (Ukraine)

THE CURRENT STATE AND PERSPECTIVES OF PROBATION IN UKRAINE: THE ISSUES OF PHILOSOPHY, GOALS AND INDICATORS

Discussing the Ukrainian prison and probation reform of 2016-2018, one can state its apparent one-sidedness, which was manifested in the declarative, superficial and detached from the realities of filling only the rehabilitation component in the implementation of the national penitentiary policy.

On the contrary, such components of the penitentiary policy as public safety, internal security in prisons, crime prevention, delinquency restraint and human rights protection were largely overlooked. At the same time, the rehabilitation component of criminal activity has received too little from such a spontaneous and chaotic reform.

One can also note the lack of forecasting in determining the priorities of penitentiary reform and the implementation of the tasks set.

Probation went a long way and occupied an extremely important place in the structure of national criminal justice systems, and therefore deserves more in-depth study and practical application.

Keywords: penitentiary system of Ukraine, penal policy, penalty, basic principles of penal policy, penitentiary reform in Ukraine, model of public administration of the Ukrainian penitentiary system, irrationalism of the Ukrainian penal reform.

Вступ

«Вихваляння системи пробації з ліричним ентузіазмом ні в якому разі не було нашою метою. Ми мали намір скоріше дослідити її *розсудливо* та *критично*» – так висловився відомий англійський вчений і практик Д. Вітфілд¹.

Гадаємо, що саме *критичності мислення* як раз й бракує сучасній пенітенціарній реформі та зокрема реформі пробації.

На додаток бракує елементарної *прозорості* при реалізації пенітенціарної політики.

Тому ми, керуючись цієї ідеєю, маємо намір критично проаналізувати результати та перспективи пенітенціарної реформи в Україні в аспекті розбудови національної моделі пробації.

Ця стаття є продовженням наукових розробок автора, представлених на круглому столі з питань пробації, проведеного у Національній академії прокуратури України².

Щодо пенітенціарної реформи 2016 року

Реформа системи пробації в Україні була частиною більш широкої пенітенціарної реформи, початок якої у 2016 році та подальша реалізація були та залишаються непрозорими, а головне – вкрай незрозумілими.

¹ Вітфілд, Д. (2004). Вступ до служби пробації: Монографія. Київ: Атіка.

² Зокрема, див. Ягунов, Д.В. (2018). «Тонка червона лінія» інституту пробації в Україні. *Теоретичні та практичні аспекти інституту пробації в Україні: матеріали міжнародного круглого столу (22 червня 2018 року)*. Київ: Національна академія прокуратури України.

Пенітенціарна реформа в Україні розпочалася Міністерством юстиції України (*Петренко П., Севостьянова Н.*) та продовжує реалізовуватися (*Петренко П., Севостьянова Н., Чернишов Д.*) без будь-якої кримінологічно та соціологічно обґрунтованої концепції з чітко визначеними та коректно визначеними пріоритетами. Той факт, що Концепція реформування пенітенціарної системи була підготовлена та публікована лише у вересні 2017 року, і то здебільшого під грифом «для службового користування», говорить саме за себе.

Більше того, тези, що поклалися в основу проголошеної пенітенціарної реформи зрзка 2016 року, були та залишаються очевидно непрофесійними та перенасиченими вульгарними й історично спотвореними прикладами з «гулагівського минулого» (виключно у розумінні керівників Міністерства юстиції України) та численними популістськими фантазмами.

Тим не менш, політичне середовище та баланс сил в парламенті дозволили запустити це стратегічне «реформаторське» *чудовисько від пенітенціарії*. Таких пенітенціарних чудовиськ (проте вже тактичного рівня), як засвідчить час, буде набагато більше.

Тим не менш, усі вони будуть енергійно й завзято реалізовуватися Міністерством юстиції України без будь-якої політичної або іншої відповідальності попри критику експертів, правозахисних й міжнародних організацій, а також навіть всупереч рішення Конституційного Суду України (наприклад, стосовно *інституту «пенітенціарних» слідчих*).

Головне в цьому контексті є тим, що 2016 року Міністерство юстиції України в особі Першого заступника Міністра юстиції України підносило до абсолюту тезу про *категоричну неприпустимість існування* Державної пенітенціарної служби України як автономної структури та категорично наполягало на тому, що Міністерство юстиції України *безпосередньо* повинно і *формувати* пенітенціарну політику замість окремого державного органу, і водночас її *реалізовувати*.

Зазначена теза обґрунтовувалася начебто *певним* європейським досвідом, який, як засвідчив час, таким не був, а відтак мало місце дезінформування громадськості та експертного середовища відверто популістською інформацією, яка не відповідала дійсності.

Іншими словами, на думку керівників Міністерства юстиції України цей «*пенітенціарний карфаген*» мав бути зруйнований. І він був зруйнований заради вельми сумнівних реформ та не менш сумнівних організаційних кроків.

Відтак Мін'юст став головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечував формування та водночас реалізовував державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

У подальшому керівництво Міністерства юстиції України за участю новопризначеного профільного заступника Міністра юстиції України *Чернишова Д.В.* знову кардинально змінило організаційно-функціональну структуру державного управління пенітенціарною системою України та створило Адміністрацію Державної кримінально-виконавчої служби України та Генеральну дирекцію Державної кримінально-виконавчої служби України, що *фактично* повернуло модель державного управління системою до стану 2016 року.

Відтак станом на сьогодні Міністерство юстиції України знову реалізує пенітенціарну політику не прямо, а *опосередковано* через *Департамент взаємодії з органами державної влади*, який «забезпечує взаємодію Мін'юсту з Адміністрацією Державної кримінально-виконавчої служби України, державною установою «Центр пробації», державною установою «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України», державною установою «Генеральна дирекція Державної кримінально-виконавчої служби України», а також міжрегіональними управліннями з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції, установами виконання покарань, слідчими ізоляторами, територіальними (міжрегіональними) воєнізованими формуваннями та навчальними закладами Державної кримінально-виконавчої служби України».

Отже, повертаючись до пенітенціарної реформи 2016-2018 років, можна констатувати її очевидну односторонність, що проявилася у декларативному, поверховому й відірваному від реалій заповненні лише *реабілітаційної* складової при реалізації національної пенітенціарної політики.

Навпаки, такі складові пенітенціарної політики як *убезпечення суспільства, внутрішня безпека в установах, запобігання вчиненню злочинів, стримування делінквентів та дотримання прав людини* здебільшого були залишені поза увагою. Водночас і *реабілітаційна* складова кримінально-виконавчої діяльності мало що отримала від такого спонтанного та хаотичного реформування.

Можна також констатувати *відсутність прогнозування* при визначенні пріоритетів пенітенціарної реформи та реалізації поставлених завдань.

Все це не може не стосуватися інституту пробації та можливостей результативного виконання завдань, що стоять перед відповідною службою.

Реабілітація злочинців як мета покарання

Зарубіжна пенелогія за останні декілька десятиліть сформулювала низку важливих висновків, згідно з якими *реабілітація злочинців як мета покарання* була визнана фактично недосяжною для практичної реалізації. Не зважаючи на різноманіття методів реабілітації, їх практична значущість залишається здебільшого сумнівною.

У західній пенелогії говорити про «кризу реабілітаційного ідеалу» вже не модно і не актуально. Революційні свого часу для західної кримінології дослідження Р. Мартінсона (1971) та багатьох інших вчених примусили подивитися на сутність та цілі кримінального покарання в якісно новому світлі: «Реабілітація за допомогою ув'язнення є ілюзією. Винятки з цього правила є випадковими. Головною функцією в'язниці є поєднання кари, помсти, відновлення справедливості та порядку»¹.

Зазначені ідеї суттєво вплинули на кримінальне та кримінально-виконавче законодавство зарубіжних країн в напрямі посилення каральної та контрольної складових покарання та ослаблення його реабілітаційної складової.

Так, Верховний Суд США у відомій справі «*Mistretta*» зазначив таке: «Настав час критично поглянути на реабілітацію як на пенелогічну теорію через недосяжність цієї мети у більшості випадків. ... Спроби системи кримінальної юстиції досягнути застарілої мети реабілітації виявилися марними»².

Проте, гадаємо, краще за усіх сутність проблеми відобразив відомий соціолог Зігмунт Бауман, зазначивши наступне: «На відміну від епохи, коли під оплески освіченої публіки в Амстердамі відкрився виправний будинок, сьогодні питання «*реабілітації*» не так дискусійне, скільки неактуальне. Багато кримінологів ще якийсь час, ймовірно, будуть «ламати списи» через старі, але як і раніше невирішені питання ідеології кримінального покарання. У мисленні сучасних практиків пенітенціарної системи найважливіша зміна полягає саме у відсутності щирих або лицемірних «*декларацій про реабілітаційні наміри*»³.

Далі Зігмунт Бауман робить дуже важливий акцент, виводячи дискусії з суто *юридичної* площини до площини *соціально-економічної*: «Зусилля, спрямовані на те, щоб повернути ув'язнених до праці, можуть увінчатися або не увінчатися успіхом, але вони мають сенс лише тоді, коли робота їх чекає, і імпульс подібним зусиллям додає той факт, що ця робота чекає їх з нетерпінням. Сьогодні перша умова видається не надто реальною, а друга – просто відсутня. Капітал, колись готовий задіяти трудові ресурси у дедалі більше зростаючих масштабах, сьогодні нервово реагує на звістки про скорочення безробіття; через своїх біржових «уповноважених» він «винагороджує» компанії, що скорочують персонал та робочі місця. В таких умовах ув'язнення – вже не «школа праці» і не вимушений, примусовий метод збільшення числа зайнятих у виробництві, коли звичайний та кращий «добровільний» шлях не спрацьовує; нині – це спосіб залучити до «промислової орбіти» самі непоступливі й непокірні категорії «нічийних та незайнятих людей»⁴.

Крім того, час від часу, як свідчить світова та європейська практика, правила перебування злочинців під наглядом служб пробації суттєво змінюється, причому ці зміни нерідко обумовлені вчиненням тяжких злочинів із боку осіб, які перебувають під пробаційним наглядом. Це, у свою чергу, не може не впливати на уявлення експертів та політиків щодо пробації та характеру функцій, виконуваних відповідною службою.

Тому, розмірковуючи про концепцію соціально реабілітації злочинців, ми можемо дійти наступних висновків:

1) наявність *мети виправлення (реабілітації)* в переліку цілей кримінального покарання обумовлена традиційно стійким та політично привабливим пенелогічним *реабілітаційним міфом*;

¹ Duguid, S. (2000). *Can Prisons Work? The Prisoner as Object and Subject in Modern Corrections*. Toronto: University of Toronto Press, 6.

² Supreme Court of the United States (1989). *Mistretta v. the USA*, 88 U.S. 361.

³ Бауман, З. (2004). *Глобалізація. Последствия для человека и общества*. Москва: Весь Мир.

⁴ Бауман, З. (2004). *Глобалізація. Последствия для человека и общества*. Москва: Весь Мир.

2) *реабілітаційний міф* сформувався наприкінці XVIII – початку XIX століття у відповідних соціально-економічних умовах, де *праця ув'язнених* як головний задекларований інструмент виправлення злочинців мала зовсім іншу природу та спрямованість, аніж на початку XXI століття;

3) це, звичайно, *не* означає, що виправлення (ресоціалізація, соціальна реабілітація) має зникнути з переліку цілей кримінального покарання, проте можна впевнено сказати, що в переліку цілей класичного покарання реабілітація займає відверто *маргінальне становище* (причому така маргінальність в системі координат будь-якої національної системи кримінальної юстиції має цілком *природну основу*);

4) на відміну від інших цілей кримінального покарання ми *не* можемо надати чіткого визначення ані *сутності виправлення*, ані *критеріїв виправлення* (за винятком доволі спрощеного критерію *рецидивізму*, використання якого для аналізу реабілітаційного потенціалу кримінального покарання призводить для невтішних для реабілітації висновків);

5) *міфологізація* реабілітації злочинців набуває ще більшого виміру з огляду на категорично негативний *вплив тотальних інституцій* на особистість по обидві боки ґрат;

6) тим не менш, наявність саме такої мети виконує важливу *символічно-інтегральну функцію*, адже вона відповідає за *збереження соціального спрямування* усієї пенальної системи.

Ігнорування історичного розвитку ідеї пробації

Відповідно до Закону України «Про пробацію», метою пробації є *«забезпечення безпеки суспільства»* (краще сказати – *«убезпечення суспільства»*).

Це визначення «перекочувало» до чинного Закону України «Про пробацію» із законопроекту, розробленого ще у 2008 році робочою групою ЮНІСЕФ, проте, здається, мало хто з очільників сучасного Міністерства юстиції України розуміє сутність цієї позитивістської ідеї та взагалі основне питання криминології. І це не є дивним, адже мало хто зізнається в симпатіях до ідей Ломброзо, Феррі, Гарофало та Дріля.

Проблема полягає у тому, що Міністерство юстиції України при проведенні реформи пробації та розбудові відповідної організаційної структури проігнорувало та вперто продовжує ігнорувати вкрай важливу *історичну трансформацію концепції пробації*, де пробація поступово трансформувалася з однією форми до іншої та набувала ознак зовсім іншого *філософсько-правового концепту*:

1) пробація як релігійне місіонерство;

2) пробація як медико-психологічна терапевтична діяльність;

3) пробація як форма соціальної роботи;

4) пробація як вимушена необхідність внаслідок системної кризи реабілітаційної парадигми (*«Nothing Works»*);

5) пробація як вимушена альтернатива ув'язненню;

6) пробація як «менеджмент та економія коштів»;

7) пробація як «ізоляція та убезпечення суспільства».

Відтак з огляду на задекларовані Міністерством юстиції України тренди реформи пробації складається враження, що начебто столітньої історії пробації не було взагалі.

Функції національної служби пробації

З огляду на досвід європейських країн можна довго дискутувати про необхідність запровадження різних функцій служби пробації в Україні. Проте це питання так чи інакше зустрічається з іншим питанням щодо результативності та ефективності таких функцій (тобто з питанням про стару істину про *«хочу купити автомобіль, але можу купити лише козу»*). Тому для максималістів з Міністерства юстиції України хотілося б, передусім, нагадати, що фундаментальних висновків Георга Руше, Отто Кіркхеймера та Мішеля Фуко ніхто поки що ще не спростував. Тому наразі широке здійснення функцій служби пробації в Україні підтримується на плаву лише за рахунок міжнародної фінансової допомоги.

Відтак постає питання: наскільки розумним та доцільним буде [над]широкий та нестримний розвиток *національного концепту пробації* та відповідної *національної моделі служби пробації за усіма теоретично (!) можливими* напрямками у сучасних реаліях постреволуційного суспільства, окупації частини території та війни на Сході країни в умовах відсутності власних

ресурсів на такий наступ. Адже активний наступ без обозів, провіанту та резервів ризикує закінчитися оточенням наступаючих.

Можна нагадати, що навіть у стабільних європейських країнах ще у 1980-х роках суттєво зросли вимоги до фінансової звітності та посилилися фінансові обмеження для соціальних служб. Так звані «3Е» – *economy, efficiency, effectiveness* – стали основою формування пенальної політики. Пробація як *сфера соціальної роботи* поступилася пробації як *альянсу скептицизму та прагматизму*. Поряд із суто ідеологічними моментами на філософію ресоціалізації обрушилася хвиля фінансових обмежень. Можна навести один із висновків видатного Роберта Мартінсона з цього приводу: *«Якщо ми не можемо нічого вдіяти зі злочинцем, то ми повинні роботи це якомога дешевше»*.

Щодо України, то українські реалії комплексного розвитку пробації вже можна зрозуміти лише проглянувши перші абзаци Закону України «Про пробацію», де зазначено, що норми цього закону застосовуються у 2016, 2017 та 2018 роках, *виходячи з наявних фінансових ресурсів*.

Враховуючи викладене вище, ми можемо зауважити, що подальша розбудова національної моделі пробації в Україні повинно відбуватися з дотриманням:

1) ретельного вивчення світового та європейського досвіду з урахуванням сучасних концептуальних та ідеологічних змін сутності пробаційної діяльності та економічно можливих та/або доцільних функцій пробації;

2) визначення того переліку функцій, які дійсно можуть виконуватися службою пробації в майбутньому в об'єктивних соціально-економічних умовах.

Щодо ролі офіцера пробації

Мета пробаційної діяльності обумовлена її концептуальною спрямованістю. Сучасний офіцер пробації – це *не* поліцейський, але й *не* соціальний працівник. Він виконує надзвичайно специфічну функцію. Проте станом на сьогодні керівники Міністерства юстиції України примушують офіцера пробації *«розірватися між розумними та красивими»*, ігноруючи або в силу незнання, або з умислом той самий *основний закон кримінології*.

Так, безумовно, цілком можливо, щоб офіцер пробації виконував декілька природних функцій, проте категорично неприпустимо примушувати офіцера пробації виконувати функції, які природньо *виключають* одна іншу (особливо в умовах відсутності належного фінансування).

Знов-таки, питання полягає у тому, що модель пробації в Європі за останні 100 років неодноразово піддавалася глибокій трансформації, а разом з нею – статус офіцера пробації. Проте чомусь керівники Міністерства юстиції України розглядають офіцера пробації поза рамками таких трансформацій – виключно як *музейний експонат*, якого часу від часу показувати важливим іноземним гостям з метою вихваляння вельми сумнівних, очевидно суперечливих та/або недоведених успіхів у сфері пробації.

Потрібно сприйняти як факт, що епоха *«професійно-терапевтичної етики»* пробації у традиційному ідеалістичному розумінні вже давно закінчилася.

Вже давно розпочалася епоха *«унітивного менеджеріалізму»*.

«Вплив на людей» було замінено *«впливом на системи»*.

Модель офіцера пробації з *«терапевтичного агента»* трансформувалася в модель *«брокера людських ресурсів»*.

Те, що ми маємо сьогодні, Мішель Фуко іронічно зобразив ще у минулому столітті, описуючи розвиток інституційного та кадрового забезпечення реабілітаційної парадигми зразка початку XIX ст.: «Не думайте, що вироки, винесені нами, суддями, обумовлені бажанням покарати; немає, вони покликані виправляти, навчати, *«зціляти»*. *Техніка виправлення* витісняє в покаранні власне спокутування скоєного зла і звільняє суддів від *жалюгідного карального ремесла*. Нове правосуддя і деякі його вершители наче соромляться карати, що, втім, не завжди виключає старанність. Почуття сорому постійно зростає: навколо цієї рани кишать і швидко множаться психологи і дрібні чиновники від *моральної ортопедії»*.

Саме так сьогодні і Міністерство юстиції України перетворило пенітенціарну реформу взагалі та реформу пробації на такий собі *інкубатор* розмноження чиновників *«від моральної ортопедії»*.

Варто ще раз нагадати, що офіцер пробації *«встиг»* побути і *релігійним місіонером*, і *вихователем моралі у злочинців*, і *соціальним працівником*, і *клінічним психологом*, знову *соціальним працівником*, *менеджером ресурсів* і, нарешті, *менеджером ризиків учинення рецидивних злочинів*.

Модель офіцера пробації постійно зазнавала суттєвих, а іноді навіть принципових змін, що впливало на відповідні законодавчі акти. Але ж яку саме модель потрібно взяти на озброєння в Україні? Ким має бути офіцер пробації в Україні?

Ці та інші запитання, здається, залишаються без відповіді.

У цьому контексті ми хотіли б навести слова М. Райта: «Основним девізом служби було «радити, допомагати, дружити». Це дуже сильно відрізняється від сьогоденних розмов про «покарання в громаді» та «оцінки ризиків»¹.

Тому ми вважаємо за потрібне визначити проблему: *створення системи пробації в Україні відбувається без належного концептуального обґрунтування.*

Процес трансформації моделі офіцера пробації зайняв 200 років. Модель пробації змінювалася залежно від соціально-економічних реалій та умов. І як можна очікувати від української пробації, щоб вона була успішною та користувалася підтримкою практиків, якщо в Україні намагаються провадити за декілька років те, що в Європі впроваджувалося два століття? Причому намагаються впровадити ту модель пробації, яка працювала в Європі наприкінці XIX – на початку XX століття.

Інше запитання.

В українській науці на порядок денний досі ще *не* поставлено запитання: *чи не нашкодить упровадження концепції пробації національній системі кримінальної юстиції?*

На перший погляд це питання є безглуздом та суперечить самій сутності пробації.

Дійсно. Ну як, на перший погляд, можна говорити про будь-яку шкоду суспільству, якщо пробація має за мету досягти надзвичайно високих соціальних ідеалів? Пробація як *соціально орієнтована, гуманістична концепція* – ну неже може вона справити будь-який негативний вплив?

Для відповіді на це питання, гадаємо, варто більш глибоко «зануритися» до аналізу цього питання. Проте якщо робити це за допомогою лише *формально-декларативного* погляду на пробацію, що домінує сьогодні в Україні (його важного назвати навіть *формально-юридичним*), то воно нагадуватиме спробу занурення без акваланга на значну глибину. Здається, що ознайомлення вітчизняного науковця з тенденціями пробації в зарубіжних країнах призведе до вигуку останнім: *«Врятуйте українську систему кримінальної юстиції від сучасних уявлень про пробацію!».*

Епоха офіцера пробації як *соціального працівника* в «чистому вигляді» минула ще в 1950-х роках. Цю модель замінили інші моделі, про які йшлося вище, внаслідок чого офіцер пробації як *соціальний працівник* перетворився на *менеджера фінансових ресурсів та ризиків учинення рецидивних злочинів.*

Процеси глобалізації зробили свою справу. Їх наслідки у сфері кримінальної юстиції призвели до значного занепаду реабілітації як *традиційно-помпезної* мети покарання та занепаду інституту кримінального покарання як головного інструменту впливу на злочинців із його традиційними *класичними цілями*, сформованими під впливом праць та поглядів Беккарія та інших вчених-класиків.

Так, у минулому поняття «*пробація*» та «*в'язниця*» протиставлялися одне одному.

Поняття «*пробація*» оцінювалося у світлі категорій «*реабілітація*», «*гуманність*», «*соціальна робота*», «*філантропізм*», «*доброчесність*», «*аматорство*», «*ентузіазм*».

Поняття «*в'язниця*» завжди асоціювалося з категоріями «*кара*», «*ізоляція*», «*нагляд*», «*безпека*», «*примусовість*».

Проте сьогодні пробація та в'язниця – це два елементи однієї й тієї *системи*. Причому ми говоримо не тільки й не скільки про відомчу підпорядкованість. Ідеться, у першу чергу, про концептуально-філософські засади функціонування зазначених вище інститутів².

Сучасні в'язниця та пробація – це одна й та сама «*конюшня*», де «*найнепокірніших*» «*коней*» тримають у загоні з міцними стінами, а «*покірних*» випускають «*погуляти*», але на визначеній території тієї самої «*конюшні*», яку *також* оточує доволі високий паркан.

¹ Райт, М. (2007) *Восстановительное правосудие – путь к справедливости*. Киев: Издатель Захаренко В.А., 85-86).

² Ягунов Д. (2012). Якою має бути служба пробації в Україні: деякі думки з приводу концептуального обґрунтування створення національної системи пробації. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 65, 282-289.

Цей зовнішній паркан є значно нижчим, аніж той, що оточує «непокірних». Проте головним є те, що й перше й друге – це одна установа й «конюхи» застосовують однакові для всіх «коней» правила.

Час від часу, як свідчить європейська практика, правила перебування злочинців під наглядом служб пробації суттєво змінюється, причому ці зміни нерідко обумовлені вчиненням тяжких злочинів із боку осіб, які перебувають під наглядом. Це, у свою чергу, не може не впливати на уявлення населення та політиків щодо пробації та характеру виконуваних нею функцій.

Прикладом цього може служити Швейцарія, де 2009 року особа, звільнена умовно-дострокового з в'язниці, яка перебувала під наглядом служби, убила 16-річну дівчину, унаслідок чого на служби пробації почався здійснюватися громадський тиск, пов'язаний із загальною вимогою посилити карально-наглядову складову пробаційної діяльності та основну увагу фокусувати саме на оцінці ризиків небезпечних злочинців.

Повертаючись до України, ми можемо сказати, що, можливо, зазначені вище тези про «конюхів» та «коней» звучать не зовсім науково та академічно. Проте, гадаємо, це допоможе пояснити сутність сучасної пробації більш влучно. Пробація й в'язниця вже давно становлять одну ідеологічну систему, яка рухається на «паливі» позитивістської філософії, що позбавлена зайвої декларативної реабілітаційної спрямованості та вимагає максимально дешевих, проте максимально дієвих механізмів соціального контролю. Тому не варто сучасні в'язницю та пробацію протиставляти одна одній у філософсько-концептуальному контексті та аналізувати першу в термінах кари та ізоляції, а другу – у термінах реабілітації та соціальної роботи. Сучасна пробація характеризується переважно пунітивно-контрольною спрямованістю на відміну від релігійно-філантропічної пробації сторічної давнини (до речі, дистанціювання сучасного Центру пробації від Адміністрації ДКВСУ є вельми сумнівним стратегічним кроком з огляду на сучасні реальні тренди пробаційної діяльності).

Можливо начебто антиреабілітаційне позитивістське спрямування пробації здаватиметься комусь вкрай негуманним, а відтак – неприпустимим. Проте нагальна потреба в максимально раціональному та прагматичному перегляді сутності, форм та методів кримінально-виконавчої діяльності щодо забезпечення суспільства вимагає говорити про пробацію максимально відверто, відкрито та прямо.

Перспективи створення служби пробації в Україні пов'язуються, передусім, із мінімізацією декларативності як у законодавстві, так і в практичній діяльності керівництва Міністерства юстиції України, яке з легкої руки «реформаторів» взяло на себе повну відповідальність за безпосередню реалізацію кримінально-виконавчої політики, проте, як засвідчив час, не будучи здатним нести таку відповідальність.

Показники діяльності служби пробації

Подальша робота над створенням національної моделі пробації повинна здійснюватися з наданням конкретної відповіді на такі питання: 1) процент рецидиву під час та після відбування альтернативних покарань та перебування під наглядом служб пробації у західних країнах; 2) процент рецидиву під час та після перебування на обліках служби пробації в Україні.

Яких-небудь офіційних статистичних даних щодо рівня рецидиву осіб, які перебувають та перебували на обліках вітчизняної служби пробації, на жаль, не існує. Проте існують численні виступи та інтерв'ю керівників Міністерства юстиції України та системи пробації, де на першому місці стоять міфічні «два відсотки»:

- 10.02.2016 – рецидив становить 4 % (презентація МЮ України);
- 24.05.2017 – рецидив становить тільки 2 % (виступ Першого заступника Міністра юстиції України Севостьянової Н.);
- 24.05.2017 – рецидив становить тільки 2 % (виступ заступника Міністра юстиції України Чернишова Д.);
- 18.06.2017 – рецидив становить тільки 1 % (виступ Першого заступника Міністра юстиції України Севостьянової Н.);
- 18.07.2017 – рецидив становить лише 1 % (прес-конференція Міністерства юстиції України щодо результатів запровадження ювенальної пробації);
- 18.07.2017 – рецидив становить біля 2 % (виступ заступника Міністра юстиції України Чернишова Д.);

– 13.09.2017 – рецидив як дітей, так і дорослих не перевищує 2 % (виступ Першого заступника Міністра юстиції України Севостьянкової Н.);

– 14.09.2017 – рецидив становить тільки 2% (інтерв'ю заступника Міністра юстиції України Чернишова Д.);

– 15.09.2017 – рецидив становить біля 2% (інтерв'ю заступника Міністра юстиції України Чернишова Д.);

– 09.04.2018 – рецидив у системі пробації в Україні серед дорослих складає лише 1,2 % і 0,9 % серед неповнолітніх (дані Яковець І.).

Водночас за інформацією Міністерства юстиції України в мережі *Facebook*, «з початку 2018 року лише 29 неповнолітніх суб'єктів пробації вчинили повторні злочини під час перебування на обліку, що становить 1,5 % від загальної кількості засуджених підлітків. Рівень рецидивної злочинності серед неповнолітніх, які перебували на обліку уповноважених органів з питань пробації за підсумками 2016 року становив 2,6 %, а в 2017 – 2,4 %».

Тому виникає закономірне, на наш погляд, запитання: навіщо ж нам «їх» (тобто європейська) пробація з такими (!) показниками рецидиву, якщо у вітчизняній служби пробації він у декілька разів менше?

Так, нижче подано результати досліджень рівнів рецидивізму клієнтів служб пробації у деяких зарубіжних країнах:

Дослідження	Результати
<i>Gordon та Glaser, 1991 (США)</i>	Рівень рецидивізму впродовж 2 років після закінчення нагляду: - умовні вироки – від 12% до 30%; - умовно-дострокове звільнення – 61%
<i>Petersilia та Turner, 1993 (США)</i>	Затримання за підозрою: - пробація – 33%; - пробація з інтенсивним наглядом – 37%
<i>Аналіз ефекту інтенсивного нагляду в 9 штатах (США)</i>	Порушення умов нагляду: - пробація – 38%; - пробація з інтенсивним наглядом – 65%
<i>Genderau (узагальнення 47 досліджень), 2000 (Канада)</i>	Інтенсифікація пробаційного нагляду призводить до збільшення рівня рецидивізму на 6%
<i>Muiluuri, 2000 (Фінляндія)</i>	Рівень рецидивізму впродовж 5 років після: - громадських робіт – 60%; - ув'язнення – 66%
<i>Killias та інші, 2000 (Швейцарія)</i>	Рівень рецидивізму впродовж 2 років після: - громадських робіт – 21%; - ув'язнення – 26%
<i>The Howard League for Penal Reform, 2002 (Англія та Уельс)</i>	Рівень рецидивізму серед дорослих упродовж 2 років після: - санкцій та заходів у громаді – 54%; - ув'язнення – 67%
<i>Texas Legislature, 2015 (Техас, США)</i>	Рівень арештів за вчинення нових злочинів серед дорослих упродовж 3 років після ув'язнення за 2009 – 2011 рр. суттєво не змінився, складаючи приблизно 46% – 47%. Рівень арештів за вчинення нових злочинів серед неповнолітніх упродовж 3 років після ув'язнення за 2009 – 2011 рр. суттєво не змінився, складаючи приблизно 42%

Продовження табл.

Дослідження	Результати
<i>Recidivism of Offenders on Federal Community Supervision</i> , 2012 (США)	30% злочинців, які перебували під наглядом в період з жовтня 2004 року до вересня 2005 року, вчинили новий злочин упродовж пробаційного періоду
<i>Verborg</i> , 2008 (Іллінойс, США)	Від 29% до 44% злочинців вчиняють рецидивні злочини упродовж перебування під пробаційним наглядом Від 29% до 60% злочинців вчиняють рецидивні злочини упродовж п'яти років після закінчення пробаційного нагляду
<i>Recidivism Briefing</i> , 2013 (Айдахо, США)	Рівень рецидивізму серед клієнтів пробації складає 31%
<i>Nash</i> , 2014 (Колорадо, США)	20% неповнолітніх не пройшли успішно період пробації через невиконання покладених обов'язків. 5% неповнолітніх не пройшли успішно період пробації через вчинення нового злочину. 22% дорослих не пройшли успішно період пробації через невиконання покладених обов'язків. 5% дорослих не пройшли успішно період пробації через вчинення нового злочину.
<i>Interagency Council on Intermediate Sanctions</i> , 2015 (Гавайї, США)	Упродовж 3-х років після початку нагляду 50,9% клієнтів пробації були заарештовані за вчинення нового злочину або порушили умови перебування під пробаційним наглядом. Упродовж 3-х років після початку нагляду 45,5% умовно-достроково звільнених були заарештовані за вчинення нового злочину або порушили умови перебування під пробаційним наглядом.
<i>Cohen, Eden та Lazar</i> , 1991 (США)	Рівень рецидивізму серед дорослих злочинців упродовж 5 років після пробації складає 56% Рівень рецидивізму серед дорослих упродовж 5 років після ув'язнення складає 60% Пробація, так само як і ув'язнення, не є дієвим засобом запобігання вчинення нових злочинів.
<i>Ministry of Justice of England and Wales</i> , 2016 (Англія та Уельс)	Рівень рецидивізму серед дорослих злочинців упродовж 1 року після <i>community sentence</i> або <i>suspended sentence order</i> порівняно з 2003 роком зменшився на 6,7% та складає 33,2%. Рівень рецидивізму серед дорослих упродовж 1 року після ув'язнення за останні 10 років суттєво не змінився, складаючи приблизно 45% – 49%

Дослідження	Результати
<i>United States Sentencing Commission</i> , (США)	49,3% федеральних злочинців, звільнених у 2005 році, були заарештовані за вчинення нового злочину або порушили умови нагляду упродовж 8 років. 31,7% федеральних злочинців, звільнених у 2005 році, були засуджені за вчинення нового злочину упродовж 8 років. 24,6% федеральних злочинців, звільнених у 2005 році, були знову засуджені до позбавлення волі упродовж 8 років.
<i>James</i> , 2015 (США)	76,6% осіб, звільнених з пенітенціарних установ у 2005 році, були заарештовані упродовж 5 років після звільнення. Більшість з них були заарештовані у перший же рік після звільнення.
<i>Scarpitti та Stephenson</i> , 2015 (США)	За умов наявності реабілітаційних програм та усунення делінквентних впливів пробація може бути дієвим засобом попередження рецидивізму серед неповнолітніх, принаймні для деяких категорій підлітків.
<i>Kiminalomsorgen</i> , 2010 (Швеція)	20% осіб, які відбули покарання у пенітенціарних установах, вчиняють рецидивні злочини упродовж наступних 2 років.
<i>Northumbria Community Rehabilitation Company</i> , 2017 (Англія)	22% осіб, з якими працюють працівники компанії, не проходять випробування.

Якою має бути служба пробації в Україні?

Сучасні дискусії щодо майбутнього концепції пробації в Україні набувають сьогодні вигляду снігової кулі, яка котиться з гори, і дедалі більше нових знань «налипають» до неї. Сьогодні, на щастя, набагато більше українців знають, що таке «пробація» та чим займається однойменна служба.

Проте, здається, кількість накопичених в Україні знань про сучасну пробацію, що повинна базуватися на реальних кримінологічних дослідженнях, міжнародних стандартах та надзвичайно широкому досвіді зарубіжних держав, зворотно пропорційна ступеню розуміння проблеми пробації як такої.

Наголосимо: йдеться саме про сучасну пробацію або, краще сказати, сучасні уявлення про концепцію пробації та практики її реалізації.

Керівництво Міністерства юстиції України у численних, та однакових по суті виступах та інтерв'ю продовжує вихвалити пробацію за допомогою вже традиційних, проте майже «затертих» аргументів: 1) зниження в'язничного населення та, відповідно, зниження навантаження на «закриту» частину пенітенціарної системи; 2) відсутність соціального виключення злочинців; 3) менша грошова вартість пробації порівняно з позбавленням волі у будь-яких формах.

Проте сьогодні, здається, назрів щось на кшталт «бунту» проти пробації. Однак наголосимо: «бунту» проти тієї абстрактної популістської та декларативної, занадто «солодкої» пробації, якою керівництво Міністерства юстиції України насичує громадськість та наукове середовище, практичну діяльність та навчальний процес.

Проблему створення системи пробації в Україні можна визначити таким чином: станом на сьогодні відсутнє глибоке теоретичне обґрунтування концептуальних засад діяльності служби пробації та здійснення пробаційної діяльності в цілому.

Обґрунтовуючи певну ідею у сфері реформування кримінальної юстиції, гадаємо, що категорично наполягати на чомусь є ознакою дурного тону. Проте, з іншого боку, на нашу думку, існують певні очевидності та об'єктивності, на які можна спиратися.

Першим таким пунктом для дискусії є те, що пробація – це *не* юридична конструкція. Пробація – це *філософський концепт*, який був сформований та реалізований в європейських країнах «у потрібному місці та в потрібний час» відповідно до вимог розвитку індустріального капіталістичного суспільства. Тому не є дивним, що пробація до нас прийшла саме з Британії, а не з Монголії та мусульманських країн. Проте, як і будь-яка інша концепція, концепція пробації піддавалася постійним і численним змінам та корегуванню залежно від соціально-економічних умов, які оточували пенальні практики. Важливо нагадати, що ця концепція була народжена на початку XIX століття, набула стандартизації й формалізації у столітті XX та докорінно змінена на в кінці XX століття.

Яке словосполучення можна підібрати для того, щоб пояснити, що саме сталося з концепцією пробації на початку XXI століття? Це питання буде дуже складним. Невипадково сьогодні використовуються надзвичайно радикальні словосполучення, щоб пояснити проблеми та перспективи пробації – *перевинахід або знищення*.

Причини такого термінологічного радикалізму є зрозумілими лише в разі, якщо ми почнемо аналізувати пробацію *поза формально-юридичними рамками*, використовуючи соціально-економічні категорії та звертаючи увагу на процес трансформації цієї концепції. Не можна забувати, що концепція пробації пройшла великий шлях у зарубіжних країнах, де вона й зародилася (Велика Британія та США): «Історія, розвиток та перспективи пробації – це не історія того, що офіцери пробації робили або хотіли робити. Їх дії та наміри повинні аналізуватися в більш широкому контексті змін у поглядах на злочин та злочинність узагалі, соціального та політичного ставлення до злочинності, а також у контексті дедалі більшого скептицизму щодо ролі держави впливати на злочинність»¹.

Висновок

Гадаємо, що пробація пройшла великий шлях та посіла вкрай важливе місце в структурі національних систем кримінальної юстиції, а тому заслуговує на більш глибоке вивчення та практичне застосування.

References:

1. Bauman, Z. (2004). *Globalizatsiya. Posledstviya dlya cheloveka i obshchestva* [Bauman, Z. (2004). Globalization. Consequences for man and society]. Moscow: The Whole World. [in Russian].
2. Duguid, S. (2000). *Can Prisons Work? The Prisoner as Object and Subject in Modern Corrections*. Toronto: University of Toronto Press, 6. [in English].
3. Raynor P., Vanstone M. (2002). *Understanding Community Penalties: Probation, Policy and Social Change*. Maidenhead: Buckingham by Open university press.
4. Rayt, M. (2007). *Vosstanovitel'noye pravosudiye – put' k spravedlivosti*. [Restorative justice is the path to justice]. Kyiv: Publisher Zakharenko V.A. [in Russian].
5. Supreme Court of the United States (1989). *Mistretta v. the USA*, 88 U.S. 361. [in English].
6. Whitfield, D. (2004). *Vstup do sluzhby probatsiyi: Monohrafiya*. [Introduction to the probation service: Monograph]. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].
7. Yagunov, D.V. (2012). *Yakoyu maye buty sluzhba probatsiyi v Ukrayini: deyakі dumky z pryvodu kontseptual'noho obgruntuvannya stvorennya natsional'noyi systemy probatsiyi*. [What should be the probation service in Ukraine: some thoughts on the conceptual basis for establishing a national probation system]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava. Odesa* [Actual problems of state and law. Odessa], 65, 282-289. [in Ukrainian].
8. Yagunov, D.V. (2018). «Tonka chervona liniya» instytutu probatsiyi v Ukrayini. ["Fine red line" of the probation institute in Ukraine.]. *Teoretychni ta praktychni aspekty instytutu probatsiyi v Ukrayini: materialy mizhnarodnoho kruhloho stolu (22 chervnya 2018 roku)*. [Theoretical and practical aspects of the probation institute in Ukraine: materials of the international round table (June 22, 2018)]. Kyiv: National Academy of Public Prosecutor of Ukraine. [in Ukrainian].

¹ Raynor P., Vanstone M. (2002). *Understanding Community Penalties: Probation, Policy and Social Change*. Maidenhead: Buckingham by Open university press, 3.

Федір Веніславський, к. ю. н.

*Національний юридичний університет України імені Ярослава Мудрого,
Україна*

СУДОВА ВЛАДА ЯК ГАРАНТІЯ СТАБІЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

Fedir Venislavskiy, PhD in Law

Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine

JUDICIAL POWER AS A GUARANTEE OF UKRAINE'S CONSTITUTIONAL SYSTEM STABILITY

The article analyzes the judiciary's role and value in the guaranteeing and protection of the constitutional system of Ukraine which is considered as a society's and state's organization and functionality based on and according to system of absolute, universally received politico-legal and social values provided by the Constitution; it was proved that the stability of the Constitutional system means and effective legal protection of constitutional values ensured by high-level and independent judicial power, which is granted by monopoly right to resolve all legal disputes and conflicts; the role of independent judiciary in the establishment of Ukraine as a democratic, legal state is explored; the problems of the organization and functioning of the judiciary in modern Ukraine are considered.

Keywords: constitutional system, constitutional values, constitutional principles, judiciary as the guarantee of constitutional system.

Постановка проблеми. Одним з визначальних постулатів сучасного конституціоналізму обґрунтовано вважається концепція, за якою ліберально-демократична конституція розглядається, передусім, як засіб правового обмеження державної влади через закріплення та гарантування соціальної свободи в усіх її проявах, широкого переліку основоположних прав і свобод людини та низки інших найважливіших політико-правових ідей, які в своїй сукупності становлять ціннісну основу організації та функціонування держави і суспільства. Отримавши безумовне суспільне визнання і, як наслідок – конституційне закріплення, ці універсальні цінності набувають форми норм-принципів, система яких утворює засади конституційного ладу сучасної держави. Основний Закон України містить цілу низку норм-принципів, які закріплюють загальновизнані, безумовні цінності українського народу: соціальну свободу, державний та народний суверенітет, демократизм, правовий характер держави та верховенство права, пріоритет прав людини над інтересами держави, поділ влади та її правове обмеження, гарантування місцевого самоврядування, багатоманітність тощо. При цьому слід зазначити, що засади конституційного ладу мають основоположне значення, оскільки визначають зміст і спрямованість не лише конституційно-правової регламентації суспільних відносин, а й сутнісні ознаки та внутрішній зміст системи національного права загалом, спрямованість практики його застосування. А організація всього суспільного життя, встановлення різноманітних соціальних зв'язків, що виникають в суспільстві і державі, на основі і у відповідності до цих базових цінностей, свідчить про конституційний характер влаштування і функціонування держави, або іншими словами – про наявність в державі конституційного ладу. Саме тому засадам конституційного ладу характерна довготривалість дії, стабільність та незмінність, а також – гарантованість і особлива правова захищеність. І визначальне значення в механізмі гарантування конституційного ладу і його засад належить судовій владі, юрисдикція якої поширюється на всі правові спори і суперечки, що неминуче супроводжують еволюцію будь-якого суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні конституційний лад був предметом наукових досліджень таких вчених, як А. Колодій, М. Савчин, О. Прієшкіна, В. Погорілко, Ю. Тодика, В. Шаповал. Окремі аспекти функціонування судової влади досліджували О. Бориславська, В. Городовенко, В. Крижанівський, О. Кучинська та Ю. Циганюк, І. Марочкін, В. Потапенко, О. Толочко. Однак, як свідчить аналіз змісту наукових доробок цих та інших вчених,

роль судової влади в гарантуванні стабільності конституційного ладу України й досі залишається поза увагою дослідників.

Виклад основного матеріалу. Категорія «конституційний лад» отримавши формальне юридичне закріплення в тексті Основного Закону України, набула досить широкого поширення як в сучасній правничій науці¹, так і в практиці вітчизняного правозастосування². Вживається цей термін і в зарубіжній конституційно-правовій науці та практиці³. І хоча на сьогодні його загально визнане доктринальне визначення все ще відсутнє, більшість дослідників погоджується, що конституційний лад – це цілісна система реально існуючих суспільних відносин, що ґрунтуються на конституційно закріплених ідеях свободи, гуманного правового статусу особи, демократичних засад організації й функціонування самої держави та її правового обмеження, вільного функціонування інститутів громадянського суспільства тощо. Іншими словами, конституційний лад – це реальна організація суспільного і державного життя у відповідності з базовими конституційними принципами, що через формалізоване юридичне закріплення втілюють собою загально визнані, безумовні суспільні цінності народу. А вся подальша регламентація суспільних відносин є відображенням, конкретизацією і розвитком цих основоположних принципів⁴, які визначають загальний зміст всієї системи права, у чіткій відповідності з якими і здійснюються всі соціальні трансакції. За загальним визнанням, система цих базових конституційних норм-принципів, переважна більшість яких міститься в розділі I Основного Закону України, складає засади конституційного ладу України, про що неодноразово наголошував в своїх Рішеннях Конституційний Суд України⁵. Тобто засади конституційного ладу є його своєрідним ідеологічно-правовим «фундаментом», на якому побудовані всі суспільні відносини, що становлять його внутрішній зміст.

Відповідно, стабільність конституційного ладу означає, передусім, відносну незмінність та підвищений рівень правової захищеності базових конституційних принципів, які становлять його засади, а отже – і тих безумовних соціальних цінностей, які прямо чи опосередковано отримали своє формалізоване втілення в цих нормах-принципах Конституції України. Адже не викликає жодних сумнівів твердження, що конституційні цінності потребують особливого механізму гарантування, тобто забезпечення їх відносної незмінності, довготривалості дії, а також дотримання всіма без винятку суб'єктами правовідносин. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що під правовим механізмом гарантування стабільності конституційного ладу ми розуміємо цілісну систему правових і організаційних форм, засобів, процедур та інституцій, які в своїй сукупності забезпечують незмінність конституційно-правового закріплення базових конституційних цінностей

¹ Див.: Тодька, Ю.Н. (1999). *Основы конституционного строя Украины. Учебное пособие* Харьков: Факт; Погорілко, В.Ф. (1997). *Основы конституційного ладу України*. Київ: Ін Юре; Рябовол, Л.Т. (2017). Засади конституційного ладу як предмет дослідження: обґрунтування необхідності впорядкування термінологічного апарату. *Порівняльно-аналітичне право*, 2, 49-52; Савчин, М.В. (2004). *Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук*. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

² Див.: *Рішення Конституційного Суду України від 11 липня 1997 р. (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України) 1997* (Конституційний Суд України). *Офіційний вісник України*, 29, 85-88; *Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р. (справа про застосування української мови). 1999* (Конституційний Суд України). *Офіційний вісник України*, 2000, 4, 125.

³ Див.: Румянцев, О.Г. (1994). *Основы конституционного строя России (понятие, содержание, вопросы становления)*. Москва: Юрист; Боброва, Н.А. (2003). *Конституционный строй и конституционализм в России. Монография*. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право; Кабышев, В.Т. (1993). *Становление конституционного строя России*. Саратов: Абрис.

⁴ Ларин, А.Ю. (2006). *Конституционное (государственное) право России. Учебник*. Москва: Книжный мир, 93.

⁵ Див.: *Рішення Конституційного Суду України від 11 липня 1997 р. (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України) 1997* (Конституційний Суд України). *Офіційний вісник України*, 29, 85-88; *Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р. (справа про застосування української мови). 1999* (Конституційний Суд України). *Офіційний вісник України*, 2000, 4, 125; *Рішення Конституційного Суду України від 5 квітня 2012 р. (справа про висування кандидатів у народні депутати України за змішаної виборчої системи) 2012* (Конституційний Суд України). *Офіційний вісник України*, 30, 1122.

в процесі конституційного реформування, недопущення спотворення їхнього дійсного змісту в процесі правотворення, та безумовне й чітке дотримання в повсякденному правозастосуванні. І якщо відносна незмінність засад конституційного ладу України забезпечується досить складною процедурою внесення змін до розділів I, III та XIII Основного Закону України, яка передбачає, зокрема, обов'язкове надання висновку Конституційним Судом України та затвердження прийнятих парламентом змін всеукраїнським референдумом, то їх правовий захист найбільш ефективно може забезпечити судова влада, юрисдикція якої, відповідно до ст. 124 Конституції України, поширюється на будь-який юридичний спір. Тобто кожен суб'єкт правовідносин має конституційно гарантовану можливість звернутися безпосередньо до суду за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів. Більше того, й саме це право належить до засадничих принципів конституційного ладу України, є однією з безумовних суспільних цінностей, що отримали конституційне закріплення.

У зв'язку з цим важливо дослідити конкретні форми та засоби гарантування судовою владою стабільності конституційного ладу України через забезпечення правового захисту базових конституційних цінностей, що становлять його засади. Як вже зазначалося, головними цінностями сучасного конституціоналізму і, одночасно, засадничими принципами конституційного ладу України визнаються свобода і правове обмеження державної влади. Це підтверджують і результати загальнонаціональних соціологічних досліджень, за якими, з точки зору ціннісного базису прав людини у сприйнятті українського населення, на першому місці знаходиться саме свобода – близько 80% респондентів позначили її як основну цінність в «наборі цінностей», визначальних для прав людини¹. При цьому «свобода доказує свою ефективність там, де їй вдалося стати принципом конституційного права, найвищою символічною цінністю суспільства», пише В. Речицький². Втілення ж в реальну практику організації і функціонування державної влади ідеї обмеженого правління є «зворотнім боком» свободи, головною її гарантією. Тому, насамперед, необхідно дослідити за допомогою яких правових форм і засобів судова влада забезпечує правову охорону і захист соціальної свободи та яким чином гарантує конституційно-правове обмеження державно-владної діяльності.

Для того, аби зрозуміти чому свобода в усіх її формах прояву є особливим об'єктом судового захисту, слід з'ясувати що розуміється під свободою в конституційно-правовій науці загалом. На наш погляд, поняття свободи в конституційному праві досить системно проаналізувала в своєму дисертаційному дослідженні О. Члевик³, прийшовши до висновку, що «свобода як конституційна категорія – це стан, за якого суб'єкт конституційного права (окрім суб'єктів владних повноважень) має можливість діяти відповідно до внутрішніх переконань та об'єктивних умов дійсності, реалізуючи ідеї, задовольняючи інтереси та потреби у політичній (свобода політичної діяльності, свобода об'єднання, свобода мирних зібрань тощо), економічній (свобода підприємницької діяльності, свобода ринку тощо) та інших сферах (свобода думки і слова, свобода совісті та віросповідання, інтелектуальна свобода, свобода творчої, наукової, технічної діяльності, свобода вибору професії та роду занять тощо), за умови поваги та додержання свободи інших учасників конституційних відносин та відповідальності за власний вибір»⁴. Тобто формами прояву соціальної свободи, як родового явища, є економічна, політична, особиста, інтелектуальна, творча та інші види свободи, які реалізується особою через відповідні суб'єктивні права і свободи. Наприклад, економічна свобода реалізується через вільне володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності, через зайняття підприємницькою діяльністю, шляхом здійснення права на працю тощо. Формами реалізації політичної свободи є добровільне об'єднання громадян в політичні партії та громадські об'єднання, вільне проведення мирних масових заходів, участь у виборах та референдумах, направлення петицій тощо. Особиста

¹ Печончик, Т. (ред.) (2017). *Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження*. Київ: Центр інформації про права людини, 27.

² Речицький, В.В. (2012). *Політичний предмет конституції*. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 328.

³ Члевик, О.В. (2016). *Свобода як категорія конституційного права: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук*. Харків: Національний Юридичний Університет Імені Ярослава Мудрого.

⁴ Члевик, О.В. (2016). *Свобода як категорія конституційного права: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук*. Харків: Національний Юридичний Університет Імені Ярослава Мудрого, 37-38.

свобода означає, передусім, фізичну недоторканність особи, свободу її пересування та вільний вибір місця проживання, недоторканність сфери приватного життя людини тощо. Відповідно будь-яке протиправне (не передбачене Конституцією України, чи без наявності встановлених нею підстав) порушення свободи особи в будь-якій з вказаних сфер може бути об'єктом судового захисту. При чому звернутися до суду особа може навіть тоді, коли вона лише вважає, що її конституційні права і свободи порушено чи порушуються, створено чи створюються перешкоди в їх реалізації, і послатися при цьому лише на відповідну норму Конституції України, а суд не може відмовити у прийнятті такого позову як необґрунтованого і зобов'язаний розглянути відповідну справу, на чому акцентував увагу і Конституційний Суд України¹.

Оскільки, як було зазначено, конкретними формами реалізації соціальної свободи особи виступають її суб'єктивні права і свободи, слід визнати, що надзвичайно ефективним засобом гарантування судами стабільності конституційного ладу України є саме судовий захист конституційних прав і свобод людини. По-перше, конституційні права і свободи є невід'ємною складовою ціннісної системи українського суспільства, а отже кожна людина суб'єктивно сприймає рівень гарантування відповідних цінностей через забезпечення і захист її конкретного права, через відчуття своєї правової захищеності. По-друге, хоча власне права і свободи особи статтею 3 Конституції України прямо не віднесено до найвищих соціальних цінностей, проте вони визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення визначено її головним обов'язком. Більше того, конституційне закріплення відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, в тому числі – й щодо утвердження й забезпечення її прав і свобод, дозволяє людині звертатися за судовою формою захисту будь-якого свого конституційного права, належну реалізацію якого держава не змогла забезпечити². По-третє, стан забезпечення практичної реалізації та надійного правового захисту прав і свобод людини є одним з визначальних критеріїв міжнародно-правової оцінки рівня демократії та правовладдя в державі. Разом з тим, необхідно зазначити, що на сьогодні дуже актуальною для України проблемою є вкрай низький рівень суспільної довіри до судової влади: за результатами соціологічних досліджень, про свою недовіру до судів (судової системи в цілому) повідомили 80,9% респондентів, а про довіру – лише 9,3%³. А це істотно знижує потенціал судового гарантування стабільності конституційного ладу загалом, оскільки призводить до зневіри суспільства в правовому характері держави, в пануванні права, в соціальній цінності людини, тобто в тих цінностях, які становлять його ідейно-правову основу.

Безсумнівно, дієвим засобом забезпечення стабільності конституційного ладу України є гарантування судовою владою функціонування всіх державно-владних інституцій у відповідності з принципом обмеженого правління. Знайшов своє формалізоване закріплення в частині 2 ст. 6 та частині 2 ст. 19 Основного Закону України, цей принцип означає, що владні інституції та їх представники зобов'язані функціонувати відповідно до спеціально-дозвільного принципу правового регулювання – “дозволено лише те, що прямо передбачено законом”. Вихід органу публічної влади чи його посадової особи за межі своїх повноважень, закріплених Конституцією чи законами України, реалізація ними повноважень в непередбаченій формі або непередбаченим способом є підставою для визнання їх рішень, дій чи бездіяльності незаконними, що має наслідком їх скасування. А виключними повноваженнями щодо визнання акту, рішення, дії чи бездіяльності незаконними наділено саме суди. Це обумовлено незалежністю судової гілки влади в системі органів державної влади та її виключним правом вирішувати будь-який юридичний спір, стороною якого може бути кожен орган публічної влади. Більше того, в цьому випадку особа має гарантоване право на відшкодування шкоди, завданої неправомірними рішеннями чи діями (бездіяльністю) відповідних суб'єктів владних повноважень, що також є потужним стримуючим чинником їхньої діяльності в правових межах. Окремо слід відмітити, що саме з метою забезпечення кожній особі реальної можливості оскаржити в судовому порядку незаконні дії чи рішення публічно-владних

¹ Див.: Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 р. (справа за зверненням жителів міста Жовті Води) 1997 (Конституційний Суд України). *Офіційний вісник України*, 1998, 1, 25.

² Кулешов, Д.В. (2018). Судова влада України в правовому механізмі гарантування конституційних цінностей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Серія ПРАВО, 50, 1, 36.

³ Проект Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» (2017). *Звіт за результатами соціологічного дослідження «Ставлення громадян України до судової системи»*. <<http://tsu.gov.ua/uploads/article/final-report-survey-e07f150174.pdf>> (2018, липень, 29).

інституцій та їх агентів, а отже – і задля забезпечення практичної реалізації принципу обмеженого правління, в Україні було утворено систему спеціалізованих адміністративних судів. І як свідчать статистичні дані, в 2016 році до місцевих адміністративних судів надійшло 215 479 справ і матеріалів, а в 2017 р. – 232 937¹, що підтверджує наш висновок про потужний потенціал судового гарантування дії принципу обмеженого правління в Україні.

Загальновідомо, що з принципом обмеженого правління безпосередньо пов'язана ще одна конституційна цінність і принцип конституційного ладу України – розподіл владних повноважень по-горизонталі – з законотворення, правозастосування та розв'язання правових суперечок (принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову), та по-вертикалі – гарантування місцевого самоврядування. При цьому в тріаді державної влади саме судовій владі відведено функції гарантування функціонування інших владних інституцій в межах повноважень, визначених Конституцією та законами України, а також остаточного вирішення будь-яких правових, в тому числі – компетенційних спорів між іншими владними інституціями. Як слушно зазначає в зв'язку з цим Т. Р. С. Аллан, “виконавча влада, котра безпосередньо здійснює суспільну політику, повинна повсякчас діяти у законодавчо визначених рамках; водночас мають існувати незалежні від виконавчої влади суди чи арбітражні установи, здатні втрутитися, якщо дії влади щодо певної особи переходять межі законності. Більше того, верховні суди повинні бути також повністю незалежні і від органів законодавчої влади, діяти не як інструменти обраного більшістю законодавчого органу, а як слуги конституційного ладу взагалі”². Однією ж з головних гарантій місцевого самоврядування також є право на судовий захист. Тобто незалежна судова влада є інструментальним засобом втілення в практику самого принципу поділу державної влади, а отже – і гарантування стабільності конституційного ладу України загалом.

Окремої уваги заслуговує аналіз ролі і значення судової влади в гарантуванні таких невід'ємних елементів конституційного ладу України, як правовий характер держави і верховенство (панування) права, які в найбільш широкому сенсі означають організацію державного і суспільного життя, взаємовідносин в системі “людина – суспільство – держава” у відповідності з правовими приписами, підпорядкування і держави в цілому, і її органів та посадових осіб, і суспільних інститутів, і безпосередньо особи праву як найбільш універсальному, справедливому, але при цьому – й знеособленому регулятору суспільних відносин, та панування права в державі і суспільстві. Тобто правовою прийнято вважати таку організацію держави, в якій публічна влада функціонує у відповідності з правовими приписами, обов'язково визнаються і гарантуються основоположні права і свободи людини та діє взаємна відповідальність особи і держави. Верховенство права передбачає реальне панування правових приписів в усіх сферах життя соціуму, правову визначеність, а також передбачуваність дій всіх публічно-владних інституцій та їх безумовну підпорядкованість праву. А оскільки принцип верховенства права формалізовано втілюється в юридичному верховенстві Конституції України, то процесуальним законодавством закріплено право суду застосовувати її норми як норми прямої дії, якщо в процесі розгляду конкретної справи він доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України. У такому випадку суд, після винесення рішення у справі, звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта. Отже, належне функціонування дійсно незалежної, високофахової, авторитетної судової влади є одночасно і обов'язковою ознакою правової держави, і найбільш ефективною інституційно-інструментальною гарантією практичного забезпечення реалізації принципу верховенства права та інших базових цінностей конституційного ладу України.

У підсумку слід зазначити, що в демократичній, правовій державі, якою на конституційному рівні проголошено Україну, незалежна судова влада здатна бути дієвою правовою гарантією й інших конституційно-правових цінностей, що становлять засади конституційного ладу. Так, демократичний характер держави, зокрема, гарантується судовим розглядом виборчих спорів та спорів, що виникають при проведенні референдумів; виключно судовою заборонаю проведення

¹ Court.Gov.Ua (2017). *Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2017 році*. <https://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/2018_DSA_NAKAZY/ogl_2017_cory.pdf> (2018, липень, 29).

² Аллан, Т.Р.С. (2008) *Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права*. Київ: Києво-Могилянська академія, 11.

мирних масових заходів; судовим захистом інформаційних прав громадян тощо. Принцип багатоманітності також гарантується виключно судовою заборонаю діяльності політичних партій та громадських об'єднань, релігійних організацій тощо. Тобто ще раз наголосимо, що лише суд в Україні наділений виключними правом ухвалювати остаточне владне рішення щодо будь-якого правового спору і конфлікту між будь-якими суб'єктами правових відносин, що обґрунтовано дозволяє вважати його ефективною правовою гарантією забезпечення стабільності конституційного ладу в сучасному українському державно-організованому суспільстві.

Проте, як свідчить практика сьогодення, повною мірою задіяти потенціал судової влади в надійному гарантуванні конституційних цінностей, а як наслідок – в забезпеченні стабільності конституційного ладу України, заважає низка об'єктивних та суб'єктивних причин. По-перше, це морально-психологічна неготовність багатьох суддів працювати в нових реаліях, недостатній рівень політико-правової культури частини суддівського корпусу, відсутність моральної готовності, а досить часто – і бажання протистояти викликам і спокусам, які неминуче супроводжують повсякденну діяльність судді. Поза всяким сумнівом правова культура конкретного судді та суддівського корпусу в цілому іманентно взаємопов'язана з рівнем правової культури суспільства загалом, чітко корелює з нею, оскільки судді живуть не в ізолюваному середовищі, а в соціумі, є учасниками всіх його соціальних трансакцій, і як й будь-які інші громадяни, реалізують свої права і свободи, виконують обов'язки, отримують послуги, купують товари тощо. Відповідно, поширеність в сучасному українському суспільстві таких негативних явищ, як бідність, яка неминуче породжує соціальну нерівність й зневіру в справедливості, корупція, яка призводить до деформації як повсякденної, так і професійної правничої свідомості, правовий нігілізм, який має наслідком зниження ціннісного значення та регулюючого потенціалу права, істотно впливає і на правову культуру судді. По-друге, це така негативна тенденція сучасного правозастосування, яка також досить чітко корелює з рівнем правової культури, як зловживання правом, у тому числі – в судочинстві. Мова йде про випадки, коли правові приписи використовуються всупереч їх соціальному призначенню, фактично для досягнення протиправної мети – для придання зовнішньої легітимності незаконним діям чи рішенням, рейдерського захоплення власності, уникнення виконання обов'язків тощо. В результаті, як свідчить практика, зміст конкретних судових рішень, численні повідомлення ЗМІ, судді стають майже невід'ємними фігурантами гучних корупційних скандалів, а рівень довіри до суду, до справедливості і неупередженості судових рішень, до судової влади України загалом залишається вкрай низьким. І, як наслідок, в суспільстві виникають обґрунтовані сумніви в дійсній незалежності й неупередженості судової влади, в її ефективності. По-третє, частина суддів свідомо чи підсвідомо все ще продовжує асоціювати себе з державною владою, вважати себе її складовою частиною, що неминуче впливає й на зміст їх судових рішень, особливо в спорах, котрі зачіпають державні інтереси, психологічно взаємопов'язаними з якими відчувають себе ті, хто має неупереджено й безсторонньо відправляти правосуддя. По-четверте, далеко непоодиноким є спроби представників інших гілок державної влади (насамперед – виконавчої) та окремих політичних сил втручатися в діяльність судів, впливати на зміст судових рішень, в тому числі – через процедури призначення суддів та ініціювання притягнення їх до відповідальності. Звичайно, подібна практика чинить істотний негативний вплив на незалежність і неупередженість суддів. По-п'яте, це відсутність дієвого механізму забезпечення своєчасного і якісного виконання судових рішень, що нівелює суспільне сприйняття суду, як ефективного елементу загального правозахисного механізму. Адже для особи важливо не лише отримати справедливе судове рішення, але й бути переконаною в його неухильному виконанні всіма іншими суб'єктами, насамперед тими, хто порушив її право, свободу чи законний інтерес. По-шосте, в суспільстві періодично ініціюються громадські дискусії щодо непропорційності та надмірності конституційно-правових гарантій діяльності суддів (насамперед – їх матеріального забезпечення та недоторканності). Безсумнівно, що ці фактори чинять істотний негативний вплив на морально-психологічну атмосферу в суддівському середовищі, не сприяють незалежності й неупередженості судової влади загалом. Вважаємо, що усунення вказаних причин, які істотно знижують якісний рівень функціонування судової влади України можливе лише спільними зусиллями інститутів громадянського суспільства і держави.

Як **висновок** зазначимо, що в Конституцію України закладено потужний потенціал ефективного судового гарантування стабільності конституційного ладу через захист визначальних конституційних цінностей, які становлять своєрідну ціннісну основу сучасного українського

суспільства. Адже, сила судової влади в її авторитеті, в повазі, яку відчувають до неї громадяни і державні органи. Якщо таке визнання є, значить судова влада сильна, зазначають дослідники¹. Відповідно, для надійного гарантування судовою владою України стабільності конституційного ладу важливим є втілення в загальну суспільну свідомість та в повсякденну практику правозастосування базової конституційної ідеї щодо незалежності судової влади України. А це істотно залежить від її чіткого усвідомлення кожним суддею, від рівня правової культури всього суддівського корпусу, від змісту кожного судового рішення, яке має бути максимально неупередженим і підпорядковуватися виключно Конституції і законам України, загальним ідеям права.

References:

- Allan, T.R.S. (2008). *Konstytucijna spravedyvist. Liberalna teoriya verhovenstva prava* [Constitutional Justice. A Liberal Theory of the Rule of Law]. Kyiv: Kyievo-Mogylyanska akademiya [in Ukrainian].
- Pechonchuk, T. (ed.). (2017). *Shho ukrajinci znayut i dumayut pro prava lyudyny: zagalnonacionalne doslidzhennya* [What Ukrainians do know and think regarding human rights: national-level research]. Kyiv: Center for Human Rights Information. [in Ukrainian].
- Bobrova, N.A. (2003). *Konstitucionnyj stroj i konstitucionalizm v Rossii* [The Constitutional System and Constitutionalism in Russia]. Moscow: JuNITI-DANA, Zakon i pravo [in Russian].
- Chlevyuk, O.V. (2016). *Svoboda yak katehoriia konstytutsiinoho prava: dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenya doktora yurydychnykh nauk* [Freedom as a Constitutional Law Category: candidate's thesis]. Kharkiv: National Law University named after Yaroslav the Wise [in Ukrainian].
- Kalinina, N.S. (2014). *Pravovye i organizacionnye osnovy realizacii sudebnoj vlasti v Rossijskoj Federacii: dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenya doktora yurydychnykh nauk* [Legal and organizational foundation for the Judiciary realizing in the Russian Federation: candidate's thesis]. Moscow: MSU [in Russian].
- Kuleshov, D.V. (2018). *Sudova vlada Ukrayiny v pravovomu mehanizmi garantuvannya konstytucijnyh cinnostej* [The judicial power of Ukraine in the legal mechanism of constitutional values guarantees]. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogo universytetu – Scientific herald of Uzhhorod National University. Seriya PRAVO*. [Naukovy Visnyk of the Uzhgorod National University – Sciennigists of the Yuzhonorod National University. PRAVO series], 50, 1, 34-38. [in Ukrainian].
- Larin, A.U. (2006). *Konstitucionnoe (gosudarstvennoe) pravo Rossii* [The Constitutional (State) Law of Russia]. Moscow: Knizhnyj mir [in Russian].
- Court.Gov.Ua (2017). *Oglyad danyh pro stan zdijsnennya pravosudivykh u 2017 roci* [Allot justice facts overview for 2017 year] <https://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/2018_DSA_NAKAZY/ogl_2017_copy.pdf> (2018, July, 29). [in Ukrainian].
- Pogorilko, V.F. (1997). *Osnovy konstytucijnogo ladu Ukrayiny* [The Constitutional System of Ukraine foundations]. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
- Rechyczkyj, V.V. (2012). *Politychnyj predmet konstytuciyi* [Political Matter of Constitution]. Kyiv: DUH I LITERA [in Ukrainian].
- Rishennya Konstytucijnogo Sudu Ukrayiny vid 11 ly`pnya 1997 r. (sprava shhodo konstytucijnosti tлумachennya Verhovnoyu Radoyu Ukrayiny statti 98 Konstytuciyi Ukrayiny), 1997* (Konstytucijnij Sud Ukrayiny). [The Constitutional Court of Ukraine decision (regarding the Verkhovna Rada of Ukraine interpretation constitutionality of Article 98 of the Constitution of Ukraine case from 11th July 1997), 1997 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Oficijnyj visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], 29, 85–88 [in Ukrainian].
- Rishennya Konstytucijnogo Sudu Ukrayiny` vid 14 grudnya 1999 r. № 10-pp/1999 (sprava pro zastosuvannya ukrajins`koyi movy`), 1999* (Konstytucijnij Sud Ukrayiny) [The Constitutional Court of Ukraine decision (regarding of the use of the Ukrainian language case from 14th December 1992 № 10-pp/1999), 1997 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Oficijnyj visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], 4, 125 [in Ukrainian].
- Rishennya Konstytucijnogo Sudu Ukrayiny vid 25 grudnya 1997 r. (sprava za zvernenniam zhy`teliv mista Zhovti Vody)* [The Constitutional Court of Ukraine decision (regarding the Zhovti Vody city residents petition case from 25th December 1997), 1997 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Oficijnyj visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], 1, 25 [in Ukrainian].
- Rishennya Konstytucijnogo Sudu Ukrayiny vid 27 bereznya 2000 r. (sprava pro vseukrajins`kyj referendum za narodnoyu iniciatyvoyu), 2000.* (Konstytucijnij Sud Ukrayiny) [The Constitutional Court of Ukraine decision regarding the all-Ukrainian referendum on a people's initiative case from 27th March 2000), 1997 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Oficijnyj visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine] 30, 1285. [in Ukrainian].

¹ Калинина Н. С. Правовые и организационные основы реализации судебной власти в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2014. С. 37.

15. *Rishennya Konstytucijnogo Sudu Ukrayiny vid 5 kvitnya 2012 r. (sprava pro vysuvannya kandydativ u narodni deputaty Ukrayiny za zmishanoyi vyborchoyi systemy)*, 2012 (Konstytucijnij Sud Ukrayiny) [The Constitutional Court of Ukraine decision (regarding the candidates for member of Parliament admission under a mixed electoral system case from 5th April 2012), 2012 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Oficijnyj visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], 30, 1122 [in Ukrainian].
16. Rumjancev, O.G. (1994). *Osnovy konstitucionnogo stroja Rossii (ponjatie, sodержanie, voprosy stanovlenija)* [Fundamentals of the Constitutional System of Russia (concept, content, issues of formation)]. Moscow: Jurist [in Russian].
17. Ryabovol, L.T. (2017). *Zasady konstytucijnogo ladu yak predmet doslidzhennya: obgruntuvannya neobhidnosti vporyadkuvannya terminologichnogo aparatu* [The Constitutional System fundamentals as a research subject: the Terminology Apparatus grading substantiation]. *Porivnyalno-analitychne parvo* [The analytically-comparative law], 2, 49-52. [in Ukrainian].
18. Savchyn, M.V. (2004). *Konstytucijnij Sud Ukrayiny yak garant konstytucijnogo ladu: dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenya doktora yurydychnykh nauk.* [The Constitutional Court of Ukraine as the Constitutional System Guarantor: doctor's thesis]. Kharkiv: National Law University named after Yaroslav the Wise [in Ukrainian].
19. Todyka, U.N. (1999). *Osnovy konstitucionnogo stroja Ukrainy* [The Constitutional System of Ukraine foundations]. Kharkiv: Fakt [in Ukrainian].
20. Draft Council of Europe "Support to the Implementation of Judicial Reform in Ukraine" (2017). *Zvit za rezultatamy sotsiologichnoho doslidzhennia «Stavlennia hromadian Ukrainy do sudovoi systemy»* [The sociological research results report "The Ukrainian citizens' attitude to the Judicial System"]. <<http://rsu.gov.ua/uploads/article/final-report-survey-e07f150174.pdf>>. (2018, July, 29). [in Ukrainian].
21. Kabyshev, V.T. (1993). *Stanovlenie konstitucionnogo stroja Rossii* [The Constitutional System of Russia establishing]. Saratov: Abris [in Russian].

Дмитро Кулешов

*Національний юридичний університет України імені Ярослава Мудрого,
Україна*

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ВИТОКИ ІДЕЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Dmytro Kuleshov

Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine

SOCIAL AND LEGAL ORIGINS OF THE IDEA ABOUT JUDICIARY INDEPENDENCE

In the article there is an etymological analysis of definition “judiciary” and research on social and legal origins of independent judiciary; it was proved that independent judiciary idea’s prototype arose as early as pre-state period and was contained in Holy Scriptures’ texts; it was approved that ancient Greece and ancient Rome philosophers were reflecting regarding the independent judiciary idea; it was proved that legal reasoning of the independent judiciary idea was accomplished by the Modern Period philosophers – ideologists of the concept of separation of state powers, while its formal legal consolidation happened in the first constitutional acts passed as a result of bourgeois-democratic revolutions; the history of origin and establishment of the independent judiciary idea as one of defining social values was considered.

Keywords: court, power, judiciary, origin of judiciary, judiciary independence, social origins, legal origins.

Постановка проблеми. В сучасному світі незалежна судова влада обґрунтовано сприймається невід’ємною складовою демократичної, правової держави, найефективнішою інституційною гарантією забезпечення соціальної свободи та прав і свобод людини, як форм її реалізації, найдієвішим засобом розв’язання будь-яких правових суперечок та конфліктів, що неминуче виникають в кожному суспільстві. Більше того, навіть в державах з недемократичними політичними режимами не ставиться під сумнів необхідність функціонування окремої судової влади, яка принаймні декларується як незалежна. Адже, за задумом авторів теорії поділу державної влади, саме судовій владі відводилася функція правового стримування законодавчої і виконавчої влади, а також здійснення контролю за їх діяльністю з метою недопущення їх виходу за межі повноважень. Незалежність судової влади вважається одним із наріжних каменів демократії, визначальним критерієм міжнародно-правової оцінки рівня демократичності будь-якої держави, загально визнаним міжнародним стандартом в галузі прав людини. Ураховуючи, що Україну на конституційному рівні проголошено демократичною, правовою державою, яка обрала вектором свого розвитку західну цивілізаційну парадигму, принцип незалежності судової влади безсумнівно належить і до засад її конституційного ладу. Проте до загального визнання й сприйняття ідеї незалежності судової влади як визначальної політико-правової цінності загальноцивілізаційного рівня, невід’ємного елементу сучасного конституціоналізму, людство йшло тисячоліття. Тому, для всебічного дослідження ролі і значення незалежного суду в механізмі гарантування прав і свобод людини, інших конституційних цінностей, важливо простежити еволюцію зародження і становлення ідеї незалежності судової влади, з’ясувати її соціальні витoki і дослідити її теоретичне підґрунтя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні незалежність судової влади та гарантії незалежності суддів останнім часом досліджували в своїх наукових розробках такі вчені, як: О. Бориславська, Т. Галайденко, В. Городовенко, І. Каменська, В. Крижанівський, О. Кучинська та Ю. Циганюк, О. Лемак, І. Марочкін, Л.Москвич, О. Толочко. Однак, як свідчить аналіз змісту наукових праць цих та інших дослідників, історико-соціальні та теоретико-правові основи незалежності судової влади України все ще залишаються малодослідженими.

Виклад основного матеріалу. Дослідження сутності, соціальних витоків та теоретичних засад незалежності судової влади, на наш погляд, слід розпочати з аналізу етимології слів “суд” і

“влада”, що допоможе більш повно з’ясувати її сучасну соціально-правову природу. Відповідно до Етимологічного словника української мови слово “суд”, загальноприйнятої етимології немає і здебільшого виводиться від індоєвропейського *somdhos* – спільний розгляд, спільне судження, примирення¹. Разом з тим, як зазначає В. Скляренко, “слово суд зі значенням «орган для розгляду судових справ, судова установа» вживається майже в усіх слов’янських мовах (відсутнє лише в полабській мові): укр. суд «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; судове засідання; думка (про когось, про щось)»². Проаналізувавши з цього погляду властиві слову суд значення в різних слов’янських мовах і відхиливши ті з них, які стосуються судового органу і його функціонування («судовий процес», «судове засідання», «вирок, рішення суду») як явно пізні, він звертає пильну увагу на таке його значення, як «думка (про когось, про щось)», і приходять до висновку, що первісним значенням пізно слов’янського **sođь* було «обговорення, висловлення думки (про когось)», з якого розвинулося значення «(загальна) думка (про когось), висновок»³. Тобто в своєму первинному значенні слово “суд” означало спільний розгляд, спільне судження, загальну думку, загальний висновок, примирення, а пізніше почало вживатися саме в значенні органу для розгляду судових справ, судовий орган.

Однак, як стверджують дослідники, очевидно, системоутворюючою ознакою поняття “судова влада” є саме термін “влада”⁴. На думку авторів Етимологічного словника української мови слово “влада” – від *улада* – запозичення з польської або чеської мови, можна розглядати як чехізми (ч. сл. *vláda*) “влада, керівництво, уряд”⁵. “Спочатку (до з’ясування природи влади), панував синкретичний підхід, що об’єднував владу надприродних сил і людей, природні чинники і суспільну владу. Середньовічні вчені на перший план ставили владу Бога, вважаючи її людський варіант лише похідним”⁶. Слід зазначити, що в загальносоціальному сенсі “влада – домінування (панування) волі одних індивідів чи соціальних груп над свідомістю і волею інших індивідів і груп з метою задоволення першими своїх особистих, групових чи суспільно значущих потреб та інтересів економічного, соціального, політичного, воєнного, релігійного й іншого характеру за допомогою різноманітних засобів і способів”⁷. Соціальна влада притаманна кожній організованій, більш-менш стійкій і цілеспрямованій спільності людей (роду, племені, родині, громадській організації, партії, державі, суспільству і т.п.); вона – найважливіший засіб функціонування соціальних структур та інститутів, суттєвий елемент будь-якої організації соціального життя⁸. Під впливом влади суспільні відносини стають цілеспрямованими, набувають характеру керованих та контрольованих зв’язків, а спільне життя людей стає організованим та впорядкованим⁹. О. Домбровська в зв’язку з цим зазначає, що “влада (англ.: право керування – *power, authority*; панування – *rule*; грец. – *kratos*; лат. – *auctoritas, imperium*; нім. – *macht*; ісп. – *poder*; італ. – *domino, potere*; франц. – *rouvoir*; португ. – *roderio*; есперанто – *potenco*) у своїх головних значеннях – це: а) здатність, право і можливість тих або інших осіб, органів, установ, систем розпоряджатися ким-небудь, чим-небудь; впливати на долі, поведінку та діяльність конкретних людей, їх спільностей і інститутів за допомогою різного роду засобів – права, авторитету, волі, примусу; б) державне, політичне, економічне, духовне та інше панування над людьми; в) система відповідних державних або інших управлінських органів; г) особи, органи, установи, наділені відповідними державними, адміністративними та іншими повноваженнями; д) монарх, диктатор, полководець тощо, який одноосібно розпоряджається долями і життями багатьох людей”¹⁰. Разом з тим, “в перекладі з французької “*le rouvoir*” (влада) не тільки

¹ Мельничук, О.С. (ред.) (1983). *Етимологічний словник української мови*. Київ: Наукова Думка, 5, 467.

² Скляренко, В.Г. (2011). Етимологічні розвідки. *Мовознавство*, 5, 3.

³ Там само, 3.

⁴ Марочкин, І.Є. (ред.) (2015). *Судова влада: монографія*. Харків: Право, 12.

⁵ Мельничук, О.С. (ред.) (1983). *Етимологічний словник української мови*. Київ: Наукова Думка, 1, 409.

⁶ Марочкин, І.Є. (ред.) (2015). *Судова влада: монографія*. Харків: Право, 12.

⁷ Ягофаров, Д.А. (2001). *Государство и право: краткий словарь-справочник*. Екатеринбург: Уральский государственный профессиональный педагогический университет, 96.

⁸ Кулапов, В.Л., Малько, А.В. (2009). *Теория государства и права: Учебник*. Москва: Норма, 53.

⁹ Малько, А.В., Саломатина, А.Ю. (2007). *Теория государства и права: Учебник*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 46.

¹⁰ Домбровська, О. (2008). Влада як правова категорія: поняття, види та функції. *Вісник Центральної виборчої комісії*, 4 (14), 76-77.

означає володарювання, але і є синонімом центрального уряду; англійською “the power” – це не тільки влада, але й держава, з усією її політичною вагою та силою; німецькою “Die gewalt” – не тільки влада, а й сила, водночас і насильство”, відмічає І. Жаровська¹. А те, “що давньогрецьке “архе”, що означає “влада”, чи “верховенство”, мало й інше значення – першооснова, чи першопричина, напевно, було не випадковим збігом, а невиразною здогадкою про природу влади”, зазначає Н. Катаєва². “Влада, безспірно, є необхідним елементом життєдіяльності будь-якої соціальної системи і однією з умов самої цієї життєдіяльності. Вона існує скрізь, де є стійкі об’єднання людей: в сім’ї, виробничих колективах, різного роду громадських організаціях й установах, в усій державі”, пише вона³. Отже, влада – категорія багатогранна, яку слід розглядати скрізь концепцію, засобу нав’язувати свою волю, примусу, нарешті, владовідносин⁴. В юридичному значенні термін “влада” – “це право і можливість розпоряджатися або керувати будь-ким і будь-чим, підпорядковувати своїй волі інших”⁵, тобто гарантована правом і підкріплена можливістю застосування примусу реальна здатність одних суб’єктів визначати модель поведінки інших.

Тобто в своєму найширшому загальносоціальному значенні влада означає володарювання, панування, домінування одних суб’єктів над поведінкою інших. Автори колективної монографії “Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку” приходять до висновку, що “соціальна влада присутня (хоча й у прихованій формі) скрізь, де є усталені об’єднання людей: у сім’ї, виробничих колективах, державі, тобто там, де існують реальні можливості та спроможність впливати на поведінку людей за допомогою яких-небудь засобів. Динаміка розвитку будь-якої організованої спільності людей – це боротьба між владою та хаосом”⁶. Як слушно зазначається в наукових дослідженнях, “предтечі цього підходу бере початок з робіт Т. Гоббса та М. Вебера, які визначають політичну владу як асиметричні відносини, що не виключає існування конфлікту між індивідами. Владу має той суб’єкт, який здатний здійснювати вплив на іншого, долаючи його спротив. Представниками даного напрямку є Г. Лассуелл, Р. Даль, П. Бахрах та М. Барац та інші”⁷. Проте важливим є й інший загальносоціальний підхід до розуміння влади, за яким “влада є колективним ресурсом, тобто вона не може належати окремим індивідам чи групам, оскільки націлена на загальну вигоду. Влада належить суспільству в цілому, тому має бути легітимною. Ця тенденція бере початок від Платона та Аристотеля, а сучасними її представниками є Т. Парсонс, М. Фуко, Х. Арендт та інші”⁸. На наш погляд, при дослідженні судової влади обов’язково слід враховувати розуміння “влади” і як колективного, загальносуспільного ресурсу, націленого на загальну вигоду, оскільки це допоможе більш точно з’ясувати її соціально-правову природу і значення в сучасному суспільстві.

Таким чином викладене дозволяє зробити висновок, що в найбільш широкому значенні судову владу етимологічно можна визначити як особливий суспільний ресурс керівництва процесом спільного розгляду, спільного (загального) розсудження, примирення в загальносуспільних інтересах. Відповідно, певна форма судової влади виникла майже одночасно з виникненням самого суспільства, як форми людського співжиття, і невід’ємно супроводжує весь час його існування. Вона, як зазначає О. Гавриленко, має багатотисячову історію становлення та розвитку і сягає корінням далеко вглиб тисячоліть. Археологічною, палеоантропологічною, етнографічною наукою по крихтах зібрано та узагальнено джерела, які свідчать про те, як виникали моральні відносини та відповідальність як соціальне явище, котрі й становили ідеологічне підґрунтя для поступового формування судової влади. Ці відносини склалися надзвичайно повільно і були результатом

¹ Жаровська, І.М. (216). Теорія влади: навчальний посібник Харків: Право, 9-10.

² Катаєва, Н.В. (2008). Государственная власть как форма социальной власти. *Культура. Образование. Право. Выпуск 1. Материалы международной научно-практической конференции (г. Екатеринбург, апрель 2008 г.)*. С. 172.

³ Там само, 172-173.

⁴ Марочкин, І.Є. (ред.) (2015). *Судова влада: монографія*. Харків: Право, 12.

⁵ Шемшученко, Ю.С. (ред.) (1998). *Юридична енциклопедія*. Київ: Українська енциклопедія, 1, 489–490.

⁶ Бігун, В.С. (2014). *Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку*. Київ: Наукова думка, 27.

⁷ Зайдель, М.І. (2010). Сучасні та постмодерністські концепції природи та еволюції влади. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія “Питання політології”*, 912, 50.

⁸ Там само.

тривалого процесу¹. Тобто судова влада, як форма авторитетного вирішення (розв'язання) суспільних суперечок, виникає практично разом з самим суспільством, функціонування якого, як свідчить вся історія, невід'ємно супроводжують різноманітні конфлікти і спори.

Поза всяким сумнівом, розвиток судової влади і становлення її правового статусу визначається конкретно-історичними умовами. До них відносяться система соціальних відносин, цілі і цінності культури, ідеологічні установки й особливості менталітету. Історично сформовані моделі судової влади, знайшли своє пояснення і обґрунтування в філософських працях. Ці моделі характеризуються певною умовністю, але в той же час, відображають історичне уявлення про судову владу і її ідеали. Судова влада – це не тільки соціальне явище, а й етнокультурна традиція уявлень в суспільстві про суд і владу суду, існуюча в їх ментальному світі у формі певних образів, якими переймаються люди². Більше того, про необхідність існування справедливої та незалежної судової влади згадується навіть в Святих писемнах. Так, наприклад, дослідник В. Паліюк закликає шукати витоки судової влади в Божественному походженні суду оскільки, на його переконання, це є логічним продовженням створення Богом Всесвіту, який формувався в «семи днях». За текстом Старого Завіту, говорячи сучасною термінологією, правосуддя спочатку відправляв лише Мойсей, який був посередником перед Богом. Через певний час Мойсей, взявши до уваги поради свого тестя Іофора, обрав з усього народу «людей здібних, що боялися Бога, людей правдивих, що ненавидять користь, і поставив їх над ними, щоб вони судили народ у всякий час...»³. Слід зазначити, що дослідники не випадково пов'язують втілення в життя ідеї створення окремої “спеціалізованої” судової влади з біблійським писаннями⁴, оскільки, як свідчить аналіз тексту Біблії⁵, вона містить досить багато згадок і про засади здійснення судової влади, і про вимоги до суддів, і про неприпустимість зловживання суддівськими повноваженнями.

Проте, для нашого дослідження важливо здійснити аналіз не лише загальносоціальних, а й власне правових витоків ідеї незалежності судової влади. Як переконливо свідчить історія розвитку цивілізації, право нерозривно пов'язане та є закономірним результатом еволюції людського суспільства, відносини в якому спочатку регламентувалися ранніми тотемними уявленнями, міфами і віруваннями, а згодом – з виникненням перших державоподібних утворень, – прообразами правових приписів. А оскільки різноманітні суперечки і конфлікти завжди були невід'ємними складовими існування будь-яких суспільств, виникла об'єктивна потреба в їх справедливому і неупередженому вирішенні. Як зазначається в науковій літературі, саме існування суспільства неможливе без наявності всередині нього ustalених правил і норм поведінки та діяльності, погоджених більшістю членів суспільства. Наявність загальних правил і норм не означає, що вони можуть врахувати всі можливі форми індивідуальних суперечностей між членами суспільства, у тому числі щодо застосування цих норм. Звідси виникає потреба в судовому розгляді таких індивідуальних спорів, з подальшою згодою на підкорення винесеному рішення. Зазначений механізм може вважатися судовою формою здійснення судової влади в такому суспільстві⁶. Тобто головне, сутнісне призначення суду – вирішення конфліктів, тяжб. Ця соціальна функція існувала завжди, оскільки необхідна у будь-якому співтоваристві (колективі) людей як діяльність третьої сторони, що неупереджено й авторитетно вирішує спір. Суд своєю діяльністю покликаний вносити примирення, знімаючи напруженість і конфронтацію. Правосуддя несе силу стабілізації і примирення. У цьому сенсі суд, звісно, явище позаісторичне, відмічають дослідники⁷, оскільки існує як в державний, так і в додержавний період.

¹ Гавриленко, О.А. (2013). Становлення судової влади у протодержавну добу: погляд через тисячоліття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО*, 23, 1, 1, 39.

² Туркіна, І.С. (2011). Судова влада як соціальний феномен. *Державне будівництво*. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_1_35> (2018, липень, 15).

³ Паліюк, В.П. (2015). Складові судової влади за текстом Біблії. *Новітні кримінально-правові дослідження*. Миколаїв : Іліон, 180.

⁴ Папаян, Р.А. (2002). *Християнские корни современного права*. Москва: Издательство НОРМА, 282.

⁵ Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського патріархату (2004) *Біблія. Книги священного писання Старого та Нового завіту*, Київ.

⁶ Бігун, В.С. (2014). *Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку*. Київ: Наукова думка, 29.

⁷ Гриценко, І.С., Прилуцький, С.В. (2015). Судова влада і громадянське суспільство: концепт взаємодії. *Вісник кримінального судочинства*, 1, 243.

Як слушно наголошує в зв'язку з цим М. Сірий, “сама ідея необхідності існування судової влади виникла з огляду на об'єктивну потребу в розв'язанні правових конфліктів разом з появою первісних форм права”¹. Будучи “регулюючою нормою політичного спілкування”, право, як відмічав ще давньогрецький мислитель Аристотель, має слугувати “критерієм справедливості”. Для того, щоб знати, що таке право, писав давньоримський юрист Ульпіан, потрібно зрозуміти, з чим, з якими явищами воно пов'язане і звідки воно походить. Потрібно пам'ятати, насамперед, що “воно отримало свою назву від *justitia* – правда, справедливість”, що право є “мистецтво добра”, “рівності і справедливості”². Відповідно ж до «Етимологічного словника української мови», слово “юстиція” – “правосуддя, судочинство; сукупність державних органів, що займаються судочинством” – запозичення з латинської мови, лат. *jūstītia* “справедливість, правосуддя; право, сукупність законів”³. При цьому, етимологія слова правосуддя – правильно, справедливо робити, говорити, судити. Якщо пов'язувати ці смисли з явищами, позначеними цими словами (словом), то правосуддя в “судовому контексті” може означати “правильний, справедливий суд” чи “суд за правом”, “суд за справедливістю”. Обґрунтованість такого розуміння засвідчує і те, що в літературі нерідко “правосуддя” тлумачиться як “право судити”, зазначають дослідники⁴. Як бачимо, саме поняття “право” етимологічно нерозривно пов'язане з термінами “справедливість” і “правосуддя”, що, в свою чергу, є однією з визначальних ознак судової влади.

Заслугує на увагу думка В. Смородинського, який вважає, що “перші державно-правові концепції судової влади з'явилися завдяки філософам Стародавньої Греції”⁵. Додамо, що саме в їхніх працях також чи не вперше частково знайшла своє обґрунтування й ідея незалежності та неупередженості судової влади. Так, Платон, в своєму творі “Держава”, розмірковуючи про призначення суду, зазначає: “А суддя, друже мій, душею править над душами. Не можна, щоб вона у нього з юних років виховувалася серед порочних душ, спілкувалася з ними, пройшла б через усілякі несправедливості і сама чинила так, – і все це тільки для того, щоб з власного досвіду судити про чужі вчинки, як про чужі хвороби судять за своїми. Навпаки, душа повинна змолоду стати невинною і не причетною до поганих прав, якщо їй належить бездоганно і розумно вершити правосуддя”⁶. А в діалозі “Політик”, він стверджує, що “будь-яка держава перестає бути державою, якщо суди в ній не влаштовані належним чином”⁷. На важливе місце судової влади в механізмі держави саме як ефективного засобу справедливого і неупередженого вирішення різноманітних конфліктів, вказував і Аристотель, вважаючи чуди одним з трьох головних (рівних) елементів державного ладу⁸. В своїй праці “Нікомахова етика” Аристотель, з'ясовуючи зміст терміну “правосуддя”, зазначає: “Отже, “неправосудним” вважається той, хто переступає закон (*rapanomos*), хто своєкорисливий (*pleonektes*) і несправедливий (*anisos*), а звідси ясно, що правосудний – це законслухняний (*nomimos*) і справедливий (*isos*). Таким чином, правосуддя, [або право], це законне і справедливе, а неправосуддя, [або неправове], – це протизаконне і несправедливе”⁹. “Ось чому при позовах вдаються до посередництва судді (*dikastes*), адже йти до судді – значить йти до правосуддя, так як суддя хоче бути як би живим правосуддям. І шукають суддю, який стоїть посередині [між сторонами]; деякі навіть називають суддів “посередниками”, вважаючи, що, знайшовши посередника, знайдуть і правосуддя. Виходить, правосуддя – це якась середина, раз суддя – [це посередник]”¹⁰. Як бачимо, фактично йдеться саме про безсторонність, тобто – про незалежність

¹ Шемшученко, Ю.С. (ред.) (1998). *Юридична енциклопедія*. Київ: Українська енциклопедія, 5, 699.

² Марченко, М.Н. (ред.) (1997). *Теорія Теорія державств и права: Курс лекцій*. Москва: Зерцало, 274.

³ Мельничук, О.С. (ред.) (1983). *Етимологічний словник української мови*. Київ: Наукова Думка, 6, 526.

⁴ Бернюков, А.М., Бігун, В.С., Лобода, Ю.П., Малишев, Б.В., Погребняк, С.П., Рабінович, С.П.,

Смородинський, В.С., Стовба, О.В. (2009). *Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія*. Київ: Реферат, 98.

⁵ Смородинський, В.С. (2001). *Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми): дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук*. Харків: Національний Юридичний Університет Імені Ярослава Мудрого, 10.

⁶ Лосев, А.Ф., Асмуса, В.Ф. (ред.) (2007). *Платон. Сочинения в четырех томах*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета; Издательств Олега Абышко, 3, 1, 211.

⁷ Там само, 260.

⁸ Аристотель (1983). *Сочинения*. Москва: Мысль, 4, 523.

⁹ Аристотель (1983). *Сочинения*. Москва: Мысль, 4, 146

¹⁰ Там само, 153.

суду від сторін спору. “Взагалі, судова система архаїчних Афін зіграла цивілізаційну роль в історії поліса. Це дозволило ввести в регламентовані рамки вирішення конфліктів між членами колективу, зміцнити законність і правопорядок. Афінська аристократія створила життєздатну судову систему, що пережила різні епохи”, робить висновок В. Смородинський¹. Однак, незважаючи на таке достатньо глибоке історичне коріння перших політико-правових роздумів щодо незалежності суду та періодичне звернення до цієї проблеми філософів раннього та пізнього середньовіччя², слід визнати, що власне правове обґрунтування ідеї незалежності судової влади загалом та в системі державної влади зокрема, відбулося значно пізніше – в епоху Нового часу, а формальне юридичне закріплення ця ідея отримала в перших конституційних актах, прийнятих в результаті буржуазно-демократичних революцій.

Безсумнівно, що системним філософсько-правовим обґрунтуванням ідеї незалежності судової влади ми завдячуємо Джону Локку та Шарлю Монтеск'є. Зокрема, в “Двох трактатах про правління” Д. Локк зазначав: “І хто б не володів законодавчою або верховною владою в будь-якій державі, він зобов'язаний правити відповідно до встановлених постійних законів, проголошених народом і відомих народу, а не шляхом імпровізованих указів; правити за допомогою неупереджених і справедливих суддів, які повинні вирішувати спори за допомогою цих законів”³. А Ш.-Л. Монтеск'є сформулював загальновідому на сьогодні концепцію, за якою “не буде свободи і в ому випадку, якщо судова влада не відокремлена від влади законодавчої і виконавчої. Якщо вона поєднана з законодавчою владою, то життя і свобода громадян опиняться під владою сваволі, адже суддя буде законодавцем. Якщо судова влада поєднана з виконавчою, то суддя отримає можливість стати пригноблювачем”⁴. На наш погляд, обидва філософа не випадково акцентували увагу на необхідності існування в державі неупередженої судової влади, оскільки “найважливішим у механізмі функціонування державної влади є принцип її поділу, відповідно до якого для правильного та ефективного функціонування держави мають існувати незалежні одна від одної законодавча, виконавча та судова гілки влади”⁵. І саме ідеї Дж. Локка та Ш.-Л. Монтеск'є було покладено в основу нормативного закріплення ідеї незалежності судової влади.

Першими конституційними актами, які на найвищому правовому рівні формально-юридично закріпили незалежність судової влади, стали Конституції Франції і Польщі 1791 року, в яких чітко зазначено, що влада судова не може здійснюватися ні законодавчими органами, ні королем. У подальшому цей принцип було опосередковано втілено і в тексті Конституції США 1787 р., яка хоча прямо й не містить положень щодо власне незалежності суду, однак найбільш чітко закріпила принцип поділу влади, згідно якого три гілки влади не лише розділені, а й контролюють та обмежують одна одну через так звану систему стримувань і противаг. Тобто з моменту прийняття перших буржуазно-демократичних конституцій ідея незалежності судової влади стала одним із загальноновизнаних, безумовних політико-правових надбань людства, отримала своє позитивне закріплення на найвищому – конституційному рівні і вперше системно була втілена в практику організації та функціонування державно-владного механізму.

Висновок. Таким чином, викладене свідчить, що політико-правова ідея незалежності судової влади, яка на сьогодні належить до універсальних конституційних цінностей, має глибоке історичне коріння, а її загальному визнанню і позитивному закріпленню в якості принципу сучасних конституцій, передував тривалий процес суспільного усвідомлення важливості існування незалежного, безстороннього, фахового та авторитетного арбітра у вирішенні різноманітних соціальних, а згодом – і правових суперечок і конфліктів. Соціальні витоки ідеї незалежності суду зустрічаються ще в передправових регуляторах додержавних суспільств – спочатку в міфах, звичаях та первісних віруваннях, а згодом – в текстах Святих Писань. Правові витоки цієї ідеї пов'язані з виникненням первісних форм права та з організацією публічної влади в містах-полісах

¹ Смородинський, В.С. (2001). *Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми): дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук*. Харків: Національний Юридичний Університет Імені Ярослава Мудрого, 10.

² Там само, 12-13.

³ Субботин, А.Л. (ред.) (1988). *Локк Джон. Сочинения*. Москва: Мысль, 1988. С. 337.

⁴ Монтеск'є, Ш.Л. (1999). *О духе законов*. Москва: Мысль, 138-139.

⁵ Бігун, В.С. (2014). *Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку*. Київ: Наукова думка, 20.

Стародавньої Греції та Древнього Риму. Своє ж нинішнє юридичне закріплення ідея незалежності судової влади отримала в перших конституційних актах, прийнятих в результаті буржуазно-демократичних революцій.

References:

1. Arystotel (1983). *Sochyneniya* [Compositions]. Moscow: Mysl', 4 [in Russian].
2. Vydannja Kyivskoi Patriarhiji Ukrayinskoji Pravoslavnoji Cerkvi Kyjivskogo patriarhatu (2004). *Bibliya. Knygy` svyashennogo pysannija Starogo ta Novogo zavitu* [Bible. Books of the Holy Book of the Old and New Testaments]. Kiev. [in Ukrainian].
3. Gavrylenko, O.A. (2013). Stanovlennja sudovoji vlady u protoderzhavny doby: poglyad cherez tysyacholittja [The formation of the judiciary in a proto-state days: a look through the millenniums]. *Naukovy`j visnyk` Uzhgorodskogo nacionalnogo universytetu: Seriya PRAVO* [Scientific herald of Uzhhorod National University: JURISPRUDENCE Series], 23, I, 1, 38-42 [in Ukrainian].
4. Yagofarov, D.A. (2001). *Gosudarstvo i pravo: kratkiy slovar`-spravochnik*. [State and Law: a short dictionary-reference]. Ekaterinburg: Ural State Professional Pedagogical University. [in Russian].
5. Grycenko, I.S., Pryluczkyj, S.V. (2015). Sudova vlada i gromadyanske suspilstvo: koncept vzayemodiji [Judiciary and civil society: the concept of interaction]. *Visnyk kryminalnogo sudochynstva* [Herald of criminal justice], 1, 241-249 [in Ukrainian].
6. Dombrovska, O. (2008). Vlada iak pravova kategoriia: ponyattia, vydy ta funktsiji [Power as a legal category: concepts, types and functions]. *Visnyk Centralnoyi vyborchoyi komisiji* [Bulletin of the Central Election Commission], 4 (14), 73-77 [in Ukrainian].
7. Melnychuk, O.S. (ed.) (1983). *Etymologichnyy slovnyk ukrayins`koyi movy*. [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
8. Zharovska, I.M. (2016). *Teoriia vlady* [Theory of power]. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Zajdel, M.I. (2010). Suchasni ta postmodernistski koncepciji pryrody ta evolyuciji vlady [Modern and postmodern concepts of power's nature and evolution]. *Visnyk XNU imeni V. N. Karazina, serii "Pytannia politologiyi"* [Bulletin of the VN Karazin KhNU, series "Political science questions"], 912, 49-54 [in Ukrainian].
10. Katajeva, N.V. (2008). Gosudarstvennaia vlast kak forma socialnoj vlasti [State power as a form of a social power]. *Kul`tura. Obrazovaniye. Pravo. Vypusk 1. Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (g. Yekaterinburg, aprel` 2008 g.)* [Culture. Education. Right. Issue 1. Materials of the International Scientific and Practical Conference (Ekaterinburg, April 2008)], 172-175 [in Russian].
11. Kulapov, V.L., Mal'ko, A.V. (2009). *Teoriya gosudarstva i prava* [State and Law theory]. Moscow: Norma [in Russian].
12. Lokk, J. (1988). *Sochineniya* [Compositions]. Moscow: Mysl' [in Russian].
13. Montesk'e, Sh. L. (1999). *O duhe zakonov* [About the spirit of laws]. Moscow: Mysl' [in Russian].
14. Paliyuk, V.P. (2015). Skladovi sudovoji vlady za tekstom Bibliji [The components of the judiciary in the Bible text]. *Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia* [Latest criminal investigations], 179-183 [in Ukrainian].
15. Papajan, R.A. (2002). *Hristianskie korni sovremennogo prava* [Christian roots of a modern law]. Moscow: NORMA [in Russian].
16. Platon (2007). *Sochineniya* [Compositions]. St. Petersburg: Publishing house of St. Petersburg University; Oleg Abyshko's publishing houses.
17. Bernyukov, A.M., Bigun, V.S., Loboda, Yu.P. (2009). *Pravosuddia: filosofske ta teoretychne osmyslennya* [Justice: philosophical and theoretical comprehension] Kiev: Referat [in Ukrainian].
18. Sklyarenko, V.G. (2001). Etymologichni rozvidky [Etymological intelligence]. *Movoznavstvo* [Linguistics], 5, 3-10 [in Ukrainian].
19. Smorodynskyy, V.S. (2001). *Sudova vlada v Ukrayini (zahal`noteoretychni problemy): dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenyu kandydata yurydychnykh nauk*. [Judiciary in Ukraine (general theoretical problems): a thesis for obtaining a scientific degree of a candidate of legal sciences]. Kharkiv: Natsionalnyy Yurydychnyy Universytet Imeni Yaroslava Mudroho [in Ukrainian].
20. Bihun, V.S. (ed.) (2014). *Sudova vlada v Ukrayini: istorychni vytoky, zakonomirnosti, osoblyvosti rozvytku*. [udiciary in Ukraine: historical sources, patterns, peculiarities of development]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
21. Marochkyn, I.E. (ed.) (2015). *Sudova vlada: monohrafiya*. [Judiciary: monograph]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
22. Marchenko, M.N. (ed.) (1997). *Teoriya gosudarstva i prava: Kurs lektsiy* [Theory of State and Law: A Course of Lectures]. Moscow: Zercalo [in Russian].
23. Mal'ko, A.V., Salomatina, A.YU. (2007). *Teoriya gosudarstva i prava: Uchebnik*. [Theory of State and Law: A Textbook]. Sankt-Peterburg: Yuridicheskyy Tsentr Press [in Russian].
24. Turkina I. Ye. (2011). *Sudova vlada yak social`ny`j fenomen* [Judiciary as a social phenomenon]. *Derzhavne budivnyctvo* [State building] <http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_1_35>. (2018, July, 15) [in Ukrainian].
25. Shemshuchenko, U.S. (ed.) (1998). *Yurydychna entsyklopediya*. [Legal Encyclopedia]. Kyiv: Ukrayins`ka entsyklopediya [in Ukrainian].

Ольга Настіна, к. ю. н.

Білоцерківський національний аграрний університет, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАКТИКИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВЛАСНИКІВ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Olha Nastina, PhD in Law

Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

FEATURES OF APPLICATION OF EUROPEAN PRACTICE OF LANDOWNERS' RIGHTS PROTECTION IN UKRAINIAN LAW

In the article theoretical research of legal problems of application of the European standards of protection of the property right to the land in Ukraine is given. The analysis of legal literature, scientific publications, decisions of the European court of human rights concerning the protection of the property right to the land is carried out. The practice of the Ukrainian courts on the application of the European precedents in land proceedings is investigated. The author investigates the peculiarities of court cases of the protection of land ownership by private individuals, the realization of citizens rights to freely use their property.

The article analyzes the state's obligation to control the conditions of use of property, not allowing violation of property rights of individuals. Substantiated the necessity of orientation the national Ukrainian court system to the European standards of protection of land ownership considering national law-making, legal traditions and Ukrainian realities of protection of property rights. The recommendations to unify procedure of consideration of receivership land and legal proceeding with an orientation of judicial proceedings to the European law-enforcement practice are specified.

Keywords: land, property, protection of the property rights, European standards of protection of the right for the land.

Постановка проблеми

Земельне законодавство України забезпечує регулювання і охорону права власності на землю за умови законного використання власником належного йому майна, без порушення прав та інтересів інших осіб. Однак наукою і практикою суть правового захисту власності визначається по-різному. Недосконалість земельного законодавства породжувало і породжує чимало проблем у правозастосуванні, а національна судова правотворчість демонструє прецеденти, де відображені різні по своїй суті способи захисту прав власників подекуди щодо тотожних правовідносин. У цій статті науково доводиться необхідність орієнтації національної судової системи на європейські стандарти захисту права власності на землю з урахуванням національної правотворчості, правових традицій та українській реальній захисту майнових прав, для чого проводиться їх авторське дослідження.

Актуальність теми дослідження обумовлена проблемою відсутності ефективних та системних засобів правового захисту земельної власності в Україні, захищеності прав та інтересів власників земельних ділянок, що свідчить про необхідність формування належних законодавчих механізмів захисту права власності на землю в Україні, орієнтованих на європейську правозастосовчу практику.

Стан дослідження

Універсальні й ефективні способи (засоби) захисту права власності на землю в Україні перебувають на стадії формування фундаментальних положень і наукових концепцій. Окремі аспекти цієї проблеми у своїх земельно-правових працях розглядали українські вчені такі

як П.Ф. Кулинич, А.М. Мірошніченко, Ю.В. Мягоход, В.В. Носик, А.І. Ріпенко, Ю.С. Шемшученко, В.П. Яницький та інші науковці. Однак окремого комплексного і системного наукового дослідження застосування європейських стандартів захисту права власності на землю в Україні ще не було проведено.

Метою та завданням статті є дослідження європейських правових способів захисту права власності на землю та формулювання пропозицій щодо вдосконалення механізму правового регулювання захисту прав власників земельних ділянок в Україні.

Новизна роботи полягає в тому, що автор публікації узагальнює сформовану практику Європейського суду з прав людини щодо захисту прав власників земельних ділянок і наводить авторське бачення формування національних стандартів такого захисту, пропонуючи власні рекомендації їх впровадження в Україні.

Викладення основного матеріалу

Однією із гарантій реалізації прав і свобод людини є міжнародні угоди, ратифіковані Україною. Міжнародні договори і норми міжнародного права поступово стають складовою частиною правової системи України, де проголошені і визнані державою права, свободи людини і громадянина повинні відповідати найвищим європейським стандартам. Саме такі принципи містяться в Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод (далі Конвенція)¹.

Пленум Вищого спеціалізованого суду України зазначає, що гарантування кожному права на справедливий суд та реалізація права людини на судовий захист повинні здійснюватися з урахуванням норм Конвенції, а також практики Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ), які відповідно до статті 17

Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року застосовуються судами при розгляді справ в якості джерела права².

Ведучи мову про захист прав землевласників зазначимо, що Конвенція істотно обмежує сферу правової компетенції держави і зменшує ризик можливості порушення принципу законності у сфері захисту прав власників земельних ділянок. Обов'язковість для українських судів використання європейського прецедентного права у цірині прав людини пояснюється визнанням юрисдикції ЄСПЛ з усіх питань застосування і тлумачення Конвенції. Вищий закон України фіксує і проголошує у ч. 4 ст. 55 Конституції України що «Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод у відповідні міжнародні організації, членом або учасником яких є Україна». Не будучи апеляційною інстанцією ЄСПЛ не скасовує і не переглядає рішення національних судів, однак державу-відповідача рішенням ЄСПЛ може бути зобов'язано вжити заходів «загального характеру», наприклад, змінити законодавство, вплинути на правозастосовчу практику або забезпечити відповідність дій щодо захисту права власності існуючій правовій процедури.

Такі правові можливості і механізми позитивно впливають на українську судову систему і можуть прогресивно трансформувати українське земельне законодавство у процесі формування національного механізму захисту прав власників земельних ділянок.

В Україні давно назріла необхідність формування стратегічної платформи захисту прав власників земельних ділянок та права власності на землю в цілому відповідно до цивілізованих і європейських норм та критеріїв судовими і позасудовими механізмами. До прикладу, ухваливши рішення про визнання права власності на спірну ділянку, суди «перетягують» на себе повноваження органів місцевого самоврядування і виходять за рамки своїх повноважень.

Аналізуючи зміст позовів про визнання прав на земельні ділянки Ріпенко А. І. констатує їх різноманітність, що пояснює різними видами «визнання прав»³.

¹ Закон України про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7, та 11 до Конвенції, ст. 263, 1997 (Верховна Рада України). Відомості Верховної Ради України, 40, 155.

² Постанова про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ, № 3, 2013. (Вищий спеціалізований суд). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13>> (2018, липень, 18).

³ Ріпенко, А.І. (2015). *Современные земельные отношения: проблемы и пути их решения*. Київ: Дакор, 62.

Інші вчені говорять про різні легітимні способи наділення суб'єктів правами на землю. Зокрема Носик В.В. визнає за судами функцію реалізацію земельних прав¹.

На відміну від вказаної думки, Кулінич П. Ф. вважає, що суд не має компетенції розглядати спори про передачу земельної ділянки і повинен відмовляти у задоволенні такого позову².

Звернімо увагу, що Мірошніченко А. М. приходить до висновку, що у разі порушення процедури приватизації, право на приватизацію землі може бути ефективно захищеним тільки у разі прийняття судом рішення «про передачу земельної ділянки у власність»³. Підтримуємо позицію тих вчених, хто визнає, що прийняття модельних рішень ЄСПЛ щодо реалізації права на приватизацію землі в Україні можуть вплинути на формування в державі належної правової процедури передачі землі у власність громадянам, а також слугувати забезпеченням захисту власності в умовах відсутності уніфікованих правил і прозорої процедури вилучення землі для суспільних потреб і суспільної необхідності.

В цілому, земельні порушення, які сьогодні ЄСПЛ визнає у своїх рішеннях проти України, різноманітні і найчастіше це порушення права на справедливий суд та права власності. ЄСПЛ критикує національну судову практику у виняткових випадках – за наявності порушення в судових актах основних норм Конвенції, а також положень, сформульованих практикою ЄСПЛ за час його функціонування⁴.

Для ЄСПЛ існує головне правило-принцип: суду заборонено самовільне втручання у сферу здійснення правосуддя держави-відповідача. Судові акти національних судів піддаються нещадній конструктивній критиці і глибокому аналізу при наявності в них порушення Конвенції, Протоколів до неї, а також норм, сформульованих ЄСПЛ і спрямованих на захист майнових прав та права на правосуддя.

Перш ніж аналізувати прецедентну практику ЄСПЛ у питаннях захисту земельної власності, необхідно з'ясувати, яким чином і за якими принципами Конвенція захищає право власності на землю.

Відзначимо, що на формування національної прецедентної правозастосовної земельної практики будь-якої держави впливають проголошені Конвенцією принципи – підходи: мирного володіння своїм майном та широкої свободи розсуду щодо встановлення законів в державі.

Право власності на землю Конвенцією закріплене у Першому протоколі до Конвенції. Стаття 1 Протоколу 1 Конвенції зазначає: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, крім як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права». Положення Конвенції надає державі широку свободу розсуду щодо прийняття законів, які вважає необхідними для контролю за використанням власності своїх громадян у відповідності із проголошеними загальними інтересами. Тобто в таких питаннях у держави доволі широка свобода розсуду, а саме свобода вибору тих чи інших способів і засобів правового захисту, які національне правозастосовне поле продукує як форми застосування права.

Нагадаємо, що практика ЄСПЛ щодо захисту прав власників земельних ділянок пройшла довге і тривале становлення. Цікаво, що розробники Європейської конвенції спочатку мали сумніви відносно віднесення «права безперешкодно користуватися своїм майном» до прав людини. Показово, що сумніви відносно режиму і конкретного формулювання цього права у нормах права привели до того, що воно не було включене в первинний текст Конвенції, а лише згодом закріплено в Першому Протоколі. В рівній мірі слід зазначити, що надане право, що фігурує також в ст. 17 Загальній декларації прав людини, «не потрапило» і в текст Міжнародного пакту про цивільні і політичні права.

¹ Носик, В.В. (2007). *Проблеми здійснення права власності на землю Українського народу*. автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук. Харків: Національний Юридичний Університет Імені Ярослава Мудрого.

² Кулінич, П.Ф. (2004). *Земельне право України*. Київ: Юрінком Інтер, 75.

³ Сайт Мірошніченка А.М. (2012). *Приватизація земельних ділянок. Повна процедура 2012*.

<<http://www.amm.org.ua/study-book/7-land-acquisition/55-privatizing-land-full-procedure>> (2018, липень, 18).

⁴ Максуров, А.А. (2008). *Захист права власності в Європейському Суді з прав людини*. Київ: Наукова думка, 39.

Початком формування діючої системи поглядів на європейських підхід у захисті права власності в ЄСПЛ вважають відомі справи «Спорронг (Sporrong) і Лоннрот (Lonnroth) проти Швеції»¹ та «Джеймс та інші проти Сполученого королівства»². Проаналізувавши ці та інші справи можна констатувати, що в процесі тривалої міжнародної уніфікації правозастосовної практики складною і поки ще не до кінця вирішеною проблемою є неоднакове розуміння національним законодавцем, а також правозастосовцями і Страсбурзьким судом окрема суті захисту права власності на землю, обсягу і змісту його порушень і, що важливо, можливостей в принципах правового захисту³.

Разом з тим важливо, що у правовому регулюванні питань власності на землю державі дається широка свобода розсуду, що включає визначення змісту права власності – меж володіння, користування, розпорядження та управління земельною власністю, які входять в зміст правочинів та правової компетенції щодо цього. Ці підходи досить чітко прослідковуються з наведеної вище та іншої правозастосовної практики «Chassagnou and Others v. France»⁴ та «Ezeh and Connors v. the United Kingdom»⁵.

Зазначимо, що ЄСПЛ оцінює свободу розсуду держави щодо обсягу повноважень контролювати способи використання земельної власності всіма її суб'єктами. У зазначених модельних справах, як і в наступних справах «Папамихалопулос та інші проти Греції» від 24 червня 1993 року⁶,

«Лоизиду проти Туреччини» від 18 грудня 1996 року⁷ «Сколло проти Італії»⁸ від 28 вересня 1995 року ЄСПЛ дотримується певної «логіки» розгляду скарги про можливе порушення і втручання в право власності на землю. ЄСПЛ вказує на порушення Конвенції в діях держави-учасника, вивчаючи конкретну справу за певним неписаним правилом, проте загальні тенденції слідувати саме таким послідовностям та алгоритмам не простежуються. Розуміння «логіки» чи «схеми» розгляду земельних спорів в ЄСПЛ для учасників судового процесу, які захищають право власності в національних судах важливі для формування правової позиції з проекцією на можливе звернення до ЄСПЛ про захист права власності на землю в Україні.

Прикметно, що «філософія» розгляду Судом справ щодо права власності у земельних питаннях ґрунтується на певних елементах: аналіз фактів справи та національного законодавства, виклад «питань права» (тобто можливого застосування права у конкретній справі), констатація наявності «загальноєвропейського консенсусу» у цій справі (сформованої європейської прецедентної практики по схожих справах) і визнання можливого порушення загальноприйнятих принципів права власності. Що важливо, досліджуючи питання права, зміст права та його розуміння судом не зводиться виключно до закону або лише до правовідносин⁹ Саме тому в результаті розгляду з'являється прецедентна практика щодо захисту власності на землю в ЄСПЛ, яка теж значною мірою впливає на формування національної судової практики у сфері захисту права власності на землю.

На наше переконання, ще в процесі формування стратегії захисту права власності на землю в українських судах потрібно враховувати, що стаття 1 Протоколу включає в себе три чіткі норми, аналізу яких в справах про питання власності ЄСПЛ надає велике значення. Ці норми – це свого роду є правилами, принципами по захисту земельної власності. Саме їх і досліджує суд, ґрунтуючись на обставини конкретної справи: принцип безперешкодного (мирного) користування власністю, поваги суспільства до права власності; визначення процедури позбавлення майна – ніхто не може бути позбавлений свого майна, крім як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом; держава має правомочності контролювати використання власності відповідно до інтересів

¹ *Sporrong and Lonnroth v. Sweden* (Article 25), 23 September 1982, § 31, Series A no.122-A.

² *James and others v. The United Kingdom* (Article 47), 21 February 1986, § 25, Series A no. 145-A.

³ Настіна, О.І. (2015). Європейські стандарти захисту права на землю. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*, 218, 121-127.

⁴ *Chassagnou and Others v. France*, no. 25088/94, 28331/95, 28443/95 § 19, ECHR 1999-II.

⁵ *Ezeh and Connors v. the United Kingdom*, no. 39665/98, 40086/98 § 5, ECHR 2003.

⁶ *Papamichalopoulos and others v. Greece* (Article 26), 26 June 1993, § 31, Series B no 108-B.

⁷ *Loiside v. the Turkey*, (Article 5), 28 September 1995, § 45, Series A no. 214-A.

⁸ *Scollo v. the Italy*, (Article 43), 23 January 1994, § 26, Series A no. 118-A.

⁹ Шевчук, С. (2012). *Основи конституційної юриспруденції*. Харків: Консум, 175.

суспільства, так звана «свобода розсуду держави», яка реалізується визнаною можливістю вводити закони, необхідні для реалізації цієї легітимної (законної) мети.

В цілому, подавати скарги про порушення права власності можна ґрунтуючись тільки на статті 1 Першого Протоколу. Проте часто такі скарги подають на підставі статті 1 Протоколу, одночасно заявляючи про порушення статті 6 Конвенції «Право на справедливий судовий розгляд», або статті 13 «Право на ефективний засіб правового захисту», або ж усіх трьох статей разом. Показовим у цьому відношенні є справа «Рисовский проти України» від 20 жовтня 2011 року¹.

У цій справі заявник скаржився на те, що тривале (близько 17 років) невиконання рішення суду 1994 року, яким сільська рада була зобов'язана відвести в натурі земельну ділянку для його фермерського господарства, не відповідало пунктом 1 статті 6 Конвенції: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру...». Заявник також скаржився на неможливість отримати земельну ділянку, виділену йому для ведення фермерського господарства відповідно до рішення 1992 року, що є незаконним та непропорційним втручанням в його права, гарантовані статтею 1 Першого Протоколу, оскільки право заявника використовувати чотири гектари землі для ведення фермерського господарства становило «майно», яке підпадає під захист статті 1 Першого Протоколу.

На думку ЄСПЛ, скарга заявника у цій справі складається з трьох окремих, але тісно взаємопов'язаних моментів, які треба розглядати разом, у певній сукупності. Перший: відмова сільської ради виконати рішення суду 1994 року про надання фермерському господарству земельної ділянки; другий: скасування районною радою свого ж рішення від 1992 року про виділення земельної ділянки і третій: ставлення державних органів до прав заявника на земельну ділянку. Маючи загальноєвропейський консенсус у таких справах, тобто практику ЄСПЛ, неспроможність державних органів у питанні надання заявнику майна, присудженого йому остаточним рішенням суду, зазвичай становить втручання у права, несумісне з гарантіями, закріпленими в пункті 1 статті 1 Першого Протоколу.

Суд у вказаній вище справі прийшов до таких висновків: скасування рішення 1992 року саме по собі не позбавляє його права користування землею, і це право, яке належить заявникові і ґрунтується на правоустановлюючому документі – Державному акті на право користування землею і не вплинули на обов'язкову силу рішення суду 1994 року. Тому на думку суду незрозуміло, чи становило таке скасування рішення «позбавленням» права власності в розумінні статті 1 Першого Протоколу. Суд вказує, що дія, яким фактично анульовано юридична підстава виникнення первісного права заявника на землю, становить втручання у вказане право. У будь-якому випадку, в контексті даної справи застосовуються ті ж принципи, незалежно від того, становило відповідне втручання «позбавлення власності» чи ні. Зокрема, щоб відповідати Конвенції, ця міра повинна бути законною і спрямованою на досягнення справедливого балансу між інтересами суспільства та інтересами заявника.

Аналізуючи відповідність цього положення Конвенції, ЄСПЛ підкреслює особливу важливість принципу «належного управління», який передбачає, що у випадку, коли мова йде про питання спільного інтересу, якщо справа впливає на такі основоположні права людини, як майнові права, державні органи повинні діяти вчасно, в належному порядку і якомога послідовніше. Зокрема, на державні органи покладено обов'язок впроваджувати внутрішні процедури, які посилять прозорість і ясність їх дій, що мінімізують ризик помилок. Іншими словами, державні органи, які не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків. У контексті скасування помилково наданого права на майно принцип «належного управління» може не тільки покладати на державні органи обов'язок діяти невідкладно, виправляючи свою помилку, але і зажадати виплати відповідної компенсації або іншого виду належного відшкодування колишньому сумлінному власникові.

¹ *Справа Рисовський проти України 2011* (Європейський суд з прав людини). *Ligazakon.Ua*. <http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SOO00329.html> (2018, липень, 18).

Узагальнюючи особливості прецедентних справ про захист права власності на землю можна визнати, що приватні особи мають право безперешкодно користуватися своєю власністю і держава, в цілях захисту публічного порядку, повинна контролювати умови використання власності, не допускаючи при цьому порушення майнових прав приватних осіб. Порушення майнових прав відбувається шляхом невинуватого накладення державними органами адміністративних, кримінальних і цивільно-правових санкцій стосовно приватних осіб, а також у зв'язку з бездіяльністю державних органів, покликаних контролювати умови використання власності у конкретній державі. З огляду на формування практики застосування європейських правових норм окремого механізму контролю і захисту вимагає здійснення державою права власності на землю, що визначається умовами, формами і способами впливу на відносини володіння, користування, розпорядження і управління об'єктами, що належать державі¹.

Відзначимо, що заходи контролю умов використання земельної власності повинні здійснюватися з дотриманням балансу публічних і приватних інтересів. ЄСПЛ у рішеннях про питання захисту майнових прав оцінює, наскільки виважено правовий акт, прийнятий національним судом, вирішує питання про захист прав приватної особи і інтересів суспільства, при цьому судовій оцінці піддається не тільки дія (бездіяльність) державних органів (у тому числі і судів), але і виконання своїх зобов'язань приватними особами. Однак ЄСПЛ допускає, що держава може у виняткових випадках обмежувати приватні майнові права в ім'я підтримання публічного громадського порядку.

Висновки

Зазначимо, що концепція захисту права власності на землю в розрізі національних та європейських стандартів потребує позатериторіального і позанаціонального визнання, транснаціонального підходу, що має ґрунтуватись на загальнолюдських принципах, уніфікованих правових нормах і системних правових рішеннях.

При вичерпанні способів внутрішньодержавного захисту, також в умовах відсутності розумних легітимних процедур захисту права земельної власності, необхідно вдаватися міжнародних процедур. Ефективного правового захисту земельної власності потребує не тільки відома «тріада» прав власника, але й інші, в тому числі речові, права та право управляти земельною власністю. Саме тому при зверненні до ЄСПЛ про захист права власності на землю, крім виконання загальних вимог прийнятності справ, необхідно враховувати вже сформовані в європейському суспільстві стандарти правосуддя в майновій (земельно-правовій) сфері.

Для зміцнення застосування позитивної практики ЄСПЛ у справах проти України, питання відсутності ефективних засобів правового захисту у спорах про право власності на землю вимагає подальших наукових розробок, адже становлення належних судових засобів захисту права власності на землю в Україні відповідно до діючих стандартів і норм перебуває в початковій стадії і потребує окремого комплексного наукового дослідження.

References:

1. *Zakon Ukrainy pro ratyfikaciyu Konvenciyi pro zaxyst prav lyudyny i osnovopolozhnyx svobod 1950 roku, Pershogo protokolu ta protokoliv no 2, 4, 7, ta 11 do Konvenciyi, st. 263, 1997* (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law of Ukraine on Ratification of the Convention on the Zahist of the Rights of People and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and the Protocols No. 2, 4, 7, and 11 to the Convention (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, [Information from the Verkhovna Rada of Ukraine], 40, 155 [in Ukrainian].
2. *Postanova pro deiaki pytannia yurysdyktsii zahalnykh sudiv ta vyznachennia pidsudnosti tsyvilnykh sprav 2013*. [Resolution on certain issues of the jurisdiction of general courts and determination of jurisdiction in civil matters 2013]. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13>> (2018, July, 18). [in Ukrainian].
3. Ripenko, A.I. (2015). *Sovremennyye zemelnyie otnosheniya: problemy i puti ih resheniya* [Modern land relations: problems and ways to solve them]. Kyiv: Dakor. [in Russian].
4. Nosik, V.V. (2007). *Problemy zdiisnennia prava vlasnosti na zemliu Ukrainskoho narodu: avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenyu kandydata yurydychnykh nauk* [Problems of realization of the right of ownership na zdobuttya naukovoho stupenyu kandydata yurydychnykh nauk].

¹ Настіна, О.І. (2012). *Право державної власності на землю в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук*. Харків: Національний Юридичний Університет Імені Ярослава Мудрого.

- of land to the Ukrainian people: the dissertation author's abstract for obtaining a scientific degree of the candidate of legal sciences]. Kharkiv: National Law University named after Yaroslav the Wise. [in Ukrainian].
5. Kulnych, P.F. (2004). *Zemelne pravo Ukrainy* [Land law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
 6. Miroschnichenko A.M. site (2012). *Pryvatyzatsiia zemelnykh dilianok. Povna protsedura 2012* [Privatization of land plots. Complete procedure 2012]. <<http://www.amm.org.ua/study-book/7-land-acquisition/55-privatizing-land-full-procedure>> [in Ukrainian]. (2018, July, 18).
 7. Maksurov, A.A. (2008). *Zakhyst prava vlasnosti v Yevropeiskomu Sudi z prav liudyny* [Protection of property rights in the European Court of Human Rights]. Kyiv: Naykova dymka. [in Ukrainian].
 8. *Sporrong and Lonnroth v. Sweden (Article 25)*, 23 September 1982, § 31, Series A no.122 A. [in English].
 9. *James and others v. The United Kingdom (Article 47)*, 21 February 1986, § 25, Series A no. 145-A. [in English].
 10. Nastina, O.I. (2015). Evropeiski standarty zakhystu prava na zemliu [European standards for the protection of the right to land]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy* [Scientific herald of the National University of Bioresources and Natural Resources of Ukraine], 218, 121-127. [in Ukrainian].
 11. *Chassagnou and Others v. France, no. 25088/94, 28331/95, 28443/95 § 19, ECHR 1999-II*. [in English].
 12. *Ezeh and Connors v. the United Kingdom, no. 39665/98, 40086/98 § 5, ECHR 2003*. [in English].
 13. *Papamichalopoulos and others v. Greece (Article 26)*, 26 June 1993, § 31, Series B no 108-B. [in English].
 14. *Loiside v. the Turkey, (Article 5)*, 28 September 1995, § 45, Series A no. 214-A. [in English].
 15. *Scollo v. the Italy, (Article 43)*, 23 January 1994, § 26, Series A no. 118-A. [in English].
 16. Shevchuk, S. (2012). *Osnovy konstytutsiinoi yurystudentsii* [Fundamentals of constitutional jurisprudence]. Kharkiv: Konsum. [in Ukrainian].
 17. *Sprava Rysovs'kyi proty Ukrainy 2011 (Yevropeyskyy sud z prav liudyny)*. [Case of Rysovsky vs. Ukraine 2011 (European Court of Human Rights)]. *Ligazakon.Ua*. <http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SOO00329.html>/ (2018, July, 18). [in Ukrainian].
 18. Nastina O.I. (2012). *Pravo derzhavnoi vlasnosti na zemliu v Ukraini: avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovooho stupenyu kandydata yurydychnykh nauk* [The right of state ownership of land in Ukraine: the dissertation author's abstract for obtaining a scientific degree of the candidate of legal sciences]. Kharkiv: National Law University named after Yaroslav the Wise. [in Ukrainian].

Олександр Долженков

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПОДАТКУ НА ВИВЕДЕНИЙ КАПІТАЛ В УКРАЇНІ

Oleksandr Dolzhenkov

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

INTRODUCTION OF THE TAX ON WITHDRAWN CAPITAL IN UKRAINE

The article is dedicated to research the new type of tax – a tax on withdrawn capital. The author examined main views of scientists in the given field of research and analyzed the foreign experience of the chosen subject. The features of all mandatory public payments were denoted. The classical European and continental models of enterprise profit taxation were analyzed and their disadvantages were highlighted. In the article, based on the analysis of the existing model of enterprise profit taxation, it is proposed to introduce a radically new, progressive model of enterprise profit taxation – a tax on withdrawn capital, which will largely solve existing systemic problems in the taxation of enterprise profits.

Keywords: corporate income tax, tax on withdrawn capital, accounting financial result, profit distribution.

Постановка проблеми.

Податкове законодавство має бути побудоване на основі принципу єдності фінансової політики держави, що проявляється, у першу чергу, у встановленні повного переліку податків, які діють на всій її території.

В умовах ринкових відносин центр фінансової діяльності переміщується до основної економічної ланки – підприємств, ефективність функціонування яких визначається багатьма факторами, але кінцевим критерієм ефективності діяльності підприємства є прибуток. Тож, держава, впливаючи на прибуток юридичних осіб, може здійснювати регулювання основних економіко-правових процесів, які відбуваються в цілому в країні. Оскільки одним з основних інструментів впливу держави на прибуток підприємств є податок на прибуток, остільки за допомогою саме цього податку держава може впливати на розвиток основних процесів у країні – від стимулювання праці до покращення інвестиційного клімату.

Проблему оподаткування прибутку підприємств досліджувало багато науковців і провідних фахівців у галузі фінансового права, серед яких: М. Кучерявенко, Л. Савченко, Л. Касьяненко, Н. Пришва та ін. Але на сьогодні залишається багато нерозв'язаних питань у вирішенні існуючих системних проблем в оподаткуванні прибутку підприємств.

Тож, тема оподаткування прибутку є дуже актуальною з певних причин: перш за все, саме оподаткування прибутку суб'єктів господарювання різних форм власності відіграє важливу роль у формуванні ринкових відносин в Україні, тому що здійснює вплив на їх господарську діяльність. Крім того, податок на прибуток підприємств, будучи одним з високо дохідних податкових джерел, посідає важливе місце в податковій системі України, свідченням цього є показники надходжень до Державного та місцевих бюджетів країни.

Н. Ю. Пришва виокремлює риси усіх обов'язкових публічних платежів, а саме: 1) обов'язковість платежу; 2) передбачення законодавчої форми його встановлення; 3) регулярність планування обов'язкових платежів в дохідних частинах бюджету чи іншого державного грошового фонду і повторення їх сплати в кожному бюджетному періоді (для позабюджетних фондів – фінансовому періоді); 4) переважна грошова форма обов'язкових платежів; 5) безеквівалентність обов'язкових платежів; 6) безповоротність коштів для платника обов'язкових платежів; 7) закріплення елементів обов'язкового платежу, в тому числі платника та об'єкта, в нормативному акті; 8) наявність публічного характеру; 9) існування твердо фіксованих розмірів обов'язкових платежів (для податку характерне встановлення законодавцем не розміру, а ставки), на зміну яких

не може вплинути жодна із сторін правовідношення, за винятком тих випадків, коли в нормативному акті передбачено право платника на пільгу; 10) передбачення чітко визначених строків для сплати обов'язкових платежів, що безпосередньо закріплюються в нормативному акті; 11) перебування обов'язкових платежів в якості доходів публічного характеру

Об'єктивні потреби громадського життя викликають гостру потребу переосмислювати багато проблем податкового права. Необхідність у детальному і всебічному врахуванні чинників, що впливають на формування фінансових ресурсів, а також шляхи удосконалення правового регулювання цих процесів у нових умовах можна визначити, тільки дослідивши зміст відповідних суспільних зв'язків, особливості їх правового регулювання. Не заперечуючи того, що найважливішою все-таки є перша стадія руху публічних грошових коштів, яка пов'язана з формуванням дохідних частин бюджетів, слід відмітити, що в умовах докорінних структурних перетворень гостро постає завдання вирішення існуючих проблем в оподаткуванні прибутку підприємств та особливостей правового регулювання даного виду податку, з метою забезпечення сталими каналами надходження.

Взагалі віднесення того чи іншого виду податку до загальнодержавного чи місцевого здійснено виходячи від об'єму функцій та повноважень, покладених на державу у цілому та органи місцевого самоврядування. Слід відмітити, що незалежно від закріплення податків за певним рівнем бюджетної системи, приймати рішення по конкретним питанням оподаткування відповідні органи можуть тільки в межах своєї компетенції.

Встановлення надходжень до доходів як державного, так і місцевих бюджетів пов'язано з досконалою системою оподаткування, узгодженням усіх чинників, які її формують. Невід'ємною складовою економіки держави є ефективно діюча система оподаткування, в якій податкові платежі при цьому виступають не лише головним джерелом бюджетних доходів, а й регулятором побудови всієї системи суспільних пропорцій суспільного виробництва. На сучасному етапі чинна система оподаткування потребує суттєвого доопрацювання через низьку результативність і недоліки їх законодавчого відображення.

У цілому прийнято виділяти дві концепції розрахунку податку на прибуток підприємств у різних країнах світу – європейську (континентальну) та англо-американську (англосаксонську), окремо можна виділити також і естонську модель оподаткування розподіленого прибутку¹.

В Україні 3 2015 року запроваджена класична європейська (континентальна) модель податку на прибуток, згідно з якою базовим показником для розрахунку об'єкта оподаткування є бухгалтерський фінансовий результат до оподаткування, який в подальшому коригується на різниці, прямо визначені Податковим кодексом України.

Необхідно зазначити, що класична європейська модель оподаткування прибутку підприємств є найпоширенішою серед країн ЄС (окрім Естонії), більшість з яких входять до Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР). Однак, це зовсім не означає, що вона не є безпроблемною та прийнятною для України з огляду на інституційний, політичний та економічний рівень розвитку України.

Європейська (континентальна) класична модель має ряд загальновідомих недоліків, серед яких:

- проблеми з накопиченням збитків, що особливо актуально для України у зв'язку з курсовими різницями, що відкриває можливість для зловживань з базою оподаткування;
- складні правила тонкої капіталізації процентів за запозиченнями;
- агресивні схеми податкового планування, що використовуються великими компаніями з метою уникнення оподаткування, тощо.

В умовах глобалізації, цифрового та мобільного бізнес-середовища така модель є вже морально застарілою, і це визнається європейцями.²

Існуюча система неефективна і створює умови для використання великими компаніями складних схем податкового планування для того, щоб уникнути оподаткування, про що й зазначають зарубіжні та українські експерти.

¹ Серебрянський, Д., Смірнова, О. (2013). *Міжнародний досвід гармонізації бухгалтерського та податкового обліку з податку на прибуток*. Ірпінь: НДІ фінансового права, 75.

² Europa.Eu (2017). *Questions and Answers on the Action Plan for Fair and Efficient Corporate Taxation in the EU*. <http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-5175_en.htm> (2018, липень, 17).

Мета дослідження. З'ясувати основні проблеми функціонування класичного податку на прибуток підприємств в Україні та розглянути перспективи і можливість реформування цього податку в умовах економічного падіння та збитковості підприємств України, шляхом переходу до моделі оподаткування виведеного капіталу.

Виклад основних положень. З інституційної, політичної та економічної точки зору Україна належить:

– згідно з однією класифікацією – до країн, де панує «соціальний порядок з обмеженим доступом», що означає, що всі види сучасних інститутів будуть спотворені так, щоб з їх допомогою можна було обмежити доступ до прибуткових економічних і політичних можливостей;

– згідно із іншою – до країн з «екстрактивними інститутами», що означає, що цими інститутами будуть зловживати при першій-ліпшій можливості для отримання ренти для «еліт» замість створення суспільних благ.¹

Тому в українських реаліях класична модель оподаткування прибутку містить вже системні проблеми, частина з яких є невід'ємною складовою цієї моделі в усьому світі, а частина обумовлена виключно специфікою України, в тому числі рівнем корупції та проблемами правозастосування.

В загальній структурі податкових надходжень країн ОЕСР податок на прибуток знизився з 3,7% ВВП до 2,9% ВВП впродовж 2004-2017 років, у структурі ж всіх податкових надходжень частка податку на прибуток знизилась із 10,5% до 8,5% впродовж 2000-2017 років.²

Необхідно зазначити, що при збільшенні суми податкових надходжень надходження від податку на прибуток зменшуються. Враховуючи статистику надходжень від податку на прибуток підприємств в останні роки та перепади цього податку, можна сказати, що цей податок наразі не є бюджетоутворюючим.

Податкове структурування призводить до неоподаткування одних платників податку з перенесенням всього тягаря зі сплати цього податку на інших платників, в результаті чого основна частина надходжень з цього податку забезпечується 0,4% всіх платників податку.

Проблема адміністрування податку та вчинення фіскального тиску на платників податку – усталена практика, від якої податкові органи не мають жодного наміру відмовлятися.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що податок на прибуток підприємств, який розраховується як різниця між доходами та витратами (фінансовий результат), через його широкую дискретність в українських реаліях миттєво породжує корупцію. Наявні системні недоліки перетворили податок на прибуток підприємств в Україні на дієвий механізм фіскального тиску на сумлінних платників податку. Як наслідок, сутність податку наразі викривлена, він не є справедливим та фіскальна ефективність податку на прибуток підприємств досить низка.

Україна постійно декларує необхідність реформування податкової системи, встановлення нових, прозорих правил оподаткування, в тому числі й прибутку підприємств, запровадження електронних сервісів та сервісної служби платників податків.

Однак, процес реформування податку на прибуток підприємств, який розпочався ще у 2011 році із прийняттям Податкового кодексу України, із задекларованим наближенням податкового та бухгалтерського обліку і поступовим зниженням ставки податку, не дав позитивних результатів.

Оптимальний рівень податкового навантаження на бізнес-середовище, який би не тільки не стримував ділову активність, але й стимулював її, сприяв мінімізації «тіньового» сектору шляхом зменшення доцільності ризику порушень податкового законодавства, тим самим створюючи передумови для добровільної сплати податків, попри всі заяви урядовців, так і не знайдено.

Оскільки проблему з оподаткування прибутку підприємств в Україні треба невідкладно вирішувати, то пропонується перейти до моделі оподаткування виведеного капіталу, згідно з якою оподатковується лише те, що виводиться із бізнесу (у вигляді дивідендів та іншого розподілу прибутку, операцій та платежів, що використовуються з метою оптимізації цього податку).

¹ Дубровский, В. (2015). Политико-экономические и институциональные вопросы налоговой системы Украины: приключения некоторых современных институтов в стране тотального произвола. *Voxukraine.Org* <http://voxukraine.org/2015/07/23/politiko-ekonomicheskiye-i-institutsionalnyye-voprosy-nalogovoy-sistemy-ukrainy_rus/> (2018, липень, 17).

² OECD (2017). *Tax Policy Reviews*. <<http://www.oecd.org/tax/tax-policy/revenue-statistics-tax-structures.htm>> (2018, липень, 17).

Така кардинальна зміна правил оподаткування прибутку підприємств повинна дозволити вирішити основні існуючі на сьогодні проблеми та в результаті перезапустити економіку країни в цілому.

На відміну від податку на прибуток, податок на виведений капітал має зовсім іншу концепцію – оподаткуванню підлягає не фінансовий результат, а певні операції. Перелік таких операцій об'єднуватиме одна спільна риса – виведення коштів з обороту підприємства.

Саме виведення капіталів у вигляді дивідендів чи інших подібних платежів на користь власників є одним з головних чинників стримування інвестиційного розвитку країни. Так, за повідомленням Національного банку України, через дивіденди в 2017 році з країни було виведено 1,8 млрд. доларів.

При запровадженні моделі оподаткування виведеного капіталу підприємств, на відміну від класичної моделі оподаткування прибутку підприємств, відсутні такі поняття, як доходи/витрати, необхідність підтвердження витрат первинними документами. Операції та платежі, що сьогодні використовуються з метою виведення прибутку, стають прямим об'єктом оподаткування, а накопичені збитки минулих періодів (сформованих переважно за рахунок збитків від курсових різниць) не впливають на розрахунок об'єкта оподаткування. Правила розрахунку бази оподаткування для кожної операції, що є об'єктом оподаткування, чітко встановлюються в Податковому кодексі України і переважно пов'язуються із рухом коштів. Виникнення об'єктів оподаткування та необхідність сплати податку напряму залежить від рішення платника податків про виведення капіталу в той чи інший спосіб, а не від закінчення звітного періоду.

Така модель спрямована на встановлення простих і прозорих правил оподаткування, що дозволить:

- спростити адміністрування податку, зробивши розрахунок податку та правила звітування прогнозованими та простими;
- припинити практику незаконного встановлення показника податкового навантаження у вигляді відсотку від обороту платника податку;
- зменшити кількість податкових перевірок та пов'язаних із цим податкових спорів;
- підвищити ліквідність активів підприємств (завдяки стимулюванню реінвестування);
- створити сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій та зупинити відтік капіталу з України;
- змінити філософію взаємовідносин платника податку з податковим органом, звести це спілкування до мінімуму;
- відновити справедливість в оподаткуванні шляхом вирівнювання податкового навантаження між середнім та великим бізнесом;
- та, у підсумку, стабілізувати економічну ситуацію в Україні в цілому, так впровадження цього податку за різними розрахунками дасть додаткове зростання ВВП від 1,5% до 2%.

Звертаючи увагу на зарубіжний досвід впровадження податку на виведений капітал, то, наприклад, не можна порівнювати надходження інвестицій в Грузії та Латвії, оскільки Грузія ввела податок на виведений капітал у 2017 році, Латвія з 2018 року, однак навіть за попередніми даними в Грузії за 10 місяців отримали на 1,2% більше податку, ніж за аналогічний період до його введення.

Досить показовим є досвід Естонії, яка ще у 2000 році провела унікальну на той час у світі податкову реформу, відмовившись від класичної моделі оподаткування нарахованого бухгалтерського прибутку на користь моделі оподаткування прибутку, що розподіляється (виплачується) підприємством.

За 17 років з часу свого впровадження така модель продемонструвала свою високу ефективність у сучасних реаліях світової економіки. Згідно з дослідженнями Податкового Фонду – провідної незалежної організації США з дослідження податкової політики, на даний час саме Естонія має найбільш конкурентоспроможну податкову систему в ОЕСР.¹

Такий максимальний показник досягається завдяки позитивним особливостям її податкової системи: 20% ставка корпоративного податку, який застосовується тільки до розподіленого прибутку підприємства; єдина 20% ставка податку на доходи фізичних осіб, яка не поширюється

¹ Taxfoundation.Org (2014). *Estonia has the Most Competitive Tax System in the OECD*. <<http://taxfoundation.org/blog/estonia-has-most-competitive-tax-system-oecd>> (2018, липень, 17).

на доходи фізичних осіб у вигляді дивідендів; податок на майно застосовується лише до вартості землі, тоді як вартість нерухомого майна або капіталу не оподатковується цим податком; територіальна податкова система, яка звільняє 100 відсотків іноземного прибутку, отриманого вітчизняними корпораціями, від внутрішнього оподаткування (з деякими обмеженнями). Але, як зазначають фахівці Податкового Фонду, найбільш важливою і конкурентною перевагою податкового кодексу Естонії є система оподаткування прибутку підприємств і не лише завдяки низькій 20% ставці, а завдяки тому, що вона є унікальною серед країн ОЕСР в тому, як вона працює.

Президент України підтримав ініціативу впровадження податку на виведений капітал та називав її серед пріоритетних у виступі перед главами дипломатичних представництв, а ще раніше – під час зустрічі з представниками бізнесу. Однак, невдовзі, незважаючи на те, що гальмування такого корисного для бізнесу кроку щодо впровадження податку на виведений капітал сьогодні може коштувати економіці країни занадто дорого, Президент України відмовився від такої ініціативи.

Таким чином, проект щодо впровадження податку на виведений капітал не зареєстровано у Верховній Раді України.

Утім, необхідно зазначити, що податок на виведений капітал – це вдалий інвестиційний проект, який вимагає незначних інвестицій на початковому етапі (близько до 2% від бюджету держави), але ці кошти повернуться до державного бюджету вже через 2-3 роки і в наступні роки значно збільшать надходження до бюджету, покривши всі витрати початкового періоду. Водночас адміністративне навантаження на бізнес не збільшиться, а навпаки знизиться.

Висновки. Запровадження податку на виведений капітал в Україні дозволить значною мірою вирішити існуючі системні проблеми із податком на прибуток підприємств, відновити справедливість в оподаткуванні та знизити податкове навантаження на платників податку.

Впровадження податку на виведений капітал однаково важливо як для малих та середніх підприємств, які прагнуть збільшувати свої виробничі потужності, так і для великих корпорацій, які готові приносити інвестиції в Україну.

References:

1. Serebryans`ky`j D., Smirnova O. (2013). Mizhnarodny`j dosvid garmonizaciyi buxgalters`kogo ta podatkovogo obliku z podatku na pry`butok. [international experience in the harmonization of accounting and tax accounting for income tax] Irpin`: NDI finansovogo prava, 75. [in Ukrainian].
2. Questions and Answers on the Action Plan for Fair and Efficient Corporate Taxation in the EU. <http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-5175_en.htm> (2017, y`yu).
3. Dubrovsky`j V. Poly`ty`ko-ekonomy`chesky`e y` y`nsty`tucy`onal`nye voprosy nalogovoj sy`stemy Ukray`ny: pry`klyucheny`ya nekotoryx sovremennyx y`nsty`tutov v strane total`nogo proy`zvola. [political, economic and institutional questions of the tax system of Ukraine: the adventures of some modern institutions in the country of total arbitrariness] <http://voxukraine.org/2015/07/23/politiko-ekonomicheskiye-i-institutsionalnyye-voprosy-nalogovoy-sistemy-ukrainy_rus/> (2015, y`yu) [in Russian].
4. OECD Tax Policy Reviews. <<http://www.oecd.org/tax/tax-policy/revenue-statistics-tax-structures.htm>> (2017).
5. Estonia has the Most Competitive Tax System in the OECD. <<http://taxfoundation.org/blog/estonia-has-most-competitive-tax-system-oecd>> (2014).

Zveme vás k účasti v časopise!

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Časopis vychází šestkrát ročně.

Články pro zveřejnění v **prvním (únor)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. ledna a musí být publikovány do dne 28. února.

Články pro zveřejnění v **druhém (duben)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. března a musí být publikovány do dne 30. dubna.

Články pro zveřejnění v **třetím (červen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. května a musí být publikovány do dne 30. června.

Články pro zveřejnění ve **čtvrtém (srpen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. července a musí být publikovány do dne 31. srpna.

Články pro zveřejnění v **pátém (říjen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. září a musí být publikovány do dne 31. října.

Články pro zveřejnění v **šestém (prosinec)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. listopada a musí být publikovány do dne 31. prosince.

Požadávky k rukopisům:

Objem - 10 - 30 stranek.

Jazyk článků – česky, ukrajinský, angličtina, francouzština, němčina.

U článků podávaných v libovolném jazyce, nezbytně v angličtině musí být uvedeno :

Anotace objemem 700-900 znaků, název článku a úplná informace o autorovi: jméno a příjmení, titul, akademický titul, pracovní funkce, postavení, zaměstnání.

Poznámky pod čarou – na každé stránce.

Odkazy na zdroje na konci článku - volitelný.

Bibliografické popisy zdrojů a odkazy by měly být poskytovány na základě norem APA (American Psychological Association).

Ilustrace k článkům (grafické a výkresy) musí být uvedený ve formátu

TIFF nebo JPEG (každá postava v samostatném souboru/dokumentu).

Všimněte si, prosíme, při zpracování ilustraci že v časopisu není použit barevný tisk.

Rukopisy které nesplňují tyto technické požadavky redakční kolégie neregistruje a nebude probírat s účelem tisku a zveřejnění.

Adresa pro korespondenci:

E-mail: admedit@eppd13.cz

eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: <http://eppd13.cz>

Adresa:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

PŘÍKLADY ÚPRAVY BIBLIOGRAFICKÉHO POPISU ZDROJŮ A LITERATURY DLE POŽADAVKŮ APA-STYLE

Všeobecná pravidla:

Bibliografický popis zdrojů a literatury v odkazech na každé stránce a v transliterovaném seznamu literatury (references) musí být zpracován na základě norem APA-Style, v souladu s požadavky APA (American Psychological Association). Níže jsou uvedeny příklady zpracování nejběžnějších bibliografických zdrojů. Více informace dostanete na stránce <http://www.apastyle.org>.

Při úpravě bibliografických popisů zdrojů a literatury dejte si pozor na způsob psaní: rovně a kurzivou (*Italic*) a také na postupnost umístění prvků odkazu.

Paginální odkazy na zdroje a literaturu se uvádí v původním jazyce (v jazyce originálů), totiž nepřekládají se a netransliterují se. Citace jsou také uváděny v původním jazyce článku.

Seznam literatury (references) na konci článku se uvádí latinkou. Pokud se musí uvést odkaz na články v písmu cyrilici (včetně článků v ukrajinštině nebo v ruštině) otištěné dříve v časopisech a sbírkách, doporučujeme tuto variantu struktury bibliografických odkazů v sekci References:

- Jméno a příjmení autora/-ů (transliterace);
- Transliterovaný název článku a jeho překlad v angličtině, který má být umístěn v hranatých závorkách: [];
- Název zdroje (transliterace) a překlad jeho názvy v jazyce anglickém: [];
- Výchozí údaje s anglickým zápisem.

V seznamu literatury (references) místo vydání pro zdroje v jazyce anglickém a ukrajinském se uvádí v angličtině, a název nakladatelství se transliteruje.

Pro automatickou transliteraci názvů zdrojů v písmu cyrilici dá se použít další stránky:

- pro zdroje v ruštině: <http://www.translit.ru>,
- pro zdroje v ukrajinštině: <http://www.slovyk.ua/services/translit.php>.

Odkaz na web-zdroje se má sestavit dalším způsobem: jméno autora web-stránky, název stránky, název web-stránky (píše se kurzivou (*Italic*)), adresu web-stránky oddělenou znaky < >: <URL> a pokud je možné datum poslední návštěvy/ náhledu web-stránky v zaoblených závorkách: () . Název měsíce nahlédnutí do web-stránky se uvádí v jazyce článku.

Pro vaše pohodlí jsou následující příklady uvádění zdrojů a literatury rozděleny podle typu zdroje, a každý se uvádí ve dvou variantách po sobě: první je příklad odkazu na každé stránce, druhý je příklad odkazu na stejný zdroj, jenže jak se má uvádět v seznamu literatury (references).

Monografie:

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co, 99-100.

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co. [in English].

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan, 5.

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan. [in English].

Тарасов, В. (1997). *Советская дипломатия в период Корейской войны (1950-1953)*. Москва: Научная книга, 134-150.

Tarasov, V. (1997). *Sovetskaya diplomatiya v period Koreyskoy voynyi (1950-1953)* [Soviet diplomacy during the Korean War (1950-1953)]. Moskva: Nauchnaya kniga. [in Russian].

Калюжнова, Н.Я. Лидина, К.Л. Яковсона, А.Я. (2003). *Регион на перекрестке Востока и Запада: глобализация и конкурентоспособность*. Москва: ТЕИС, 14-21.

Kaljuzhnova, N.Ja., Lidina, K.L., Jakobsona, A.Ja. (2003). *Region na perekrestke Vostoka i Zapada: globalizacija i konkurentosposobnost* [The region at the crossroads of the East and West: globalization and competitiveness]. Moscow: TEIS. [in Russian].

Článek v časopise:

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714.

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714. [in English].

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmateriálního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75.

doi:<http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55>

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmaterialního shtepeni na substatnih urovnih. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75. doi:<http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55> [in Czech].

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67.

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67. [in English].

Задорожній, О., Медведєва, М. (2006). Імплементация міжнародних стандартів захисту прав людини в сфері боротьби з інфекційними хворобами в національному праві України. *Український часопис міжнародного права*, 1, 64-76.

Zadorozhnii, O., Medvedieva, M. (2006). Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv zakhystu prav liudyny v sferi borotby z infektsiinymy khvorobamy v natsionalnomu pravi Ukrainy [Implementation of international human rights standards to combat infection disease in domestic law Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law], no. 1, 64-76. [in Ukrainian].

Teze a myšlenky konferencie:

Григор'єва, Х.А. (2016). Правові аспекти приватного інвестування у створення сільськогосподарських кооперативів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса)*, 1, 557-559.

Grigorieva, H.A. (2016). Pravovi aspekti privatnogo investuvannya u stvorennia silskogospodarskih kooperativiv. [Legal aspects of private investment in the creation of agricultural cooperatives]. *Pravovi ta institucijni mekhanizmi zabezpechennya rozvitku derzhavi ta prava v umovah evrointegracii: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktichnoi konferencii (20 travnya 2016 r., m. Odesa)*. [Legal and institutional mechanisms the development of state and law in the conditions of European integration: materials of the International Scientific and Practical Conference (May 20, 2016, Odesa)], 1. 557-559. [in Ukrainian].

Давиденко, М.Л., Сірик, О.М. (2013) Сучасні проблемні питання тлумачення статті 152 Кримінального кодексу України. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.)*, 2, 284-285.

Davidenko, M.L., Sirik, O.M. (2013) Suchasni problemni pitannya tлумachennya statti 152 Kriminal'nogo kodeksu Ukraini. [Current issues of interpretation of Article 152 of the Criminal Code of Ukraine]. *Pravove zhyttya suchasnoi Ukraini: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferencii profesorsko-vikladackogo ta aspirantskogo skladu (m. Odesa, 16-17 travnya 2013 r.)* [The Legal Life of Modern Ukraine: Materials of the International Scientific Conference of the Teaching and Postgraduate Students (Odessa, May 16-17, 2013)], 2, 284-285. [in Ukrainian].

Odkazy na web-stránky:

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>> (2017, лютий, 01).

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>> [in English]. (2017, February, 01).

Hadiz, V.R., Chrysosgelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> (2017, сентябрь, 18).

Hadiz, V.R., Chrysosgelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> [in English]. (2017, September, 18).

Документы, на основании которых власти РФ запрещают деятельность Меджлиса 2016. *15 минут*. <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhlisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> (2017, ию).

Dokumenty, na osnovanii kotoryh vlasti RF zapreshhajut dejatel'nost' Medzhlisa 2016. [Documents on the basis of which the authorities of the Russian Federation prohibit the activities of the Mejlis]. *15 minut*. [15 minutes]. <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhlisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> [in Russian]. (2017, June, 22).

Odkazy na právní předpisy a právní dokumentaci:

Zákony a nařízení:

Закон про виконавче провадження ст. 24. 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Zakon pro vykonavche provadzhennya 1999 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on Enforcement 1999 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj visnik Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 19, 194. [in Ukrainian].

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6. 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, листопад, 21).

Tsyvil'nyy kodeks 2003 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Civil Code 2003 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> [in Ukrainian]. (2013, листопад, 21).

Директива о развитии двусторонних отношений Республики Беларусь с Китайской Народной Республикой 2015 (Президент Республики Беларусь). *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> (05 мая 2017). *Direktiva o razvitií dvustoronnih otnoshenij Respubliki Belarus' s Kitajskoj Narodnoj Respublikoj 2015* (Prezident Respubliki Belarus'). [The Directive of the bilateral relations development of the Republic of Belarus with People's Republic of China 2015 (The President of the Republic of Belarus)]. *Nacional'nyj pravovoj Internet-portal Respubliki Belarus'*. [National legal Internet-portal of the Republic of Belarus]. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> [in Russian]. (2017, May, 05).

Проект Закону про виставкову діяльність в Україні 2005 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> (01 грудня 2005).

Proekt Zakonu pro vystavkovu dijal'nist' v Ukraini 2005 (Verkhovna Rada Ukrainy). [The Draft Law on Exhibition Activity in Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> [in Ukrainian]. (2005, December, 01).

Dohody, konvence, doporučení

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (21 листопада 2016).

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> [in English]. (2016, November, 21).

Рекомендация о развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение 2004 (Международная организация труда). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21 листопада 2013).

Rekomendacija o razvitii ljudskih resursov: obrazovanie, podgotovka kadrov i nepreryvnoe obuchenie 2004 (Mezhdunarodnaja organizacija truda) [Recommendation on human resources development: education, training and continuing education 2004 (International Labor Organization)]. *Ofitsiynny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> [in English]. (2013, November, 21)

Dvoustranné dohody

Угода про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування 2012 (Кабінет Міністрів України та Уряд Російської Федерації) *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Ughoda pro spivrobotnytstvo v galuzi aviatsynogo poshuku i ryatuvannya 2012 (Kabinet Ministriv Ukrayiny ta Uryad Rosiys'koyi Federatsiyi) [Agreement on cooperation in the field of aviation search and rescue 2012 (Cabinet of Ministers of Ukraine and Government of the Russian Federation)]. *Oficijnyj visnik Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], 29, 130. [in Ukrainian].

Soudní dokumentace

Dokumentace Mezinárodního soudu

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <<http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf>> (12 вересня 2017)

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <<http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf>> [in English]. (2017, September 12)

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1. [in English].

Kauzy [soudní jednání] ECHR (do 31. října 1998)

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A.

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A. [in English].

Kauzy [soudní jednání] ECHR (od 1. listopadu 1998)

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II.

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II. [in English].

Soudní rozhodnutí soukromých zemí

Постановление по делу № 16-П [2013] КС РФ. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (21 июня 2016).

Postanovlenie po delu № 16-P [2013] KS RF. [Resolution in the case No. 16-P [2013] of the Constitutional Court of the Russian Federation]. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> [in Russian] (2016, June 21).

Become a Contributor for the Journal

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

The Journal is issued 6 times per year.

Articles for publication in the first (February) issue of the journal are accepted until January, 15 and will be published until February, 28.

Articles for publication in the second (April) issue of the journal are accepted until March, 15 and will be published until April, 30.

Articles for publication in the third (June) issue of the journal are accepted until May, 15 and will be published until June, 30.

Articles for publication in the fourth (August) issue of the journal are accepted until July, 15 and will be published until August, 31.

Articles for publication in the fifth (October) issue of the journal are accepted until September, 15 and will be published until October, 31.

Articles for publication in the sixth (December) issue of the journal are accepted until November, 15 and will be published until December, 31.

Deadlines for acceptance of articles to the relevant journal issues are approximate. The editorial board may arbitrarily change these dates because of the large number of articles in the editorial portfolio. The dates of journal's publishing are unchangeable: the end of each pair of months.

Requirements to manuscripts

Page Limit is 10 – 30 pages.

The language of articles is Czech, Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, the following is required in English:

an abstract (700-900 characters),

a title of the article and complete data of an author – full first and last name, academic title, academic degree, position, and place of employment.

Footnotes are allowed, no endnotes.

Bibliography after the article is optional.

Bibliography should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA).

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing is not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

Address for service:

E-mail: admedit@eppd13.cz

eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: <http://eppd13.cz>

Mailing Address:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

RULES AND EXAMPLES OF REFERENCING ACCORDING TO APA-STYLE REQUIREMENTS

General rules:

Bibliographic descriptions of sources and literature in footnotes and transliterated list of sources (references) should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA). Below are examples of how to arrange the most common bibliographic sources. For more information see: <http://www.apastyle.org>

When arranging bibliographic descriptions of sources and literature it is necessary to consider regular and cursive (*Italic*) text fonts, as well as the sequence of elements in a reference.

Footnotes should be provided in the original language of a source to which you refer, that is, they are not translated or transliterated. Quotes within the article should be provided in the language of the article.

References at the end of the article should be Latinized. When making bibliographic references to Cyrillic (including Ukrainian and Russian) articles, published in journals and almanacs, we strongly recommend the following structure of references:

- Name of author/authors (transliterated);
- original title of the article transliterated by Latin symbols and its English translation in square brackets [];
- original title of the source transliterated by Latin symbols and its English translation in square brackets [];
- publisher's imprint information in English.

In References, when indicating a city of publication both in English and Cyrillic sources, the name of the city should be given in English, while the name of the publishing house should be transliterated.

For automatic transliteration of Cyrillic sources, you can use the following resources <http://www.translit.ru> – for sources in Russian; and <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> – for sources in Ukrainian.

When arranging references on website materials, a reference should include author's name, title of the page, name of the site (*typed in Italic font*), site address <URL>, marked by <> symbols, and, if possible, the date when this page was last browsed (in round brackets). The month is provided in the language of the article.

For your convenience, below you can see examples of arranging bibliographic descriptions of sources and literature organized by source type; each one is given in two formats sequentially: the first one is the footnote example; the second is the example of arranging the same source in References.

Monograph:

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co, 99-100.

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co. [in English]

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan, 5.

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan. [in English]

Тарасов, В. (1997). *Советская дипломатия в период Корейской войны (1950-1953)*. Москва: Научная книга, 134-150.

Tarasov, V. (1997). *Sovetskaya diplomatiya v period Koreyskoy voynyi (1950-1953)* [Soviet diplomacy during the Korean War (1950-1953)]. Moskva: Nauchnaya kniga. [in Russian]

Калюжнова, Н.Я. Лидина, К.Л. Якобсона, А.Я. (2003). *Регион на перекрестке Востока и Запада: глобализация и конкурентоспособность*. Москва: ТЕИС, 14-21.

Kaljuzhnova, N.Ja., Lidina, K.L., Jakobsona, A.Ja. (2003). *Region na perekrestke Vostoka i Zapada: globalizacija i konkurentosposobnost* [The region at the crossroads of the East and West: globalization and competitiveness]. Moscow: TEIS. [in Russian].

Journal article:

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714.

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714. [in English].

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmateriálního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75. doi:http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmaterialního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75. doi:http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55 [in Czech].

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67.

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67. [in English].

Задорожній, О., Медведєва, М. (2006). Імплементация міжнародних стандартів захисту прав людини в сфері боротьби з інфекційними хворобами в національному праві України. *Український часопис міжнародного права*, 1, 64-76.

Zadorozhnyi, O., Medvedieva, M. (2006). Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv zakhystu prav liudyny v sferi borotby z infektsiynymy khvorobamy v natsionalnomu pravi Ukrainy [Implementation of international human rights standards to combat infection disease in domestic law Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law], no. 1, 64-76. [in Ukrainian].

Conference paper:

Григор'єва, Х.А. (2016). Правові аспекти приватного інвестування у створення сільськогосподарських кооперативів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса)*, 1, 557-559.

Grigorieva, H.A. (2016). Pravovi aspekti privatnogo investuvannya u stvorennia silskogospodarskikh kooperativiv. [Legal aspects of private investment in the creation of agricultural cooperatives]. *Pravovi ta instituciyni mekhanizmi zabezpechennya rozvitku derzhavi ta prava v umovah evrointegracii: materialy Mizhnarodnoi naukovopraktichnoi konferencii (20 travnya 2016 r., m. Odesa)*. [Legal and institutional mechanisms the development of state and law in the conditions of European integration: materials of the International Scientific and Practical Conference (May 20, 2016, Odesa)], 1. 557-559. [in Ukrainian].

Давиденко, М.Л., Сірик, О.М. (2013) Сучасні проблемні питання тлумачення статті 152 Кримінального кодексу України. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.)*, 2, 284-285.

Davidenko, M.L., Sirik, O.M. (2013) Suchasni problemni pitannya tлумachennya statti 152 Kriminal'nogo kodeksu Ukraini. [Current issues of interpretation of Article 152 of the Criminal Code of Ukraine]. *Pravove zhittya suchasnoi Ukraini: materialy Mizhnarodnoi naukovoi konferencii profesorsko-vikladackogo ta aspirantskogo skladu (m. Odesa, 16-17 travnya 2013 r.)* [The Legal Life of Modern Ukraine: Materials of the International Scientific Conference of the Teaching and Postgraduate Students (Odessa, May 16-17, 2013)], 2, 284-285. [in Ukrainian].

Web-link:

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>> (2017, лютий, 01).

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>> [in English]. (2017, February, 01).

Hadiz, V.R., Chrysosgelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> (2017, сентябрь, 18).

Hadiz, V.R., Chrysosgelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> [in English]. (2017, September, 18).

Документы, на основании которых власти РФ запрещают деятельность Меджлиса 2016. *15 минут*. <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhlisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> (2017, ию).

Dokumenty, na osnovanii kotoryh vlasti RF zapreshhajut dejatel'nost' Medzhlisa 2016. [Documents on the basis of which the authorities of the Russian Federation prohibit the activities of the Mejlis]. *15 minut*. [15 minutes]. <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhlisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> [in Russian]. (2017, June, 22).

References to legislative acts and legal documents

Laws and regulations

Закон про виконавче провадження ст. 24. 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Zakon pro vykonavche provadzhennya 1999 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on Enforcement 1999 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj visnik Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 19, 194. [in Ukrainian].

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6. 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, листопад, 21)

Tsyvil'nyy kodeks 2003 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Civil Code 2003 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> [in Ukrainian]. (2013, листопад, 21).

Директива о развитии двусторонних отношений Республики Беларусь с Китайской Народной Республикой 2015 (Президент Республики Беларусь). *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> (05 мая 2017).

Direktiva o razvitii dvustoronnih otnoshenij Respubliki Belarus' s Kitajskoj Narodnoj Respublikoj 2015 (Prezident Respubliki Belarus'). [The Directive of the bilateral relations development of the Republic of Belarus with People's Republic of China 2015 (The President of the Republic of Belarus)]. *Nacional'nyj pravovoj Internet-portal Respubliki Belarus'*. [National legal Internet-portal of the Republic of Belarus]. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> [in Russian]. (2017, May, 05).

Проект Закону про виставкову діяльність в Україні 2005 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> (01 грудня 2005).

Proekt Zakonu pro vystavkovu dijal'nist' v Ukraini 2005 (Verkhovna Rada Ukrainy). [The Draft Law on Exhibition Activity in Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> [in Ukrainian]. (2005, December, 01).

Agreements, conventions, recommendations

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (21 листопада 2016).

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> [in English]. (2016, November, 21).

Рекомендация о развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение 2004 (Международная организация труда). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21 листопада 2013).

Rekomendacija o razvitii ljudskih resursov: obrazovanie, podgotovka kadrov i nepreryvnoe obuchenie 2004 (Mezhdunarodnaja organizacija truda) [Recommendation on human resources development: education, training and continuing education 2004 (International Labor Organization)]. *Ofitsiynny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> [in English]. (2013, November, 21).

Bilateral agreements

Угода про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування 2012 (Кабінет Міністрів України та Уряд Російської Федерації) *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Ughoda pro spivrobitnytstvo v galuzi aviatsiynogo poshuku i ryatuvannya 2012 (Kabinet Ministriv Ukrayiny ta Uryad Rosiys'koyi Federatsiyi) [Agreement on cooperation in the field of aviation search and rescue 2012 (Cabinet of Ministers of Ukraine and Government of the Russian Federation)]. *Oficijnyj visnik Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], 29, 130. [in Ukrainian].

Judicial documents

Documents of the International Court of Justice

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <<http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf>> (12 вересня 2017)

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <<http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf>> [in English]. (2017, September 12)

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1. [in English].

ECHR cases (until October 31, 1998)

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A.

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A. [in English].

ECHR cases (after November 1, 1998)

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II.

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II. [in English].

Judicial decisions of individual countries

Постановление по делу № 16-П [2013] КС РФ. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (21 июня 2016).

Postanovlenie po delu № 16-P [2013] KS RF. [Resolution in the case No. 16-P [2013] of the Constitutional Court of the Russian Federation]. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> [in Russian] (2016, June 21).